

**ทศพิธราชธรรม
และ
หลักพระพุทธศาสนา**

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย

สมเด็จพระญาณสังวร

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในการฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทศ

วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖

**ทศพิธราชธรรม
และ
หลักพระพุทธศาสนา**

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย

สมเด็จพระญาณสังวร

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในการฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทศ
วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชปรารภว่าสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร จะเจริญชนมายุครบ ๖๐ ทศ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ นี้ เป็นโอกาสอันดีซึ่งจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณีย์ในการฉลองชนมายุที่จะมีขึ้นในวาระนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์หนังสือที่ดมีประโยชน์ขึ้นสำหรับทรงถวายเป็นเครื่องบูชาเกียรติคุณของสมเด็จพระญาณสังวร ที่แผ่เมตตาอนุเคราะห์บุคคลทุกเพศทุกวัยทุกภูมิปัญญา ผู้มีโอกาสดได้เข้าใกล้ชิด ให้เกิดความสว่างแจ้งและความสะอาดหมดจดทั้งในกายในวาจาและในใจโดยเสมอหน้ากัน

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

คำนำ

สำนักราชเลขาธิการรับกระแสพระราชดำรัสเหนือเกล้า ๆ ให้เลือกสรรหนังสือ เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มสมุด สำหรับทรงถวายสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ในงานฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทศ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ นี้ จึงได้รับพระราชทานเลือกได้เรื่องทศพิธราชธรรมกับเรื่องหลักพระพุทธศาสนา รวมสองเรื่อง จัดพิมพ์ขึ้นสนองพระราชประสงค์

เรื่องทศพิธราชธรรม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงถวายเทศน์ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงอธิบายให้เห็นว่าธรรมทั้งสิบประการนั้นเป็นธรรมสำหรับผู้ปกครองและผู้อยู่ในปกครองพึงปฏิบัติต่อกัน เพื่อให้เกิดความสุขความร่มเย็น ส่วนเรื่องหลักพระพุทธศาสนานั้น สมเด็จพระญาณสังวร ได้เรียบเรียงขึ้นเพื่อไปเทศน์ที่สำนักงานนิตยสารศรีสัปดาห์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๐๔ โดยได้รับอาราธนาให้ไปเทศน์เดือนละสองครั้ง เพื่ออบรมนักเรียนนิตยสารศึกษาจำนวนหนึ่ง ซึ่งประสงค์จะได้รับทุนช่วยการศึกษา นักเรียนนิตยสารศึกษาที่เข้ารับการอบรมเป็นประจำ มีจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน อยู่ในระดับการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมต้นจนถึงอุดมศึกษาสุดท้าย มีอายุระหว่าง ๖ ถึง ๒๒ ปี แต่ส่วนมากเป็นนักเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ก็มีอายุประมาณ ๑๓-๑๔ ปีขึ้นไป จุดหมายในการเรียบเรียงคือมุ่งจะให้ความรู้ในพระพุทธศาสนาที่เข้าใจง่าย ปฏิบัติตามได้ไม่ยากเกินไปนัก ทั้งที่เกี่ยวกับพระพุทธประวัติและพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เพราะผู้เข้ารับการอบรมเป็นเยาวชน มีอายุและระดับการศึกษาแตกต่างกันดังกล่าว

หวังว่าหนังสือที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้พิมพ์ขึ้นนี้จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลส่งเสริมให้การศึกษาพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรมเพื่อความผาสุกและความเจริญของสาธุชน ได้เป็นไปโดยถูกต้องและสัมฤทธิ์ผลทั้งพึงประสงค์โดยไพศาล

สำนักราชเลขาธิการ

วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

สมเด็จพระญาณสังวร

(สุวฑฺฒโน เจริญ ป.ธ. ๕)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ชาติภูมิ

สมเด็จพระญาณสังวร ฉายา สุวฑฺฒโน นามเดิม เจริญ นามสกุล คชวัตร เกิดที่ตำบล บ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖ เวลาประมาณ ๑๐ ทุ่ม มีเศษ (หรือเวลาประมาณ ๔.๐๐ น. เศษแห่ง วันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๕๖ ตามที่นับแบบปัจจุบัน) โยมบิดาชื่อนายน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๖๕) โยมมารดาชื่อนางกิมน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๕๐๘)

บรรพชาอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๖๙ บรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) กาญจนบุรี พระครูอดุลสมณกิจ (พุทธโชติ ตี) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ (ภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพมงคลรังษี มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐) พระครูนิวริฐสมาจาร (เหรียญ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปการาม (วัดหนองบัว) เป็นพระอาจารย์ให้สวดและศีล (ภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระโสภณสมาจาร มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓)

พ.ศ. ๒๔๗๖ อายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ที่วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี มีพระครูอดุลสมณกิจ (พุทธโชติ ตี) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวริฐสมาจาร (เหรียญ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปการาม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดหรั่ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๗๖ อุปสมบทแล้วจำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆาราม ๑ พรรษา

พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้มาอุปสมบทซ้ำเป็นกรรมเขตที่วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (สุจิตฺโต ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) เป็นพระอุปัชฌาย์ (ภายหลังได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๕๐๑) พระเทพเมธี

(อิสสุรณาโณ จู) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ (ภายหลังเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้น
ธรรมที่พระรัตนธัชมุนี มรณภาพ พ.ศ. ๒๕๐๕)

การศึกษา

ได้รับการศึกษาเบื้องต้นในโรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม ถึงชั้นประถม ๕
(เทียบชั้น มัธยม ๒) หลังจากบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ได้เรียนปริยัติธรรมและสอบไล่ได้
เป็นลำดับมาในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

- พ.ศ. ๒๔๗๒ สอบได้นักธรรมชั้นตรี
- พ.ศ. ๒๔๗๓ สอบได้นักธรรมชั้นโท และเปรียญ ๓ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๗๕ สอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญ ๔ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๗๖ สอบได้เปรียญ ๕ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๗๗ สอบได้เปรียญ ๖ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๗๘ สอบได้เปรียญ ๗ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๘๑ สอบได้เปรียญ ๘ ประโยค
- พ.ศ. ๒๔๘๔ สอบได้เปรียญ ๙ ประโยค

ตำแหน่งและการงาน

ทางการคณะสงฆ์

- พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
พุทธศักราช ๒๔๘๔
เป็นกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งแต่งตั้งขึ้นตามความใน
มาตรา ๖๐ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๔๘๔
- พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์
- พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นเลขานุการในองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
- พ.ศ. ๒๔๙๙ รักษาการพระวินัยธรชั้นฎีกา

- พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง สังกัดองค์การปกครอง
คณะธรรมยุต
- พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นกรรมการโครงการเชิดชูและบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตำแหน่ง
เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาค ทุกภาค
เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และเป็นตลอดมาทุกสมัยจนถึงปัจจุบัน
เป็นอนุกรรมการพิจารณาร่างกฎหมายมหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย
เป็นอนุกรรมการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาปริยัติธรรมแผนกภาษา
บาลี
- พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบการเดินทางไปต่างประเทศของ
พระภิกษุสามเณร
- พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ
- พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาเรื่องวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
ประจำปี ๒๕๑๑
เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วย
วิธีปฏิบัติในการปลูกสร้างอาคารในที่ดินของวัดซึ่งมีผู้เช่าอยู่
เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาหลักเกณฑ์การยกเว้นค่าโดยสารรถไฟ
ให้แก่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา
เป็นอนุกรรมการพิจารณาแก้ไขข้อขัดข้องในระหว่างวัดกับผู้เช่า
(พ.ว.ช.)
- พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาโครงการรับการศึกษาของมหาวิทยา-
ลัยสงฆ์ทั้งสองเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์
- พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นอนุกรรมการพิจารณาเรื่องการศึกษาโรงเรียนมัธยมของคณะสงฆ์
เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิโครงการจัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการส่วน
กลาง

พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างกฎหมายหาเถรสมาคมว่าด้วยการลง
นิตกรรมแก่พระภิกษุ

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นประธานกรรมการบริหารงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์
เป็นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร และเจ้าคณะจังหวัดสมุทรปราการ (ธรรม
ยุต)

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรศาสนศึกษาของ
คณะสงฆ์

ทางการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทชั่วคราว

พ.ศ. ๒๔๙๗ เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทถาวร

พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นกรรมการพิจารณาร่างระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นสังฆมนตรีสั่งการองค์การปกครองคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต
เป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต

ทางการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระ
พุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นกรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย
เป็นกรรมการแผนกตำรา ของมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นผู้ช่วยกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย
เป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
พระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

หน้าที่พิเศษ

พ.ศ. ๒๔๙๕ ร่วมในคณะทูตพิเศษ ที่มหามกุฏราชวิทยาลัยส่งไปร่วมฉลองพระบรม-
สารีริกธาตุและพระธาตุพระอัครสาวก ณ กรุงพนมเปญ ประเทศ
กัมพูชา

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นกรรมการตรวจชำระพระคัมภีร์ฎีกา

พ.ศ. ๒๔๙๗ ร่วมในคณะพระเถระแห่งคณะสงฆ์ไทย ไปร่วมประชุมสมัชชาที่ ๒ แห่ง
ฉัฐฐสังคายนาพระไตรปิฎก ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า

พ.ศ. ๒๔๙๙ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเลือกให้เป็น
“พระอภิบาล” (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในระหว่างที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและ
เสด็จประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงวันที่ ๕
พฤศจิกายน ๒๔๙๙

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นกรรมการมูลนิธิส่งเสริมกิจการพระศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.)

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน

การพระศาสนาในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๐๙ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประ-
เทศ ได้เดินทางไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และถวายพระธรรมเทศนาแก่คณะหนึ่งในพิธีเปิดวัดพุทธ
ปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนาง
เจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๙
และเนื่องจากการเดินทางไปประเทศอังกฤษครั้งนี้ ได้มีโอกาสดูกิจการพระธรรมทูตในประเทศ
นั้น และดูการพระศาสนาในประเทศอิตาลี ระหว่างเดินทางกลับประเทศไทยด้วย

พ.ศ. ๒๕๑๐ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเสด็จประเทศลังกาเป็นทางราชการ ตามคำ ทูลเชิญของรัฐบาลประเทศนั้น เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างศาสนิกชนของทั้งสองประเทศ เมื่อวันที่ ๑๐-๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

พ.ศ. ๒๕๑๑ เดินทางไปดูการพระศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษาทั่วไปในประเทศ อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ในฐานะประธานกรรมการสภามหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยพระธรรมธัชมนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) เลขาธิการสภามหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๑๓ เดินทางไปประเทศอินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง ตามคำอาราธนาของพระชิน- รักษิตเถระ หัวหน้าพุทธศาสนิกชนชาวอินโดนีเซีย เพื่อให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ชาวอินโดนีเซีย จำนวน ๕ คน พร้อมด้วยพระธรรมโสภณ (สนธิ์ กิจจกาโร) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๕๑๔ เดินทางไปดูการพระพุทธศาสนาและการศึกษาในประเทศปากีสถาน เน- ปาล และอินเดีย ในฐานะประธานสภามหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยพร้อมกับด้วยพระธรรมธัช- มนี เลขาธิการสภามหาวิทยาลัย และในโอกาสเดียวกัน ก็ได้รับอนุมัติจาก มหาเถรสมาคมให้เป็นผู้แทนของคณะสงฆ์ไทย ไปเยี่ยมเยียนพระสงฆ์และวัดพระพุทธศาสนา ในประเทศปากีสถานตะวันออก และนำสาส์นของสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายีมหาเถร) ถึงพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบัน แยกออกเป็นประเทศบังกลาเทศ) พร้อมนั้นนำเอาพัสดุสิ่งของต่าง ๆ และกบปียภัณฑ์ ซึ่งทางคณะสงฆ์ไทยได้จัดหาไป ช่วย เหลือชาวพุทธที่ประสบวาทภัยครั้งใหญ่ ในประเทศนั้น ในคราวนั้นด้วย

การสาธารณูปการ

ในด้านการก่อสร้าง ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ภายในวัดทั่วไป เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นต้นมา คือ

พ.ศ. ๒๕๐๕ สร้างอาคาร “กวีบรรณาลัย” ห้องสมุดของสภามหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย โดยทุนบริจาคของนายกวี เหวียนระวี

พ.ศ. ๒๕๐๖ สร้างตึก “วชิรญาณวงศ์” โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ โดยรื้อตึก
ตำราธรรมมี และตึกอรพินท์ ซึ่งเป็นตึกชั้นเดียว และโรงอาหารของเด็กนักเรียนซึ่งเป็นเรือน
ไม้เอก

พ.ศ. ๒๕๐๗ เริ่มการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ใหญ่ ปิดกระเบื้องโมเสกทั้งองค์พร้อม
ทั้งปราสาททิศทั้งสี่ทิศ สร้างซุ้มปราสาทประดิษฐานพระบรมรูปหล่อโลหะของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบนทักษิณชั้นสองด้านทิศตะวันออก ติดตั้งเทวรูป ๖ รูปบนทักษิณ
ชั้นล่าง และอาบทองลูกแก้วยอดพระเจดีย์ใหม่ ทำลูกล่าง (ที่ ๓) ใหม่ให้ได้ส่วนกับ ๒ ลูกบน
บูรณะศาลาการเปรียญ หอไตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระ
บรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีทรงยกลูกแก้วสู่ยอดพระเจดีย์ เมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๘ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุหร่ายทรงเจิม แผ่นศิลาปฐมฤกษ์ในการ
บูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เป็นการเริ่มต้นการบูรณะปฏิสังขรณ์ จากนั้นก็ได้ทำกันซุ้มที่ส่วน
ล่างแห่งเสาศาภายในพระอุโบสถและกำแพงผนังโดยรอบ ปิดหินอ่อนที่ผนังภายนอกพระ
อุโบสถทั้งหมด เสาภายนอกพระอุโบสถทุกต้นปิดหินอ่อนและทำลวดลายเป็นหินอ่อนตามแบบ
เดิม โดยส่งแบบไปทำที่ประเทศอิตาลี ปูพื้นภายในและภายนอกพระอุโบสถใหม่ด้วยหินแกร
นิต บันลวดลายซุ้มประตูหน้าต่างใหม่ทั้งหมดตามแบบของเดิม และเปลี่ยนบานประตูหน้าต่าง
ใหม่ พร้อมทั้งสลักลวดลายลงรักปิดทองตามแบบเดิม (ของเดิมเป็นลวดลายปูนปั้น) หล่อ
พญานาคคู่ด้วยโลหะที่บันไดทางขึ้นหน้าพระอุโบสถ (ของเดิมเป็นปูนปั้น) และเพิ่มคาน
ข้างทั้งสองอีก ๒ คู่ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ โดยออกแบบให้กรมวิทยาศาสตร์กระทรวง
อุตสาหกรรมเป็นผู้ทำ เป็นกระเบื้องเคลือบลูกฟูกตามแบบของเดิมเช่นกัน การบูรณะปฏิ
สังขรณ์พระอุโบสถนี้ ยังดำเนินอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๕๑๖)

พ.ศ. ๒๕๐๗ บูรณะหมู่กุฏิไม้ในคณะรังษีทั้งหมด โดยเปลี่ยนเสาใหม่เป็นคอนกรีต
เสริมเหล็ก เปลี่ยนกระเบื้องหลังคา ๓ หลังใหญ่ และหลังเล็กบางหลัง เป็นกระเบื้องเคลือบ
(ของเดิมเป็นกระเบื้องดินเผา) และสร้างห้องน้ำใต้บันไดของแต่ละกุฏิแถวนอก กุฏิไม้หลัง
เล็กกลางคณะ ๕ หลัง ย้ายไปปลูกใหม่ที่หลังคณะบัญชาเบญจมาและหลังคณะสูง แล้วทำ
บริเวณกลางคณะให้เป็นสนามหญ้า และปลูกต้นไม้ที่มีประวัติเกี่ยวกับพุทธศาสนาต่างชนิด
สร้างกุฏิหลวงเจริญฤทธิศาสตร์ ในคณะเหลืองรังษี

พ.ศ. ๒๕๐๘ บูรณะกุฏิบุญรัตเวช และวิหารคณะรังษี

พ.ศ. ๒๕๐๙ สร้างกุฏิพระนิกรบตี ในคณะเขี้ยวรังษี

พ.ศ. ๒๕๑๐ บูรณะคณะสูงทั้งหมด ขยายพื้นชานบันไดของชั้นสองออกไปอีก ทำเป็นหินขัด และสร้างห้องน้ำประจำทั้งชั้นล่างชั้นบน และต่อมาเปลี่ยนพื้นชั้นล่างที่เป็นไม้ให้เป็นพื้นเทคอนกรีตแล้วปูปาเก้ สร้างตึก ภ.ป.ร. โดยรื้อกุฏิเก่าคณะแดงบวรออก ๓ หลัง ย้ายกุฏิหลังหน้าไปสร้างใหม่ที่ข้างกุฏิล่อ คณะกุฏิ เรียกว่า “หอแดง”

พ.ศ. ๒๕๑๑ บูรณะกุฏิล่อ คณะกุฏิ และบูรณะหมู่กุฏิเก่า ๓ หลัง ที่คณะกุฏิ โดยรักษารูปทรงตามแบบเดิม สร้างกุฏิคุณหญิงจิต สัตยานุรักษ์ ในคณะรังษี

พ.ศ. ๒๕๑๒ สร้างกุฏิพระเทพมงคลรัตนมุนี (อตุตคตุโต) โดยรื้อเรือนไม้ ออกสร้างเป็นตึก ๒ ชั้น จารึกที่หน้าบันว่า “รามเดชะ” ตามนามของผู้บริจาค และบูรณะกุฏิอันเส็ง ทวีวงศ์ ณ อยุธา

พ.ศ. ๒๕๑๓ ย้ายกุฏิไม้หลังยาว ๔ ห้องของเก่า จากข้างกุฏิบุญรัตเวชไปสร้างที่หลังตำหนักบัญชาเบญจมา พร้อมทั้งทำห้องน้ำประจำกุฏิ

พ.ศ. ๒๕๑๔ บูรณะตำหนักเพ็ชร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่เป็นกระเบื้องเคลือบ บูรณะตำหนักล่างเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาเป็นกระเบื้องเคลือบ พื้นเทคอนกรีตปูปาเก้ บูรณะศาลาจาน พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ และพระเจดีย์ คณะรังษี (หน้าตึกสภาการศึกษา) และสร้างถ้ำน้ำที่ข้างตึกมนุษยนาควิทยาทาน พร้อมทั้งติดตั้งไฟฟ้าและระฆังที่ระลึกเนื่องในโอกาสพระราชพิธีรัชดาภิเษกสมโภช (ที่ไปวัดหล่อขนาดเดียวกันกับระฆังที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ผสมโลหะพิเศษให้มีเสียงกังวานไพเราะ)

พ.ศ. ๒๕๑๕ บูรณะพระปิ่นหย่า และหอนก บูรณะวิหารพระศาสดา วิหารเก๋ง (ยังบูรณะติดต่อมาถึง ๒๕๑๖)

พ.ศ. ๒๕๑๖ เจาะน้ำบาดาลที่ใกล้ถ้ำน้ำ เพื่อใช้น้ำบาดาลแทนน้ำประปาที่ราคาสูงขึ้นมา สร้างตึก ๓ ชั้นหลังตึกวชิรญาณวงศ์ ของโรงเรียนวัดบวรนิเวศ

การหนังสือ

ได้เรียบเรียงหนังสือประเภทต่าง ๆ ไว้มาก ทั้งที่เป็นตำราประกอบการศึกษา ธรรมกถา ธรรมเทศนา และสารคดี เช่น :-

อธิบายวาทกรรมสัมพันธ์ ภาค ๑-๒
ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม ๒
หลักพระพุทธศาสนา (เรียบเรียงเป็นเทศนา ๓๗ กัณฑ์)
พระพุทธเจ้าของเราในท่านเลิศล้ำ
๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
แนวปฏิบัติในสติปัญญา
การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่
พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร
พระพุทธศาสนากับสังคมไทย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้จัดให้มีการแปลหนังสือพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ จากภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นการเผยแพร่และเป็นคู่มือแก่การศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับชาวต่างประเทศอีกหลายเล่ม เช่น นวโกวาท วินัยมุขเล่ม ๑-๒ พุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ เป็นต้น

สมณศักดิ์

- พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นพระราชาคณะสามัญที่ พระโศภนคณาภรณ์
- พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมวราภรณ์
- พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่ พระศาสนโสภณ
- พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

- เทศนาประจำวันธรรมสวนะเวลาเช้า ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
- บรรยายธรรมในการฝึกอบรมการปฏิบัติทางจิต (กรรมฐาน) ประจำวันพระ และวันหลังวันพระ ณ ห้องประชุมตึกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
- เทศนาวันอาทิตย์ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

- บรรยายธรรมแก่ชาวต่างประเทศประจำทุกวันจันทร์ พุทธ ศุกร์ ที่ตึกคอยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร
- บรรยายธรรม ในรายการบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่ ทางวิทยุกระจายเสียง อ.ส. พระราชวังดุสิต ประจำทุกวันอาทิตย์
- บรรยายธรรมในการฝึกอบรมปฏิบัติทางจิต ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ประจำทุกวันอังคาร

ตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบัน

- เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
- เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม
- เป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ
- เป็นประธานกรรมการบริหารงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์
- เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน
- เป็นผู้อำนวยการมหาวิทยาลัย
- เป็นประธานกรรมการศึกษามหาวิทยาลัย
- เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต
- เป็นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร และเจ้าคณะจังหวัดสมุทรปราการ (ธรรมยุต)

กัจจายกสูตรธรรมบัญญัติ สมเด็จพระญาณสังวร

๑ สมเด็จพระญาณสังวร นรมนรีศรธรรมนิเทศาธก ตรีปิฎกปริยัติศึกษา
ดปทวิสุทธจริยาสมมติ อุดมคัลลาจารวัตรสุนทร ธรรมยุตติกคณิสสร
นวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี ฉะเชิงเทรา จิตนวรรณีเวศราชวรวิหาร
พระอารามหลวง พงเจริญที่มายุ จิรัฎฐิติกาล ในพระพุทธศาสนาเถอญ ๓๖

พระลอมพระลาลนไล
 พระนครรัตนโกสินทร์
 พระนครรัตนโกสินทร์
 พระนครรัตนโกสินทร์
 พระนครรัตนโกสินทร์

พระครุรัตนทวคเชษ พระครุครสวต ๑ พระครุรัตนโกสินทร์ ๑ พระครุ
 พิทักษ์ธรรมาจ ๑ พระครูลังนลพิชกร ๑ พระครุครมทั ๑ พระครุรัตนโกสินทร์ ๑

ขอพระคุณจรมจรพระพุทธานนา เป็นมหาระลังลอน ขาวรรมัน
 อธิกรณ์ และอนนตราตีพระวิภาษสามเณร โดยสมครรแกก่าดงและ
 อิลริษขคังพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ
 คุณลาารสิริสวัสดิ์ จิรัญชี วิรพีพิบูลย์ ในพระพุทธานนาทอญ
 ทั้งแต่วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕
 เป็นปีที่ ๓๗

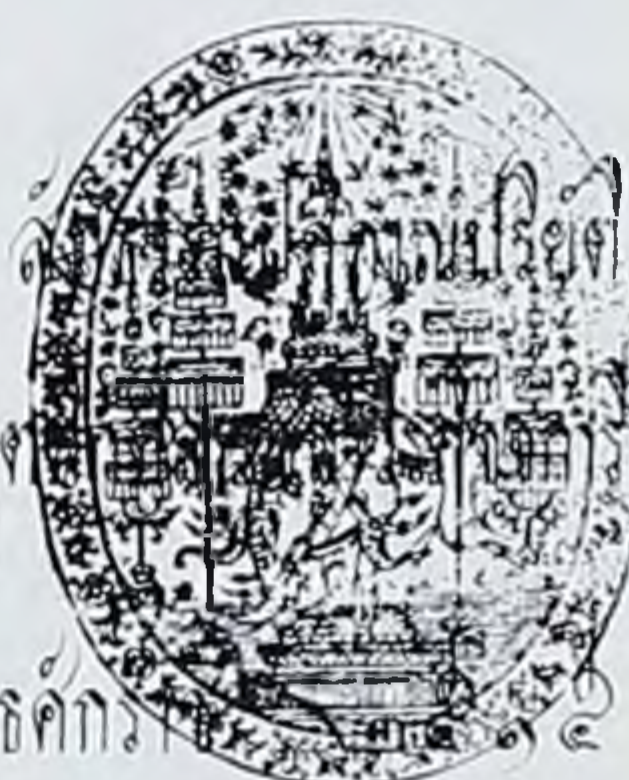
ให้สมเด็จพระญาณสังวร

เจ้าคณะใหญ่หนกลาง

วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓

เป็นปีที่ ๓๗

สารบาญ

หน้า

พระราชปรารภ		๑
คำนำ		๓
สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒโน เจริญ ป.ธ. ๘)		๕
ทศพิธราชธรรม		๑๕
หลักพระพุทธศาสนา		
๑. พระพุทธเจ้า		๓๓
๒. พระธรรม		๔๐
๓. พระสงฆ์		๔๘
๔. พระรัตนตรัย		๕๔
๕. พระพุทธศาสนา		๖๐
๖. พุทธศาสนิก		๖๖
๗. สรรณะ		๗๓
๘. ไตรสรณคมน์		๘๐
๙. ศรัทธา—ปสาทะ		๘๔
๑๐. เบญจศีล—เบญจธรรม		๑๐๐
๑๑. เบญจศีล—เบญจธรรม ^{คู่ที่} ๑		๑๐๖
๑๒. เบญจศีล—เบญจธรรม ^{คู่ที่} ๒		๑๑๒
๑๓. เบญจศีล—เบญจธรรม ^{คู่ที่} ๓		๑๑๗
๑๔. เบญจศีล—เบญจธรรม ^{คู่ที่} ๔		๑๒๓
๑๕. เบญจศีล—เบญจธรรม ^{คู่ที่} ๕		๑๒๘
๑๖. ปกติภาพ—ปกตีสุข		๑๓๔
๑๗. กรรม		๑๔๐
๑๘. พิสูจน์กรรม		๑๔๗

๑๙.	เกณฑ์กรรม	๑๕๓
๒๐.	เวรและวิธีป้องกันระงับเวร	๑๖๐
๒๑.	ศึกษา หรือ สึกขา	๑๖๗
๒๒.	ปฐมศึกษา	๑๗๓
๒๓.	มัธยมศึกษา	๑๗๕
๒๔.	อุดมศึกษา	๑๗๖
๒๕.	สรุปเรื่องการศึกษ	๑๕๓
๒๖.	พระพุทธศาสนาสอนเด็ก	๒๐๐
๒๗.	ความดีความชั่ว	๒๐๓
๒๘.	ประโยชน์ปัจจุบัน	๒๑๓
๒๙.	ประโยชน์ภายหน้า	๒๑๕
๓๐.	ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่	๒๒๔
๓๑.	พระพุทธเจ้าตรัสรู้	๒๒๕
๓๒.	อริยสัจข้อที่ ๑	๒๓๕
๓๓.	อริยสัจข้อที่ ๒	๒๔๔
๓๔.	อริยสัจข้อที่ ๓	๒๔๕
๓๕.	อริยสัจข้อที่ ๔	๒๕๓

ทศพิธราชธรรม

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์*

วัดบวรนิเวศวิหาร

ถวายเป็นการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันจันทร์ที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๕๓

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
ยสฺมี ปเทเส กปฺเปติ วาสํ ปณฺทิตชาตियो
สีลวนฺเตตฺถ โภเชตฺวา สยฺมเต พุรฺหมจาริโน
ยา ตตฺถ เทวตา อาสุํ ตาสํ ทกฺขินฺมาทิสเ
ตา ปุชิตา ปุชยนฺติ มานิตา มานยนฺติ นํ
ตโต นํ อนุกมฺปนฺติ มาตา ปุตฺตํว โอรสํ
เทวตานุกมฺปิโต โปโส สทา ภทฺรานิ ปสฺสตีติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นพิธีในเทวตาทิสนอนุโมทนาภคณา พรรณนาทักษิณา
ทาน ส่วนเทวตาทิส ประดับพระปัญญาบารมี เพิ่มพูนพระราชกุศล เจริญพระราชศรัทธา
ปสาทะ โดยอนุรูปแก่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกมหามงคลการ

ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงเริ่มการบำเพ็ญพระราชกุศล พระ
สงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยเจริญพระพุทธภาสิตปริตรมนต์ เป็นเบื้องต้นแห่งทานบริจาคแล้ว
พระราชทานบิณฑบาตข้าชชโภชาหาร และไตรจีวรบริวารแก่พระภิกษุสงฆ์แล้ว ทรงพระ
ราชอุทิศส่วนพระราชกุศลทักษิณาทานมัยบุญนั้น แก่อารักขเทวตา วัตถุเทวตา เป็นธรรม
บรรณาการ เพื่อให้อนุโมทนาเจริญสมบัติสุขตามประสงค์แล้ว จะได้ตั้งเมตตากัลยาณจิต
ประสิทธิถวายเป็นมงคลสิริสวัสดิ์ ให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงสถาพรนิรมล ใน
พระราชสิริสมบัติโดยสวัสดิเกษมสำราญ นีราศสรรพพิบัติอุบัติวันตราย ทรงบำเพ็ญพระ
ราชธรรมวิสุทธิปาโลบาย และพระราชกุศลให้ไพบุลย์ โดยพระราชประสงค์ทุกสิ่งสรรพ

* ขณะดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติซึ่งบัณฑิตพึงบำเพ็ญกุศลทานมัยอุทิศ
แก่วัตถุเทวดา จึงตรัสเป็นพุทธนิพนธคาถา ว่า ยสุมี ปเทเส กปุเปติ วาสํ ปณฺทิตชาติโย
เป็นต้น มีความว่า บุคคลมีชาติแห่งบัณฑิต สำเร็จการอยู่ในประเทศที่ใดแล้ว พึงเชิญท่าน
ผู้มีศีลสำรวมกายวาจาจิต ประพฤติห่างจากอสังกรรมกิจเป็นพรหมจารีบุคคล ให้บริโภคน
ขี้ขี้โภชอาหารในประเทศที่ตนอยู่แล้ว เทพดาเหล่าใดได้อภิบาลบำรุงอยู่ในที่นั้น พึงอุทิศ
เฉพาะทักษิณาทานเครื่องเจริญสุขสมบัติแก่เทพดาเหล่านั้น เป็นเทวดาพลีธรรมบรรณาการ
ปัจจุบันการกิจ เพื่อให้อนุโมทนาสำเร็จวิบูลผล เมื่อเทพดาเหล่านั้น อันบัณฑิตชนบูชาด้วยปิตติ-
ทานมัยกุศลจะนี้แล้ว ก็มีเมตตาจิตบูชาบัณฑิตเหล่านั้นบ้าง นำมาซึ่งสุขสมบัติประโยชน์คุณ
ตามควรแก่เดชาานุภาพแห่งตน เมื่อบัณฑิตบุคคลนบถแล้วก็ย่อมกลับนบถนับถือบัณฑิต
นั้น ด้วยเกียจกันบ้างจามิตรไพร่ให้นิราศไป และนำเข้าไปใกล้มิตรสมบัติพัสดุบริวาร
แต่ขึ้นไปเทพเจ้าก็ย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นด้วยเมตตาจิตเป็นนิตยกาล ตั้งมารดาอนุเคราะห์
บุตรอันเกิดในอุทรประเทศจะนั้น บุคคลผู้มีบุรพาธิการได้อาศัยเทพดาอนุเคราะห์อุปถัมภ์แล้ว
ย่อมเห็นกิจการอันเจริญทุกเมื่อ ด้วยประการฉะนี้

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนาทศพิชราชธรรมจรรยาทิกถา พรรณนาราช
จรรยาอนุวัตร อันพระมหากษัตริยาราชเจ้า ผู้ดำรงเอกราชศวรรยาธิปัตย์ เป็นพระเจ้าปฐพี
มณฑล พึงบำเพ็ญให้ต้องตามขัตติยราชประเพณี มีทศพิชราชธรรม เป็นต้น ประดับพระ
ปัญญาบารมี โดยอนุรูปแก่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกมหามงคลการ

ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จผ่านพิภพ ฉลองพระองค์สมเด็จพระ
พระบรมเชษฐาธิราช จึงพระราชวงศานุวงศ์ องคมนตรี รัฐมนตรี เสวกามาตย์ ประชากร
พร้อมทั้งรัฐสภาและสมณพราหมณาจารย์ มีสมานฉันท์พร้อมกันตั้งพระราชพิธีถวาย
พระบรมราชาภิเษก ตามขัตติยราชประเพณี เพื่อเชิดชูพระบารมีอันเป็นที่ร่มเกล้าฯ ให้ไพศาล

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น ทรงเป็นจตุรพิธทายาท ทายาท ๔ ประการ
ของพระบรมราชวงศ์ ฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช คือเป็นกุลทายาทผู้รับราช
สกุลด้วยความยิ่งใหญ่เป็นประธาน ในการบริหารปกครองให้เจริญมั่น เป็นรัชทายาทผู้
รับราชมไหศวรรยสมบัติ ดำรงรัฐให้เป็นที่ร่มเย็นของประชาชนทั่วไป เป็นธรรมทายาท
ผู้รับรักษารวมของพระมหากษัตริย์และราชสกุล เพื่อเพิ่มพูนความดีความงามของชนทั้ง

หลาย ทั้งพระราชวงศ์และเสวกามาตย์ประชาราษฎร เพราะพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นประมุข
 ของพสกนิกรผู้คอยถือเป็นแบบอย่าง เป็นศาสนทายาทผู้รักษาพระพุทธศาสนา เพื่อ
 นำประชาชนให้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นส่วนสุจริต สมเด็จพระบรมศาสดาธรรมสามัคคี
 ผู้เป็นเจ้าของธรรม ได้ทรงบรรลุประมาภิเชกสัมโพธิญาณบริบูรณ์ด้วยพุทธาลังการธรรม
 ธรรมเป็นเครื่องประดับแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว ยังต้องทรงบำเพ็ญสัมมาสัมพุทธกิจ ประกาศ
 ความเป็นพระพุทธเจ้าให้ปรากฏ ด้วยตรัสเทศนาโปรดพุทธเวไนยให้ได้ดื่มรสพระสัทธรรม
 จึงยังพุทธภูมิให้สำเร็จเป็นอันดี ชื่อนี้มีอุปมาฉันใด พระเจ้าแผ่นดินผู้ดำรงราชมไหศวรรย์
 ก็มีอุปมาฉันนั้น ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นมูรธาภิสิทธิ์กษัตริย์ พร้อมด้วย
 พระราชอิสริยยศแล้ว ยังจักต้องทรงบำเพ็ญพระราชกรณียะ ประกาศพระราชนุภาพให้ขจร
 ด้วยยังชนนิกให้ได้รับศุภวิบูลผลเกิดแต่ราชธรรม จึงจะยังราชภูมิให้สำเร็จเป็นอันดีดุจกัน
 เหตุดังนั้น จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสาขบูชาธรรมเป็นปฐม พระคุณสมบัตินี้เป็น
 ที่นิยมมาแต่ครั้งโบราณ มีอาคตสถานที่มาในคัมภีร์ชาดก เป็นคำโคลงที่บันทึกตยกลงกล่าว
 ถวายเป็นโอวาทานุศาสน์แด่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ดังนี้ว่า

ทาน์ สิล่ ปริจุจาค์	อาชชว่ มทุทว่ ตบ่
อกุโกธ่ อวิหีสญจ	ขนุตติญจ อวิโรธน่
อิจุเจเต กุสเล ฐมเม	จิตเต ปสฺสสาหิ อตฺตนิ
ตโต เต ชายเต ปีติ	โสมนสฺสญจนปฺปกั

แสดงความเป็นภาษาไทยว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริยาธิราช จงทรงพระปรีชาสามารถ
 พิจารณาเห็นราชธรรมที่เป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ให้ดำรงในพระราชสันดานเป็นนิตย
 ดังนี้ ทาน์ การให้ ๑ สิล่ การตั้งสังวรรักษากายวาจาให้สะอาดปราศจากโทษ ๑ ปริจุจาค์
 การบริจาคสละ ๑ อาชชว่ ความซื่อตรง ๑ มทุทว่ ความอ่อนโยน ๑ ตบ่ การกำจัดความเกียจ
 คร้านและความชั่ว ๑ อกุโกธ่ การไม่โกรธ ๑ อวิหีสญจ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นตลอดถึง
 สัตว์ให้ได้ทุกขุขยาก ๑ ขนุตติญจ ความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องหน้า ๑ อวิโรธน่ การ
 ปฏิบัติไม่ให้ผิดจากการที่ถูกที่ตรง และดำรงอาการคงที่ ไม่ให้วิการด้วยอำนาจยินดียินร้าย ๑
 บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ลำดับนั้นพระปิติและโสมนัสมีประมาณไม่น้อยจักเกิด
 มีแต่พระองค์ เพราะได้ทรงพิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านี้มีในพระองค์เป็นนิตย ดังนี้

คำโคลกแสดงธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นภาชิตของบัณฑิตผู้เกิดนอกพุทธกาลมาก่อน ภายหลังจึงนำมาร้อยกรองเป็นคำสอนในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ เพราะมี ๑๐ อย่าง จึงเรียกว่าทศพิธ เพราะเป็นธรรมสำหรับพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ปกครองประชาชน จึงเรียกว่าราชธรรม

ทศพิธราชธรรมนี้ เมื่อพิจารณาด้วยดีจักเห็นได้ว่า มิใช่เป็นธรรมเฉพาะท่านผู้ปกครองประชาชนชั้นสูงสุดเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ปกครองทั่วไป ตั้งแต่ส่วนใหญ่เช่น ประมุขของประเทศชาติและรัฐบาล ตลอดถึงส่วนน้อยเช่นหัวหน้าครอบครัว ทั้งเป็นธรรมสำหรับผู้อยู่ในปกครองด้วย เพราะการปกครองจักดำเนินไปได้เรียบร้อยดี ผู้อยู่ในปกครองก็จำต้องประพฤติธรรมนี้ด้วยตามฐานะ เพราะฉะนั้น ราชธรรมนี้จึงเป็นธรรมสำหรับคนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมู่เหล่าตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งจนถึงประเทศชาติหรือทั้งหมดพึงประพฤติต่อกัน เพื่ออยู่ด้วยกันเป็นสุขสงบและมีความเจริญ ดังจะรับพระราชทานถวายวิสัชนาโดยลำดับต่อไป:-

กิริยาที่ไม่คิดเอาคืนกลับมา คือให้สิ่งของ เช่นผ้าถุงหม้อข้าวน้ำที่อยู่อาศัย ให้กำลังกาย เช่นช่วยขนขวายทำกิจการงาน ให้กำลังวาจา เช่นช่วยพูดกิจการ ให้กำลังความคิด เช่นช่วยคิด ช่วยแนะในกิจการ ให้กำลังปัญญา คือให้ความรู้ด้วยกุศลเจตนามุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ เพื่อบูชาคุณก็ดี เพื่อช่วยสงเคราะห์อนุเคราะห์ก็ดี ชื่อว่าทาน ส่วนพัสดุที่พึงให้คือทรัพย์ กำลังกาย กำลังวาจา กำลังความคิด กำลังปัญญา เหล่านี้เป็นวัตถุทาน สิ่งที่พึงให้ในที่ทั่วไปวัตถุทานท่านมุ่งเอาพัสดุสิ่งของโดยมาก ในที่บางแห่งจำแนกทานเป็น ๒ คือวัตถุทาน การให้พัสดุสิ่งของ และธรรมทาน การให้ธรรม คือชี้แจงแสดงโอวาทหรือคำสั่งสอนแนะนำ

ท่านผู้เป็นหัวหน้าปกครองหมู่ชน เมื่อตั้งอยู่ในทาน จึงปกครองหมู่ชนให้เป็นไปด้วยดี เช่นประมุขของประเทศชาติและรัฐบาลจ่ายพระราชทรัพย์ให้แก่ข้าราชการและราษฎรผู้สมควรได้รับ ในคราวที่สมควร ตลอดถึงจ่ายบำรุงกิจการนั้น ๆ โดยความเป็นธรรม เพื่อให้ได้ความสะดวกและความสมบูรณ์แก่ราษฎร ในหมู่ที่เล็กลงมาจนถึงครอบครัว ก็เช่นเดียวกัน เช่นมารดาบิดาพ่อแม่บ้านแม่บ้านให้สิ่งที่ควรให้แก่บุตรธิดาและคนที่รวมกันอยู่ในครอบครัว แม้ผู้อยู่ในปกครองก็ต้องตั้งอยู่ในทาน เช่นราษฎรก็ต้องแบ่งทรัพย์ที่หามาได้ถวายเป็นราชพัสดุด้วยเสียภาษีอากรตามพิกัด และให้ทรัพย์ให้กำลังกายเป็นต้นช่วยราชการตามกิจตามสมัย

ในครอบครัว บุตรีตาเมื่อเติบโตใหญ่ตั้งใจแสวงหาทรัพย์บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นการตอบแทน
เมื่อคนผู้รวมกันอยู่เป็นหมวดหมู่ต่างตั้งอยู่ในทวน ทั้งฝ่ายผู้ทำหน้าที่ปกครอง ทั้งฝ่ายผู้อยู่ใน
ปกครอง จึงอยู่ด้วยกันเป็นสุข ไม่เกิดความเร้นแค้นขัดข้อง

กล่าวโดยเฉพา ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และ
ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ด้วยพระราชทานพระราชทรัพย์ เครื่องอุปโภคบริโภคนั้น
ตามฐานะานุรูปของบุคคลนั้น ๆ อันได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ และพระราชทานพระ
บรมราชูปถัมภ์แก่องค์การหรือบุคคลและราษฎรที่สมควรนั้น ๆ ตามคราวอันสมควร และพระ
ราชทานจตุปัจจัยแก่บรรพชิตผู้ประกอบกิจพระศาสนา นับเป็นการบูชาธรรมปฏิบัติ ดังนี้
จัดเป็นทาน บทที่ต้น

เจตนาที่รักษาภรรยากรรมวจีกรรมให้ตั้งเป็นปกติดี เว้นจากประพฤติชั่วทุจริต ชื่อว่าศีล
ศีลในทางปกครองคือการประพฤติตามกฎหมายจารีตประเพณีอันดีงาม ในทางพระพุทธศาสนา
อย่างต่ำคือศีล ๕ อันชนทั่วไปพึงสมาทานรักษา กล่าวรวมกันคือ (ปาณาติปาตา เวรมณี)
เว้นจากผลาญชีวิตกันและกัน (ทางศาสนาเว้นตลอดถึงสัตว์มีชีวิต) (อทินฺนาทานา เวรมณี)
เว้นจากถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของเขาไม่ยินยอมให้ (กาเมสุมิจฺจาคารา เวรมณี) เว้นจากประพฤติ
ผิดในกามทั้งหลาย (มุสาวาทา เวรมณี) เว้นจากพูดเท็จ (สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณี)
เว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นฐานะแห่งความประมาท ศีล ๕ ประการนี้ มีมา
แก่ก่อนพุทธกาล ท่านแสดงว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นพระราชเอกแห่งแผ่นดินได้ทรง
สมาทานรักษา และทรงประกาศแนะนำให้ราษฎรในจักรพรรดิมหณฑลสมาทานรักษา ศีล ๕ นี้
จึงเป็นศีลหรือกฎหมายในทางปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ แม้ในบัดนี้ ถึงมีกฎหมายอยู่
มากแล้ว ก็ยังต้องอาศัยศีลอุปการะ แต่บัญญัติผ่อนลงตามทีเห็นสมควร ราษฎรจึงจะอยู่
เป็นสุขสงบ

ผู้ปกครองที่ไม่ตั้งอยู่ในศีล ย่อมประพฤติทุจริต ทำผู้อยู่ในปกครองให้เดือดร้อนด้วย
อธรรม ปราศจากเมตตากรุณา ฝ่ายผู้อยู่ในปกครองที่ปราศจากศีลก็ทำตนให้เป็นคนชั่วเป็น
ผู้ร้าย ก่อความเดือดร้อนต่าง ๆ ทั้งแก่ผู้อยู่ในปกครองด้วยกัน ทั้งแก่ผู้ปกครอง ไม่เป็นอัน
ประกอบอาชีพให้เจริญ เพราะฉะนั้น ศีลจึงจำปรารถนาสำหรับคนผู้อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่

ทุกฝ่าย ถ้าต่างตั้งมั่นอยู่ในศีล บ้านเมืองก็จักถึงความสงบสุขราบคาบ ปราศจากโจรภัย และทุจริตภัยทั้งปวง

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงประพฤติพระจริยาทางพระกาย พระวาจาให้สะอาดงามต้องตามขัตติยราชประเพณี ดำรงด้วยดีในเบญจศีล ให้เป็นคุณสมบัติ ในพระองค์ ดังนี้ จัดเป็นศีล บทที่ ๒

กิริยาที่สละบริจาควัตถุที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือมีประโยชน์น้อยกว่าแคบกว่า เพื่อสิ่งที่มีประโยชน์ใหญ่กว่า กว้างกว่า เพื่อบรรเทาตระหนี่ ดังสุภาษิตว่า “ผู้มีปัญญา เมื่อเห็นสุข ไพบูลย์ ฟังสละสุขพอบรรเทาเสีย” และว่า “ฟังสละทรัพย์เพราะเหตุ (รักษา) อวัยวะอัน ประเสริฐ เมื่อรักษาชีวิตก็ฟังสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมก็ฟังสละอวัยวะและแม้ ชีวิตทั้งสิ้น” ชื่อว่าปริจาคะ

คนผู้คุมกันอยู่เป็นหมวดหมู่ เมื่อตั้งอยู่ในปริจาคะ คือถึงคราวก็สละทรัพย์เป็นต้น จนถึงชีวิตเลือดเนื้อ เพื่อรักษาธรรมตามหน้าที่ของตน หมู่จึงดำรงอยู่ได้ดี คนผู้ทำหน้าที่ปกครองฟังเห็นประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าส่วนเฉพาะตนหรือพวกพ้องของตน ถ้าไม่ปฏิบัติเช่นนั้นด้วย ซ้ำกลับเอาประโยชน์ส่วนรวมมาเพื่อประโยชน์เฉพาะตนและพวกพ้องด้วย ผู้อยู่ในปกครองก็เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้หมู่ที่เป็นอยู่รวมกันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ แม้เฉพาะคนที่อาศัยอยู่ในส่วนรวมก็ตั้งอยู่ไม่ได้ด้วย แต่ที่ยังตั้งอยู่ได้ก็เพราะอาศัยส่วนรวมที่ยังมีคนตั้งอยู่มาก ในทางตรงกันข้าม ถ้าทุกฝ่ายยอมสละประโยชน์ส่วนเฉพาะตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวม เช่น เมื่อถึงคราวที่จำเป็น พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยอมสละ ราษฎรก็ยอมสละแม้ชีวิตถวายเป็นราชพลีร่วมกับพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อรักษาประเทศชาติ ต่างตั้งอยู่ในปริจาคะเช่นนี้ จึงรักษาหมู่ให้ดำรงอยู่และให้เจริญยิ่งขึ้น

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงสละบริจาควัตถุพระราชนิเวศน์เป็นต้น ตลอดจนถึงความสุขส่วนพระองค์ เพื่อผลที่ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสุขแห่งประชาราษฎร์ส่วนรวม ดังนี้ จัดเป็นปริจาคะ บทที่ ๓

ความเป็นผู้มีอัธยาศัยตรง คือปฏิบัติซื่อตรงทั้งฝ่ายผู้ปกครองทั้งฝ่ายผู้อยู่ในปกครอง ปราศจากมารยาสาไถย ไม่ปฏิบัติลวงกันหรือหลีกเลียงแอบแฝง ชื่อว่าอาชชวะ

คนผู้อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่ ถ้าปฏิบัติไม่ตรงในการทำงานตามหน้าที่ ไม่ซื่อตรงต่อกัน และกัน ก็จะเกิดความระแวงไม่เชื่อถือไว้วางใจกัน จะกระด้างกระเดื่องแตกร้างกัน แม้ในหมู่

ญาติและหมู่มิตรก็เช่นกัน แต่ถ้าปฏิบัติตรงต่อกัน ก็จะไว้วางใจและกลมเกลียวกัน อยู่เป็นสุข
ด้วยกัน

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงมีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วย
ความตรง ปราศจากมารยาสาไถย ดำรงในสัตยสุจริต ซื่อตรงต่อพระราชสัมพันธมิตร และ
พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ไม่ทรงคิดลวงประทุษร้ายโดยอุบายผิด
ยุติธรรม ดังนี้ จัดเป็นอาชชวะ บทที่ ๔

ความเป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถึงคือด้วยอำนาจถัมภะ (ความดีดุดเสาะ) มีความ
อ่อนโยนไปตามเหตุผลตามความสมควรดังที่เรียกว่า การณวลิกะ เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุที่
ควรดำเนิน และมีสัมมาการวะอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ผู้เจริญ อ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกัน
และต่ำกว่า วางตนสม่ำเสมอไม่กระด้างดื้อหมิ่นผู้อื่นด้วยอำนาจมานะเพราะชาติ โคตร ยศ
ทรัพย์ เป็นต้น ชื่อว่ามัททวะ คุณข้อนี้ทำให้ผู้ใหญ่และผู้น้อยเป็นที่นับถือของกันและกัน
ยังหมู่ให้ดำเนินไปได้โดยสวัสดิ

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงมีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถึง
คือถือพระองค์ด้วยอำนาจถัมภะ เมื่อมีผู้มากราบทูลตักเตือนด้วยข้อธรรมที่กอบปร
ด้วยเหตุผล ซึ่งเป็นวิสัยของบัณฑิตชน มิได้ทรงห้ามปรามคัดค้าน ทรงวิจารณ์โดยถ้วนถี่ ถ้าดี
ชอบก็ทรงอนุโมทนาแล้วทรงอนุวัตตาม และไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ ทรงมีสัม
มาการวะอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญโดยวัยและเจริญโดยคุณ ไม่ทรงดูหมิ่น ดังนี้ จัดเป็นมัททวะ
บทที่ ๕

ตะปะ หรือ ตะปะ โดยพยัญชนะแปลว่าแผดเผา โดยมากท่านใช้เป็นชื่อของความ
เพียร จึงแปลว่าความเพียรเป็นเครื่องแผดเผา (ความเกียจคร้าน) ใช้เป็นชื่อธรรมอื่นอีกบ้าง
ทางลัทธิพราหมณ์แสดงว่า ตะปะของพราหมณ์คือการเล่าเรียนพระเวทที่ศักดิ์สิทธิ์ ตะปะ
ของกษัตริย์คือการคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชน ตะปะของเวสสะหรือไวศยะคือการทำบุญให้
ทานแก่พราหมณ์ ตะปะของศูทรคือการรับใช้ ตะปะของฤๅษีคือการกินอาหารที่เป็นผัก มี
คำเป็นคาถาหนึ่งแสดงว่า พระอาทิตย์มีตะปะ (ส่องแสงสว่าง) ในกลางวัน พระจันทร์มีตะปะ
ในกลางคืน ตามนัยเหล่านี้ ตะปะหมายถึงการตั้งใจกำจัดความเกียจคร้านและทำการผัดหน้า
ที่มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำอันเป็นกิจดีกิจชอบ ให้สม่ำเสมอและให้ยิ่งขึ้น ผู้บำเพ็ญตะปะให้

บรรลุถึงความสำเร็จ ย่อมเป็นผู้มีตบะ ปรากฏเป็นผู้มีสง่า เป็นที่ยำเกรง ดังที่พูดกันว่า “มีตบะ
เตชะ”

คนผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ ต้องมีตบะ คือใครมีหน้าที่ฐานะอย่างไร ก็ปฏิบัติไปอย่างนั้น
ให้ดีให้เหมาะสมแก่หน้าที่ฐานะ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ผู้ปกครอง ก็ปฏิบัติหน้าที่ของผู้ปกครองให้ดี
ให้บริบูรณ์ เมื่อเป็นผู้อยู่ในปกครอง ก็ปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในปกครองให้ดีให้บริบูรณ์ เมื่อ
ปฏิบัติที่อยู่ด้วยกัน ก็เป็นผู้มีตบะอยู่ด้วยกัน เป็นที่ยำเกรงของกันและกัน แต่ถ้าตรงกันข้าม
คือผู้มีหน้าที่ปกครองไม่ปกครองให้ดี ก็เป็นที่ดูหมิ่นของผู้ที่อยู่ในปกครอง ผู้มีหน้าที่อยู่ในปก
ครองไม่ประพฤติให้ดีตามหน้าที่ ก็เป็นที่ดูหมิ่นของผู้ปกครอง รวมความว่า ผู้มีหน้าที่ฐานะ
อย่างไร ไม่ปฏิบัติให้สมกับหน้าที่ฐานะอย่างนั้น ย่อมเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนหมดความนับถือ
ต้องเสื่อมจากเกียรติที่ถึงจนถึงตกจากฐานะของตน มีคำกล่าวไว้ในมหาสุตโตสมชาดกว่า

“พระราชผู้เอาชนะบุคคลที่ไม่ควรชนะ ไม่ชื่อว่าราชา”

“เพื่อนผู้เอาชนะเพื่อน ไม่ชื่อว่าเพื่อน”

“ภริยาผู้ไม่ยำเกรงสามี ไม่ชื่อว่าภริยา”

“บุตรผู้ไม่เลียงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า ไม่ชื่อว่าบุตร”

“สภากที่ไม่มีสัตบุรุษ (ผู้สงบ) ไม่ชื่อว่าสภา”

“ผู้ไม่พูดเป็นธรรม ไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ”

“ผู้ละ (หรือสงบ) รากะ โทสะ โมหะ พูดเป็นธรรม ย่อมชื่อว่าสัตบุรุษ”

กล่าวโดยเฉพาе ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงตั้งพระราชหฤทัยกำจัดความ
เกียจคร้านและทำการผิดหน้าที่ ทรงตั้งพระราชอุตสาหะวิริยภาพปฏิบัติพระราชกรณียะให้
เป็นไปด้วยดียิ่งๆ ขึ้น มีพระตบะเตชะ เป็นที่ยำเกรงแห่งบุคคลทั่วไป ตลอดถึงทรงสมาทาน
กุศลวัตร เฝ้าผลาญกำจัดอกุศลวิตกบาปธรรมให้เสื่อมสูญไม่ตั้งอยู่ได้ ดังนี้ จัดเป็นตบะ
บทที่ ๖

กิริยาที่ไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ตลอดถึงไม่พยายามมุ่งร้ายผู้อื่น แม้จักต้องลง
โทษผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล ไม่ทำด้วยอำนาจความโกรธ ชื่อว่าอภัยโทษ

คนผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ ย่อมมีการกระทบกระทั่งกันบ้าง เมื่อข่มใจไว้ไม่ได้ เกิดโกรธ
ซึ่งต่อกันขึ้นและผูกโกรธไว้ ก็เป็นสมุฏฐานให้เกิดโทสะความประทุษร้ายกันทางใจก่อน แล้ว

ก็ประทุษร้ายกันทางกายทางวาจาสืบไป ทำให้อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข ต่อเมื่อรักษาใจข่มใจไว้ไม่ให้เกิดโกรธชัง หรือเมื่อเกิดโกรธชังในใจก็ระงับไว้ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏ ไม่ปฏิบัติลุอำนาจแห่งความโกรธ จึงจักอยู่ด้วยกันด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นสุข ความไม่โกรธจักมีได้ก็เพราะมีเมตตาหวังความสุขความเจริญแก่ตนและต่อกันและกัน คนที่เป็นหัวหน้าปกครองก็ตาม เป็นผู้อยู่ในปกครองก็ตาม เมื่อแสดงความโกรธออกมาให้ปรากฏ ก็แสดงว่าตนเองลุอำนาจของความโกรธ กิริยาที่แสดงความโกรธออกมานั้นก็ไม่งดงาม น่าเกลียดน่าชัง ถ้าเอากะจกเงาส่องดูหน้าตนในเวลาโกรธก็จะเห็นได้

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงมีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ทรงปรารถนาก่อภัยก่อเวรในผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ทรงพระพิโรธด้วยเหตุที่ไม่ควร แม้มีเหตุที่ให้ทรงพระพิโรธ แต่ทรงข่มเสียให้สงบระงับอันตรธาน และทรงปฏิบัติด้วยโยนิโสมนสิการ ดังนี้ จัดเป็นอีกโธระ บทที่ ๗

กิริยาที่ไม่เบียดเบียนให้ลำบาก คือความไม่ก่อทุกข์ยากแก่ผู้อื่นตลอดถึงสัตว์ด้วยเห็นเป็นสนุกของตน เพราะอำนาจโมหะ เช่นทำร้ายคนและสัตว์อื่นเล่น ชื่อว่าอวิหิงสา

คนผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ ทั้งผู้ปกครอง ทั้งผู้อยู่ในปกครอง จะอยู่ด้วยกันได้เป็นสุข ก็เพราะไม่เบียดเบียนกัน โดยเฉพาะผู้ปกครอง ถึงจำต้องอาศัยเก็บภาษีอากรจากราษฎรผู้อยู่ในปกครองเพื่อจ่ายบำรุงประเทศ และต้องเกณฑ์กำลังแรงงานบ้างในคราวที่จำเป็น แต่ถ้าเก็บและเกณฑ์รุนแรงอันเป็นการวิบัติเกินสมควร ราษฎรผู้อยู่ในปกครองก็เดือดร้อนระส่ำระสายอยู่ไม่เป็นสุข มีเรื่องครั้งโบราณกาลว่า ผู้อยู่ในปกครองถูกผู้ปกครองเบียดเบียน ต่างอพยพไปอยู่ต่างถิ่นก็มี ความไม่เบียดเบียนจักเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยกรุณาเป็นเบื้องหน้า

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงมีพระราชอัธยาศัยกอบปรักด้วยพระมหากรุณา ไม่ทรงปรารถนาก่อทุกข์แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ทรงเบียดเบียนพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และอาณาประชาราษฎร ให้ลำบากด้วยเหตุอันไม่ควรทำ หรือด้วยตั้งพิกัดเก็บภาษีอากรเกินขนาด ทรงปกครองประชานตงบิตาปกครองบุตร ดังนี้ จัดเป็นอวิหิงสา บทที่ ๘

กิริยาที่อดทนต่อโลภะ ความอยากได้บ้าง ต่อโทสะ ความโกรธเคืองจนถึงพยายามมุ่งร้ายบ้าง ต่อโมหะ ความหลงมกมายบ้าง เพราะได้ประสบอารมณ์ที่ยั่วให้เกิด เมื่อมีอารมณ์

มาประสบ ยั่วให้เกิดอยากได้ อยากล้างผลาญ อยากเบียดเบียน กัดทอนไว้ ไม่ยอมแสดงวิกล
วิการอันชั่วร้ายทางกายวาจาออกไปตามอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ และอดทนต่อทุกข-
เวทนามีเย็นมีร้อนเป็นต้น อดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวชู้ไม่เป็นที่พอใจ ชื่อว่าขันติ

คนผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ ต้องประสบอารมณ์ต่างๆ มาก ถ้าไม่ตั้งอยู่ในขันติ ยอมให้
โลภะ โทสะ โมหะ จุกซกไป ก็จะเกิดวิวาทแก่งแย่งและวุ่นวายอย่างอื่นอีกมาก ไม่อยู่ด้วยกัน
ด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นสุข ถ้าตั้งอยู่ในขันติก็ได้ผลตรงกันข้าม คืออยู่ด้วยกันด้วยความ
สงบเป็นสุข ผู้มีขันติจึงงามเพราะมีอาการสงบ เมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่ก็เป็นหมู่ที่งาม เพราะ
มีความสงบสุข

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงมีพระราชหฤทัยกล้าหาญ อดทน
ต่อโลภะ โทสะ โมหะ ที่เกิดขึ้นเพราะได้ประสบอารมณ์ที่มายั่วให้เกิด ทรงอดทนต่อเวทนา
มีเย็นร้อนเป็นต้น ทรงอดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวชู้ รักษาพระราชหฤทัยและพระอาการ
พระกายพระวาจาให้สงบเรียบร้อย ดังนี้ จัดเป็นขันติบทที่ ๙

ความไม่ผิด ชื่อว่าอวิโรธนะ ธรรมชั้นนี้ควรหมายความว่า รู้ว่าผิดแล้วไม่ถือขึ้น
ทำ คือไม่ยอมทำผิดทั้งรู้ๆ ผิดในที่นี้หมายถึงผิดจากข้อที่ถูกที่ควรทุกอย่าง เช่นผิดจากความ
ยุติธรรมด้วยอำนาจอคติ ผิดจากปกติ คือเมื่อประสบความเจริญหรือความเสื่อมก็รักษาอาการ
กายวาจาไว้ให้คงที่ ไม่ให้ขึ้นลงเพราะยินดียินร้าย

คนสามัญทั่วไป ในขั้นต้นยังทำผิดอยู่เพราะไม่รู้ว่าผิด ถ้ายอมปล่อยไปเช่นนั้นไม่
ศึกษา ก็จักเป็นผู้ไม่รู้จักชอบไม่รู้จักผิด ไม่อาจปฏิบัติถูกต้องได้ ผู้ปกครองผู้เป็นหัวหน้า เมื่อ
ทำผิดด้วยอำนาจชอบรักบ้าง ด้วยอำนาจชังบ้าง ด้วยอำนาจกลัวบ้าง ด้วยอำนาจหลงบ้าง ผู้
อยู่ในปกครองก็เดือดร้อนอยู่เป็นทุกข์ ผู้อยู่ในปกครองเมื่อทำผิดเช่นนั้น ผู้อยู่ในปกครองด้วย
กันตลอดถึงผู้ปกครองเองก็เดือดร้อนอยู่เป็นทุกข์ แต่ถ้าผู้ปกครองผู้เป็นหัวหนามีใจกอบปร
ด้วยธรรม มุ่งความดี พยายามศึกษาพิจารณาให้รู้จักผิดและชอบแล้ว พยายามทำการงานให้
ถูกต้องตามคลองธรรม ไม่ให้ผิด และแนะนำพร่ำสอนผู้อยู่ในปกครองให้ประพฤติเช่นนั้น
ด้วย ผู้อยู่ในปกครองก็พยายามทำให้ถูกต้องตามคลองธรรมไม่ให้ผิด ต่างฝ่ายต่างก็จักอยู่
ด้วยกันด้วยความสงบสุข

กล่าวโดยเฉพาะ ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงตั้งอยู่ในขัตติยประเพณี ไม่
ทรงประพฤติผิดจากราชจรรยาอนุวัตรนิติศาสตร์ราชศาสตร์ ไม่ทรงประพฤติให้คลาดจากความ

ยุติธรรม ทรงอุปถัมภ์ยกย่องคนมีคุณความชอบควรอุปถัมภ์ยกย่อง ทรงบำราบคนมีความผิดควรบำราบโดยทางที่เป็นธรรม ไม่ทรงอุปถัมภ์ยกย่องและบำราบคนนั้นๆ ด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้นก็ดี เมื่อมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาถึงพระองค์ ไม่ทรงแสดงความยินดี ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้อื่นดูหมิ่นได้ว่าทรงมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อมีความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ต้องนินทา ได้รับความทุกข์ร้อน ซึ่งไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาถึง ก็ไม่ทรงแสดงความยินร้ายเสียพระราชหฤทัยให้ปรากฏ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้อื่นดูหมิ่นได้ว่าทรงหาขันतिकุณมิได้ หรือเป็นเหตุให้ผู้น้อยซึ่งอยู่ในพระบรมเดชาานุภาพพลอยตกใจแตกตื่นอลหม่าน ทรงรักษาพระอาการคงที่อยู่ ไม่แสดงให้ผิดจากปกติเดิมก็ดี ดังนี้ จัดเป็นอวิโรธนะ บทที่ครบ ๑๐

ธรรม ๑๐ ประการนี้ ท่านแสดงว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีบริบูรณ์ในพระองค์ จึงเป็นผู้ปกครองที่ดี ไม่รุกรานผู้อื่นด้วยอำนาจ เพราะปกครองดีด้วยมีธรรมเหล่านี้เป็นอุปายประเทศทั้งหลายจึงสวามิภักดิ์ยอมเข้าอยู่ในปกครอง ที่ท่านเรียกว่าปกครองโดยธรรมไม่ใช่โดยอำนาจ และต่างก็มีความสุขมีความเจริญร่วมกันทั้งหมด

เมื่อพระมหากษัตริย์เจ้าทรงดำรงทศพิธราชธรรมนี้ให้ตั้งบริบูรณ์ด้วยดีในพระองค์ ฝ่ายพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และอาณาประชาราษฎร์ ข้าขอบขัณฑสีมา ก็ย่อมมีความสวามิภักดิ์นับถือรักใคร่ ตั้งใจประกอบราชกิจฉลองพระเดชพระคุณ เต็มกำลังกาย เต็มกำลังความคิด ซื่อสัตย์สุจริตมิได้คิดทรยศ ช่วยบำรุงรัฐชนบทให้สมบูรณ์มั่งคั่งสมดังพระราชประสงค์ เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณถึงวุฒิสถูปผล ก็จะไม่ทรงเห็นกุศลธรรมส่วนชอบ ๑๐ ประการนี้ ซึ่งตั้งอยู่ด้วยดีในพระองค์ ว่าเป็นเหตุมีกำลังกล้าสามารถให้เกิดผลได้ถึงเพียงนั้น ก็จะทรงพระปิติโสมนัสเป็นอันมากพันประมาณ เหตุนี้โบราณบัณฑิตจึงได้ประพันธ์ผูกคำโคลกแสดงทศพิธราชธรรม ถวายเป็นโอวาทานุศาสน์แด่พระมหากษัตริย์ราชาเจ้าในปางหลัง ดังถวายวิสัชนามาด้วยประการฉะนี้

ลำดับนี้ จักถวายวิสัชนาสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตรและผลกำลังของพระมหากษัตริย์เจ้า อันโบราณบัณฑิตได้กล่าวแสดงไว้โดยปริยายอื่นอีก เพื่อประมวลพระราชจรรยาที่ท่านแสดงว่า โบราณกษัตริย์ตลอดถึงพระเจ้าจักรพรรดิได้เคยประพฤติมาไว้ในที่เดียวกัน เป็นเครื่องเพิ่มพูนพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคลสืบต่อไป

สังคหวัตถุในที่นี้ คือพระราชจรรยาวัตรเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชน เป็นราชনীติธรรมเก่าแก่ มีที่มาทั้งในทางพุทธศาสน์และพราหมณศาสน์ จำแนกเป็น ๕ ประการ แสดงอธิบายตามทางพุทธศาสน์คือ:—

สสุสเมธ ความที่ทรงพระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารผลาหาร ให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขต โดยอุบายนั้นๆ เพื่อให้สรรพผลอันเกิดแต่เกษตรมณฑลสมบูรณ์ เป็นสังคหวัตถุที่ ๑

ปฐิสเมธ ความที่ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษ คือสงเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ประกอบราชกิจฉลองพระคุณ ทั้งฝ่ายทหารทั้งฝ่ายพลเรือน ด้วยวิธีนั้นๆ เป็นต้นว่าทรงยกย่องพระราชทานยศฐานันดรตำแหน่งหน้าที่ โดยสมควรแก่กุลวงศ์ วิทยาสามารถและความชอบในราชการ เป็นสังคหวัตถุที่ ๒

สมุมาปาส อูบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจประชานิกกรให้นิยมยินดี คือทรงบำบัดความทุกข์เดือดร้อน บำรุงให้เกิดความสุขความเจริญแก่ประชาราษฎรและบ้านเมือง ด้วยอุบายต่างๆ ปราบกฏพระคุณเป็นเครื่องผูกใจประชาชนให้จงรักภักดียิ่งๆ ขึ้น เป็นสังคหวัตถุที่ ๓

วาจาเปยยัม ตรัสพระวาจาอ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิด เช่นทรงทักทายปราศรัยแก่บุคคลทุกชั้น ตลอดถึงราษฎรสามัญทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยควรแก่ฐานะและภาวะ เป็นสังคหวัตถุที่ครบ ๔

๔ สังคหวัตถุนี้ เป็นอุบายให้เกิดสุขสมบัติ ซึ่งได้นามบัญญัติว่า “นิรคคัพ” รัฐมณฑลราบคาบปราศจากโจรภัย จนถึงมีทวารเรือนไม่ลงลิ้มกลอน เป็นคำรบ ๕

สังคหวัตถุเหล่านี้ จะเป็นไปได้ด้วยดีจนถึงเกิดผลเป็นนิรคคพะไม่ต้องลงลิ้มกลอน ประตุเรือน ก็ต้องอาศัยรัฐบาลและผู้นำที่ทางปกครองทั้งปวงฝ่ายหนึ่ง ประชาชนผู้อยู่ในปกครองอีกฝ่ายหนึ่ง ช่วยกันปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามฐานะ เจริญรอยพระราชจรรยาวัตรของพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ทรงเป็นประมุข ตั้งใจรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นเบื้องหน้า ประกอบการค้าขายแสวงหาเลี้ยงชีพโดยทางธรรม ไม่ทำโจรกรรมแย่งชิงทรัพย์สิ่งของของผู้อื่นมาเลี้ยงชีวิตตน ซึ่งจะก่อการจลาจลให้เกิดขึ้น มีความสงบทั่วทุกสถาน จนทวารเรือนไม่ต้องลงลิ้มกลอนเพื่อจะระวังโจรภัย สังคหวัตถุมีนัยดังถวายนามด้วยประการฉะนี้

ลำดับนี้ จักรถวายวิสัยนาในจักรวรรดิวัตร คือพระราชจรรยาวัตรสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิพระราชเอกในโลก ท่านแสดงไว้โดยความว่า พระมหากษัตริยาราชเจ้าผู้ปกครองประชาชนทรงอิงอาศัยสักการะเคารพนับถือบูชาธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดี ทรงจัดการรักษาคุ้มครองป้องกันอันประกอบด้วยธรรม ให้เนื่องในจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ คือ:-

ที่ ๑ ควรพระราชทานโอวาทและอนุเคราะห์อันโตชนคนภายในพระราชสำนัก และทรงอนุเคราะห์คนภายนอก คือพลกายกองเสนา ด้วยประการต่างๆ จนถึงราษฎร ไม่ปล่อยให้ปละละเลย

ที่ ๒ ควรทรงผูกพระราชไมตรีสมานราชสัมพันธ์มิตรกับกษัตริย์ ประธานาธิบดี แห่งประเทศนั้นๆ

ที่ ๓ ควรทรงสงเคราะห์อนุยันตกษัตริย์ คือพระราชวงศานุวงศ์ ตามควรแก่พระอิสริยยศ

ที่ ๔ ควรทรงเกื้อกูลพราหมณ์คฤหัสถ์และคฤหบดีชน

ที่ ๕ ควรทรงอนุเคราะห์ประชาชนชาวนิคมนชนบทโดยฐานานุกรม

ที่ ๖ ควรทรงอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีลประพฤติชอบ ด้วยพระราชทานไทยธรรม บริหารเกื้อกูลแก่ธรรมปฏิบัติ

ที่ ๗ ควรทรงจัดรักษาฝูงเนื้อและนกด้วยพระราชทานอกภัยไม่ให้ใครเบียดเบียนทำอันตรายจนเสื่อมสูญพืชพันธุ์

ที่ ๘ ควรทรงห้ามชนทั้งหลายไม่ให้ทำกิจการที่ไม่ประกอบด้วยธรรม ชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตส่วนชอบ ประกอบการเลี้ยงชีพโดยทางธรรม

ที่ ๙ ชนใดขัดสน ไม่มีทรัพย์พอเลี้ยงชีพโดยสัมมาอาชีพะได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์เจือจานให้เลี้ยงชีพด้วยวิธีอันเหมาะสม ไม่ให้แสวงหาด้วยทุจริต

ที่ ๑๐ ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณ์ ตรัสถามถึงบุญบาปกุศลอกุศลให้ประจักษ์ชัด

ที่ ๑๑ ควรทรงตั้งวิริยัติห้ามจิตไม่ให้เกิดอธรรมระคะในอคมนิยสถาน ที่อันไม่ควรถึง

ที่ ๑๒ ควรทรงประหารวิสมโลภเจตนา ห้ามจิตมิให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้

พระมหากษัตริยาราชเจ้าควรทรงสถิตในจักรวรรดิวัตร บำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญด้วยพระราชวรฤทธิบุญบารมี เกษมสวัสดิ์ดำรงมั่น พันธสรรพพิบัติอันตราย ดังถวายวิสัยนามาด้วยประการฉะนี้

ในลำดับน จักถวายวิสัยนาในพละ กำลังของพระมหากษัตริยาราชเจ้า ๕ ประการ คือ:—

ข้อ ๑ กายพล กำลังพระกาย สมบัตินี้เกิดแต่ทรงผาสูกสบายปราศจากพระโรค เพราะพระมหากษัตริย์ย่อมทรงเป็นจอมทัพ ทั้งต้องทรงปฏิบัติพระราชกรณียะต่าง ๆ จำต้องทรงพละกำลังเข้มแข็ง ถ้าขาดสมบัติข้อนี้แม้แต่จะทรงราชการก็คงไม่สะดวกได้ดี จึงควรบริหารพระองค์ให้ทรงพระกำลังประกอบด้วยพระอนามัยเป็นนิตย์

ข้อ ๒ โภคพล กำลังคือโภคสมบัติ อันพระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระราชกิจที่พึงทรงจัดทรงทำ และพึงมีบุคคลที่พึงบำรุงเลี้ยงเป็นอันมาก จึงควรทรงชวนชวยบำรุงกสิกรรม พาณิชยกรรม เป็นต้น อันเป็นทางเกิดแห่งพระราชทรัพย์ให้ไพศาล

ข้อ ๓ อมจจุพล กำลังคืออมาตย์ อันพระมหากษัตริยาราชเจ้ามีราชการที่จะทรงทำมากกว่ามาก จึงต้องมีอมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นกำลังทางนิติบัญญัติ ทางบริหารและทางตุลาการ จึงควรทรงสอดส่องวุฒิของหม่อมมาตย์ แล้วยกย่องและบำราบตามควรแก่เหตุ

ข้อ ๔ อภิษจุพล กำลังคือพระชาติสูง สมบัติข้อนี้เป็นที่นิยมของมหาชน เป็นผลที่มีมาเพราะบุพเพกตบุญญา คือได้เคยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอบรมมาแต่ในกาลก่อน เป็นเหตุให้ประพฤดีประพฤดีชอบได้โดยง่าย โบราณบัณฑิตก็ได้แสดงไว้ว่า แม้สนังกุมารพรหมก็ได้กล่าวคาถาสรรเสริญธรรมข้อนี้ไว้ว่า ขตติโย เสฏโฐ ชเนตสุมี เย โคตตปฐิสาริโน ความว่า กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยโคตร ดังนี้ เพราะชนมีชาติสูงอบรมมาในธรรมที่ดี ย่อมมีหิริโอตตปปะ รู้จักละอายแก่ใจ และกล้าหาญในการไม่ทำชั่ว มุ่งทำแต่การที่ดี ดังคชสาร อัสตร อุสภ ผู้อาชาไนย จึงควรตั้งพระราชประสงค์สมบัตินี้ให้มีสืบพระองค์ต่อไป จะได้เป็นศรีสวัสดิ์แก่พระราชอาณาจักรสืบไป

ข้อครบ ๕ ปณฺญาพล์ กำลังคือปัญญา พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้ทรงประกอบ พระราชาบายให้ลุล่วงอุปสรรคทั้งหลาย ต้องทรงมีพระปรีชาญาณรอบคอบและสามารถ จึง ควรทรงแสวงหาทางมาแห่งปัญญา ด้วยทรงวิจารณ์เหตุการณ์ภายในภายนอกอันเป็นไปในสมัย เพื่อจะได้พระญาณแจ้งเหตุผลประจักษ์ชัด

พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ อันเป็นพระราชจรรยาวัตรที่เป็นอารมณ์ของพระมหา กษัตริยาธิราช ซึ่งมาในคัมภีร์พุทธศาสนา เป็นคำสอนของสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ มีนัยตั้ง ถวายวิสัยนามาคำว้ประการฉะนี้

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้เสด็จดำรงราชมไหศวรรยาศิปัตย์ใหม่ ก็ เปรียบเหมือนพระบรมศาสดาแรกได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อได้ทรงบำเพ็ญ พระราชธรรมให้สำเร็จประโยชน์แก่ประชาชนผู้อยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร ก็เปรียบเหมือน สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงบำเพ็ญพระพุทฺทกิจเสร็จ จนทรงเปล่งสุรนาทโฆหารได้ว่า ยัม สต- ถารา กรณียัม สวากานัม หิตตสินา อนุกมฺปกเน เป็นต้น ความว่า กิจอันใดอันพระศาสดาผู้มี กรุณาแสวงหาประโยชน์แก่สาวกจะควรทำ กิจอันนั้นเราอาศัยความเอ็นดูได้กระทำแล้วแก่ ท่านทั้งหลายทุกประการ ดังนี้ ข้อนี้จักสำเร็จเป็นบารมีไปในอนาคต ยังอุปบัติของพระองค์ ให้มีผลสมด้วยพระพุทฺทพจน์ภาษิตว่า เทวเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา โลเก อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺติ พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย พุชฺโชนฺ สนฺสุส อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม ความว่า ภิกษุ ทั้งหลาย สองบุคคลนี้เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแห่งชนเป็นอันมาก เพื่อ ความต้องการ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสำราญ แห่งชนเป็นอันมาก ทั้งเทวดาและมนุษย์ สองบุคคลนี้ คือพระตถาคตสัมพุทฺธเจ้า ๑ พระราชาจักรพรรดิ ๑ ดังนี้ อุปบัติของพระมหา- กษัตริย์เจ้าจะพึงมีผลดังสมเด็จพระทศพลตรัสสรรเสริญไว้ฉะนี้ ก็ด้วยอำนาจทรงบำเพ็ญราช- ธรรมให้บริบูรณ์ทุกประการ

บัดนี้ จักตั้งสัตยาธิษฐานประสิทธิ์พระพรถวายโดยลำดับไป

พุทฺธานุภาโว เจว ธมฺมานุภาโว จ สงฺฆานุภาโว จ ปรมินฺทมหาภูมิลลิตฺตลเตชั มหาราช สราชินี อภิกฺขนฺตฺ นินฺตฺริ ขออำนาจแห่งพระพุทฺธเจ้า แห่งพระธรรมเจ้า แห่ง พระสงฆเจ้า จงอภิบาลสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิลลิตฺตลเตชมหาราช และสมเด็จพระ บรมราชินีเป็นนิจกาล

พทุธาทิตนตฺตยานุภาเวน อภิรกฺขิตฺ สนฺโต ปรมินฺทมหาภุมิพลตฺตเตโช มหาราชฯ
พทุธาทิตนตฺตยํ นิสฺสาย พทุธสาสนํ อุปตฺถมฺเภนฺโต สุขํ ชีวตฺ รมฺจํ อภิปาเลนฺโต จิรํ รัชเช
ปติฏฺจาทฺ ปชํ ปสาสนฺโต นิจฺจํ ชยตฺ ขอสมเด็จพะปรมินฺทมหาภุมิพลตฺตลยเตชมหาราช อัน
อานุภาพแห่งพระศรีรัตนตรัยอภิบาลแล้ว ทรงอาศัยพระศรีรัตนตรัย จงทรงอุปถัมภ์พระพทุธ-
ศาสนาดำรงพระชนมายุเป็นสุข จงทรงอภิบาลรัฐมณฑล เสด็จสถิตในราชสมบัติยืนนาน จง
ทรงปกครองประชาชน มีชัยเป็นนิตยกาล

พทุธาทิตนตฺตยานุภาเวน ปรมินฺทมหาภุมิพลตฺตเตชฺส มหาราชฺสฺส สโตติอิทธิวฺฑฺฒิ
อิสฺสรียเตชา ภวนฺตุ ตฺวยอานุภาพพระศรีรัตนตรัย ขอสวัสดิ์ ความปลอดโปร่ง อิทธิ ความ
สำเร็จ วุฑฺฒิ ความเจริญ อิสฺรีย ความเป็นใหญ่ เตช เตชานุภาพ จงมีแต่สมเด็จพะปรมินฺท-
รมหาภุมิพลตฺตลยเตชมหาราช ทุกประการ

ขออำนาจพระราชปณิธาน คือความตั้งพระราชหฤทัยในอันบำเพ็ญราชธรรมให้สำเร็จ
ประโยชน์แก่มหาชนทั่วหล้า และขอเดชเทวดาผู้ศักดิ์สิทธิ์ จงอภิบาลรักษาสมเด็จบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้าและสมเด็จพะบรมราชินี กับทั้งพระบรมราชวงศ์และรัฐมณฑล ให้
สถาพรดำรงมั่น พันธสรรพพิบัติอุบัติวันตราย เป็นนิตยกาล

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ฅมฺมชฺฌคา
มหาสงฺฆํ ปโฬเชสิ อิจฺเจตํ รัตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิก
บานตื่นจากกิเลสนิทรา นี้จึงว่าพระรัตนตรัย แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทฺโธ ฅมฺโม สงฺโฆ
ตั้งนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นก็ถือว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจากกันไปได้ พระ
พุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงไว้ และ
พระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องกันเป็นอันเดียวกันนี้ พระรัตนตรัยนี้บริสุทธิ์
อุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใสแล้วใคร่ความบริสุทธิ์
แก่ตนปฏิบัติอยู่โดยชอบ ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงเป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง พระ
นิพพานเป็นธรรมชาติสุญจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้นได้ชื่อว่าเป็นบรมสุข ด้วยสัจจา
ภาษิตนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาลทุกเมื่อ ตฺวยเตชานุภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหโนบาย
ทางกัน ขออุบัติวันตรายและอุปสรรค คือข้อติดขัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่ง
สยามรัฐมหาชนบทนี้ ในกาลไหนๆ จงบาราศไกลด้วยประการทั้งปวง ขอความเป็นผู้ไม่มี

โรค สุขภาพดี อายุยืนนาน และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายอันเป็นที่
ตั้งแห่งวิบูลผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไป แต่สมเด็จพระบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้า และสมเด็จพระบรมราชินี กับทั้งพระบรมราชวงศ์และรัฐบาล ผู้อภิบาล
สยามรัฐมหานบพนี้ ขอเทพเจ้าผู้สิงสถิตในสยามรัฐมณฑล ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์ตลอด
เขตรัฐสีมา จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าและสมเด็จพระ
บรมราชินี กับรัฐมณฑล ค้ำยันนำไปใกล้ซึ่งอิฏฐวิบูลผลอันเป็นहितานุहितประโยชน์ และ
ป้องกันซึ่งสรรพโทษอันไม่ก่อกุลแก่ความเจริญอย่าให้เกิดมี

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ
เอตสฺมี รตนตฺตยสฺมี สมปสาทนเจตโส

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แต่สมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัยเลื่อมใสในพระพุทธานุภาพรัตนตรัยนี้ สมพระ
บรมราชประสงค์ทุกประการ เทอญ

หลักพระพุทธศาสนา

๑. พระพุทธเจ้า

(ประสูติ คำทำนายคติ)

ในชมพูทวีป ซึ่งเป็นประเทศอินเดีย ปากีสถาน และเนปาลในบัดนี้ ในมัชฌิมชนบท คือในภูมิภาคส่วนกลางของชมพูทวีปนั้น เมื่อก่อนพุทธศก ๘๐ ปี ศาสดาเอกของโลก ได้ประสูติแล้ว ที่อุทยานลุมพินีวัน ตั้งอยู่ในกึ่งกลางแห่งนครกบิลพัสดุ์และนครเทวทหะ เมื่อ ณ วันบรมมี (วันเพ็ญ) เดือนเวสาขะ (ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ ในปีปกติ เดือน ๗ ในปีมี อธิกมาส ตรงกับเดือนพฤษภาคมเป็นพื้น) เป็นโอรสแห่งพระเจ้าสุทโธทนะ ศากยะ กับพระนางมายา กุรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เป็นพระราชกุมารในศากยราชตระกูล โคตมโคตร อยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาทแห่งพระราชบิดา

พระราชกุมารทรงมีพระรูปลักษณะงามสง่า ต้องด้วยมหาบุรุษลักษณะตามตำรับของพราหมณ์ ซึ่งมีทำนายไว้ว่า มหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้จักมีคติเป็น ๒ คือถ้าอยู่ครองฆราวาสจักได้เป็นจักรพรรดิราช พระราชาเอกในโลก ถ้าออกทรงผนวช จักได้ตรัสเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ดังกล่าวไว้ เมื่อพระราชกุมารประสูติใหม่ มีดาบสองคมหนึ่งชื่ออสิตะ ผู้อาศัยอยู่ข้างเขาหิมพานต์ ผู้คุ้นเคยและเป็นที่นับถือของราชตระกูล ได้เข้าไปเฝ้าเยี่ยม ได้เห็นพระลักษณะนั้นแล้วไม่อาจยอมให้พระราชกุมารนมัสการตน กลับกราบลงที่พระบาทของพระราชกุมารเอง แล้วกล่าวทำนายลักษณะของพระราชกุมารดังกล่าวไว้

(ศึกษา อภิเชก)

เมื่อประสูติแล้วได้ ๕ วัน พระราชบิดาได้ประกอบพระราชพิธีขนานพระนามพระราชกุมารว่า “สิทธัตถะ” แปลว่า “ผู้สำเร็จประโยชน์ที่ประสงค์” เมื่อประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระนางมายา พระมารดาสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรสแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉา (น้า เป็นพระน้องนางของพระนางมายา) บำรุงเลี้ยงต่อมา พระนางได้ทรงรับทำนุบำรุงเลี้ยงเป็นอย่างดี แม้ในต่อมาทรงมีพระราชบุตร ทรงพระนามว่า

“นันทะ” และพระราชบุตรที่ทรงพระนามว่า “รูปนันทา” ก็ทรงทำนุบำรุงไม่ยิ่งกว่า พระสิทธัตถ-
กุมารจึงทรงได้รับทะนุถนอมบำรุงเลี้ยงอย่างดีเยี่ยมมาโดยลำดับ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๗ ปี
พระราชบิดาตรัสให้ชุดสระโบกขรณี ๓ สระ ปลูกบัว ๓ อย่าง อย่างละสระ ในพระราชนิเวศน์
ตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัย และจัดประทานเครื่องเล่น เครื่องทรง เครื่องประดับ
ตกแต่ง ล้วนเป็นของประณีต มีคนคอยปฏิบัติทะนุถนอมระแวงระวังตลอดเวลา ครั้นมีพระ
ชนมายุเจริญควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงมอบให้ศึกษาในสำนักครูวิศวามิตร
พระสิทธัตถกุมารทรงเรียนได้ว่องไวจนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้ปรากฏในที่ประชุม
เป็นที่รับรองว่าทรงมีความรู้ความสามารถเป็นอย่างยอดเยี่ยม ครั้นมีพระชนมได้ ๑๖ ปี พระ
ราชบิดาโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู ตรัสขอ
พระราชบุตรแห่งพระเจ้าสุปปพุทธะในเทวทหนคร มีพระนามว่า “ยโสธรา” หรือ “พิมพา”
อันประสูติแต่พระนางอมิตาพระกนิษฐภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็นพระชายา พระราช-
กุมารทรงเสวยสุขสมบัติตามขรวาสาวิสัยบริบูรณ์ตลอดมาจนมีพระชนมายุได้ ๒๕ ปี มีพระ
โอรสประสูติแต่พระนางยโสธราองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า “ราหุล”

(คุณลักษณะของมหาบุรุษโพธิสัตว์)

พระสิทธัตถกุมารแม้จะทรงถูกผูกพันด้วยอภิมรณสมบัติต่างๆ เพื่อให้เสด็จอยู่ครอง
ขรวาสา มิให้เสด็จออกทรงผนวช แต่พระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษคือบุคคลชั้นยอด เป็น
โพธิสัตว์ คือผู้พอใจรักในการแสวงหาความรู้ความจริง พร้อมทั้งพอใจรักในความดีความ
บริสุทธิ์และในสรรพสัตว์ด้วยเมตตากรุณา ทรงมีพระปัญญา มีความดีความบริสุทธิ์ และมี
พระกรุณาสูงกว่าสามัญชน จะกล่าวว่าทรงเป็นผู้มีกำหนดจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ จึง
ไม่ทรงลุ่มหลงไปในเครื่องอภิมรณต่างๆ อย่างงมงาย ทรงเห็นประโยชน์ที่ควรทำว่าค่าสูงกว่า
ทั้งทรงเข้มแข็งสามารถเพื่อที่จะสละอภิมรณสุขต่างๆ เพื่อประกอบประโยชน์กิจ แม้จะทำได้
ยากสักเพียงไรก็ตาม พระคุณสมบัติดังกล่าวนี้พึงเห็นได้จากพระประวัติตั้งแต่ต้น

(พระคุณสมบัติที่ควรถือเป็นตัวอย่าง)

เมื่อทรงอยู่ในวัยศึกษาศิลปวิทยา ก็ทรงบากบั่นศึกษาจนสำเร็จเป็นอย่างดีเยี่ยม เพราะ
ทรงสละความเกียจคร้านและการเล่นการสนุกตลอดถึงอภิมรณสุขต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคอันตราย
ต่อการศึกษานั้นมีอยู่อย่างฟุ่มเฟือย มีพระหฤทัยรักในการศึกษา และพากเพียรแสวงหา

ความรู้เพียงอย่างเดียว ไม่พะวักพะวนแหวะเวียนไปเสียในเรื่องอื่น ข้อนี้จึงควรเป็นตัวอย่าง
ของผู้ที่กำลังอยู่ในวัยหรือสมัยศึกษาทั่วไป ที่จะมีแต่ความพอใจรักเรียนรักศึกษา แสวงหา
ความรู้จนสำเร็จ

เมื่อทรงเจริญพระวัยขึ้นเป็นพระครุณ ถึงคราวควรอภิเษกจึงทรงอภิเษกด้วยพระราช
กุมารีที่คู่ควรกัน ประกอบพิธีการตามพระราชประเพณี ไม่มีข้อพิงครหาอย่างใดอย่างหนึ่ง
ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้ประสงค์จะมีคู่ครองทั่วไป ในอันที่จะรอให้ถึงกาลเวลาอันสมควร
และปฏิบัติในทางที่ถูกที่ควร ยอมให้มีการพิจารณาโดยรอบคอบ ทั้งทางฝ่ายตนเอง ทั้ง
ทางฝ่ายผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง ไม่ทำผลุนผลันไปตามลำพังใจที่วิ่งเร็วแรงของคนครุณวัย ซึ่งจะ
เป็นเหตุให้เสียใจภายหลัง

เมื่อทรงอภิเษกมีพระชายาแล้ว ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่ระหว่างกันด้วยดี ไม่ปรากฏว่ามี
การวิวาท มีความสมัคสามัคคี มีความสุขสมบูรณ์ในฆราวาส ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของ
ผู้ครองเรือนทั่วไป ในอันที่จะครองเรือนให้ดี ให้มีความเรียบร้อยสงบสุขในครอบครัว
ด้วยทุกฝ่ายต่างปฏิบัติชอบในหน้าที่ต่อกัน ไม่นอกใจกัน อะลุ่มอล่วยสมัคสมานกัน

พระสิทธัตถกุมาร แม้จะไม่มีแสดงไว้โดยตรงว่าได้ทรงปกครองแคว้นแคว้น แต่ก็
พึงเห็นว่าได้ทรงช่วยพระราชบิดาในการปกครองเป็นแน่ เพราะทรงเป็นเจ้านายในราชตระกูล
ซึ่งมีหน้าที่ปกครองประชาชน ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นทายาทของพระราชบิดา เหตุอีกประการ
หนึ่งที่สำคัญ คือทรงเป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ผู้มีพื้นเพฉลาดหลักแหลม มีพระอัธยาศัยดีบริสุทธิ์
เต็มไปด้วยเมตตากรุณา จึงทำให้อยู่มีดี ๆ มิได้ ต้องคิดให้เห็นเหตุผลจนสว่างกระจ่างแจ้ง
และเมื่อเห็นใครเป็นทุกข์เดือดร้อน อย่างน้อยในที่เฉพาตา แล้วก็ทนเฉยอยู่มิได้ ต้องชวน
ชวายเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อันอัธยาศัยที่ทนอยู่จะไม่ช่วยทุกข์ใครมิได้นี้เป็นลักษณะของ
มหาบุรุษโดยแท้ ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้มีหน้าที่ปกครองตั้งแต่ส่วนน้อย เช่นภายใน
ครอบครัว ภายในวงธุรกิจย่อยๆ ต่างๆ จนถึงในส่วนใหญ่ขึ้นไปโดยลำดับ ในอันที่จะสำเนียง
ให้มีความรอบรู้เพียงพอ ทำความดี มีความบริสุทธิ์สะอาด ประกอบด้วยเมตตากรุณา นำผู้
อยู่ในปกครองไปสู่ความสว่าง ความสุข ความเจริญ ทำให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข ไม่ขาดแคลน
คับแค้น ไม่หวาดระแวงนอนสะดุ้ง เหมือนอย่างอยู่ด้วยกันในระหว่างญาติมิตรเป็นที่รัก

(ถึงเวลาจะทรงผนวช ทรงเห็นเทวทูต)

พระราชกุมารได้ประทับเสวยสุขสำราญในท่ามกลางสุขสมบัติอันพึงอภิรมย์ต่าง ๆ ล่วงปีมาโดยลำดับ ความบริบูรณ์ต่าง ๆ มิได้บกพร่อง คงมีบำรุงบำเรออยู่อย่างพรักพร้อม แม้อย่างนั้นทุกอย่างก็ไม่อาจผูกพันกันทางบุคคลผู้เป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ไว้ได้ เวลาดังกล่าว ได้มาถึงเข้าแล้ว เมื่อพระสิทธัตถกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ในระหว่างทางเมื่อเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๔ วาระโดยลำดับกัน พระโพธิสัตว์ทรงสังเวชพระหฤทัยเพราะได้ทอดพระเนตรเห็น ๓ เทวทูตข้างต้น ทรงพอพระหฤทัยในบรรพชาเพราะได้ทอดพระเนตรเห็นสมณะ จนถึงน้อมพระหฤทัยจะเสด็จออกไป บรรพชา

เทวทูต แปลว่า ทูตเทพยดา อย่างที่พูดกันว่าทูตสวรรค์ ท่านจึงแสดงตามศัพท์ว่าทูตที่เทพยดาสร้างนิมิตไว้ เพื่อให้พระราชกุมารทอดพระเนตรเห็น แต่ท่านก็แสดงไว้โดยความว่า พระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาถึงความแก่ เจ็บ ตาย อันครอบงำมหาชนทุกคน ทรงดำริแสวงหาทางพ้น อันเรียกว่าโมกขธรรม (ธรรมเป็นเครื่องพ้น) ทรงเห็นว่าสภาพทั้งปวงย่อมมีของแก่กัน เช่นมีร้อนแล้วก็มีเย็นแก่ มีมืดแล้วก็มีสว่างแก่ บางทีจะมีทางแก่ทุกข์ ๓ อย่าง คือแก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ แต่ถ้ายังอยู่ในฆราวาสก็ไม่มีโอกาสปฏิบัติแสวงหา ส่วนบรรพชาเป็นโอกาสแสวงหาได้ จึงมีพระดำริจะเสด็จออกบรรพชา ไม่ไยดีในฆราวาสสมบัติ ในเวลาอื่นเมื่อทรงเห็นคนแก่ เจ็บ ตาย และสมณะ ก็มีได้ทรงปรารถนาเห็นจริง ส่วนในเวลาสุดท้ายนี้ทรงปรารถนาเห็นความจริง จึงเรียกว่าได้ทรงเห็นเทวทูต

(ผนวช ตรัสรู้)

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ทรงปรารถนาเห็นประโยชน์ของการบรรพชา ก็ตัดพระหฤทัยรักในพระชานา และพระโอรสซึ่งประสูติใหม่ กับทั้งบุคคลและวัตถุที่รักทั้งปวง แล้วเสด็จออกผนวชเที่ยวจาริกไปแต่พระองค์เดียวเมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ ปี ด้วยพระหฤทัยมุ่งมั่นจะได้โมกขธรรม อันเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่มากแก่โลก ไม่ไยดีสิ่งอื่นทั้งหมด ตามวิสัยของมหาบุรุษโพธิสัตว์ ได้เคยประทับอยู่บนปราสาท แวดล้อมด้วยบุคคลและวัตถุที่พึงอภิรมย์ ก็ต้องมาประทับอยู่องค์เดียว แวดล้อมไปด้วยต้นไม้ภูเขาและสัตว์ป่านานาชนิด เคยเสด็จด้วยพระราชนยานต่าง ๆ ก็ต้องเสด็จด้วยพระบาท บนภาคพื้นตามธรรมชาติ เคยมีผู้ตั้งเครื่องเสวยถวาย

บริบูรณ์ ก็ต้องเสด็จภิกขาจาร ได้อาหารพอเสวยบ้าง ไม่พอบ้าง ตามแต่เขาจะถวาย แต่
พระโพธิสัตว์ก็ไม่ทรงย่อท้อ ทรงปฏิบัติแสวงหาทางโมกขธรรมเรื่อยไป ในขั้นแรกได้เสด็จไปสู่
สำนักของดาบส ๒ ท่าน คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร ทรงศึกษา
จนสิ้นความรู้ของอาจารย์ทั้ง ๒ โดยลำดับแล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงเสด็จหลีกออก
ไปปฏิบัติในทางทรมานพระกายให้ลำบาก อันเรียกว่าทุกรกิริยา (การทำที่ทำได้ยาก)
โดยลำพังพระองค์ ทรงทดลองเปลี่ยนไปให้ลำบากยิ่งยวดเข้าทุกที จนถึงขั้นยิ่งยวดอย่างที่สุด
ไม่มีโยคีอื่นจะทำให้เกินขึ้นไปกว่าได้แล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงทรงเลิก ทรงบำรุง
พระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้น แล้วทรงเริ่มปฏิบัติทางจิต ซึ่งเรียกในภายหลังว่าอริยมรรค
มีองค์ ๘ จึงได้ตรัสรู้ธรรม หรือเรียกว่าตรัสรู้อริยสัจ ๔ ณ ควงโพธิพฤกษ์ในตำบลอุรุเวลา
เสนานิคม แคว้นมคธ ในราตรีวันบุรณมี เดือนเวสสาชะ เช่นเดียวกับเมื่อประสูติ เมื่อมีพระ
ชนมายุ ๓๕ ปี เมื่อตรัสรู้แล้วได้พระนามว่า “พุทธะ” “ผู้ตรัสรู้” เรียกกันว่า “พระพุทธรเจ้า”
ทรงได้โมกขธรรมเมื่อได้ตรัสรู้นั้นแล

(ความไม่ยอมแพ้ และความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่)

พระสิทธัตถกุมารทรงเป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ จึงทรงมีความคิดสูงก้าวล่วงสามัญชน
สิ่งที่คนธรรมดาได้ยินได้เห็นแล้วไม่คิด ก็ทรงคิด และคิดจนพบเหตุผล คิดจนไม่ติดในเหตุผล
ถ้าไม่เช่นนั้นพระพุทธรเจ้าและพระพุทธรศาสนาก็คงไม่เกิดขึ้นในโลก ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของ
บุคคลทั่วไป ในอันที่จะใช้ความสังเกตและคิดหาเหตุผลในสิ่งที่ประสบพบผ่าน ให้เหมือน
อย่างคนตาดีดูรูป มิใช่เหมือนคนตาบอดดูรูป และเมื่อมองเห็นทุกข์หรืออุปสรรคอันตราย
ต่าง ๆ ก็ไม่ยอมอับจนพ่ายแพ้ เพราะต้องมีสิ่งที่แก้กันได้อย่างแน่นอน จึงต้องพยายามหา
สิ่งที่อาจแก้กันได้นั้นให้ได้ ผู้ประสบความสำเร็จทุกคนในกิจการทุกอย่างไม่ว่าเล็กหรือใหญ่
ก็เพราะมองเห็นเหตุผล เมื่อพบอุปสรรคก็ไม่ยอมแพ้ พยายามแก้ไขจนสำเร็จ ในการแก้
ไขหรือในการปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จประโยชน์จำต้องมีการเสียสละ แต่การเสียสละที่ถูกต้องนั้น
หมายถึงเสียสละสุขส่วนน้อยเพื่อสุขที่ไพบูรณ์ เช่นสละสุขเฉพาะตนเพื่อสุขส่วนรวม หรือ
สละสิ่งที่ท่านแนะนำไว้ว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึง
สละทั้งทรัพย์ทั้งอวัยวะตลอดถึงชีวิตเพื่อรักษาธรรม” ในประการสุดท้ายนี้ พึงเห็นพระโพธิ-
สัตว์เป็นตัวอย่าง เพราะในเย็นวันที่ตรัสรู้ เมื่อประทับนั่งลงบนพ่อนหญ้าคาที่ทรงเกลี่ยเป็นที่
ประทับนั่ง ณ ภายใต้โพธิพฤกษ์แล้ว ก็ได้ทรงตั้งพระหฤทัยเด็ดเดี่ยว ความว่า “เนื้อและ

เลือกจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที ยังไม่บรรลุถึงธรรมเพียงใด ก็จัก
ไม่ลุกขึ้นเพียงนั้น' จึงชื่อว่าได้ทรงยอมสละทุกอย่างเพื่อธรรม ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของบุคคล
ผู้มุ่งบำเพ็ญคุณประโยชน์ทั่วไป ในอันที่จะไม่มุ่งสุขประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น แต่ให้มุ่ง
กว้างออกไป และยอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนน้อยนั้นเพื่อส่วนใหญ่ คนที่สามารถทำคุณ
ประโยชน์แก่หมู่ชนก็เพราะสามารถสละเพื่อหมู่ชน ถ้าไม่สามารถสละก็ไม่สามารถสร้างคุณ
ประโยชน์อะไรได้เลย แต่ทั้งนี้ก็ต้องยึดธรรมเป็นหลัก ไม่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นสละทางถูก
ไปถือเอาทางที่ผิด ตรงกันข้ามกับพระพุทธจรรยา

(ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ)

พระพุทธเจ้า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ผู้ไฟแสงรู้ ครั้นตรัสรู้แล้ว
จึงเรียกว่าพระพุทธรูป ผู้รู้แล้วบริบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงรู้แล้วบริบูรณ์ด้วย บริสุทธิบริบูรณ์
ด้วย มีพระกรุณาบริบูรณ์ด้วย ฉะนั้น เพราะพระกรุณาจึงทรงดำริเพื่อแสดงธรรมโปรดโลก
ทรงอธิษฐานพระหฤทัยจะดำรงพระชนม์อยู่จนกว่าจะตั้งพระพุทธศาสนาและมีบริษัท ๔ คือ
ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ลงมั่นคงสำเร็จประโยชน์แก่หมู่ชนทุกเหล่า ครั้นทรงดำริอธิษ-
ฐานพระหฤทัยจะทรงดำรงอยู่ก่อนเพื่อโปรดโลกดังนี้แล้ว จึงเสด็จเที่ยวจาริกไปในแคว้น
จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้านนั้นๆ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนคนที่ควรสั่งสอนแนะนำที่เรียกว่า
เวไนย ให้ได้รับประโยชน์อย่างสูงบ้าง อย่างกลางบ้าง อย่างต่ำบ้าง ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
ยากดีมีจน ทรงสามารถประกาศพระศาสนาให้คณาจารย์เจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงมีศิษย์มาก ให้คน
ชั้นสูงผู้มีกำลังอำนาจ คือกษัตริย์ อำมาตย์ มนตรี เป็นต้น ให้คนคงแก่เรียนคนฉลาดเช่น
พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงต่าง ๆ ตลอดจนถึงเศรษฐีคฤหบดี มีศรัทธาเลื่อมใสยอมรับนับถือ เมื่อเป็น
เช่นนี้ก็เป็นที่เครื่องชักจูงคนอื่น ๆ ให้เข้านับถือได้ง่าย อย่างน้อยก็ทำให้เกิดสนใจ และเป็นวิธี
ให้เกิดความสวัสดิภาพแก่เมืองเป็นต้นทั่วกัน เพราะผู้ปกครองบ้านเมืองก็ได้ นับถือ
แล้ว กล่าวโดยสรุป ได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาบริบูรณ์ คือ โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็น
ประโยชน์แก่โลก ได้แก่ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่มหาชนที่นับว่าเป็นสัตว์โลกทั่วไป เช่น
ทรงแผ่พระญาณเลี้ยงดูสัตว์โลกทุกเข้าค่า ผู้ใดปรากฏในข่ายพระญาณก็ได้เสด็จไปโปรดผู้นั้น
ญาคัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติ หรือโดยฐานะเป็นพระญาติ เช่น
เสด็จไปโปรดพระญาติ ณ นครกบิลพัสดุ์ เสด็จไปห้ามพระญาติฝ่ายศากยะและโกถิยะผู้วิวาท
ถึงกับจะรบกันด้วยเหตุแห่งน้ำเข้านา พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานะเป็น

พระพุทธเจ้า เช่นทรงแสดงธรรม ทรงบัญญัติพระวินัย ประดิษฐานพระพุทธศาสนาและ
บริษัท ๔ ให้ยั่งยืนสืบมา กล่าวสั้นๆว่า ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า เหตุฉะนั้นจึงทรงได้รับ
ยกย่องเป็นพระศาสดาเอกของโลก

(นิพพาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปด้วยพระบาทเปล่า ไปรุดมมหาชนในแคว้นแคว้นต่าง ๆ
ประดิษฐานพระพุทธศาสนาและบริษัท ๔ ให้ตั้งมั่นแพร่หลาย สำเร็จดังที่ได้ทรงอธิษฐาน
พระพุทธานุญาตไว้แล้ว จึงทรงปลงอายุสังขาร กำหนดพระพุทธานุญาตว่าจะปรินิพพาน แม้เช่นนั้นก็
ได้เสด็จจาริกไปโปรดมหาชนต่อไป จนถึงวันบุรณมี เดือนเวสสาชะ ก่อนพุทธศก ๑ ปี แมื่กำลัง
ประชวรลงพระโลหิตก็ได้เสด็จดำเนินด้วยพระบาทต่อไปจนถึงศาลวโนทยานเมืองกุสินารา
ที่ได้ทรงกำหนดพระพุทธานุญาตว่าจะเป็นที่ปรินิพพาน ได้เสด็จมณฑะแคงเบื่องขวา อันเรียก
สีหไสยา บนพระแท่นระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ประทานโอวาทอนุศาสน์ภิกษุสงฆ์จนสิ้นสังสัย
ทั้งปวงแล้ว ได้ตรัสปัจฉิมพจน์ (คำสุดท้าย) ความว่า “บัดนี้ เราขอกล่าวเตือนท่านทั้งหลาย
สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม
เถิด” ดังนี้แล้วไม่ตรัสอีกต่อไป ทรงมณฑะแคงเบื่องขวาแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน
ในราตรีวันบุรณมี เดือนเวสสาชะนั้น นับพระชนมายุได้ ๘๐ ปี ทรงประกาศพระศาสนาได้ ๔๕ ปี
นับรัฐใหญ่ที่เสด็จจาริกไปประกาศพระศาสนาได้ ๗ รัฐ ตรงกับที่กล่าวว่า เมื่อประสูติเสด็จ
ดำเนินไปด้วยพระบาท ๗ ก้าว

ปฏิปทาของพระพุทธเจ้าแม้ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงนิพพาน เป็นเนตติที่พึงนำไปปฏิบัติตาม
ได้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า ควรมีกรุณาช่วยเหลือทุกข์แก่ผู้อื่นตามที่สามารถ ควรฉลาดใน
อุบาย คือวิธีการที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์ ควรปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ ควรตั้งใจว่าจะทำ
อะไรให้ได้สักเท่าไรในวิสัยของตนแล้วทำให้สำเร็จ ข้อสำคัญคือควรทำความไม่ประมาท
อยู่เสมอ

(สรูปพระคุณ)

สรูปกล่าวโดยพระคุณ พระพุทธเจ้าทรงบริบูรณ์ด้วยพระปัญญาคุณ (พระคุณคือ
ปัญญา) พระวิสุทธิคุณ (พระคุณคือความบริสุทธิ์) พระกรณาคคุณ (พระคุณคือกรุณา)
ตั้งบทสวดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พุทฺโธ ผู้รู้จริง สุสุทฺโธ
บริสุทธิ์จริง กรุณามหณฺณโว มีกรุณาจริงตั้งหวังทะเลหลวง

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนพึงตั้งใจนอบน้อมพระพุทธเจ้าตามบทนโม ว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ขอนอบน้อมแต่ พระผู้มีพระภาค (คือพระผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน — กรุณาคุณ) พระอรหันต์ (คือพระผู้ควรบูชาสักการะเป็นต้น — วิสุทธิคุณ) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (คือพระผู้ตรัสรู้ชอบเอง — ปัญญาคุณ) พระองค์นั้น”
ด้วยประการฉะนี้

๔ เมษายน ๒๕๐๒

๒. พระธรรม

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมแล้ว ก็ได้มีพระกรุณาแสดงพระธรรมสั่งสอนแก่โลก พระธรรมจึงเป็นสมบัติเลิศล้ำที่พระพุทธเจ้าประทานแก่โลก ยังมีอยู่จนถึงทุกวันนี้

พระธรรมเป็นสมบัติสำหรับประดับใจให้งดงาม บำรุงใจให้วัฒนะ (เจริญ) ทำให้คนเป็นคนโดยสมบูรณ์ ให้เป็นกัลยาณชน (คนงาม) ให้เป็นอารยชน (คนเจริญ คนประเสริฐ) และให้อยู่เป็นสุขสงบ ถ้าเทียบอย่างสมบัติภายนอกก็เทียบได้กับโภคสมบัติ เครื่องบำรุงร่างกายและชีวิตให้เจริญเติบโต ให้ดำรงอยู่ และอารมณ์สมบัติ เครื่องประดับตกแต่งร่างกายให้งดงาม

เพื่อกำหนดง่าย จักได้แสดงพระธรรมเป็นข้อ ๆ ไปตามปัญหาว่า อะไร อย่างไร ทำไม เพื่ออะไร เป็นต้น

(อะไร ?)

๑. คำว่า ธรรม แปลว่าอะไร และพระธรรมคืออะไร? คำว่า ธรรม แปลว่า ทรงไว้ หมายถึงทรงตัวเองคือคงตัวอยู่เสมอ และหมายถึงทรงคือรักษาคนที่มีธรรมไว้ให้เป็นตามธรรม ฉะนั้น ธรรมจึงเป็นกฎธรรมดาที่คงตัวอยู่เสมอ ใครจะค้นพบหรือไม่ธรรมก็คงเป็นธรรม คือเป็นกฎธรรมดาดูอยู่นั่นเองตลอดไป เทียบอย่างกฎธรรมชาติต่าง ๆ ที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายได้ค้นพบ กฎธรรมชาติเหล่านี้คงมีอยู่คู่กับโลก ใครจะค้นพบหรือไม่ก็คงมีอยู่อย่างนั้นนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ทรงค้นพบกฎธรรมดาของโลกที่นำไปออกไป หรือให้พ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวงได้ กล่าวแต่เพียงส่วนหนึ่ง คือทรงค้นพบกฎธรรมดา ที่เป็นไปในชีวิตของคน ว่าคนประสบผลต่าง ๆ ในชีวิตอย่างนั้นเพราะเหตุอย่างนั้น หรือ เพราะทำเหตุ^{นี้}จึงได้รับผลอย่างนั้น เหมือนอย่างสอบไล่ได้เพราะตั้งใจเรียนดี หรือเพราะทำดี จึงได้รับชมว่าเป็นคนดี

ปรากฏการณ์หรือทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่ปรากฏในโลก ดังเช่น ตะวัน เดือน ดาว ที่มองเห็นเมื่อแหงนขึ้นไปดูบนฟ้า พื้นแผ่นดินที่มองเห็นเมื่อทอดตาดู พืชพันธุ์ ผู้คน สัตว์นานา ชนิด อาคารบ้านเรือน และสิ่งต่าง ๆ ที่มองเห็นเมื่อเหลียวดูรอบ ๆ ตลอดจนความสว่าง ความมืด ความหนาว ความร้อน เป็นต้น ที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ ล้วนมีเหตุผล มีกฎเกณฑ์ คือเป็นไปตามกฎธรรมชาติธรรมดาที่แน่นอน ฉันทิ ความเป็นไปแห่งชีวิตของคน หรือที่เรียกวิถีชีวิต ก็มีเหตุผลมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ฉันทิ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้กฎธรรมดาเหล่านี้ทั้งหมด จึงมีคำเรียกพระนามว่า พระสัพพัญญู แปลว่า พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง แต่ถึงแม้จะทรงรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็ทรงเลือกแสดงสั่งสอนแก่โลกเฉพาะที่จะให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังเท่านั้น ฉะนั้นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน จึงจำกัดเฉพาะข้อที่อาจนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นประโยชน์ขึ้นได้เท่านั้น

ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระธรรม หมายถึงเฉพาะธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน คืออะไร ก็ฟังตอบได้โดยย่อว่า คือกฎธรรมดา หรือธรรมดา คือความจริงที่ประกอบ ด้วยประโยชน์ต่าง ๆ ความจริงเหล่านี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเองก็ตาม ที่ท่านผู้รู้ อื่น ๆ แสดงตามพระพุทธเจ้าก็ตาม เรียกว่าพระธรรมทั้งนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระ ธรรมดังกล่าวในรูปของศาสนาที่แปลว่า คำสั่งสอน คือวางเป็นสูตรสำหรับปฏิบัติได้ทีเดียว ดังเช่นทรงแสดงว่า “ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตใจของตนให้ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว” นี้เป็นรูปศาสนา คือคำสั่งสอนที่วางรูปเป็นสูตรปฏิบัติไว้เลย

ใครมีเพียงศรัทธา คือความเชื่อเพียงอย่างเดียว ก็สามารถปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ ของตนได้ และถ้าประสงค์จะใช้ปัญญา คือพิสูจน์เหตุผลต้นปลายของสูตรสำเร็จนี้ ก็ทำได้ แต่ต้องตั้งใจศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งด้านพระปริยัติ คือแบบแผนตำรับตำรา ทั้งด้านปฏิบัติ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะได้ข้อพิสูจน์ ได้ความเข้าใจชัดเจนขึ้นทุกที จนหมดสงสัย ตัวศาสนา คือ คำสั่งสอนทั้งหมดก็เรียกว่าพระธรรม

อันที่จริงตัวธรรม คือธรรมคา คือความจริง กับศาสนา คือคำสั่งสอน ต้องประกอบกัน
กลมกลืน รับรองกัน จึงจะจริงแท้ถูกต้อง เหมือนอย่างธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ และ
ทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติ ถ้าทฤษฎีนั้นยังผิดพลาดบกพร่องจากธรรมชาติที่ปรากฏเป็นไปจริง
ก็ยังไม่เป็นทฤษฎีที่บริสุทธิ์สมบูรณ์ ยังไม่อยู่ตัว ต้องแก้ไขกันไป แต่ถ้าทฤษฎีนั้นไม่มีผิด
ที่จะต้องแก้ ไม่มีบกพร่องที่จะต้องเพิ่มเติม จึงเป็นทฤษฎีที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นทฤษฎีที่อยู่
ตัว ไม่ต้องแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป ฉะนั้น ในเรื่องของความจริงและคำสั่งสอนก็ฉนั้น ถ้าคำ
สั่งสอนยังผิดพลาดบกพร่องจากความจริง ก็ยังเป็นคำสั่งสอนที่ไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ยังไม่อยู่ตัว
ต้องแก้ไขกันไป แต่ถ้าคำสั่งสอนนั้นไม่มีผิดที่จะต้องแก้ ไม่มีบกพร่องที่จะเพิ่มเติม ถูก
ต้องกับความจริงตลอดไปหมด จึงเป็นคำสั่งสอนที่อยู่ตัว ไม่ต้องแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป

คำสั่งสอนที่อยู่ตัวบริบูรณ์ดังกล่าวนี้แหละ คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่าพระ
พุทธศาสนา แปลว่าศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (พระผู้รู้แล้วบริบูรณ์) พระพุทธ-
ศาสนาจึงเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ดังมีคำกล่าวไว้แปลความว่า พระธรรมงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด (คือถูกต้องกับความจริงตลอดไปทั้งหมด) กล่าวแสดงข้อที่
ควรประพฤติปฏิบัติอย่างประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ (ความ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (ถ้อยคำ)
บริบูรณ์ (ไม่มีข้อบกพร่องที่จะเพิ่มเติม) บริสุทธิ์ (ไม่มีข้อผิดพลาดที่จะต้องแก้ไข) สิ้นเชิง
เพราะเหตุนี้ จึงมีบทสวดสรรเสริญพระธรรมว่า สุวากขาโต ภควตา ชมฺโม ธรรมอันพระผู้
มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว ดังนี้

(อย่างไร ?)

๒. พระธรรมดังกล่าวนี้เป็นอย่างไร? พระธรรมดังกล่าวนี้เป็นความจริงในตนเอง
ของทุก ๆ คน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่าควรจะทำอย่างไรกับความจริงนั้น

ความจริงตรงกันข้ามกับความเท็จ เหมือนอย่างสัจวาจา (วาจาจริง) ตรงกันข้ามกับ
มุสาวาจา (วาจาเท็จ) อย่างไรเรียกว่าวาจาจริงหรือพูดจริง อย่างไรเรียกว่ามุสาหรือพูดเท็จ
คงเข้าใจกันดีแล้ว แต่เพื่อทบทวนและกระชับความเข้าใจเข้าอีก จักกล่าวโดยสมมติให้เป็นคน
๒ คน ชื่อนายกุศลกับนายอกุศล วันหนึ่งเวลาเย็น บิคาถามบุตรทั้งสองว่า วันนี้ได้ไปโรงเรียน
หรือเปล่า นายกุศลได้ไปโรงเรียนจึงตอบว่าไป ส่วนนายอกุศลไม่ได้ไปโรงเรียน แต่ก็ตอบว่า
ไป ถ้าตั้งปัญหาว่า ทั้ง ๒ คนนี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ ทุกคนคงตอบได้ทันทีว่า นายกุศลพูด
จริง นายอกุศลพูดเท็จ คราวนี้ตั้งปัญหาต่อไปว่า พูดจริงเพราะอะไร พูดเท็จเพราะอะไร

ปัญหานี้อาจต้องคิดสักหน่อยหนึ่ง ก็คงตอบได้ว่า พุคจริงเพราะพุดถูกกับเรื่องที่เป็นจริง พุดเท็จเพราะพุดผิดจากเรื่องที่เป็นจริง

คราวนี้จะย้อนมากล่าวถึงพระธรรม ความจริงในตนเอง ก็คือเรื่องที่เป็นจริงในตัวเอง เกี่ยวแก่ที่ตัวเราเองทำอะไรบ้าง พุดอะไรบ้าง คิดอะไรบ้าง ซึ่งบางที่ตัวเราเองต้องการปกปิด จึงปฏิเสธคนอื่น แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธตนเองได้ เรื่องของตัวเราเองนี้แหละที่พระพุทธเจ้าแสดงเป็นธรรมสั่งสอนว่าควรทำอย่างไร โดยครบถ้วนทุกเรื่อง ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่น

ในเวลาเช้า ถึงเวลาควรจะออกจากที่นอน ก็ยังนอนซบเซาต่อไป ควรจะช่วยกันทำอะไรบ้าง ก็ไม่ช่วย ควรจะรีบทำกิจต่างๆ ให้สำเร็จทันเวลา ก็ไม่รีบทำ พระธรรมจักสอนว่า “อต ปจฺจนา กุรุเต โยคํ กิจฺเจ อาวาสุ สํหติ ถ้าทำความเพียรในกิจการล่าหลัง จะจมอยู่ในวิบัติ”

เมื่อจะไปโรงเรียน ไปทำงาน เกิดคร้านที่จะไป คิดจะหนีจะเลียงหลบ หรือในเวลาเรียนเวลาทำงานคิดท้อแท้ คิดมั่งง่าย สักแต่ว่าเรียน สักแต่ว่าทำไปหยุดไป พอให้สิ้นเวลาหมดความตั้งใจให้ก้าวหน้าในการเรียนในการงาน พระธรรมจักสอนว่า “วายนเมเถว ปุริโส ยาว อุตฺตสุตฺต นิปฺปทา คนพึงพยายามไปกว่าสำเร็จประโยชน์”

เมื่อเกิดความรักต้องการในวัตถุ (ที่ตั้งของความรัก เป็นบุคคลหรือสิ่งของก็ได้) ที่ไม่สมควร ในกาลสมัยที่ไม่สมควร พระธรรมจักสอนว่า “เปมโต ชายเต ภัย ภัยเกิดจากรัก”

เมื่อเกิดความชิงชังโกรธแค้นขัดเคือง พระธรรมจักสอนว่า “ทุกฺโข สยติ โกรธโน คนโกรธนอนจมทุกข์”

เมื่อควรจะให้การศึกษา แต่ก้กลัวจะสิ้นเปลืองทรัพย์ พระธรรมจักสอนว่า “ปญฺญา ว ธเนน เสยฺโย ปัญญาเที่ยวประเสริฐกว่าทรัพย์”

เมื่อปล่อยตัวไปตามใจ พระธรรมจักสอนว่า “วิหณฺณติ จิตฺตวสานุตฺตํ ผู้ประพฤติดตามอำนาจจิตย่อมล้าปาก” และสอนให้ห้ามใจด้วยสติ ให้หักใจด้วยปัญญา

รวมความว่า พระธรรมจักสั่งสอนในเรื่องตัวเราทุกเรื่องทุกราวไป ว่าข้อนี้ๆ เป็นอกุศล ไม่ดีอย่าทำ ข้อนี้ๆ เป็นกุศล ดีงามควรทำ ใจของตอนนี้ให้หมั่นชำระให้สะอาด อย่าเที่ยวพลาญไปเพราะรักชังและหลงจนเสียหาย และพระธรรมสอนให้หมั่นศึกษาให้เป็นคนสมบูรณ์ ให้มี

ความเพียรพยายาม ให้มีความอดทน เป็นต้น พระธรรมที่ยกมานี้เพียงเล็กน้อย เป็นตัวอย่าง พอสาธกให้เห็นว่าพระธรรมเป็นอย่างไร ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเพียงพอกับเรื่องของตนทุกแง่ทุกมุมโดยครบถ้วน พระธรรมจึงเป็นประมวลระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นประทีปส่องให้เห็นความจริงของชีวิต ให้เห็นความจริงของตนเอง ตลอดของโลกทั้งหมด

๑๘ เมษายน ๒๕๐๒

(ทำไม ? เพื่ออะไร ?)

๓. ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงพระธรรม และทรงแสดงเพื่ออะไร ? พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมมิใช่ด้วยทรงมุ่งหมายให้เขาชอบให้เขาชมแล้วจักได้บูชาพระองค์ต่าง ๆ คือมิได้ทรงมุ่งผลตอบแทนอะไรสำหรับพระองค์เองเลย

แต่ทำไมจึงทรงแสดงพระธรรม ? ทรงแสดงก็เพราะทรงมีพระกรุณาอนุเคราะห์ จำแนกแจกพระธรรมให้แก่โลก

เพื่ออะไร ? ก็เพื่อให้โลกหรือสัตว์โลกทุก ๆ ผู้ทุก ๆ คนประสบประโยชน์ประสบสันติสุขถ้วนทั่วหน้า เหมือนพ่อแม่มีเมตตากรุณาอนุเคราะห์ลูก ๆ อย่างบริสุทธิ์ จึงทนยากลำบากทนอมเลียงส่งเสริมลูก ๆ มิได้มุ่งผลอะไรตอบแทนจากลูก เพียงแต่หวังจะได้เห็นความสำเร็จ ความสุข ความเจริญของลูก แล้วพลอยปีติยินดีด้วยเท่านั้น บางที เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม ผู้ฟังไม่ชอบใจหาว่าทรงสาปแช่งเขาก็มี แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงยับยั้งที่จะแสดงในเมื่อทรงเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ เหมือนอย่างผู้พยาบาลไข้ที่ดีพยายามให้ยาแก่คนไข้แม้ว่าคนไข้ไม่ชอบ ทั้งไม่ยอมตามใจให้ของแสลงแม้คนไข้จะเรียกร้อง บางทีถูกคนไข้บริภาษตำว่าต่าง ๆ ก็ทนได้ด้วยเมตตากรุณา คิดปลงใจว่า ถ้าเป็นคนดีไม่เป็นคนไข้ก็คงไม่เป็นอย่างนี้ โฉนคนดีจะไปถือคนไข้

มีเรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าที่เล่าไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ มคธรัฐ มีพระนามว่า อภยราชกุมาร กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ตรีสพระวาจาเช่นไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า พระองค์ตรีสวาจาแต่ที่ทรงทราบว่าเป็นจริงแท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และทรงรู้กาลเวลาเพื่อที่จะตรีสวาจาตั้งกล่าว จะเป็นที่ชอบใจหรือไม่ก็ตาม เพราะทรงอนุเคราะห์เท่านั้น ในขณะที่นั้นพระราชกุมารกำลังทรงประคองกุมารน้อยให้นอนอยู่บนเปล พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า ถ้ากุมารน้อยนั้นอมเสียนไม้หรือเศษกระเบื้องในปากเพราะพีเลียงหรือพระราชกุมารเองเปลวไป จะทรงทำอย่างไร พระราชกุมารกราบทูล

ว่า จะต้องทรงบีบศีรษะกุมารน้อยให้อ้าปากแล้วเสียนไม้หรือเศษกระเบื้องนั้นออกให้จงได้ แม้จะต้องถึงเลือดออก เพราะเป็นวิธีเดียวที่เป็นการอนุเคราะห์ ฉะนั้น พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง จึงเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาอนุเคราะห์ทุกบท ได้ฟังพระธรรมเมื่อใด ก็ได้รับพระกรุณาของพระองค์ที่ประทับอยู่ในพระธรรมเมื่อนั้น ทุกครั้งทุกคราวไป

(เกี่ยวข้องกับอะไร)

๔. พระธรรมเกี่ยวข้องกับอะไรกับคน? คนควรจะทำอย่างไรกับพระธรรม? เพราะพระธรรมเป็นความจริงของคน • ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงสั่งสอนชี้ทางปฏิบัติของคน เพื่อให้บรรลุถึงประโยชน์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว พระธรรมจึงเกี่ยวข้องกับคนโดยตรง

กล่าวให้ใกล้ที่สุด พระธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับตัวเราทุกคน จะกล่าวว่า พระธรรมคือตัวเราเอง ที่พระพุทธเจ้ายกขึ้นแสดงก็ได้ และทรงแสดงแก่ใคร ทรงแสดงแก่ตัวเราเองนี้แหละ ข้อสำคัญให้ตัวเราเองนี้ :-

(๑) เจียหูให้ได้ยินพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง อันเรียกว่าพระปริยัติธรรม คือคำสั่งสอนที่ควรเรียนควรฟังทั้งหมด

(๒) เดินเข้าไปหาพระธรรม เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “จงมานี้” แล้วก็เดินเข้าไปเฝ้าพระองค์ นี่เป็นภาคปฏิบัติ คู่กับปริยัติเทียบตั้งภาคทฤษฎี การเดินเข้าไปหาพระธรรมเรียกว่าปฏิบัติธรรม กล่าวโดยสรุป คือ :-

ก. ศีล ประพฤติดีงาม เว้นจากประพฤติเสียหายต่าง ๆ เป็นต้นว่า ศีล ๕

ข. สมาธิ ตั้งใจมั่นคงดี

ค. ปัญญา รอบรู้ดีในเหตุผล บาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และในวิธีนำตนให้พ้นจากทุกข์ภัยพิบัติ บรรลุถึงความสวัสดิ์

ทุก ๆ คนไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ชายหรือหญิง ประพฤติดี ตั้งใจมั่นคงดี รู้จักเหตุผล และรู้จักช่วยตนได้ดีเมื่อใด ก็ชื่อว่าเดินเข้าไปหาพระธรรมเมื่อนั้น นี่ก็คือเดินเข้าไปหาทางที่ถูก หรือเดินไปในทางที่ถูกนั่นเอง

การฟังพระธรรม และการปฏิบัติพระธรรมดังกล่าวมานี้แหละ เป็นกิจอันทุก ๆ คนควรทำกับพระธรรม แต่ก็ควรน้อมมาปฏิบัติให้พอเหมาะแก่ภาวะของตน ดังพระธรรมคุณ

บทว่า “โอปนยโก ควรน้อมเข้ามา” ดังที่เรียกว่าประยุกต์กับตน แต่ให้รักษาแนวของพระ
ธรรม คือให้ดำเนินไปในทางที่ชอบ การน้อมพระธรรมมาประยุกต์กับตนโดยชอบนั้น เช่น :-

สำหรับนักเรียน คีล คือประพฤติดี เพราะเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควร
ประพฤติ สมาริ คือตั้งใจเรียนดี ปัญญา คือจำได้ เข้าใจดี มีความรอบรู้

สำหรับผู้ประกอบการงาน คีล คือประพฤติดี เว้นอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น สมาริ คือ
ตั้งใจทำดี ปัญญา คือรอบรู้ฉลาดสามารถในการงาน

สำหรับคนวัยรุ่น คีล คือระมัดระวังตนให้ประพฤติอยู่ในขอบเขตที่ชอบ ไม่ปล่อยตน
ให้เหลวแหลก สมาริ คือตั้งใจมั่นคงดี ไม่ให้ตกจมลงไปในห้วงรัก ห้วงชัง ห้วงหลง ที่มีเหตุ
ชักจูงยั่วเย้าอยู่มากมาย ปัญญา คือคิดให้รู้ตลอดเหตุผล ตลอดปัจจุบัน ตลอดภายหน้า
คิดให้กว้างให้ยืดยาว ไม่คิดแคบ ๆ สั้น ๆ

คนวัยรุ่นกำลังเจริญด้วยพลัง กำลังทะยานกายทะยานใจ เหมือนน้ำตกแรง เมื่อไม่สม
หวังก็มักจะทำอะไรแรง ๆ จึงมักพลาดง่าย และถ้าพลาดลงไปในห้วงอะไรที่แรง ๆ แล้ว ก็
อันตรายมาก เหมือนอย่างไปเล่นสนุกกับน้ำตก เผลอพลาดตกลงไปกับน้ำตกที่โจนลงไปจาก
หน้าผาสูงชัน ฉะนั้น ถ้าหันมาสนใจพระธรรมบ้างก็จะมีพระธรรมคุ้มครองรักษา เป็นเครื่อง
ป้องกันแก้ไขมิให้เป็นอันตรายดังกล่าว ข้อสำคัญควรป้องกันไว้ก่อนดีกว่าแก้ หรือถ้าจะต้อง
แก้ ก็แก้เมื่อยังเล็กน้อยง่ายกว่าแก้เมื่อโตใหญ่ เหมือนอย่างดับไฟกองเล็กง่ายกว่าดับไฟกองโต
และไม่ควรเชื่อใจตนเองเกินไป เพราะอาจไม่มีเหตุผลถ้าใจนั้นถูกบังหรือท่วมทับเสียแล้ว
จึงควรหารื้อกับท่านผู้ที่สามารถจะให้เหตุผลที่ถูกต้องได้ ทั้งเมื่อสนใจในพระธรรมอยู่
พระธรรมอาจให้เหตุผลแก่ตนได้กระจ่าง พร้อมกับชี้ทางปฏิบัติได้ถูกต้อง พระธรรมจึงเป็น
กัลยาณมิตร (มิตรดี) ของใจ เทียบอย่างบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรซึ่งเป็นผู้ชี้เหตุผลให้แก่ตนดัง
กล่าวนั้น

อีกอย่างหนึ่ง พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเปรียบเหมือนกระจกเงาสำหรับส่อง
ดูตัว หรือภาพยนตร์ฉายเรื่องของตน โดยปกติ ตัวเราเห็นหน้าของคนอื่นยิ้มย่องบ้าง มีนตึง
เกรี้ยวกราดบ้าง เห็นแล้วก็ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง แต่ไม่เห็นหน้าของตนเอง ครั้นเมื่อยืน
อยู่หน้ากระจกเงา จึงอาจเห็นหน้าของตนเองว่าเป็นอย่างไร น่าเกลียดหรือไม่น่าเกลียดอย่างไร
บางทีก็อาจรู้สึกไม่ชอบหน้าของตนเอง จึงต้องตักแต่งแก้ไขให้งดงาม ฉนใด โดยปกติ

คนเราก็มองไม่เห็นตนเอง ฉะนั้น ต่อมาได้ศึกษาพระธรรมที่ส่งย้อนเข้ามาหาตนเอง จึงจักษมองเห็นตนเองว่าเป็นอย่างไร ดีไม่ดี ถูกผิด ตามเหตุผลที่เป็นจริงอย่างไร เมื่อมองเห็นตนเอง รู้จักตนเองตามเป็นจริงแล้ว จึงสามารถแก้ไขตนให้ดีขึ้น คุณภาพยนตร์ก็เหมือนกัน เห็นตัวแสดงเป็นคนร้ายคนดีต่าง ๆ เมื่อนำพระธรรมมาฉายดูตน ก็จักเห็นตนเป็นเช่นไร

ฉะนั้น ศึกษาพระธรรม (อันหมายถึงปริยัติคือเรียน กับปฏิบัติพระธรรม) จึงเป็นการศึกษาตนเอง ข้อเตือนใจสั้น ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ นึกถึงอะไร ๆ ก็ให้หวนนึกถึงพระธรรม มองอะไร ๆ ภายนอกก็ให้มองย้อนดูตน กำหนดนึกดูที่ใจ ดูให้ดี จักเห็นทางสว่าง

(ผลอย่างไร?)

๕. เมื่อศึกษาพระธรรมอย่างนี้แล้ว จะรับผลอย่างไร? กล่าวอย่างสั้นจะได้รับผลคือความไม่ตกต่ำ เพราะเมื่อรักษาพระธรรม พระธรรมก็ย่อมรักษา สมดังพระพุทธภาษิตว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” คือรักษาไว้มิให้ตกต่ำ ดังบทสวดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธาริ พระธรรมทรงผู้ทรงธรรมไว้มิให้ตกไปอยู่โลกที่ชั่ว” ด้วยประการฉะนี้

ในที่สุดนี้ ขอกล่าวความที่ควรกำหนดโดยย่อแล้วประมวลลงในบทพระธรรมคุณว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน เปรียบเหมือนกระจกสำหรับส่องดูตน เปรียบเหมือนภาพยนตร์ที่ฉายเรื่องของตน เปรียบเหมือนไฟฉายที่ฉายแสงย้อนมาที่ตน เพื่อให้เห็นตนเองตามเป็นจริง หรือให้เห็นความจริงทุก ๆ อย่างที่ตนแล้วพระธรรมก็เป็นดังประทีปส่องทางให้ตนทุก ๆ คนดำเนินไปในทางที่ถูก

สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว

สนฺทิฏฺฐิโก อันผู้ได้บรรลุพึงเห็นเอง

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล

เอหิปสฺสิโก ควรเรียกให้มาดู

โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวิญญู (ผู้รู้) พึงรู้เฉพาะตน

๒ พฤษภาคม ๒๕๐๒

๓. พระสงฆ์

(เวไนย = ดอกบัว ๓ จำพวก)

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมแล้วใหม่ ๆ ได้ทรงพิจารณาพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงเห็นว่า เป็นคุณอันลึกซึ้ง ยากที่โลกซึ่งยุ่งยากอยู่นี้จะรู้ได้ เกือบจะทอดพระหนุทัยว่าจะไม่ทรงแสดงธรรม จะประทับเสวยสุขอย่างสงบที่สุดอยู่เฉพาะพระองค์เดียว หากแต่ทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณาแก่โลก จึงทรงกลับหวนพิจารณาอีกว่า ถ้าจะเสด็จเที่ยวไปทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน พุดง่าย ๆ ว่าเสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรด จะมีใครรู้พระธรรมที่ทรงเทศน์โปรดบ้างหรือไม่ ก็ได้ทรงทราบด้วยพระญาณว่า คนในโลกนี้มีมากหลายจำพวก บ้างก็เลส บาง บ้างก็เลสหยา บ้างมีพื้นดี บ้างมีพื้นไม่ดี บ้างมีอาการดี บ้างมีอาการไม่ดี บ้างสอนง่าย บ้างสอนยาก บ้างสามารถจะรู้ บ้างไม่สามารถจะรู้ เปรียบเหมือนดอกบัวขาบ (สีเขียวขาบ) ดอกบัวหลวง (สีแดง) หรือดอกบัวขาว บรรดาที่เกิดสระพรั่งอยู่ในสระบัว บ้างก็ยังจมอยู่ในน้ำ บ้างก็อยู่เสมอน้ำ บ้างก็ชูขึ้นพ้นน้ำ ดอกบัวเหล่านี้ จำพวกที่ชูขึ้นพ้นน้ำแล้ว พอต้องแสงพระอาทิตย์ก็จักบานในวันนั้นทีเดียว จำพวกที่อยู่เสมอน้ำพรั่งนี้ก็จะบาน จำพวกที่ยังจมอยู่ในน้ำก็ยังไม่หวังจักโผล่ขึ้นบานในวันถัดต่อไป สัตว์โลกผู้เป็นเวไนยนิกร คือ หมู่แห่งผู้ที่ควรรับแนะนำ ก็คล้ายกับดอกบัว ๓ จำพวกนั้น คือจำพวกที่มีคุณสมบัติพิเศษก็อาจจะรู้พระธรรมได้โดยฉับพลันทันที จำพวกที่มีคุณสมบัติปานกลางเมื่อได้รับแนะนำอบรมเพิ่มเติมก็อาจรู้พระธรรมได้ไม่ช้านัก จำพวกที่มีคุณสมบัติอ่อนเมื่อได้รับอบรมเสมอ ๆ เรื่อย ๆ ไปถึงจะซำสักหน้อยก็ยังอาจรู้พระธรรมได้ในที่สุด ทั้งนี้เว้นแต่สัตว์โลกชนิดที่ไม่ใช่เวไนย คือไม่รับแนะนำ จะเป็นเพราะมีปัญญาที่บเลื่อประมาณ ทำบาปมาหนักหนา หรือถือทิฐิมานะร้นอย่างเหลือเกินก็ตาม สัตว์โลกจำพวกนี้เปรียบเหมือนดอกบัวอันนอกจากดอกบัว ๓ จำพวกนั้น ซึ่งกลายเป็นอาหารปลาอาหารเต่าในสระ หหมดโอกาสที่จะบานได้

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ว่ามีหลายชนิดหลายจำพวก หมู่สัตว์ที่เป็นเวไนยอันจะโปรดได้ก็มีอยู่ จึงทรงตกลงพระหนุทัยว่าจะเสด็จเที่ยวเทศน์โปรดโลก และได้ตั้งพระหนุทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมายุเที่ยวเทศน์โปรดไปจนกว่าคนทั้งหลายจะได้รู้จักพระธรรม สามารถเป็นธรรมทายาท คือเป็นทายาทรับพระธรรมจากพระพุทธเจ้าสืบกันต่อไปให้เป็นอมตะสมบัติของโลกตลอดกาลนาน

(พรหม)

พระโบราณจารย์ (พระอาจารย์เก่าแก่) ได้เล่าเรื่องพระพรหมมากราบทูลอาราธนา พระพุทธเจ้าแทรกเข้ามา มีความว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเกือบจะทอดพระหฤทัยว่าจะไม่ทรงแสดง พระธรรมนั้น พระพรหมมีนามว่าสหัมบดี ที่มักเรียกกันว่าท้าวสหัมบดีพรหม ได้ลงมาจาก พรหมโลก กราบทูลอาราธนา ดังคำฉันทคาถาว่า

พรหฺมา จ โลกาทิปติ สหฺมฺปติ

กตญฺชลี อนุชิวรี อยาจถ

สนฺตึชฺช สตฺตปาปฺปรชกฺขชาติกา

เทเสตุ ฌมฺมํ อนุกมฺปิมี ปชฺ

องค์โลกาธิบดีสหัมบดีพรหม ขอกรประนมทูลขอพรประเสริฐ

หมู่สัตว์เกิดมาในโลกนี้ ที่มีผงกิเลสเข้าตาแต่้น้อยมีอยู่

ของทรงเอ็นดู แสดงธรรมโปรดสัตว์นี้ เทอญ

พระพุทธเจ้าได้ทรงสดับคำอาราธนา^{นี้} ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ว่ามีต่าง ๆ กัน เปรียบได้กับดอกบัวต่าง ๆ ชนิดต่างแล้ว จึงทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม ใน เมืองไทยเรานิยมใช้คำฉันทคาถาบท^{นี้} (ที่กล่าวกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นคำอาราธนาธรรมเป็นประเพณีนิยมโดยทั่วไป เมื่อพระภิกษุได้ฟังคำ อาราธนา^{นี้}แล้ว จึงเริ่มแสดงพระธรรม

เรื่องพระพรหมอาราธนา^{นี้} เป็นเรื่องประกาศพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้า เพราะ เมตตากุณาเป็นธรรมประจำใจของท่านผู้เป็นพรหม คนที่มีเมตตากุณาเป็นอันมาก เช่น พ่อแม่ ก็เรียกว่าเป็นพระพรหมของลูก ฉะนั้น จึงอาจถอดถือเอาแต่ใจความจากเรื่อง^{นี้}ได้ว่า ท้าวสหัมบดีพรหมก็คือพระกรุณาอย่างใหญ่หลวงของพระพุทธเจ้า อาราธนา คือพระกรุณา^{นี้}เองเหมือนมาขอร้องให้ทรงช่วยโลก ทรงรับอาราธนา ก็คือทรงพิจารณาเห็นว่าทรงช่วย โลกจำพวกที่เป็นเวไนยสัตว์ได้ จึงทรงตกลงพระหฤทัยว่าจะทรงแสดงพระธรรมโปรดด้วย พระกรุณา

(นิยามศัพท์)

คำว่า โปรตโลก หมายความว่าช่วยโลกให้พ้นจากความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ คำว่า โลก หมายความว่าสัตว์โลก คือหมู่สัตว์ตามที่นิยมพูดกัน เมื่อพูดกันว่าสัตว์ก็มักหมายถึง สัตว์ดิรัจฉานต่าง ๆ ไม่หมายถึงคน แต่ในทางพระธรรมทั้งคนทั้งดิรัจฉานรวมเรียกว่าหมู่สัตว์ หรือรวมเรียกว่าสัตว์โลก เรียกสั้น ๆ ว่าโลก เพราะทั้งหมดต่างก็เกี่ยวข้องพัวพันยุ่งเหยิง อยู่กับโลก หรือถ้าพูดให้ทันสมัยก็ว่าทั้งหมดต่างก็ตกอยู่ในความดึงดูดของโลก ทั้งทางกาย ทั้งทางใจอย่างเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อได้ฟังเทศน์ว่าหมู่สัตว์ ก็ให้เข้าใจว่าหมายถึงทั้งมนุษย์ และดิรัจฉานซึ่งรวมตัวเราเองอยู่ด้วยผู้หนึ่ง เมื่อได้ฟังเทศน์ว่าพระพุทธเจ้าโปรตสัตว์ ก็ ให้เข้าใจว่าโปรตตลอดถึงตัวเราเองด้วยผู้หนึ่ง แต่ใครจะเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรตได้หรือไม่ ได้ก็สุดแต่ว่าตัวเองจะเป็นเวไนยหรือไม่เป็นเวไนย ถ้าตัวเองเป็นเวไนย คือรับแนะนำ อบรม ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรตได้ เทียบกับดอกบัวสามเหล่าที่มีหวังจะบานได้แน่ ไม่ เร็วก็ช้าดังกล่าวแล้ว หรือเทียบกับคนไข้ที่รับการรักษาของหมอ ถ้าตัวเองไม่เป็นเวไนย คือไม่รับแนะนำอบรม ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรตไม่ได้ เทียบกับดอกบัวที่เป็นอาหารปลา อาหารเต่าในสระเสียแล้ว ไม่มีโอกาสจะบานได้เลย หรือเทียบกับคนไข้ที่ไม่รับการรักษาของ หมอ

(โปรตโลก)

ครั้งพระพุทธเจ้าได้ทรงตกลงพระเหตุที่จะทรงแสดงพระธรรมโปรต และได้ตั้งพระ เหตุที่จะครองพระชนมชีพอยู่เพื่อสัตว์โลกแล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาหาคนฟังเทศน์ซึ่งมีลักษณะ เป็นเวไนยดังกล่าวแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าคนเช่นนั้นมียอยู่ในถิ่นที่ใดก็เสด็จไปในถิ่นที่นั้น ทรง เทศน์โปรตไปโดยลำดับ ในตอนแรกต้องเสด็จไปเองโดยมาก เพราะคนยังไม่รู้จักพระองค์ บางที่เขารู้จักแต่เพียงว่าพระองค์คือเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช ยังไม่รู้จักและยังไม่เกิดศรัทธา (เชื่อ) ว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว หรือจะ เรียกว่าเป็นผู้สำเร็จวิชาแล้วก็ได้ เมื่อเขายังไม่รู้จักยังไม่เชื่อเช่นนั้นจึงต้องเสด็จไปเทศน์ให้ เขาฟังจนเขาเห็นจริงในพระธรรม ดังที่เรียกว่าได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม เขาจึงเริ่ม รู้จักว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า บางที่เขาถึงกับพูดออกมา “โอ พระพุทธเจ้าจริง!” ถ้าจะ พูดอย่างไทย ๆ ก็ว่า “โอ รู้วิเศษจริง” เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจึงมีศรัทธา (ความเชื่อ) ปสาทะ (ความเลื่อมใส) ในพระองค์ นับถือพระองค์เป็นพระศาสดา คือเป็นยอดครูยอดอาจารย์

ของตน และพากันบอกกล่าวเล่าลือกันจนข่าวกระฉ่อนออกไปว่าพระองค์เสด็จออกบวชจาก
คักยราชตระกูล เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วแต่ใครเห็นอย่างไร เชื่อ เลื่อมใส
อย่างไร ก็พูดอย่างนั้น

บทพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ที่สวดกันอยู่ทุกวันนี้ ก็เป็นคำบอก
กล่าวเล่าลือกันนั่นเอง จึงไม่มีใครเป็นผู้แต่งขึ้นอย่างบทสวดดี ๆ ไป

เมื่อคนพากันรู้จักพระองค์ตามข่าวที่ลือกันกระฉ่อนไปเช่นนั้น จะเสด็จไปประทับพัก
ในที่ใด เขาก็ทราบกันและพากันมาเฝ้าฟังเทศน์ของพระองค์ถึงในที่ประทับพัก เหมือน
อย่างคนพากันไปฟังเทศน์ในวัดในวันพระ หรือในวันสำคัญในศาสนา เช่นวันวิสาขบูชา
และก็มีไม่น้อยที่ไปเฝ้าเพื่อสังเกตหรือเพื่อไล่เลียงประลองภูมิ แต่พระพุทฺธเจ้าก็ได้ทรงแสดง
พระธรรมโต้ตอบ จนคนเหล่านั้นเห็นจริงหรือต้องนิ่งอันไป ในตอนหลังมีคนนับถือพระ
พุทฺธเจ้ามาก พระองค์จะประทับอยู่ที่ไหนคนที่ประสงค์พระธรรมก็จะพากันมาเฝ้าเอง ถึง
อย่างนั้นพระพุทฺธเจ้าก็ไม่ทรงหยุดประทับอยู่ประจำที่เดียว คงเสด็จเที่ยวเทศน์โปรดเรื่อยไป
จนกระทั่งในวันสุดท้ายของพระชนมชีพ

(ดอกบัวจะบาน = เวไนย บานแล้ว = พระสงฆ์)

เรื่องพระพุทฺธเจ้าเทศน์โปรดโลกตามที่เล่ามาถึงเพียงนี้ ดูเป็นการเล่าแต่เรื่องของ
พระพุทฺธเจ้า ยังไม่มีกล่าวถึงพระสงฆ์เลย แต่ถ้ากำหนดดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า ได้เล่าถึง
เรื่องพระสงฆ์ควมคู้มาแล้วตั้งแต่ต้น คือบรรดาคนที่อาจรับแนะนำอบรม ที่เรียกว่าเวไนย
อันเปรียบกับดอกบัว ๓ จำพวกที่มีหวังจะบานได้แน่ พระสงฆ์ออกมาจากคนเหล่านั้นเอง
เพราะพระสงฆ์ก็คือหมู่ของคนผู้บานแล้ว เพราะได้รับแสงสว่างจากพระธรรมของพระพุทฺธเจ้า
ได้เห็นพระธรรม ได้บรรลุพระธรรมตามพระพุทฺธเจ้า ตามลำดับชั้น เหมือนอย่างดอกบัวที่
บานแล้วเพราะต้องแสงอาทิตย์ รวมความสั้น ๆ ว่า หมู่คนที่เหมือนดอกบัวอันมีหวังจะ
บานได้ เมื่อยังไม่บานก็เรียกว่าเวไนยนิกร เมื่อบานแล้วก็เรียกว่าพระสงฆ์ และดอกบัว
จะบานได้ก็เพราะต้องแสงอาทิตย์ นั่นใด หมู่ของเวไนยจะบานก็เพราะต้องแสงพระธรรม
นั่นเอง

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรด ก็เท่ากับทรงฉายแสงพระธรรมไปยังคน
ฟัง เมื่อคนฟังเป็นเวไนยซึ่งอาจโปรดได้ก็จะบานเพราะแสงพระธรรม ถ้าพระพุทธเจ้า
ไม่เสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรดประชุมชนก็ไม่อาจบานขึ้นได้เอง เหมือนอย่างถ้าอาทิตย์ไม่อุทัย
ดอกบัวชนิดที่ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ก็ไม่อาจจะบานขึ้นได้เองจะนั้น

ลองนึกดูถึงดอกไม้บานว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร? อันดอกไม้บานย่อมเผยกลีบ เผย
เกสร เผยกลีบ เผยความงามความสดชื่นอย่างเต็มที่ สิ่งที่เผยนั้นล้วนเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชม
คนที่บานแล้วเพราะต้องแสงธรรมของพระพุทธเจ้า ก็พอเทียบกันได้ คือเป็นผู้ที่เผยออก
แต่ความประพฤติปฏิบัติที่น่าดูน่าชมน่าเลื่อมใส เป็นต้นว่า เผยกลีบ คือปฏิบัติดี เผยเกสร
คือปฏิบัติตรง เผยกลีบ คือปฏิบัติถูก เผยความงามสดชื่น คือปฏิบัติชอบเหมาะ

หมู่ของคนที่เหมาะสมอย่างดอกบัวบานเหล่านี้ ล้วนเป็นสาวก คือผู้ฟัง โดยความคือ
เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น ดังบทสังฆคณาว่า ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งสาวกของ
พระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้า และบทแสดงข้อปฏิบัติว่า สุปฏิปนุโน ปฏิบัติดีแล้ว
อุสุปฏิปนุโน ปฏิบัติตรงแล้ว ฌายปฏิปนุโน ปฏิบัติถูกแล้ว สามจีปฏิปนุโน ปฏิบัติ
ชอบเหมาะแล้ว นี้แล คือพระสงฆ์ หมู่ของคนผู้บานแล้ว เหมือนอย่างดอกบัวบานเพราะ
ได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้า

(เหตุที่เรียกว่าสงฆ์)

ในชั้นแรก เมื่อยังไม่มีใครรู้จักพระพุทธเจ้าหรือรู้จักแต่น้อย เว้นพระพุทธเจ้าเสีย
แล้ว ก็ไม่มีดอกบัวบานในหมู่ชน หรือจะมีก็ยังมีน้อย แต่ในกาลต่อมาดอกบัวบานในหมู่ชน
ได้มีมากขึ้นโดยลำดับ เพราะได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่เสด็จไปเที่ยวเทศน์โปรด
อย่างไม่หยุดยั้ง จะนั้น จึงเรียกว่าสงฆ์ ที่แปลว่าหมู่ หมายความว่ามารวมกันอยู่เป็นจำนวน
มาก ทั้งโดยชั้น ทั้งโดยจำนวน อย่างหมู่นักเรียน หมู่นักศึกษา ก็หมายความว่าถึงนักเรียน
นักศึกษามากชั้นมากจำนวนรวมกัน ดอกบัวบานในหมู่ชน คือคนผู้บานแล้วเพราะต้องแสง
ธรรมดังกล่าว เรียกว่าอริยะ หรืออารยะ ที่แปลว่าคนประเสริฐ คนเจริญ เรียกกันในคำไทยว่า
พระอริยะ เรียกรวมกันทั้งหมดว่าพระสงฆ์ เรียกในฐานะเป็นหมู่ของคนประเสริฐว่าพระอริย-
สงฆ์ เรียกในฐานะเป็นสาวก (คนฟังเทศน์) หรือศิษย์ของพระพุทธเจ้าว่าพระสาวกสงฆ์
หรือพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า

(บริษัท ๔)

อนึ่ง คนที่รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้าแม่แต่น้อย ถึงจะยังไม่บาน ก็ย่อมจะเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และแสดงตนนับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดายอดครูยอดอาจารย์ของตน บางพวกสละออกบวชเป็นพระภิกษุหรือพระภิกษุณี ถ้าเป็นเด็กก็บวชเป็นสามเณรหรือสามเณรี บางพวกแสดงตนเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ผู้มีใจใกล้ชิดพระหรือแสดงตนเป็นพุทธมามกะหรือพุทธมามิกา ผู้นับถือเฉพาะพระพุทธเจ้าเป็นของตน ในฝ่ายฆราวาส ถ้าเทียบอุบาสกอุบาสิกากับภิกษุภิกษุณี ก็พอเทียบพุทธมามกะพุทธมามิกากับสามเณรสามเณรี

รวมพุทธบริษัท (บริษัทคือหมู่ของผู้แสดงตนนับถือพระพุทธเจ้า) เป็น ๔ คือ ภิกษุบริษัท ๑ ภิกษุณีบริษัท ๑ อุบาสกบริษัท ๑ อุบาสิกาบริษัท ๑ (บัดนี้ภิกษุณีบริษัทตลอดถึงสามเณรีไม่มีแล้ว)

ในบริษัท ๔ นี้ ภิกษุบริษัทย่อมจะเป็นหลักเป็นประธานในการสืบธำรงรักษาพระธรรมพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งไว้ (ในพระวินัย) ให้พระภิกษุประชุมโดยพร้อมเพรียงกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำการงานของหมู่ที่เรียกว่า สังฆกรรม ความประชุมแห่งพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปนี้เรียกว่าพระภิกษุสงฆ์ แปลว่าหมู่แห่งพระภิกษุ เรียกสั้น ๆ ว่าพระสงฆ์เหมือนกัน พระภิกษุสงฆ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งไว้ว่าให้ประชุมกันเป็นสงฆ์ จึงมีคำเรียกกันว่า พระสมมติสงฆ์ พระสงฆ์โดยสมมติ คือโดยพระบัญญัติสั่งไว้ว่าให้เป็นสงฆ์ของพระพุทธเจ้า และก็นับว่าเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าเหมือนกัน

(สระบัวมีมา คือ โลก)

เราทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ถ้าจะเทียบกับดอกบัวดั่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเทียบกับหมู่สัตว์ แต่ละคนก็เป็นดอกบัวแต่ละดอกในสระมีมาคือโลก แต่ใครจะเป็นดอกบัวชนิดไหนก็จะเป็นดอกบัวที่มีหวังโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ หรือจะจมอยู่แต่ใต้น้ำต้องเสียแก่ปลาเต่า ก็แล้วแต่ตนเอง คือถ้าตนเองทำตนเองให้เป็นอเวไนยแนะนำไม่ได้ พ่อแม่แนะนำก็ไม่ได้ ครูอาจารย์แนะนำก็ไม่ได้ พระเทศน์ก็ไม่ฟัง การเล่าเรียนศึกษาก็ไม่ตั้งใจ การงานก็ไม่เอาธุระ ไม่รักตัวสงวนตัว ปล่อยตัวปล่อยใจ ก็ต้องเข้ากลุ่มดอกบัวที่จมอยู่แต่ใต้น้ำเป็นอาหารของปลาเต่า ชีวิตต้องเสื่อมเศร้า ครั้นได้คิดแต่ก็สายเสียแล้ว ก็ยังเป็นทุกข์ เข้าที่อัปจน

หาทางออกไม่ได้ ก็ยังเป็นทุกข์ หรือเห็นคนอื่นเขารุ่งเรือง กลับมาดูตน ก็ยังเป็นทุกข์ ส่วนคนที่ทำตนเองให้เป็นเวไนยแนะนำได้ ตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว ขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษา เอาการเอางาน รู้จักรักตัวสงวนตัว ไม่ปล่อยตัวไม่ปล่อยใจ ก็ได้เข้ากลุ่มดอกบัวที่มีหวังจะชูดอกขึ้นมาบานเหนือน้ำ เมื่อประสบความสำเร็จในขั้นหนึ่งๆ แม้ว่าสอปลิวได้ขั้นหนึ่งๆ ก็เป็นดอกบัวบานในขั้นหนึ่งๆ ฉะนั้น จะเข้ากลุ่มดอกบัวชนิดไหน ก็ให้คิดดูให้ดี คิดให้ดีตั้งแต่เวลาที่ยังไม่ช้าเกินไป

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าล้วนเป็นผู้ที่ได้คิดแล้ว เพราะได้รับแสงพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน บางท่านได้คิดเร็ว บางท่านได้คิดไม่เร็วไม่ช้านัก บางท่านได้คิดช้าไปหน่อย แต่ก็ยังได้คิดและกลับตัวได้ทันก่อนที่จะเหลือแก้ว จึงเป็นดอกบัวที่ชูดอกขึ้นมาบานเหนือน้ำได้ด้วยปัญญา ที่ทำให้ได้คิดเพราะกระทบแสงพระธรรม สมดังพุทธภาษิตว่า “อติโรจติ ปญฺญา ย สมฺมาสมฺพุทฺธสวโก สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมรุ่งเรืองสว่างพวกบุรุษคนบอด ด้วยปัญญา” ดังนี้

เราทุกคนเมื่อได้ฟังเทศน์ที่แสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า ก็ควรตั้งใจฟังให้ดี ให้ได้รับแสงพระธรรมเข้าไปสะกิดใจให้ได้คิด เพื่อจะได้ไม่พลัดเข้ากลุ่มดอกบัวจม หากจะพลัดเข้าไปบ้าง ก็จะได้รับถอนตนออก และนำตนให้เข้ากลุ่มดอกบัวลอยบาน เพื่อให้ตัวเราเป็นดอกบัวที่มีหวังจะลอยบาน และเป็นดอกบัวลอยบานดอกหนึ่งอยู่ในระมัญหิมา คือโลกนี้

๒๓ พฤษภาคม ๒๕๐๒

๔. พระรัตนตรัย

(ไม้ ๓ อันพังกัน)

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่ได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ โดยลำดับ แม้มี ๓ แต่ก็เนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ คือพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน พระธรรมอันพระสงฆ์ได้ฟังได้ปฏิบัติแล้วดำรงรักษาไว้ พระสงฆ์ก็เป็นสาวกหรือศิษย์ของพระพุทธเจ้า ทั้ง ๓ นี้จึงต่างอิงอาศัยกัน เหมือนอย่างไม้ ๓ อันตั้งพังกันอยู่ จะขาดเสียสักอันหนึ่งหาได้ไม่ พระ-

พุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้จึงรวมเรียกว่า พระรัตนตรัย แปลว่า หมวดย ๓ แห่ง พระรัตนะ เรียกว่าพระไตรรัตนังก็ได้ แปลว่า พระรัตนะ ๓

(รัตนะ)

ทุกคนคงมีความยินดีปลาบปลื้มใจ เมื่อได้รับของที่ชื่นชอบใจ หรือเมื่อได้รับความสำเร็จ เช่นสอบไล่ได้ จะยินดีปลาบปลื้มใจน้อยหรือมากก็แล้วแต่จะเป็นที่ชื่นชอบใจน้อยหรือมาก สิ่งที่ทำให้ยินดีปลาบปลื้มใจนี้แหละทำให้เกิดคำว่า รัตนะ ที่แปลว่า สิ่งที่ทำให้ยินดีปลาบปลื้มนั่นเอง แต่นิยมใช้เรียกของดีของวิเศษต่างๆ สัตว์พิเศษต่างๆ ตลอดจนคนดีพิเศษต่างๆ ก็เรียกว่า รัตนะ เพราะเป็นที่ยินดีปลาบปลื้มใจได้เป็นอย่างมาก ฉะนั้น รัตนะจึงเป็นสิ่งที่นิยมชมชอบ เป็นสิ่งมีค่ามาก ยอดเยี่ยมไม่มีสิ่งอื่นที่มีใช้รัตนะเสมอ ยากที่จะเห็นได้ เป็นของที่มีใช้คนต่ำๆ จะใช้สอย ใครได้รัตนะมาจึงยินดีปลาบปลื้มใจ

ในภาษาไทยเรา มีคำแปลรัตนะที่เหมาะสมมากเหมือนกัน ว่าแก้ว และมีนพรัตน์ (แก้ว ๙) ดังคำที่ผูกเรียกกระบุงสี่อระบุงสี่อย่างคล้องจองกันมานานแล้วว่า เพชรดี (เพชรที่ ๑) มณีแดง (ทับทิม) เขี้ยวใสแสงมรกต เหลืองใสสดบุษราคัม แดงแก้วกำโกเมนเอก สีมอกเมฆนิลกาฬ มุกดาหารหมอกมัว แดงสลัวเพทาย สว่างลย์สายไพฑูรย์ ถึงไม่ใช่เครื่องประดับ แต่เป็นส่วนยอดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บางที่ไทยเราก้เรียกว่าแก้ว เช่น แก้วตา แก้วหู

รัตนะทั้งหลายในโลกนี้มีมาก ตามแต่จะนิยมเรียกกันในจำพวกสิ่งที่มีค่าสูงดังกล่าว ตั้งแต่ชนิดที่ยังมีเป็นสาธารณะทั่วไปได้จนถึงชนิดที่เป็นอสาธารณะ (ไม่ทั่วไป) และที่เป็นของดีของวิเศษอย่างสูงสุดในโลกก็คือจักรพรรดิรัตนะ รัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการ คือ จักรรัตนะ จักรแก้ว หัตถิรัตนะ ช้างแก้ว อัสสรรัตนะ ม้าแก้ว มณีรัตนะ มณีแก้ว อิตถิรัตนะ นางแก้ว คหปติรัตนะ ขุนคลังแก้ว ปริณายกรัตนะ นายกแก้ว รัตนะ ๗ ประการนี้ เป็นเครื่องทำให้ท่านที่มีอยู่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ โดยความก็คือเป็นเจ้าโลก และเป็นเครื่องรักษาบำรุงบำเรอพระเจ้าจักรพรรดิให้เป็นสุขสมบูรณ์เป็นอย่างที่สุด จึงเป็นยอดรัตนะ ในทางโลก แม้ในปัจจุบันตลอดถึงโลกอนาคต ใครจะเป็นเจ้าโลกได้แต่ผู้เดียวก็ต้องมีองค์อำนาจเป็นวัตถุ เป็นพาหนะ เป็นบุคคล ที่เป็นอย่างวิเศษยิ่งจนคนทั้งโลกพากันยินยอม ถ้ามีก็พอนับว่าเป็นจักรพรรดิรัตนะได้

(ปัญญาที่รู้จักคุณค่า)

กล่าวโดยทั่วไป รัตนะทั่ว ๆ ไปทุกอย่างจะมีประโยชน์เป็นที่ยินดีพอใจก็เฉพาะแก่ผู้
ที่รู้จักคุณค่าเท่านั้น ถ้าไม่รู้จักคุณค่า จะเป็นรัตนะชนิดไหน ก็สิ้นความหมาย เหมือนอย่าง
ยื่นแก้วให้วานร โยนไข่มุกให้แก่สุกร ประดับอาภรณ์ให้แก่สุนัข หรืออย่างไก่ได้พลอย ซึ่ง
สู้ได้ข้าวสารเม็ดเดียวไม่ได้ บางทีคนเราประดับอาภรณ์ให้แก่สัตว์เลี้ยงที่น่ารัก ก็เพื่อให้เรา
เองนั้นแหละเห็นว่างาม มิใช่เพื่อให้สัตว์เลี้ยงเห็นตัวเองว่างาม โดยที่แท้จึงเท่ากับประดับ
อาภรณ์เข้าที่ตัวเจ้าของเอง ฉะนั้น ความสำคัญของรัตนะทั้งปวงจึงอยู่ที่ปัญญาที่รู้จักคุณค่า
ของรัตนะ ปัญญาจึงเป็นรัตนะเองด้วย เป็นเหตุให้รู้จักรัตนะอื่น ๆ อีกด้วย จึงมีพุทธภาษิต
กล่าวไว้ว่า ปญญา นรานํ รัตนํ ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน

มนุษย์เราเป็นสัตว์โลกชนิดที่มีปัญญาสูงกว่าสัตว์โลกด้วยกันชนิดอื่น จึงรู้จักว่าอะไร
เป็นรัตนะ และรู้จักใช้รัตนะ เช่นรู้จักใช้เป็นอาภรณ์สำหรับประดับกายให้งดงาม และรู้จัก
รัตนะที่ยิ่งไปกว่าอาภรณ์ประดับกาย คือรัตนะที่อำนวยประโยชน์และความสุขที่ยิ่งไปกว่า
เมื่อรู้จักรัตนะที่มีคุณค่าสูงขึ้นไปกว่า ก็อาจสละรัตนะที่ต่ำกว่าได้ ทั้งนี้ก็สุดแต่ใครจะมีปัญญา
รู้จักว่าอะไรเป็นรัตนะที่อุดม คือสูงสุดของตน

(รัตนดวาทที่ ๑)

พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้พระธรรม ได้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้รักความรู้ ใฝ่หา
ความรู้ แม้จะได้ทรงรับคำทำนายว่า ถ้าอยู่ครองฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และ
ทรงบริบูรณ์ด้วยรัตนะของฆราวาส ก็ทรงมีพระปัญญาเห็นว่า ยังมีรัตนะที่ดีวิเศษกว่า คือ
พระธรรม ซึ่งเป็นเครื่องปลดปล่อยทุกข์ของพระองค์เองและของโลก อันจะให้ประสพสุข
อย่างยิ่ง จึงทรงสละรัตนะอื่น ๆ ทั้งหมด ตลอดจนจักรพรรดิรัตนะที่จะทรงได้รับ ทรงแสวง
หาพระธรรมรัตนันจนทรงได้พบด้วยพระปัญญา แล้วทรงจำแนกธรรมรัตนันแก่โลกด้วยมีพระ
กรุณา เพื่อให้โลกได้พลอยหลุดพ้นจากทุกข์ประสพสุขอย่างยิ่งอย่างทีพระองค์ได้ประสพนั้น
ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นรัตนะ คือแก้วดวงที่หนึ่งของโลก

ชาวโลกซึ่งมีส่วนได้รับพระธรรมรัตนัน พวกนั้นนิยมนับถือพระองค์ว่าเป็นรัตนะ ทั้ง
ในส่วนพระกาย ทั้งในส่วนพระจิต ในส่วนพระกายนั้น ปราภฏว่ามีคนเป็นอันมากนิยมใน
พระรูปลักษณะมหาบุรุษของพระองค์จนถึงกล่าวทำนายไว้ ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ บางคน
หลงใหลจนถึงออกบวช เพื่อจะได้ติดตามไปคอยเฝ้าดูอยู่อย่างใกล้ชิดเสมอ จนถึงพระพุทธเจ้า

ต้องตรัสอบรมว่า “ประโยชน์อะไรด้วยกายอันเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา” แม้เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุ (กระดูก) พระสรีรังคาร (ถ่านถ้ำแห่งพระสรีรกาย) ก็เป็นพระธาตุเจดีย์ที่เคารพบูชาอย่างสูง สถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระองค์ เป็นต้นว่า ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ทรงแสดงเทศนาครั้งแรก ที่เสด็จปรินิพพาน ตลอดถึงบริวารที่เคยทรงใช้สอย ก็เป็นบริโภคเจดีย์ที่เคารพบูชาอย่างสูงเหมือนกัน และยังพากันสร้างพระพุทธรูปปฏิมา เป็นอุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์ที่สร้างอุทิศเฉพาะ) เป็นที่เคารพบูชาอีกมากมาย ด้วยเหตุแม่เช่นนั้น พระกายจึงเป็นรัตนะ แต่เหตุที่สำคัญก็คือ เพราะพระกายเป็นที่อาศัยของพระจิตอันบริบูรณ์ ด้วยพระคุณทั้งปวง กล่าวโดยย่อคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ดังแสดงแล้วในภคที่ที่ ๑ ด้วยเหตุแม่เช่นนั้น พระจิตจึงเป็นรัตนะ พระพุทธเจ้าทรงมีพระกาย และพระจิตบริบูรณ์ด้วยพระคุณทั้งปวงในส่วนพระองค์เองแล้ว ทรงแผ่พระคุณเหล่านี้ออกไป แก่โลกพร้อมด้วยพระธรรมที่ทรงสั่งสอน ยังโลกที่เป็นเวไนยนิกรให้ยินดีปลาบปลื้มในพระธรรมและพากันได้รับสุขประโยชน์ จึงทรงเป็นพระพุทธรัตนนะของโลกดวงที่ ๑

(รัตนะดวงที่ ๒)

แท้ที่จริง พระธรรมควรจะเป็นรัตนะดวงที่ ๑ เพราะพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นกฎธรรมดาคือกงตัวอยู่เสมอ ใครจะค้นพบหรือไม่ธรรมก็คงมีเป็นธรรม คือเป็นกฎธรรมดาอยู่นั่นเอง ดังที่ได้แสดงแล้วในภคที่ที่ ๒ แต่เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบพระธรรมก่อนใครๆ แล้วทรงนำพระธรรมออกแสดงเปิดเผย ชาวโลกจึงได้พลอยรู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้า จึงนับพระธรรมเป็นรัตนะดวงที่ ๒ ของโลก

พระธรรมเป็นรัตนะ เพราะมีสาระ (แก่นสาร) ล้วนๆ ไม่มีสักหน้อยหนึ่งในพระธรรมที่ไร้สาระ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมดังกล่าวในรูปศาสนา คือคำสั่งสอน เป็นสูตรปฏิบัติอย่างมีระเบียบ เป็นประมวลระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นประทีปส่องให้เห็นความจริงทุกแง่ทุกมุมของชีวิตของตนเอง เป็นคำสั่งสอนที่เพียงพอกับเรื่องในชีวิตของคนทุก ๆ คนอย่างครบถ้วนถูกต้อง และทุก ๆ บทของตัวพระธรรมเปี่ยมไปด้วยพระกรุณาของพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเมื่อใดก็ได้รับพระกรุณาของพระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ในพระธรรม เมื่อนั้นทุกครั้งทุกคราวไป เพราะเหตุดังกล่าวนี้ พระธรรมจึงเกี่ยวข้องกับตัวเราเองโดยตรง เพราะเรื่องของตัวเราเองนี้แหละที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเป็นพระธรรมสั่งสอนกลับไป ให้แก่ตัวเราทุก ๆ คน เหมือนอย่างประธานกระจกเงาให้ส่องดูตัวเพื่อจะได้เห็นภาพตัวแล้ว

แก้ไขตกแต่งตัว หรือเหมือนอย่างประทานประทีปโคมไฟสำหรับส่องให้มองเห็นทาง ดังที่ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเหมือนได้ทรงมีพระเนตรมองเห็นตลอดหมด ใครจะทำ พูด คิด อย่างไร ทรงเห็นตลอด และทรงสั่งสอนว่า อย่างนี้ไม่ดีอย่าทำนะ อย่างนี้ดีให้ทำเถิด ดังนี้เป็นต้น เหตุฉะนั้น ใครประพฤติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน จึงไม่มีที่จะเสีย ไม่มีจะตกต่ำ มีแต่จะดีขึ้นเจริญขึ้นโดยส่วนเดียว พระธรรมล้วนมีสาระ (แก่นสาร) อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทุก ๆ ด้าน ไม่มีเลยที่จะไร้สาระ จึงเป็นที่ยินดีปลาบปลื้มใจของคนที่ได้ฟังพระธรรม ได้ปฏิบัติพระธรรม ได้ประสบสาระในพระธรรม พระธรรมจึงเป็นรัตนะของโลกดวงที่ ๒

(รัตนะดวงที่ ๓)

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นหมู่ของคนที่เป็นคนแล้วเพราะได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เหมือนอย่างดอกบัวที่บ้านแล้วเพราะต้องแสงอาทิตย์ เป็นรัตนะดวงที่ ๓ ของโลก เพราะเป็นหมู่ของผู้บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติอันดีงาม มีศีล คือความประพฤติดี มีทิว คือความเห็นดีเห็นชอบถูกต้องตามพระธรรมเฉพาะตนแล้ว ยังแสดงออกซึ่งความประพฤติและความเห็นดีตามพระธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่โลกอีกด้วย จึงมีบทสรรเสริญว่า **สุปฏิปันโน ปฏิบัติดีแล้ว** เป็นต้น ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๓ เพราะเหตุดังกล่าวมา พระสงฆ์จึงเป็น **ธรรมเขต (นาธรรม)** เพราะเป็นผู้สืบรักษาพระธรรมของพระพุทธเจ้า เป็น **บุญเขต (นาบุญ)** เพราะเป็นที่เพาะปลูกบุญ คือความดีต่าง ๆ ของโลก ดังเช่นพระภิกษุสงฆ์ แม้จะเป็นเพียงพระสมมติสงฆ์ดังกล่าวแล้วในกัณฑ์ที่ ๓ ก็ยังเป็นธรรมเขตเป็นบุญเขตของโลก ใครจะขอศีลฟังธรรม โดยปกติก็ขอที่ฟังในสำนักพระภิกษุสงฆ์ เพราะเป็นผู้มีศีลที่จะให้มีธรรมที่จะจำแนกแจกแสดง ถ้ามาขอบาปทุศีล มาอาราธนาให้แสดงอธรรม (ไม่ใช่ธรรม) พระภิกษุสงฆ์จักไม่ให้จักไม่แสดงแน่นอน เพราะไม่ใช่เขตของพระภิกษุสงฆ์ เขตพระภิกษุสงฆ์มีแต่พระธรรม มีแต่บุญคือคุณงามความดีเท่านั้น ส่วนพระอริยสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ของคนดอกบัวบานแล้วไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง เป็นธรรมเขตเป็นบุญเขตโดยแท้ คนที่ไม่ต้องการพระธรรม ไม่ต้องการบุญ จึงไม่เข้าหาพระสงฆ์ แต่ไปเข้าหาตามที่ต้องการ ส่วนคนที่ต้องการพระธรรม ต้องการบุญ ย่อมเข้าหาพระสงฆ์ เมื่อเข้าหาแล้วขอศีลก็ได้ศีล ขอฟังธรรมก็ได้พระธรรม หรือไม่ขอก็ได้ปฏิสันถารต้อนรับด้วยศีลธรรม ได้ความนิยมในคุณงามความดี พระสงฆ์จึงเป็นเครื่องทำให้ยินดีปลาบปลื้มใจของผู้จำนงพระธรรมจำนงบุญทั่วไป จึงเป็นพระสังฆรัตนะของโลกดวงที่ครบ ๓

(เป็นรัตนะสูงสุดอย่างไร)

พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ พระสังฆรัตนะ ทั้ง ๓ นี้เป็นที่นิยมนับถือบูชาเป็น
อัครรัตนะ (รัตนะสูงสุด) ในโลก ข้อที่ทำให้เห็นได้ว่าสูงสุด ก็เช่นเป็นที่นิยมนับถืออย่างสูง
สุด ที่นิยมนับถือนั้นย่อมมีกันอยู่คนละหลายอย่าง แต่ก็ยกพระรัตนตรัยเป็นที่นับถืออย่างสูงสุด
เพราะนิยมนับถืออย่างสูงสุด เพราะนิยมนับถือมากจึงเห็นว่ามีค่ามากหรือหากามีได้ จึงไม่
ยอมกำหนดราคาอย่างรัตนะอื่น ๆ ไม่ยอมพูดว่าซื้อขายกันด้วย จึงหารัตนะอื่นที่พึงนับถือ
เสมอเหมือนมิได้ รัตนะอื่นเป็นของเฉพาะบุคคลเป็นพื้น ไม่เป็นประโยชน์แก่โลกทั่วไป
ไม่มีใครครอบครองเป็นเจ้าของอยู่ตลอดเวลาเป็นพื้น ๆ ปี ส่วนพระรัตนตรัยเป็นประโยชน์
แก่โลกทั่วไป และดำรงอยู่ยั่งยืนเป็นพื้น ๆ ปี ผู้ที่นับถือนำรัตนะอื่น ๆ มาเป็นเครื่อง
บูชาพระรัตนตรัย แม้เช่นนี้ ผู้ที่ไม่เห็นคุณค่าก็ยากที่จะได้พบเห็น ส่วนผู้ที่เห็นคุณค่าว่าไม่
ต่ำต้อยเท่านี้จึงได้พบเห็นว่าเป็นอัครรัตนะโดยแท้

ฉะนั้น จึงมาถึงรัตนะที่สำคัญที่สุด คือปัญญารัตนะ ดวงแก้วคือปัญญาของเราเอง
ทุก ๆ คน ที่เราเองทุก ๆ คนก็มีอยู่และกำลังฝึกฝนอบรมดวงแก้วของเราอยู่ด้วยการศึกษา
ต่าง ๆ ปัญญาของเราเองเป็นเครื่องชี้บอกว่าอะไรเป็นรัตนะ คือเป็นสิ่งที่ควรยินดีปลื้ม
ปลื้มใจ ควรนิยมชมชื่น ควรเห็นดีเห็นงาม อะไรไม่ใช่ ถ้าขาดปัญญาเสียแล้วก็จะ
เหมือนไก่ที่เลือกเอาข้าวเปลือกไม่เอาพลอย ยิ่งในโลกปัจจุบันนี้มีสิ่งต่าง ๆ หลั่งไหลไปมา
ถึงกันอยู่เป็นอันมาก เป็นของจริงก็มี ของเทียมก็มี มีประโยชน์ก็มี มีโทษก็มี มิใช่แต่บน
พื้นดิน แม้บนท้องฟ้าก็ยังมีของเทียม จึงจำต้องศึกษาอบรมปัญญาให้เพียงพอเพื่อมิให้เห็นดี
เห็นงามนิยมชมชื่นในวัตถุหรือในบุคคลที่ชั่วทราม เหมือนอย่างเห็นกงจักรเป็นดอกบัว
แต่ให้คงเห็นคุณค่าในรัตนะของตน ให้รู้จักรักษาไว้ และรู้จักถือเอาประโยชน์จากรัตนะ
ของตน โดยเฉพาะคือให้มีความยินดีปลื้มใจในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
นับถือเป็นรัตนะ คือแก้ว ๓ ดวงของชีวิต

อรหัง สมฺมาสมฺพุทฺโธ
อตุตฺตมํ ฐมฺมมชฺฌคํ
มหาสงฺฆํ ปโปเธสิ
อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงบรรลुพระธรรมอันสูงสุดแล้ว
ทรงยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้รู้ทั่วแล้ว
นี้เป็นพระรัตนตรัยอย่างนี้

๖ มิถุนายน ๒๕๐๒

๕. พระพุทธศาสนา

(ลำดับความเกิดแห่งพระรัตนตรัย)

พระรัตนตรัย แก้ว ๓ ดวงของโลก คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๔ ย่อมมีขึ้นบริบูรณ์ในโลก เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประกาศพระพุทธศาสนา คือเทศน์แสดงพระธรรมสั่งสอน ที่แรกก็มีแต่พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้พระธรรม และมีพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ซึ่งประจักษ์แจ้งอยู่แก่พระพุทธเจ้าเฉพาะพระองค์เดียวเท่านั้น ยังไม่มีใครอื่นได้ทราบด้วย ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมนั้นสั่งสอน อันเรียกว่าพระพุทธศาสนา จึงมีคนอื่นได้ทราบพระธรรมตามพระพุทธเจ้า และรู้จักพระพุทธเจ้าขึ้นด้วยว่าเป็นผู้ตรัสรู้จริง คือเป็นพระพุทธเจ้า พวกคนที่ได้ทราบพระธรรมตามนี้คือพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ดอกบัวที่เบิกบานแล้วในโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๓ จึงเกิดพระสงฆ์ขึ้น ครบพระรัตนตรัย ฉะนั้น จึงควรทราบเรื่องเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นของพระพุทธศาสนา และความหมายที่สัมพันธ์กันต่อไป

(ปัญจวัคคีย์)

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในโลกที่แรกที่สวนกวาง (มิกทายวัน) ชื่ออิสิปตนะ แขวงเมืองพาราณสี ในบัดนี้เรียกว่าสารนาถ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรกแก่ฤๅษี ๕ รูป มีเรื่องสืบมาตั้งแต่ต้นว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าประสูติแล้วได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดา โปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารประกอบมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนามว่า “สิทธัตถกุมาร” พราหมณ์เหล่านั้นได้ทำนายพระลักษณะตามตำราว่า พระราชกุมารจักมีคติเป็น ๒ คือถ้าเสด็จอยู่ครองมรवासจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ถ้าเสด็จออกทรงผนวชจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ เว้นอยู่แต่พราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเด็กกว่าทั้งหมด ได้ทำนายพระลักษณะแต่เพียงคติเดียวว่า จักเสด็จออกทรงผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พราหมณ์หนุ่มคนนั้นชื่อว่าโกณฑัญญะ เมื่อได้ทำนายอย่างกล้าด้วยความมั่นใจเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็ได้คอยสดับรับฟังข่าวพระราชกุมารตลอดมา ครั้นได้ทราบว่าพระราชกุมารเสด็จออกทรงผนวชแล้ว ก็ตั้งใจในการทำนายอย่าง

แม่ย่าของตน เพิ่มความเชื่อมั่นขึ้นว่าจักได้ตรัสรู้แน่ จึงได้ออกบวชตามพร้อม กับลูก
พราหมณ์พวก ๑๐๘ นั้นอีก ๔ คน ซึ่งได้ยืมเล่ามาจากบิดา รวมเป็น ๕ คนด้วยกัน เรียกรวม
กันว่า ปัญจวัคคิยะ แปลว่า มีพวก ๕ ได้คอยติดตามพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่พระองค์
ทรงทำทุกรกิริยาทรมาณพระกายให้ลำบากต่าง ๆ ได้คอยเฝ้าปฏิบัติอยู่ตลอดเวลาด้วยหวังจะได้
พลอยมีส่วนแห่งพระธรรมที่ได้ทรงบรรลุ ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงเลิกทุกรกิริยา เพราะทรง
เห็นว่าไม่มีประโยชน์ ก็พากันเลิกปฏิบัติพระองค์ เพราะเห็นว่าทรงทอดยเสียแล้ว และได้
พากันหลีกไปพำนักอยู่ที่สวนนาถังกกล่าวแล้ว ทั้งพระโพธิสัตว์ให้ประทับอยู่แต่พระองค์เดียว
แต่ก็เป็นกรเหมาะแก่เวลาที่พระองค์จะทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตใจในทางใหม่ ซึ่งต้องการ
ความสงบสงัด ส่วนที่ได้มาคอยเฝ้าปฏิบัติเมื่อทรงทำทุกรกิริยานั้น ก็ได้เป็นพยานรู้เห็นด้วย
ว่าได้ทรงทำแล้วอย่างยั้งยวดที่สุดอย่างไร ทำจนถึงอย่างนั้นแล้วยังไม่ได้ผลอะไร ก็เป็น
หลักฐานอันเพียงพอแล้วว่า จะทรงชี้บอกว่าการทรมาณตัวอย่างนั้น ไม่มีผลที่จะให้เกิดปัญญา
ตรัสรู้พระธรรมได้เลยทีเดียว เช่นเดียวกับความดีตสุขจากรูปเสียงเป็นต้นที่น่าพอใจต่าง ๆ
ซึ่งก็เป็นอันตรายแก่ปัญญาเหมือนกัน

(ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนา)

ครั้นพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระธรรม เป็นผู้รู้แล้วบริบูรณ์ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า และ
ได้มีพระกรุณาจะแสดงพระธรรมโปรดโลกแล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาหาผู้ที่จะเสด็จไปเทศน์โปรด
เป็นครั้งแรก ได้ทรงนึกถึงดาบสทั้ง ๒ คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส
รามบุตร ที่พระองค์ได้เสด็จไปศึกษาลัทธิปฏิบัติเมื่อเสด็จออกทรงผนวชใหม่ ๆ แต่ทรงเห็นว่า
ไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงเสด็จหลีกออกไป ก็ได้ทรงทราบว่าดาบสทั้ง ๒ นั้นเสีย (ตาย) เสียแล้ว จึง
ได้ทรงพิจารณาหาผู้อื่นที่จะเป็นเวไนยที่แรกของพระองค์ต่อไป ก็ได้นึกถึงฤๅษีทั้ง ๕ ซึ่งได้
ปฏิบัติพระองค์เมื่อทรงทำทุกรกิริยา ทรงเห็นว่า เป็นเวไนยที่พระองค์ควรจะโปรดก่อนได้
จึงเสด็จจากตำบลอรุเวลาเสนานิคม แขวงเมืองมคธ ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา อันเป็นตำบล
ที่ตรัสรู้ ไปสู่ตำบลสวนนาถ ที่ฤๅษีทั้ง ๕ นั้นพำนักอยู่ ในระหว่างทางได้ทรงพบกับอาชีวก
(นักบวชจำพวกหนึ่ง) ชื่ออุปกะ อุปกะอาชีวกได้เห็นพระองค์มีพระฉวีวรรณผ่องใส จึงถามว่า
ใครเป็นครูของพระองค์ พระองค์ชอบใจธรรมของใคร พระองค์ตรัสตอบว่าไม่มีใครเป็นครู
ของพระองค์ พระองค์เป็นสยัมภู ผู้เป็นเอง คำถามคล้ายกับว่านับถือพระเป็นเจ้าองค์ไหน
พระพุทธเจ้าตรัสตอบคล้ายกับว่าทรงเป็นพระเป็นเจ้าเอง อาชีวกนั้นสนึ้นศีรษะเดินหลีกไป พระ

พุทธเจ้าได้เสด็จไปถึงที่พำนักของฤๅษีทั้ง ๕ ในเวลาเย็นวันโกนของวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ตรีศกฤๅษีทั้ง ๕ ว่า พระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรม แล้วเสด็จมาจะทรงแสดงพระธรรมแก่พวกเขา ที่แรกฤๅษีทั้ง ๕ ยังไม่ยอมเชื่อ พระองค์ต้องตรัสเตือนให้ระลึกว่าจำได้อยู่หรือว่า วาจาเช่นนั้น พระองค์ได้เคยตรัสในคราวก่อนแต่ไหน ฤๅษีทั้ง ๕ จึงนึกขึ้นได้ ยินยอมจะฟังพระธรรมพระพุทธเจ้า ครั้นทรงทำให้ฤๅษีทั้ง ๕ ยินยอม ทรงเห็นว่าพวกนั้นน้อมใจจะรับพระธรรม มีความตั้งใจจะรับฟังพระธรรมดีแล้ว จึงทรงแสดงปฐมเทศนา (เทศน์ครั้งแรก) ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะนั้น อันตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธศาสนาจึงได้เกิดขึ้นในโลกจำเดิมแต่นั้นมา ทางราชการคณะสงฆ์ได้ประกาศกำหนดวันเพ็ญกลางเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษาเป็นวันบูชาเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่ง เรียกว่าวันอาสาฬหบูชา เริ่มตั้งแต่ศกที่แล้ว (พ.ศ. ๒๕๐๑) เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงวันเริ่มเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มเทศน์แสดงพระธรรมเป็นครั้งแรก เป็นอันได้ทรงเริ่มประกาศพระพุทธศาสนา ได้เริ่มมีพระสงฆ์ขึ้น จึงเป็นอันได้เริ่มมีพระรัตนคบริบททั้ง ๓ ตั้งแต่นั้นมา นับปีได้ว่า เมื่อก่อนพุทธศก ๔๕ ปี หลังจากตรัสรู้แล้วได้ ๒ เดือน

(พระพุทธศาสนา)

พระพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แปลว่าการสั่งสอนของพระองค์ก็ได้ โดยความก็ได้แก่พระธรรมเทศนา คือเทศน์แสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมนั่นเองเป็นพระศาสนา คือเป็นคำสั่งสอนแนะนำฝึกอบรมเวไนยนิกร เพื่อให้มีความเข้าใจชัดยิ่งขึ้นจักแสดงเน้นในความหมายของคำว่าพระศาสนา ซึ่งเป็นความหมายเฉพาะของพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้:-

(ลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา)

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเทศน์โปรดโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศน์เป็นพระศาสนา คือเป็นการสั่งสอนหรือเป็นคำสั่งสอนแนะนำฝึกอบรมแก่ทุกคนโดยตรง คือโดยตรงจากพระพุทธเจ้ามาถึงตัวของทุกๆ คนโดยตรง เหมือนอย่างมาประทับรับสั่งอยู่เฉพาะหน้าเฉพาะตัว ด้วยเรื่องของตัวผู้รับพระธรรมนั่นเอง

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนา ที่ตรงจากพระพุทธเจ้าถึงผู้ฟังโดยตรงที่สุดดังกล่าว พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงจึงมิใช่เป็นคำหรือเป็นการต้องผ่าน

จากเทวะหรือมนุษย์ซึ่งเป็นบุคคลที่สาม จึงไม่มีข้อผูกพันกับเทวะหรือมนุษย์อื่นอะไรทั้งสิ้น ไม่มีข้อผูกพันแม้กับพระองค์เองที่จะบังคับให้ต้องเชื่อต้องนับถือพระองค์ จึงไม่ต้องอ่อนวอนสรรเสริญให้ใครโปรดปราน นอกจากจะอ่อนวอนตนเองให้โปรดตนเอง ด้วยวิธีให้ละชั่วให้ทำดีด้วยตนเอง

อนึ่ง พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดสักว่าใช้โวหารและเหตุผลแวดล้อมให้คนฟังให้คนตื่นตื่นเชื่อถืออย่างนักพูดที่เก่งในวิธีพูดใช้เหตุผลให้คนหลงไหล มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดเท็จหรือเดาความจริงอย่างนักคิดที่มีความรักจะรู้จักอะไรต่างๆ มิใช่เป็นคำพูดหรือการพูดที่ตั้งข้อสมมติขึ้นเพื่อแสวงหาความจริงต่อไป มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดเล่นหัวขำขมหรือพูดพล่อยๆ ไร้สาระประโยชน์

ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็นคำสั่งสอนหรือการสั่งสอน ซึ่งแสดงความจริงในตัวของผู้ฟังทุกคนโดยตรง จากพระพุทธเจ้าโดยตรง ถึงตัวผู้ฟังโดยตรง ประกอบด้วยสาระประโยชน์อย่างบริบูรณ์บริสุทธ์ครบถ้วน และพระพุทธเจ้ามิได้ทรงฟังพระธรรมมาจากใคร มิได้ทรงรับคำสั่งสอนพระธรรมมาจากใคร จะเป็นเทวะหรือมนุษย์ก็ตาม ทรงเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมเอง ถ้าจะว่าต้นเดิมของพระธรรมหรือของพระศาสนาเป็นเทวะก็ทรงเป็นเทวะนั้นเอง ตามคำที่ตรัสตอบแก่อุปกะอาชีวก พระองค์จึงเป็นผู้สมกับคำทำนายพระลักษณะ ว่าจักเป็นพระศาสดาเอกในโลก เพราะทรงเป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนที่เป็นเอกคือเป็นหนึ่งจริง ๆ คือเป็นที่ ๑ ไม่เป็นที่ ๒ ของเทวะหรือมนุษย์ใด ๆ เพราะมิได้ทรงรับสั่งสอนมาจากใครดังกล่าวโดยตรงกันข้าม ทรงเป็นพระศาสดาของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย จึงทรงเป็นมนุษย์คนแรกที่หลุดพ้นจากความผูกพันในโลกทั้งสิ้น ไม่มีใครในโลกทั้งสิ้นที่จะต้องทรงบูชาเช่นสรวงอ่อนวอน ตามความต้องการยึดถือผูกพัน แต่ทรงเป็นผู้ที่โลกทั้งสิ้นบูชา และทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนาสั่งสอนเพื่อให้ทุกคนเป็นไท พ้นจากความเป็นทาส ในการปฏิบัติชอบแก่ตน ด้วยตน เพื่อตน มิใช่ต้องถูกผูกพันให้ต้องปฏิบัติเพื่อใครอื่น การปฏิบัติชอบเพื่อตนดังกล่าว มิได้หมายความว่าให้เห็นแก่ตัวซึ่งเป็นการคับแคบ แต่หมายความว่าปฏิบัติเพื่อให้ตนไม่เป็นคนทำชั่วทำผิด แต่ให้เป็นคนทำถูกทำชอบตามควรแก่ภาวะของตน ฉะนั้น จึงกล่าวได้อย่างไม่ต้องกลัวผิดว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษย์ ที่สั่งสอนมนุษย์ หรือตลอดถึงเทวะ ด้วยความจริงอันเรียกว่าสัจธรรม ธรรมคือความจริง ตามเหตุผลตั้งแต่ชั้นธรรมดาสัมมัญญ์นี้แหละขึ้นไป ที่ปัญญามนุษย์ธรรมดาสัมมัญญ์อย่างเรา ๆ นี้แหละพึงรู้เห็นได้

ด้วยตนเอง และอาจนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งใครอื่นมา เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทให้ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสั่งสอนให้หย่อนหรือยิ่งไปกว่าความจริงที่คนอย่างเรา ๆ ควรจะรู้ควรจะเข้าใจ หรือเกินกว่าที่จะทำได้ในข้อไหน ๆ เลย ฉะนั้น จึงมีคำกล่าวถึงอาการหรือลักษณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ทรงแสดงพระธรรมมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ทรงแสดงพระธรรมมีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังอาจปฏิบัติให้ได้รับผลจริงได้ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ เพราะเหตุดังเช่นที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทุก ๆ คนจึงสวดบทพระธรรมคุณได้อย่างสนิทใจว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงกล่าวเองบอกเอง มิได้ทรงฟังคำสั่งสอนมาจากใครให้บอกต่อ และทรงกล่าวเป็นพระศาสนา คำสั่งสอน หรือการสั่งสอน แสดงความจริงที่มีสาระประโยชน์อย่างบริบูรณ์บริสุทธ์ครบถ้วน เป็นข้อนำรู้ มีเหตุผล และปฏิบัติได้จริง

ถ้าจะแย้งว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนาสั่งสอนแก่คนในครั้งพุทธกาลโน้น เป็นต้นว่าทรงแสดงแก่ฤๅษี ๕ รูปนั้น มิได้ทรงแสดงเป็นพระศาสนาสั่งสอนแก่พวกเราบัดนี้ พระพุทธศาสนาจึงเหมาะแก่คนในครั้งโน้นไม่เหมาะแก่คนในบัดนี้ ก็พึงตอบชี้แจงว่า ถ้าได้กำหนดความเรื่องพระธรรมดังที่ได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๒ และในกัณฑ์นี้มาโดยลำดับแล้ว ก็จะเห็นว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน เป็นกฎธรรมดา หรือเป็นความจริงที่อยู่ตัวที่คงตัว เมื่อครั้งทรงแสดงเป็นจริงฉันใด ในกาลต่อมาจนถึงบัดนี้และในกาลต่อไปก็เป็นจริงฉันนั้น ไม่มีกลับกลายเปลี่ยนแปลง ถ้ากลับกลายเปลี่ยนแปลงไปได้ ก็ไม่ใช่พระธรรมที่อยู่ตัวคงตัว และพระธรรมดังกล่าวก็เป็นความจริงที่เป็นกฎธรรมดาของโลก กล่าวคือของทุก ๆ คนทุก ๆ สิ่งในโลกทั้งหมด ในเวลาทุกกาลทุกสมัย บรรดาผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนเอง มีฤๅษีทั้ง ๕ เป็นต้น ก็เป็นไปตามพระธรรมหรือกฎธรรมดาอันใด บรรดาคนอื่น ๆ ในเวลาก่อนแต่นั้นก็ดี ในเวลานั้นก็ดี ในเวลาต่อมาจนถึงบัดนี้ตลอดถึงเวลาต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด รวมทั้งเราทั้งหลายในบัดนี้ด้วย ก็เป็นไปตามพระธรรมหรือกฎธรรมดาอันนั้นเสมอเหมือนกัน ฉะนั้น พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ใครเมื่อไรก็ตาม ก็เหมือนทรงแสดงแก่คนอื่นด้วยทั้งหมด โดยเฉพาะเหมือนทรงแสดงแก่เราทั้งหลายด้วยเหมือนกัน และคนในครั้งพุทธกาลซึ่งได้เฝ้าฟังพระธรรมจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าก็จะได้รู้เขาใจเขาได้ปฏิบัติจนบรรลุถึงผลได้ด้วยตนฉันใด คนในต่อมาจนถึงในบัดนี้

และในต่อไปแม้ไม่มีโอกาสอย่างนั้น แต่ได้ตั้งใจฟังพระธรรม ตั้งใจเรียนพระธรรม ตั้งใจปฏิบัติพระธรรม ก็อาจรู้เข้าใจ อาจปฏิบัติจนบรรลุถึงผลได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ข้อสำคัญ ให้เป็นเวไนย คือรับแนะนำ คือรับพระศาสนา คำสั่งสอน หรือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาจึงเหมาะแก่คนทุกคนทุกกาลสมัย ฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงสวดบทพระธรรมคุณต่อไปนี้ได้อย่างสนิทใจว่า

สนทิจฺจโก อันผู้ได้ผู้บรรลุพึงเห็นเอง เช่นอย่างเรียนเองก็รู้อย่าง บริโภคเองก็รู้รสเอง

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะอยู่ตัวคงตัวดังกล่าวแล้ว จึงใช้ได้ทุกกาลสมัย

เอหิปสฺสโก ควรเรียกให้มาดู คือมาดูหรือมาพิสูจน์ได้ที่ตน ด้วยตน และบอกคนอื่นให้มาปฏิบัติดูได้ด้วย

โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือควรปฏิบัติได้ เพราะทุก ๆ คนสามารถปฏิบัติให้ได้ผลจริง

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ อันวินฺญ (ผู้รู้) พึงรู้เฉพาะตน เช่นอย่างคนไหนเรียน คนนั้นก็รู้ คนไหนปฏิบัติคนนั้นก็ได้รับผล มิใช่ว่าคนหนึ่งเรียนคนหนึ่งรู้ คนหนึ่งปฏิบัติ คนหนึ่งประสบผล หรือคนหนึ่งบริโภคคนหนึ่งอิม

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ได้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันผู้รู้พึงรู้เฉพาะตน นั้นแลคือพระพุทธศาสนาโดยลักษณะทั่วไป แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสจำแนกแจกแจงไว้ให้เหมาะแก่อุปนิสัยของแต่ละคนไว้เป็นอันมาก ซึ่งเมื่อสรุปเข้าอย่างย่อที่สุดแล้ว ก็คือตรัสสอนให้ละชั่ว ให้ทำดี ให้ทำจิตใจให้ผ่องใสสะอาด เพื่อให้เป็นผู้พ้นความทุกข์ ประสบความสุขตามภูมิชั้น

บัดนี้ พระพุทธศาสนาซึ่งได้ตั้งก่องออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ เมื่อเกิน ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ก็ยังตั้งก่องอยู่ด้วยเสียงของบรรดาผู้ที่ได้ฟังได้ยินแล้วบอกประกาศกันต่อ ๆ มา

ใครฟังได้ยินเสียง ได้ซาบซึ้งในพระธรรมแม้แต่น้อย ก็จะมีความสุขเหมือนอย่างได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแม้แต่น้อยหนึ่ง ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๖

๖. พุทธศาสนิก

(พุทธศาสนิกชน)

เมื่อแสดงเรื่องพระพุทธรูปแล้ว ก็ควรแสดงเรื่องพุทธศาสนิกชนต่อกันไป เพราะเป็นเรื่องที่เนื่องถึงกัน อาจจะแยกออกจากกันเสียมิได้ เหมือนอย่างกายกับใจ คำว่าพุทธศาสนิก เป็นคำที่ผูกเรียกกันขึ้น แปลว่า ผู้นับถือพระพุทธรูป ใครก็ตามที่นับถือพระพุทธรูป และนับถือด้วยวิธีใดก็ตาม ก็เป็นพุทธบริษัทจำพวกไหน หรือเป็นพุทธมามกะ พุทธมามิกาก็ตาม ก็รวมเรียกว่าพุทธศาสนิกหรือพุทธศาสนิกชนทั้งหมด แต่ก่อนที่จะแสดงเรื่องของพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะ จะกล่าวถึงคนที่นับถือศาสนาโดยทั่ว ๆ ไปก่อน :—

(หลักฐานทางถ้อยคำดึกดำบรรพ์)

คนในโลกเริ่มนับถือศาสนากันมาแต่เมื่อไร ? เป็นที่รับรองกันแล้วว่าคนเริ่มนับถือศาสนากันมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ก่อนมีประวัติศาสตร์ ได้มีนักค้นคว้าขุดพบซากศพและสิ่งต่าง ๆ ในสมัยเก่าแก่นั้นลงสันนิษฐานถึงลัทธิศาสนาที่คนเก่าแก่นับถือกันต่าง ๆ เป็นการพิจารณาวัตถุแล้วลงสันนิษฐาน คราวนี้ลองมาพิจารณาถ้อยคำเก่าแก่แล้วลงสันนิษฐานดูบ้าง คำเก่าแก่นั้นขอยกขึ้นมาพิจารณาเพียงคำเดียว คือคำว่าศาสนานี้เอง คำนี้เป็นคำดึกดำบรรพ์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะตามหลักฐานปรากฏว่าได้พูดกันมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธรูปเกิดขึ้นนานไกลและยังใช้พูดกันต่อ ๆ มาอยู่จนถึงบัดนี้

(บุพพศาสนา)

ในภาษามคธว่า ศาสนะ ในภาษาสันสกฤตว่า ศาสนะ ในภาษาไทยนำมาใช้ว่า ศาสนา แปลว่าคำสั่งสอน การสั่งสอน คำแปลนี้ถึงยังไม่หมดความหมาย ก็ได้ความหมายที่สำคัญซึ่งอาจอธิบายให้กว้างครอบคลุมความหมายทั้งหมดได้ ฉะนั้น ลองยกคำแปลนี้ขึ้นมาพิจารณาว่า คนเราเริ่มสั่งสอนกันมาตั้งแต่เมื่อไร อาจตอบตามเหตุผลว่าคนเราเริ่มสั่งสอนกันตั้งแต่เริ่มรวมกันอยู่ในโลกตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป คือตั้งแต่เริ่มมีคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป หรือตั้งแต่เริ่มมีบิดามารดามีบุตรธิดาขึ้นในโลก หรือพูดตามสมัยว่าตั้งแต่มีสังคมมนุษย์หน่วยแรกขึ้น เพราะในเบื้องต้นพ่อแม่ก็ต้องสั่งสอนลูก อย่าว่าแต่ในหมู่มนุษย์ แม้ในหมู่สัตว์ดิรัจฉานก็มีสั่งสอนกันตามวิธีของสัตว์ เช่นแม่นกก็มีการสอนลูก พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงยกย่องมารดา

บิดาว่าเป็นอาจารย์คนแรก เรียกว่าบูรพาจารย์ของบุตรธิดา เป็นอันว่าอาจารย์อื่น ๆ เป็น
อาจารย์ในภายหลัง ฉะนั้น คำสั่งสอนของพ่อแม่ผู้เป็นบูรพาจารย์ จึงเป็นบุพพศาสนา
(ศาสนาแรก) ของลูก

(อัจฉริยศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของพ่อแม่ที่ให้แก่ลูกโดยมาก เพียงพอแก่ลูกในวัยเล็ก เมื่อโตขึ้นแล้ว
จึงต้องส่งเข้าโรงเรียน มอบภาระให้แก่ครูอาจารย์สั่งสอนศิลปวิทยาสืบต่อไป ครูอาจารย์ที่ดี
ย่อมเป็นที่ผู้ประสารณ์ศิลปวิทยาดี เป็นทั้งผู้ปกครองศิษย์ดี คำสั่งสอนหรือการสั่งสอนของ
ครูอาจารย์เพื่อผลดังกล่าวนั้น แม้มีการลงโทษเพื่อให้ศิษย์เป็นคนดี ท่านก็เรียกว่าเป็นศาสนา
อย่างหนึ่งของอาจารย์ ดังในชาดกเรื่องหนึ่งในติกนิบาตเล่าไว้มีความว่า

ในอดีตกาลล่วงมานาน พระเจ้ากรุงพาราณสีได้ทรงส่งพรหมทัตตกุมาร พระราชโอรส
ไปเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักกศิลา เพราะตามนิยมของโบราณพระราชาทรงหลายย่อมทรง
ปรารถนาให้พระราชโอรสได้รับอบรมให้ละมานะ ให้อดทน ให้เปรี๊องปราดสามารถในศิลป-
วิทยา ให้อบรมรู้ในโลกจารีตทั้งปวง แม้จะมีอาจารย์อยู่ในประเทศก็โปรดส่งพระราชโอรสไป
ศึกษาในสถานที่ไกล พรหมทัตตกุมารได้เดินทางไปศึกษาอยู่กับอาจารย์ทิสปาโมกข์ท่าน
หนึ่งในเมืองตักกศิลานั้น วันหนึ่งได้ไปอาบน้ำกับอาจารย์ เห็นหญิงชราคนหนึ่งกำลังนั่งร้อน
งา เห็นงาเป็นมันย่องก็อยากเสวย จึงหยิบมาเสวยกำมือหนึ่ง หญิงชราก็มิได้ว่าอะไร เพราะ
คิดว่าคงหิว วันรุ่งขึ้นพรหมทัตตกุมารได้ทำอย่างนั้นอีก หญิงชราก็คงไม่ว่าอะไร ในวันที่ ๓
พรหมทัตตกุมารได้ทำอย่างนั้นอีก หญิงชราจึงร้องขึ้นว่า อาจารย์ทิสปาโมกข์ปล่อยให้พวก
ลูกศิษย์ยื้อแย่งของของตน อาจารย์ได้ยินจึงหยุดสอบถาม ได้ทราบเรื่องตลอดแล้วก็รับจะใช้
มูลค่าให้ หญิงชราบอกว่าไม่ประสงค์มูลค่า แต่ขอให้อาจารย์ให้กุมารนี้ศึกษาว่าจะไม่ทำอย่าง
นั้นอีก อาจารย์พูดว่าถ้าอย่างนั้นจงคอยดู สั่งให้ศิษย์หนุ่ม ๒ คนจับกุมารที่แขนทั้ง ๒ ไว้ แล้ว
หยิบเรียวไม้ไผ่เขียนหลัง ๓ ครั้ง สั่งสอนว่าอย่าทำอย่างนั้นอีก พรหมทัตตกุมารถูกเขียนมีเนตร
แดงก่ำด้วยความโกรธ มองดูอาจารย์ทั่วตัว ผูกอาฆาตว่าได้ราชสมบัติแล้วจักให้ตามอาจารย์
ไปฆ่าเสียให้จงได้ ครั้นเรียนสำเร็จแล้ว ก็เข้าลาอาจารย์ แสดงอาการอย่างมีความเคารพรัก
ขอให้อาจารย์รับว่าจะไปกรุงพาราณสีเมื่อให้มาเชิญ แล้วลาอาจารย์กลับกรุงพาราณสี พระ
เจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสเรียนสำเร็จกลับมา มีพระราชหฤทัยโสมนัส

ยินดี ทรงปรารถนาจะทอดพระเนตรเห็นพระโอรสเป็นพระราชาทังแต่พระองค์ยังมีพระชนม-
ชีพอยู่ จึงมอบราชสมบัติพระราชทาน ครั้นพรหมทัตตกุมารได้ราชสมบัติแล้ว ทรงระลึกขึ้น
ได้ถึงโทษที่อาจารย์ทำแก่พระองค์ จึงทรงส่งทูตไปเชิญอาจารย์ให้มา ฝ่ายอาจารย์คิดว่าพระ
ราชายังหนุ่ม ตนยังไม่อาจจะพูดให้ยินยอมได้จึงยังไม่ไป ครั้นกาลล่วงไป พระราชาเจริญ
พระชนม์ขึ้นจนถึงมัชฌิมวัยแล้ว อาจารย์จึงเดินทางไปกรุงพาราณสี ให้กราบทูลให้ทรงทราบ
พระราชาทรงยินดีโปรดให้อาจารย์เข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ ก็ทรงรู้สึกเหมือน
กำลังถูกเขี่ยน มีพระเนตรแดงกำขุ่นด้วยโทสัคคิ (ไฟโทสะ) ทันทันที่ ตรัสว่า วันนี้อาจารย์ของ
เรามาถึงที่ตายแล้ว นำมาจจุราชติดมากับหน้าผากของตนแล้ว ตรัสแก่อาจารย์ว่า ท่านระลึกได้
ใหม่ถึงวันที่ท่านเขี่ยนเราด้วยเรียวไผ่ ท่านไม่ยินดีในชีวิตแล้วหรือจึงมา วันนั้นท่านเขี่ยนเรา
วันนี้เราจะฆ่าท่าน ฝ่ายอาจารย์ไม่แสดงครั้นคร้าม กล่าวตอบด้วยท่วงท่าของอาจารย์ว่า
อารยชน (คนเจริญ) ย่อมห้ามปรามคนที่ทำอนารยกรรม (กรรมไม่ดี) ด้วยการลงโทษให้เข็ด
หลาบได้ นั้นเป็นศาสนา (การสั่งสอน) มิใช่เป็นเวร ปวงบัณฑิตย่อมเข้าใจกันอย่างนี้ มหาราช
ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำให้พระองค์ศึกษาอย่างนั้น ต่อไปพระองค์ประพฤติผิดยิ่งขึ้น ทรงประสพ
มหันตภัยเสียแล้ว จักทรงได้ราชสมบัติเห็นปานจะนี้จากที่ไหนเล่า พวกอำมาตย์ที่เฝ้าอยู่ได้
สดับเรื่องนั้น ก็พากันกราบทูลสนับสนุนคำของอาจารย์ พระราชาทรงพิจารณาทบทวนแล้ว
ทรงเห็นจริงตามคำของอาจารย์ ทรงหายพิโรธสิ้นอาฆาต กลับทรงระลึกถึงคุณของอาจารย์
จึงพระราชทานสิ่งปฏิการต่าง ๆ และทรงตั้งไว้ในที่เป็นปุโรหิตผู้ถวายอนุสาสน์ เรื่องนี้มีคติ
อยู่มาก แต่โดยเฉพาะแสดงว่า การสั่งห้ามปรามมิให้ทำผิด แม้ของอาจารย์ ก็ถือว่าเป็นศาสนา
อย่างหนึ่ง ๆ มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

(รัฐศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของอาจารย์ก็เพียงพออยู่สำหรับการศึกษาเล่าเรียน และเป็นไปในวงการ
เรียน หรือภายในโรงเรียน ยังไม่เพียงพอสำหรับคนทั่วไปที่รวมกันอยู่เป็นประเทศชาติ จึง
ต้องมีคำสั่งสอนของประมุขผู้ปกครองหมู่ชน คำสั่งสอนของผู้ปกครองนี้ เรียกในคัมภีร์แต่
เก่าก่อนว่าศาสนาเหมือนกัน ดังมีคำเรียกธุรการฝ่ายปกครองว่าปสาสนธุระ ศาสนะในคำนี้
ก็คือศาสนานั่นเอง ท่านเล่าว่า พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นเจ้าโลกแต่พระองค์เดียวทรงปกครอง
ชาวโลกทั้งสิ้นด้วยทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติในศีล ๕ ศีล ๕ จึงเป็นจักรวรรดิศาสนา พระราชา
มหากษัตริย์หรือท่านผู้ปกครองผู้ตั้งอยู่ในราชธรรม หรือในธรรมของผู้ปกครอง ย่อมสั่งสอน

ประชาชนด้วยวิธีต่าง ๆ แม้ในประเทศไทยสยามนี้เองก็มีเล่าไว้ในศิลาจารึกในรัชสมัยพระเจ้าขุนรามคำแหงกรุงสุโขทัยว่า ถ้าไม่ใช่วันอุโบสถ “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุชนาลัย สุโขทัยขึ้นนั่งเหนือขดารหิน” พระราชทานราโชวาทแก่ประชาราษฎรทั่วไป

(ธรรมศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของผู้ปกครองให้สำเร็จประโยชน์เป็นเครื่องปกครองทางกายเป็นพื้น และประกอบด้วยการลงโทษผู้ละเมิดต่าง ๆ ยังไม่เป็นเครื่องปกครองจิตใจได้อย่างเพียงพอ จึงมีผู้แสดงคำสั่งสอนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง มุ่งสำหรับปกครองจิตใจ ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่า ศีลธรรม หรือศาสนา

การยกศัพท์ว่าศาสนาขึ้นสันนิษฐานในทางว่า คือคำสั่งสอนที่มีในสังคมมนุษย์ตั้งแต่ต้นเดิมมา และในหมู่ชนทั่วไปนี้ เมื่อกำหนดใจไว้ว่า ศาสนาคือคำสั่งสอนหรือการสั่งสอนอย่างธรรมดา ๆ นี้เองเท่านั้น ก็จะเข้าใจตามที่แสดงมาโดยตลอด ว่าคำสั่งสอนได้ขยายตัวกว้างออกไปเพื่อให้เป็นเครื่องปกครองคนอย่างเพียงพอโดยลำดับอย่างไร และอาจสรุปคำสั่งสอนทั้งหมดลงได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบ
๒. คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว

ประเภทที่ ๑ คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบนั้น เช่นคำสั่งสอนของบิดามารดา ในชั้นต้น เช่นบิดามารดาสอนให้ลูกหัดพูด หัดนั่ง ยืน เดิน วิ่ง และหัดในกิจอื่น ๆ แต่ยังไม่พอ เมื่อลูกโตขึ้นจึงต้องส่งไปโรงเรียน แม้คำสั่งสอนศิลปวิทยาต่าง ๆ ในโรงเรียนก็ไม่มีจบศิลปวิทยาแต่ละอย่างก็ยังคงกันว่าแก้ไขเพิ่มเติมกันเรื่อยไป และมีมากมาย จึงต้องจัดหลักสูตร กำหนดว่าให้เรียนเพียงไหนในชั้นไหน และเมื่อถึงชั้นไหนก็ให้สำเร็จเสร็จการเรียนกันเสียที่แม้วิชาที่เรียกว่าปรัชญาก็เป็นเรื่องไม่จบเหมือนกัน ยังคงกันว่าแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป คำสั่งสอนของท่านผู้ปกครองที่เรียกในปัจจุบันว่ากฎหมายเป็นต้นก็คงไม่จบสิ้น ไม่เพียงพอ ดังกล่าวเหมือนกัน น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ คำสั่งสอนประเภทนี้จึงไม่นิยมเรียกว่าศาสนา

ประเภทที่ ๒ คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว ได้แก่คำสั่งสอนที่เรียกว่าศาสนา ในบัดนี้ เพราะทุกศาสนาต่างก็แสดงคำสั่งสอนถึงที่สุดตามลัทธิของตน เช่นบางศาสนานับถือเทวดาประจำธรรมชาติต่าง ๆ ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทวดาเหล่านั้นเท่านั้น บางศาสนานับถือ

เทพเจ้าผู้สร้างมากองค์บ้างองค์เดียวบ้าง ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทพเจ้าเท่านั้น บางศาสนา นับถือธรรม ก็แสดงธรรมที่สูงที่สุด ที่บุคคลพึงเข้าถึงได้ด้วยปัญญาของตน คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ เช่นคำสั่งสอนของมารดาบิดาทັังกล่าวแล้ว สั่งสอนอยู่ในเหตุผลใกล้ ๆ ตัว แม้ที่ไกลออกไปคังศิลปวิทยาต่าง ๆ ตลอดจนปรัชญาต่าง ๆ ผู้แสดงที่เป็นต้นเดิมเองก็ไม่ปรากฏว่าใคร ปฏิญาณตนเองว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว ส่วนคำสั่งสอนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนา สั่งสอนในเหตุผลที่กว้างที่ไกลตัวออกไปจนถึงที่สุด ดังเช่นเมื่อสอนเรื่องโลก ที่สุดโลกในด้านอดีตก็คือ การสร้างโลกหรือกำเนิดโลก ที่สุดในด้านอนาคตก็คือเรื่องความสิ้นสุดของโลก และผู้แสดงก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

(จบจริงหรือ)

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ ไม่มีปัญหาต่อไป ส่วนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนานั้น มีปัญหาต่อไปว่าผู้แสดงเป็นผู้รู้จบจริงหรือไม่ คำสั่งสอนนั้นเพียงพอแล้วจบลงแล้วจริงหรือไม่ ปัญหานี้ภูมิปัญญาของคนเราเองเป็นผู้ตอบได้ คือถ้าถูกต้องกับความจริงอย่างบริบูรณ์ บริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นศาสนาที่บริบูรณ์บริสุทธิ์ คือเพียงพอแล้ว จบลงแล้ว มีลักษณะดังที่แสดงมาแล้วในเรื่องพระธรรม

(ศาสนาที่ดี)

ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเว้นส่วนที่เป็นปรมาตตะหรือส่วนที่สูงสุดของแต่ละศาสนาเสีย กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตปัจจุบัน ศาสนาที่ดีทุกศาสนาย่อมสั่งสอนให้คนทุกคนประกอบด้วยศีลธรรม มีศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองจิตใจและความประพฤติ ไม่มีศาสนาที่ดีศาสนาไหนสั่งสอนให้คนทอดทิ้งศีลธรรม ฉะนั้น ศาสนิกชน คนที่นับถือศาสนาแม้ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ล้วนเป็นผู้ที่นับถือหลักศีลธรรมในโลก มีศีลธรรมเป็นหลักปกครองใจ และความประพฤติ แม้นับถือศาสนาต่างกัน แต่ต่างเคารพอยู่ในหลักศีลธรรมด้วยกัน จึงอยู่รวมกันได้โดยสงบสุข

(คนแปลกประหลาด)

คนเราที่อยู่ร่วมครอบครัว ร่วมหมู่ ร่วมถิ่นฐานบ้านเมือง จนถึงอยู่ร่วมโลกกัน โดยปกติเมื่อพบกันเข้าก็รู้จักกันว่า คนไทย คนจีน คนแขก คนฝรั่ง เป็นต้น เพราะมีลักษณะ

หน้าตาผิวพรรณเป็นต้น เป็นเครื่องบอกให้รู้ แต่ถ้าจะมีใครสักคนหนึ่งไม่มีลักษณะบอกได้ว่าเป็นชาติไหนปรากฏตัวเข้ามา ใครจะรู้ได้หรือว่าเขาเป็นคนอะไร มาจากไหน คุณเป็นคนแปลกประหลาดในโลก ฉันทใด คนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ ก็ฉันทนั้น เมื่อพบกันก็ย่อมจะรู้จักกันได้ว่าใครเป็นคนอย่างไร มีหลักเชื่อถือปฏิบัติอย่างไร หรือมีศีลธรรมอย่างไร ถึงจะถืออย่างคร่ำครึอย่างไรก็ยังคงรู้จักกันได้ เพราะทุกศาสนาย่อมแสดงหลักธรรมของตนไว้ทั้งนั้น เป็นเครื่องชี้ให้ทราบได้ว่าศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ เป็นอย่างไร คือมีทางปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ อย่างไร แต่ถ้าจะมีใครที่ไม่นับถือศาสนาอะไรมาปรากฏตัวขึ้นใครจะรู้ได้ว่าเขาเป็นคนอะไร มีหลักเชื่อถืออย่างไร คุณเป็นคนแปลกประหลาดอันจะต้องพึงระมัดระวัง เพราะไม่รู้ว่าจะมาทำอะไร มีความคิดเห็นนับถืออะไรอยู่ เพราะตามธรรมดาทุกคนจะต้องนับถือหลักอันใดอันหนึ่งอยู่ทั้งนั้น ดังได้แสดงแล้วตั้งแต่ต้นว่าศาสนาคือคำสั่งสอนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ คนนับถือคำสั่งสอนก็มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน ฉะนั้น จึงไม่มีใครที่ไม่มีหลักอะไรเป็นที่นับถือเลย ถ้าไม่เป็นศาสดาตั้งหลักของตนขึ้นสั่งสอนเอง ก็ต้องนับถือรับฟังคำสั่งสอนจากผู้อื่น คนเช่นนี้จึงต้องตรวจสอบให้แน่ว่าเขาเป็นศาสดาองค์ใหม่ขึ้น หรือนับถือศาสนาของศาสดาใหม่อื่นองค์ไหน

(คนหลักลอย)

บางคนอาจลังเลใจในศาสนาต่าง ๆ ที่แสดงตรงกันมาบ้าง ขัดกันบ้าง จึงยังไม่ปลงใจนับถือจริงลงได้ ถ้ายังไม่นับถือเพราะเหตุเช่นนี้ ก็ยังไม่ควรตำหนิ เพราะมีเหตุผลที่สมควรอยู่ แต่ถ้าไม่ศึกษาสอบสวน ปล່อยให้ลังเลใจอยู่เรื่อยไป ก็กลายเป็นคนหลักลอยทางจิตใจ ถ้าศึกษาสอบสวนตามเหตุผลให้ตลอด ก็จะเป็นประโยชน์มากกว่าเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผล

(ศาสนาที่สอนให้รู้)

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนเชื่อถือตามเหตุผลด้วยปัญญาของตน ทรงแนะนำให้พากันมาดูให้เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ดังบทพระธรรมคุณว่า “เอหิปสุสิโก ควรเรียกให้มาดู” เมื่อจะทรงแสดงปฐมเทศนาในวันอาสาฬหบูชาบรรณมีก็มีได้ทรงขอให้ฤๅษีทั้ง ๕ เชื่อก่อน เพียงแต่ตรัสให้ตั้งใจฟัง เมื่อทรงแสดงปฐมเทศนาจบลงแล้วพระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรม คือเห็นจริงขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสอุทานว่า “โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ” (จึงเกิดมีคำเรียกท่านว่าพระอัญญาโกณฑัญญะสืบมา) มิได้ตรัสว่าโกณฑัญญะ

ได้เชื่อพระองค์แล้วเลย พระโกณฑัญญะนี่เองได้เป็นปฐมอริยพุทธศาสนิกในโลกตั้งแต่
เมื่อเกิดดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมฤๅษีอีก ๔ รูปให้ได้ดวงตาเห็น
ธรรม ในต่อมา ได้ทรงอบรมฤๅษีทั้ง ๕ ให้ได้ปัญญาเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ทั้งหมดเหมือนพระ
องค์ ได้เสด็จจาริกประกาศพระพุทธศาสนาแสดงหนทางที่ชอบแก่โลกโดยลำดับ จึงมี
พุทธศาสนิกชน คือพระสงฆ์สาวก หรือพุทธบริษัท พุทธมามกะ พุทธมามิกา ต่อมาจนถึง
ทุกวันนี้

(พุทธศาสนิกชนแท้)

พระพุทธเจ้าได้ทรงยังล้อพระธรรมให้หมุนไปในโลกตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนาเป็น
ต้นมา จึงเรียกชื่อปฐมเทศนาโดยเฉพาะว่า 'ธรรมจักร' แปลว่าล้อคือธรรม จะเรียกวันที่ทรง
แสดงคือวันอาสาฬหบูชาว่ามีว่าวันธรรมจักรก็ได้ เมื่อล้อพระธรรมหมุนไปในที่ใดทิศใด ก็
ปรากฏมรรคาคือทางที่ชอบขึ้นในที่นั้นทิศนั้น เป็นสายเดี่ยวประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘
ประการ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ
ตั้งใจชอบ ใครเดินทางชอบมีองค์ประกอบ ๘ รวมกันเป็นทางเดียวกันแล คือพุทธศาสนิก
พระพุทธเจ้าตรัสว่า

✓ เอตถุหิ ตุมฺเห ปฏิปชฺชถ มารเสนปฺโปมฺหํ ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติเดินทางที่ทำ
มารและเสนาให้หลงใหล

✓ เอตถุหิ ตุมฺเห ปฏิปนฺนา ทุกฺขสฺสนต์ฺ กิริสฺสถ ท่านทั้งหลายปฏิบัติเดินทางนี้แล้ว
จักทำทุกข์ให้สิ้นสุดได้ ดังนี้

๔ กรกฎาคม ๒๕๐๒

๗. สรรณะ

(สรรณะกับคน)

คนในโลกนี้ ส่วนมากทำไมจึงนับถือศาสนา น่าตอบอย่างสั้น ๆ ว่า เพราะคนส่วนมากเห็นว่าศาสนาอาจเป็นสรรณะคือที่พึ่ง หรือเป็นสรรณะของตนได้ เมื่อใดคนเห็นว่าศาสนาใดไม่อาจเป็นสรรณะคือที่พึ่งของตนได้แล้ว ก็จะเสื่อมหรือเลิกนับถือศาสนานั้นเมื่อนั้น ฉะนั้นศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ จึงต้องเป็นศาสนาที่อาจเป็นสรรณะของคนได้จริง แต่ก็ต้องเกี่ยวแก่คนด้วยเหมือนกัน คือแม้จะเป็นศาสนาที่เป็นสรรณะได้จริง ถ้าคนไม่นับถือ ไม่ถงเป็นสรรณะจริง หรือนับถือถึงเป็นสรรณะในทางผิด ก็ทำให้ศาสนาเสื่อมไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างเอกราชหรืออิสรภาพของประเทศชาติซึ่งเป็นของดี ถ้าคนในประเทศชาติไม่รักษาไว้ให้ดีก็อาจเสียไปได้ การที่เสียไปนั้นมิใช่เป็นเพราะเอกราชหรืออิสรภาพนั้นไม่ดี แต่เป็นเพราะรักษาไว้ไม่ได้เอง ฉะนั้น ศาสนิกคือคนที่นับถือศาสนาเองจึงเป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อมไปได้ รวมความว่าศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะศาสนาเป็นสรรณะได้จริง ๑ คนนับถือหรือถึงเป็นสรรณะจริง ๑ ฉะนั้น ในกัณฑ์นี้จะแสดงเรื่องสรรณะสืบต่อไป

(สรรณะกับความกลัว)

สรรณะ แปลว่า ที่พึ่ง ที่พึ่งพำนัก ที่พึ่งกำจัดภัย คือที่พึ่งที่ช่วยให้พ้นภัยได้ เมื่อเกิดภัยขึ้น ที่ใดช่วยให้พ้นภัยให้ปลอดภัยได้ ที่นั้นแหละเรียกว่าสรรณะ คือที่พึ่งของตน ภัยได้แก่สิ่งที่พึงกลัว ความกลัวที่เกิดขึ้นในสิ่งที่พึงกลัวนั้นก็เรียกว่าภัย ความกลัวเกิดขึ้นจากอะไร ความกลัวเกิดขึ้นจากความรักหรือสิ่งที่รัก รักในสิ่งใดมากก็กลัวมากกว่าสิ่งที่รักนั้นจะเป็นอันตราย และถ้าเห็นว่าอะไรจะทำอันตรายแก่สิ่งที่รัก ซึ่งมีอำนาจเหนือตนอยู่ ก็จะกลัวต่อสิ่งนั้นมาก ยอดแห่งสิ่งที่รักของคนและสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปนั้นคือชีวิตของตนเอง สิ่งที่รักอื่น ๆ ก็เป็นที่รักรอง ๆ ลงมา จึงพากันกลัวอันตรายของชีวิตมากที่สุด สิ่งที่รักที่เนื่องกับชีวิตอีกอย่างหนึ่งคือที่ตั้งอาศัยของชีวิต อันหมายถึงร่างกายประกอบด้วยจิตใจ จึงพากันกลัวอันตรายที่จะมาบั่นทอนร่างกาย เมื่อรักในชีวิต รักในร่างกาย ก็พลอยรักในคน ในทรัพย์สมบัติและสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ (เครื่องอุคหนุน) หรือเป็นปัจจัย (เครื่องอาศัย) ให้เกิดความสุขแก่ชีวิตและร่างกายอีกมากมาย จึงพากันกลัวอันตรายที่จะเกิดแก่สิ่งอุปกรณ์เหล่านี้ มากบ้าง

น้อยบ้างตามแต่จะรักมากหรือรักน้อยเพียงไร รวมความว่า โดยปกติคนกลัวภัยที่จะเกิดแก่ชีวิต คือกลัวตายมากที่สุด ต่อลงมาก็กลัวภัยที่จะเกิดแก่ร่างกายและแก่ทรัพย์สินเป็นต้น คือกลัวเจ็บและกลัวขาดสุข ดังจะยกตัวอย่างว่า ภูพิษ แชนหัท ของหาย ๓ อย่างนี้ใครกลัวอะไร มากเป็นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ตามตัวอย่างนี้ คนทั่วไปจะกลัวภูพิษมากเป็นที่ ๑ เพราะอาจจะ กัดตาย กลัวแชนหัทเป็นอันดับ ๒ เพราะทำให้ร่างกายเจ็บหรือพิการ กลัวของหายเป็นที่ ๓ เพราะทำให้ขาดของใช้สอยทำให้ขาดความสุขความสะดวก จึงรวมพูดสั้น ๆ ว่า รักมากก็กลัวมาก รักน้อยก็กลัวน้อย ไม่รักอะไรเลยก็ไม่ต้องกลัวอะไรเลย

(กลัวเจ็บกับกลัวตาย)

ทุกคนคงเคยมีความกลัวอยู่ด้วยกัน เพราะต่างก็มีความรักในชีวิตร่างกายและความสุขเหมือน ๆ กัน จึงกลัวสิ่งที่จะเป็นภัยแก่ชีวิตเป็นต้น เมื่อยังเป็นเด็กเล็กมากยังไม่เคียงสา อาจยังไม่รู้จักกลัวตาย แต่ก็สังเกตได้ว่ากลัวเจ็บ นักสังเกตบางท่านกล่าวว่า สัตว์ดิรัจฉาน จำพวกที่มีความรู้น้อยไม่รู้จักกลัวตาย แต่แสดงว่ารู้จักกลัวเจ็บ สัตว์ดิรัจฉานจำพวกที่มีความรู้มากจึงรู้จักกลัวตาย คำกล่าวนี้อาจเป็นไปได้ เพราะอาจเทียบได้กับเด็กดั่งกล่าวแล้ว นำสังเกตว่า เด็กเล็ก ๆ ค่อยรู้จักกลัวเจ็บในเมื่อได้ผ่านเจ็บมาบ้างแล้วและค่อยรู้อะไรบางอย่างแล้ว ดั่งเช่นเด็กเล็ก ๆ มองเห็นไฟยังไม่รู้จักไฟ จึงเอื้อมมือไปจับ ถ้าจับถูกไฟไฟก็จะลนมือให้เจ็บให้ร้อน เด็กก็จะร้องเพราะมีความรู้สึกเจ็บ ทำให้ไม่กล้าจับไฟเพราะกลัวเจ็บ ส่วนอาการ หลบภัยอาจมีตามระบบของร่างกายตามธรรมชาติ เช่นเมื่อมือถูกไฟมือก็ชักกลับหรือกำมือ ตากะพริบเมื่อผงเข้าตา เด็กเล็ก ๆ ก็แสดงอาการดั่งกล่าวได้ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคียงสาอะไร ต่อเมื่อ รู้จักเคียงสาขึ้น โดยเฉพาะคือเมื่อรู้จักกลัวขึ้น จึงรู้จักกลัวเจ็บ กลัวสิ่งที่ทำให้เจ็บ และรู้จักกลัวตายต่อเมื่อเริ่มรู้จักรักชีวิตและรู้ว่าความตายคือความสิ้นสุดของชีวิต จึงกลัวสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต นอกจากนั้นยังกลัวในสิ่งอื่น ๆ อีก

(สิ่งที่กลัวต่าง ๆ)

สิ่งที่กลัวนั้น โดยลักษณะทั่วไป คือสิ่งที่มีอำนาจสามารถให้โทษให้ทุกข์ได้ เป็นสิ่ง ที่มองเห็นตัวได้ก็มี เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวก็มี สิ่งที่มีมองเห็นตัวเช่นคนที่สามารถลงโทษได้ สัตว์ดิรัจฉานที่อาจทำอันตรายได้ เครื่องประหารต่าง ๆ รถที่อาจวิ่งชนหรือทับเอาได้

หรือภยันตรายเช่นแผ่นดินไหว น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ลมไต้ฝุ่น พายุ ส่วนสิ่งที่มองไม่เห็นตัวนั้น เช่นผีसांगเทวดาที่คิดกลัวกันตั้งแต่เด็กดำบรรพ์

(กลัวที่หลอกเด็ก)

บางที เมื่อเด็กเริ่มรู้จักเดียงสามากขึ้น ก็ถูกอบรมด้วยวิธีหลอกให้กลัว เช่นบอกว่า ตุ๊กแกจะกินตับ งูเขียวจะกินตับ จะนำไปขายให้แก่แขก เป็นต้น เพื่อให้เด็กหยุดร้อง บางทีเมื่อเด็กไปยืนในที่หมิ่นจะพลัดตกลงไป ก็บอกว่าหยุดชน อย่าไปยืนที่นั่น ผีจะผลัก เมื่อเด็กจะลงเล่นน้ำ ก็บอกว่าอย่าลงไป ผีจะจุกขา เมื่อเห็นเด็กน่ารัก ก็ต้องพูดว่าน่าเกลียด เพื่อให้ผีพลอยเกลียด จะได้ไม่นำเด็กไป ถ้าพูดน่ารัก ผีจะพลอยรัก และนำเอาเด็กไป ผู้ที่บอกหรือพูดเช่นนั้น บางทีก็เชื่ออย่างนั้น หรือไม่เชื่อที่เดียวก็กริ่งเกรงอยู่บ้าง หรือเกรงคนที่เชื่อจะไม่สบายใจจึงพูดเพื่อรักษาใจคนที่เชื่อ แต่ผู้ที่มุ่งเหตุผลยอมไม่อบรมเด็กด้วยวิธีหลอกแต่อบรมด้วยเหตุผล เช่นห้ามเด็กมิให้ยืนในที่หมิ่น ด้วยชี้แจงว่าอาจจะตกลงไปเป็นอันตราย ห้ามเด็กมิให้ลงเล่นน้ำ ด้วยชี้แจงว่าถ้าว่ายน้ำไม่เป็นจะจมน้ำไปอย่างไร และไม่ชักนินายหรือชักนำไปให้เด็กกลัวผี เด็กที่ได้รับอบรมด้วยเหตุผลจะรู้จักใช้เหตุผลขึ้นโดยลำดับ บางทีเมื่อถูกผู้ใหญ่ให้ไปหยิบอะไรในห้องมืด ถ้าจะบ้ายเบี่ยงก็อ้างว่ากลัวมืด แทนที่จะอ้างว่ากลัวผี

(กลัวที่หลอกผู้ใหญ่)

ความกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว เช่นกลัวผีนั้น เป็นที่รับรองกันว่าได้มีมาตั้งแต่เด็กดำบรรพ์ นอกจากกลัวยังนับถือผีบางประเภท เช่นผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า หรือเทพต่าง ๆ เพราะเชื่อว่านอกจากมีพระเดชให้โทษให้ทุกข์ได้แล้ว ก็ยังมีพระเดชป้องกันโทษทุกข์ และมีพระคุณเกื้อกูลให้เกิดความสุขความเจริญอีกด้วย เมื่อเห็นว่าผีเหล่านี้สิงสถิตอยู่ที่ใด เช่นที่ภูเขาใหญ่ ที่ป่า ที่สวน ที่ต้นไม้ใหญ่ ก็ไปบูชาในที่นั้น ขอพึ่งให้ช่วยบำบัดภัยอันตราย ให้ช่วยบอกโชคลาภ สมดังพระพุทธรูปปางหนึ่งแปลความว่า “มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขา ป่า สวน ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลาย ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่ง กันเป็นอันมาก” ผีที่ขอพึ่งถึงเป็นสรณะเหล่านี้มองไม่เห็นตัว แต่ก็ยังมองเห็นที่สิงสถิต มีภูเขาเป็นต้น นับว่าเป็นพวกผีดิน หรือภูมเทวดา ผู้อาศัยอยู่บนดิน หรืออาศัยอยู่บนสิ่งที่ตั้งอยู่บนดิน นอกจากนี้ยังนับถือพวกผีฟ้า หรือเทวดาที่เป็นเจ้าแห่งลม ผ่น เป็นต้น ที่ปรากฏอยู่บนฟ้า หรือที่ตก

ลงมาจากฟ้า เพราะเชื่อว่าลมฝนเป็นต้นเหล่านี่ คงมีเจ้าทุก ๆ อย่างผู้อาศัยอยู่บนฟ้า เป็นอันว่าขอฟังถึงเป็นสรวงในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ทั้งเทพทั้งถิ่นที่อาศัยของเทพนั้น ๆ เมื่อนับถือเทพต่าง ๆ แข่งขันกันมากขึ้น ไม่ยอมลงกัน ผู้นำถือเองก็ชักสงเลใจในเทพที่ตนนับถือ จึงเกิดนับถือเทพผู้สูงสุดแต่น้อยองค์หรือแต่องค์เดียว และเชื่อว่าเป็นผู้สร้างผู้ทำในสิ่งที่คนไม่รู้ทั้งหมด แม้เทพเหล่านั้นก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตลอดทั้งที่อยู่อาศัย แต่ก็มีความเชื่อที่รวมความเชื่อของคนให้เป็นกลุ่มเป็นก้อนไว้ได้ตามคราวตามสมัย ความเชื่อถือในสิ่งที่มองไม่เห็นตัวทั้งหมดนี้น่าจะเติบโตมาจากกลัวผีอย่างธรรมดาตนเอง ซึ่งได้รับการส่งเสริมขึ้นโดยลำดับการอบรมสั่งสอนด้วยวิธีให้กลัวผีอย่างธรรมดาใช้สำหรับเด็กตั้งกล่าแล้ว แม้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วก็คงสั่งสอนให้กลัวอยู่นั่นเอง เป็นอันไม่พ้นจากกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว

(กลายมานับถือวัตถุ)

สิ่งที่มองไม่เห็นตัวเหล่านี้ เป็นต้นว่าเทพประจำลมเทพประจำฝน เป็นต้น ในสมัยที่มนุษย์พบเหตุผลของธรรมชาติมากขึ้น ก็กลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติไปเป็นอันมาก และเมื่อพบหลักของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ หลักของการสร้างสำเร็จรูปก็กลายเป็นการเปลี่ยนแปลง รวมความว่า สิ่งที่มองไม่เห็นตัวที่คิดว่าเป็นอะไรต่าง ๆ เมื่อความรู้เจริญขึ้นก็ทำให้มองเห็นตัวขึ้น คือมองเห็นเหตุผล เมื่อมองเห็นเหตุผลมากขึ้นเช่นนั้น ความนับถือในสิ่งที่มองไม่เห็นก็น้อยลง เปลี่ยนมานับถือในเหตุผล ความรู้ในเหตุผลที่เจริญขึ้นโดยมากเป็นเหตุผลทางวัตถุ จึงมีวัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นมากมาย เป็นเครื่องบำรุงสุขก็มี เป็นเครื่องก่อทุกข์ก็มี เช่นเครื่องประหัตประหารต่าง ๆ ทำให้คนมิใช่น้อยคิดพึ่งวัตถุ เหมือนอย่างวัตถุเป็นสรวงและตีราคาวัตถุสูงกว่าสิ่งอื่น ๆ บางทีตีราคาวัตถุสูงกว่าคน ฉะนั้นเมื่อยังนับถือสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ถ้าจะกล่าวว่าคุณเป็นทาสของสิ่งนั้นก็ไม่ได้ ครั้นเปลี่ยนมานับถือวัตถุ ก็อาจกล่าวว่าคุณกลายมาเป็นทาสของวัตถุ ต้องทำงานเพื่อวัตถุเท่านั้น

(ทวีภยกรรม)

โลกในสมัยที่เจริญด้วยความรู้ในเหตุผลทางวัตถุและเจริญทางวัตถุนี้ ลดภัยทางธรรมชาติลงได้มาก เช่น ใช้สายล่อฟ้ากันฟ้าผ่า ทำทึมนกบินน้ำ และลดภัยทางไข้เจ็บลงได้มาก จนปรากฏว่าคนในโลกบัดนี้คิดเฉลี่ยแล้วมีอายุยืนขึ้น มีไฟฟ้าใช้เพื่อกิจการต่าง ๆ มีรถต่าง ๆ ใช้บนพื้นดิน มีเรือต่าง ๆ เดินในแม่น้ำในมหาสมุทร มีเรือบินในอากาศ มีสิ่งต่าง ๆ อีกมาก

มาย แม้จะลศภัยทางธรรมชาติได้มาก แต่ก็ทวิภัยที่เกิดจากกรรม (การที่กระทำ) ของคนด้วย
กันมากขึ้น ในส่วนใหญ่ เช่นได้เกิดสงครามโลก ๒ ครั้งมาแล้วในระยะหลังที่ห่างกันไม่นานนัก
ในสงครามโลกแต่ละครั้ง คนได้ทำลายชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของกันและกันมีจำนวนมากมาย
ภริยาสามีต้องตายจากพลัดพรากกัน ลูกต้องกำพร้าพ่อ ทหารและประชาชนต้องล้มตายหรือ
พิการเหลือที่จะนับ เมื่อสงครามโลกสงบลงแล้วความทุกข์ยากคับแค้นขาดแคลนก็ยังไม่สงบ
ยังมีต่อไปอีก จิตใจคนส่วนมากกระต้างขึ้น ระส่ำระสายมากขึ้น การกระทำของคนก็กระต้าง
ขึ้น ความโอบอ้อมอารีกันอย่างบริสุทธิ์ใจน้อยลงไป ความเห็นแก่ตัวมีมากขึ้น หวาดระแวง
กันมากขึ้น ฉะนั้น แม้สงครามทางกายสงบ แต่สงครามทางใจยังไม่สงบ ยังตระเตรียม
เพื่อรุกรานหรือเพื่อป้องกันกันต่อไป และใช้ความรู้ในเหตุผลภายนอกหรือความรู้ทางวิทยา-
ศาสตร์ประดิษฐ์เครื่องอาวุธสำหรับประหารกัน จนถึงอาจทำลายคนทั้งโลกได้ ฉะนั้น สิ่ง
มองไม่เห็นตัว เช่นผีจำพวกต่าง ๆ ที่กลัวกัน ผีฟ้า เช่นเทพแห่งดิน น้ำ ไฟ ลมต่าง ๆ
เป็นต้น มาเป็นที่พึ่งของคนในบัดนี้ไม่ได้ เพราะกลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสียมิใช่
น้อย คนกลับเป็นผู้ควบคุมปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสียเอง จะพึ่งวัตถุก็ไม่ได้ เพราะวัตถุ
ระงับการเบียดเบียนกันของมนุษย์ไม่ได้ วัตถุกลับเป็นนายของคน เป็นเครื่องมือใช้เบียดเบียน
กันแรงยิ่งขึ้น ฉะนั้น คนโดยมากจึงมีใจรวนเรระส่ำระสาย คิดสั้นเข้ามาแคบเข้ามา คิดแก้
ปัญหาแต่เฉพาะหน้า ปล่อยวันพรุ่งนี้ให้เป็นเรื่องของวันพรุ่งนี้ ปล่อยคนอื่นให้เป็นเรื่องของ
คนอื่น ทำนองให้เราเป็นสุขใครจะทุกข์ไม่ใช่เรื่องของเรา วันนี้ใช้ให้เป็นสุขพรุ่งนี้คิดหาใหม่
คิดแคบ ๆ สั้น ๆ อะไรทำนองนี้ ดีชั่วไม่ต้องคำนึง ดูก็ใกล้กับความคิดของเพื่อนสัตว์ร่วมโลก
เข้าไป ใกล้กับวัตถุที่ไม่มีจิตใจเข้าไป ความทุกข์เดือดร้อนและความเสื่อมโทรมต่าง ๆ เหล่า
นี้เป็นภัยแก่คนทั้งที่เป็นส่วนย่อยทั้งที่เป็นส่วนรวม เป็นภัยแก่ชีวิตที่ทุก ๆ คนรัก เป็นภัย
แก่ร่างกายและจิตใจ เป็นภัยแก่ความสงบสุขที่ทุก ๆ คนสงวนต้องการ และเป็นภัยที่คนสร้าง
ขึ้นเอง

(ภัยและวิธีระงับภัยที่แท้จริง)

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ภัยที่คนสร้างขึ้นเองเหล่านั้นพร้อมทั้งเหตุ
และวิธีระงับภัยไว้อย่างบริบูรณ์ ด้วยทรงแสดงให้เห็นตามเหตุผลตามหลักอริยสัจจ์ (ความ
จริงอย่างประเสริฐแน่แท้) ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ อันเป็นผลที่คนทำให้แก่กัน ในเรื่องส่วนตัว หรือในส่วน

รวม เช่นในการสงครามดังเช่นกล่าวมาแล้ว คือตัวทุกข์ โดยปกติชีวิตร่างกายของทุกคนต้องประสบภัยตามธรรมชาติที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้อยู่แล้ว คือแก่ เจ็บ ตาย ยังต้องประสบภัยที่คนกันเองทำให้แก่กันอีก

ความทะยานอยากของตน อันเรียกว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวบงการให้คนประกอบกรรม เบียดเบียนกันต่าง ๆ เป็นตัวสมุทัยเหตุให้ทุกข์เกิด คนที่เป็นทาสของความทะยานอยากย่อมจะทำอะไรเพื่อสนองตัณหาคือความอยากนั้นได้ทุกอย่าง เหมือนอย่างคนใช้ที่ซื้อสัตว์รับใช้นายได้ทุกอย่างสุดแต่นายจะสั่ง คนที่เป็นทาสของความอยากนี้แลเป็นตัวก่อความสงบสุข สร้างทุกข์ภัยต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าเป็นคนที่มีอำนาจน้อย มีวัตถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือ น้อย ก็สร้างทุกข์ภัยได้น้อย ถ้าเป็นคนมีอำนาจมาก มีวัตถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือมากและร้ายแรง ก็สร้างทุกข์ภัยได้มากและร้ายแรง มีตัณหาความทะยานอยากนี้เองเป็นมูลเหตุ

ความดับตัณหา คือดับอยากเสียได้ เป็นนิโรธ ความดับทุกข์ ดับภัย

ทางที่ชอบมีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังระบุไว้แล้วในภักดิ์ที่ ๖ เป็นมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับภัย องค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น จะกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง คือ สัมมาทิฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้รวมกันเป็นทางเดียว มิใช่ ๘ ทาง จึงเป็นมรรค คือทางดับทุกข์ดับภัยได้จริง

(สฺรณะ ๓)

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรม ซึ่งสัจจะคือความจริงเหตุและผล ตามหลัก อริยสัจ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว ปราภฏในพระสูตรต่างๆว่า ได้มีผู้ฟังเป็นอันมากเกิดความรู้ ความเห็นจริงตามพระธรรม มีความเลื่อมใส กล่าวสรรเสริญว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยปริยาย คือกระแเสความหลายอย่าง ทำให้เห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก่ ปัญญา อุปมาเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเหมือนเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเหมือนอย่างตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่าคนมีตาดีจักได้เห็นรูปฉะนั้น แล้วกล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสฺรณะที่พึ่ง แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาถึงสฺรณะจนตลอดชีวิต

พระพุทธเจ้าเป็นสภาวะที่ฟังได้จริง เพราะทรงเป็นผู้ชี้บอกทางพันทุกข์พันภัยได้จริง

พระธรรมเป็นสภาวะที่ฟังได้จริง เพราะรักษาผู้ปฏิบัติไว้มิให้ตกต่ำ

พระสงฆ์เป็นสภาวะที่ฟังได้จริง เพราะเป็นผู้ช่วยชี้บอกทางตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้บอกไว้ และเป็นผู้กำลังเดินทางนั้น หรือได้ผ่านทางนั้นแล้ว เป็นพยานที่อ้างได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสจริง เพราะได้ตรัสบอกทางไว้ถูกต้อง และเป็นตัวอย่างชักนำให้คนอื่นเดินทางต่อไป

กล่าวโดยย่อ เพราะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นรัตนะ คือแก้วอันอุดมในโลก ดังแสดงแล้วในภักดิ์ที่ ๔ (พระรัตนตรัย) จึงเป็นสภาวะที่ฟังของผู้ตั้งใจได้อย่างแท้จริง

ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์อาจฟังได้ ในทางเพื่อรู้เหตุผลแห่งธรรมชาติภายนอก เพื่อประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เพื่อป้องกันแก้ไขภัยธรรมชาติภายนอก ตลอดจนถึงเพื่อประดิษฐ์อาวุธนานาชนิด เป็นต้น แต่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถช่วยป้องกันภัยธรรมชาติของร่างกาย คือแก่เจ็บตาย คือจะทำให้คนไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายหาได้ไม่ ได้เพียงบำบัดบำรุงรักษาไว้ชั่วคราวหนึ่งคร่าวหนึ่ง และไม่สามารถป้องกันแก้ไขภัยที่เกิดจากการก่อขึ้นของคนซึ่งมีต้นหาความทะยานอยากเป็นเหตุ โดยตรงกันข้าม ภัยอย่างนี้ย่อมทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ยิ่งสามารถประดิษฐ์ยวดยานไปจนถึงโลกอื่น ก็ยังจะไปก่อภัยขึ้นที่โลกอื่นอีก โดยมากคนเรามักกลัวภัยจากภายนอก คอยหลบภัยภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็ปล่อยภัยในตนเองออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น คือประพฤติดนไปตามอำนาจใจที่ปรารถนาทะยานอยาก จึงทำร้ายเขาบ้าง พุดว่าร้ายเขาอย่างที่เราเรียกว่าตั้งนินทา สโมสรมบ้าง คิดมุ่งร้ายเขาบ้าง เหล่านี้เป็นภัยที่น่ากลัวอันเกิดขึ้นที่ตัวเองทั้งนั้น และออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น แล้วก็ย้อนกลับมาเป็นภัยเป็นเวรแก่ตนเอง ฉะนั้นเมื่อฟังพระรัตนตรัย ฟังพระพุทธศาสนา คิดหาความจริงตามเหตุผลที่ตนเอง คอยจับตัวความปรารถนาทะยานอยากไว้ให้อยู่ในอำนาจของตน ไม่ให้ตนอยู่ในอำนาจของความปรารถนาทะยานอยาก และคอยควบคุมความประพฤติกให้อยู่ในขอบเขตที่ชอบ ภัยที่เกิดจากตนเองก็จะสงบ ตัวของเราเองก็ไม่เป็นภัยแก่ตัวเราเอง และไม่เป็นภัยแก่ใครอื่น

(สรุปสภาวะ)

ทุกยุคทุกสมัยมา เมื่อเหตุการณ์เดือดร้อนอย่างยิ่งเกิดขึ้นในโลก เช่นเกิดสงครามโลก คนก็พากันตื่นตระหนกตกใจ พากันเกิดความลึกลับสงสัย เมื่อมุ่งประหัตประหารกันก็ทำให้ใจแข็งกระด้างขึ้น และเมื่อต้องช่วยตัวเองให้รอดก็ทำให้ใจคับแคบเห็นแก่ตัวมากขึ้น และทำ

ให้สงสัยในสภาวะต่างๆว่าช่วยไม่ได้ หรือน่าจะช่วยไม่ได้ เพราะต้องช่วยตัวเอง ฉะนั้น จึงปรากฏความเสื่อมโทรมทางจิตใจต่างๆไป และความนับถือในสภาวะทั้งหลายก็เสื่อมโทรม ลงด้วย เพราะคนพากันสงสัยลังเลใจเสียแล้ว เหตุฉะนั้นจึงจำต้องร่วมมือกันแก้ไขความเสื่อม โทรมเช่นนี้เพื่อให้จิตใจกลับเข้าสู่ภาวะปกติ เมื่อป่วยหนักโรคตายหายไข้แล้วก็ต้องพักผ่อน ต้องบำรุงร่างกายอีกระยะหนึ่ง ร่างกายจึงกลับมีสุขภาพเป็นปกติ ทางจิตใจก็เหมือนกัน เมื่อกระทบเหตุการณ์อย่างแรงก็เหมือนเป็นไข้หนัก ต้องเฝ้าวยารักษาบำรุงให้พอสมควร จึงกลับเป็นปกติได้ และข้อที่ต้องช่วยตัวเองต้องพึ่งตัวเองนั้นเป็นการถูกต้อง ทางพระ พุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ช่วยตน ให้พึ่งตน ในการปฏิบัติทั้งปวง พระพุทธเจ้าเป็น เพียงตรัสบอกทางปฏิบัติให้รู้ เมื่อฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า รู้ทางปฏิบัติแล้ว ก็ต้องปฏิบัติ ด้วยตนเอง ในการปฏิบัติจึงต้องพึ่งตน แต่ต้องพึ่งพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทางให้ พึ่งพระ ธรรมเป็นทางเดิน พึ่งพระสงฆ์เป็นผู้เดินนำไปเบื้องหน้าเป็นหมู่ พวกเราทั้งหลายก็เหมือน อย่างเดินทางแถวต่อพระสงฆ์ไป เมื่อพึ่งในสภาวะให้ถูกทางดังนี้ พระรัตนตรัยก็เป็นสภาวะ ได้จริงอย่างไม่ต้องสงสัยแคลงใจ คนที่มีพระรัตนตรัยเป็นสภาวะ ย่อมเป็นคนทำอะไรด้วย รู้เหตุผลผิดชอบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้ว่า อุตตที่ป่า....วิหรด อุตตสรณา อนนฺตสรณา ทานทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามือนเป็นที่พึ่งอยู่ ฌมฺมที่ป่า....วิหรด ฌมฺม สรณา อนนฺตสรณา จมฺมมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามือนเป็นที่พึ่งอยู่

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๒

๘. ไตรสรณคมน์

(ไตรสรณคมน์)

ได้แสดงแล้วว่า พระพุทธศาสนาเป็นสภาวะที่พึ่งได้จริง คนอาจพึ่งพระพุทธศาสนา เป็นหลักดำเนินชีวิตให้พ้นภัย อย่างน้อยก็ให้พ้นภัยที่เกิดจากตนเอง เพราะตนไม่ประพฤติ ก่อภัยเวรขึ้นตามหลักพระพุทธศาสนา ฉะนั้น คนที่ต้องการสภาวะ ที่พึ่งที่ถูกต้องที่จริง เมื่อ ได้พบพระพุทธศาสนา จึงมีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และนับถือพระพุทธ ศาสนา ด้วยการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันรวมเรียกว่าพระรัตนตรัยหรือพระ ไตรรัตน์ เป็นสภาวะของตน การถึงดังกล่าวนี้เรียกว่า ไตรสรณคมน์ ไตรสรณะ แปลว่า

สรณะ ๓ คมน์ แปลว่า การถึง ไตรสรณคมน์ แปลว่าการถึงสรณะ ๓ อธิบายว่า ถึง
พระรัตนตรัยเป็นสรณะครบทั้ง ๓

บทบาลีสำหรับตั้งใจถึง หรือสำหรับเปล่งวาจาพร้อมด้วยตั้งใจถึง ว่าดังนี้

พุทฺธํ สรณํ กัจฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ธมฺมํ สรณํ กัจฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

สงฺฆํ สรณํ กัจฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ กัจฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ไตรสรณคมน์นี้เป็นสาเหตุทำให้คนเป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา ทุก
ประเภท ทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งหญิงชาย ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ใครมีไตรสรณคมน์ก็เป็น
พุทธศาสนิกชนชั้นทันที เมื่อไตรสรณคมน์ขาดความเป็นพุทธศาสนิกชนก็ขาดทันทีเหมือน
กัน ฉะนั้น จึงเป็นข้อสำคัญข้อแรกที่ควรทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

ในการถึงสรณะ ๓ นี้ ควรทำความเข้าใจในวัตถุ (ที่ตั้ง) ที่ถึง ๑ วิธีถึง ๑ การเป็น
สรณะ ๑

(ไตรวัตถุ)

ข้อ ๑ วัตถุที่ตั้ง คำว่าวัตถุในที่นี้ มิได้หมายความว่าพัสดุสิ่งของ แต่หมายความว่าที่ตั้งของการถึงหรือที่ตั้ง เพราะการถึงทุก ๆ อย่างนั้นต้องมีที่ตั้ง เหมือนอย่างทุก ๆ คนมาที่บ้านหรือวัด บ้านหรือวัดก็เป็นวัตถุ คือที่ตั้งของการถึง แม้ในการทำอะไรทุก ๆ อย่างก็มีวัตถุที่ตั้งของการทำว่าเพื่ออะไร ดังที่เรียกว่าวัตถุประสงค์ วัตถุที่ตั้งของการถึงเป็นสรณะก็คือพระรัตนตรัย ได้แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังได้แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ โดยลำดับ คำว่าพระรัตนตรัย หรือพระไตรรัตน์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรวัตถุ วัตถุ ๓ พระรัตนตรัยเป็นวัตถุที่ควรถึงเป็นสรณะโดยแท้ แม้เช่นนี้คนที่ไม่รู้จักพระคุณว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐที่มีคุณค่าเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง ก็ผ่านเลยไปเปล่า ๆ ถึงจะพบพระองค์พระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงดำรงอยู่ก็เชื่อว่าจะไม่ได้พบ เหมือนอย่างอุปกะอาชีวก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕ ส่วนคนที่รู้พระคุณว่าเป็นรัตนอันประเสริฐจริงจึงจะรู้จักว่าเป็นวัตถุที่พึ่งถึงเป็นสรณะ เหมือนอย่างพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น ทางที่จะรู้พระคุณนั้นในบัดนี้ก็ยังมีอยู่ไม่แตกต่างจากเมื่อครั้งพุทธกาล คือจะรู้ได้ด้วยวิธีศึกษาให้รู้พระพุทธานุภาพคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕ ที่ ๖ เมื่อศึกษาให้เข้าใจพระพุทธานุภาพจนรู้สึกว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐจริง บริสุทธิ์จริง มีพระกรุณาจริง พระธรรมทรงบอกแสดงดีจริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีจริง ก็เชื่อได้ว่ารู้พระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐจริง เป็นวัตถุที่ควรถึงเป็นสรณะได้จริง ฉะนั้น พระพุทธานุภาพจึงเป็นรัตนากบ่อเกิดแห่งรัตนอันประเสริฐทั้งปวง มีสาระแก่นสารบริบูรณ์ เพียงพอที่จะเป็นสรณะที่พึ่งของชีวิตได้ ผู้ที่ได้ระดับศึกษาพระพุทธานุภาพให้รู้ซาบซึ้งแล้วย่อมอดอยู่มิได้ที่จะต้องเกิดความเคารพนอบน้อมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนา ดังบทนโมว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น บางทีคนที่ไม่รู้จักพระองค์ของพระพุทธเจ้า ไม่รู้จักพระประวัติ แต่เมื่อได้ศึกษาพระพุทธานุภาพจนเห็นจริง ที่เรียกว่าเห็นพระธรรม ก็เชื่อว่าเป็นรัตนดวงแก้ว คือเห็นว่าท่านผู้บอกแสดงได้อย่างนี้แหละ เป็นพระพุท-

เจ้าคือผู้ตรัสรู้จริง และเกิดความเคารพนอบน้อมแก่ท่านผู้บอกแสดงผู้เป็นต้นเดิม ผู้^๕
จะเป็นใครก็ตาม การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นทางให้ทราบวัตถุที่พึงถึงเป็นสรณะอย่างนี้

(วิธีถึง)

ข้อที่ ๒ วิธีถึง วิธีถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น โดยตรงคือศึกษาพระพุทธศาสนา
ให้มีความซาบซึ้งถึงคุณของพระพุทธเจ้า ถึงคุณของพระธรรม ถึงคุณของพระสงฆ์ แสดง
ตนเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึงอย่างสูงสุด และนับ
ถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติของตนตามภูมิตามชั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาให้มี
ความรู้ซาบซึ้งถึงคุณของวัตถุทั้ง ๓ เป็นหัวใจของการถึง เพราะการถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระ
ธรรม ถึงพระสงฆ์นั้น มิใช่เป็นการถึงด้วยกาย แต่เป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ ยกตัว
อย่างเช่น ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์อยู่ ถ้าจะมีใครคอยตามเสด็จใกล้ชิด
พระองค์จนถึงจับชายผ้าสังฆาฏิของพระองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ผู้มีศรัทธา
ได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาไว้เป็นอันมาก ใครที่ใกล้ชิดพระพุทธรูปปฏิมาที่ประดิษฐานตั้งไว้บูชาใน
ที่ต่าง ๆ หรือห้อยพระพุทธรูปปฏิมาไว้ที่คอของตน เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า
ใครที่เข้าไปในหอพระไตรปิฎก เข้าไปใกล้ตู้พระธรรม หรือหยิบหนังสือพระธรรมถือไว้
ด้วยมือ หรือสักพระธรรมเป็นยันต์ต่าง ๆ ไว้ตามตัว เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระธรรม
หรือใครที่เข้าไปหาพระสงฆ์ ดังเช่นเข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ผู้กำลังประชุมกันอยู่ก็ดี เข้าไป
หาพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ดี เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระสงฆ์ ต่อเมื่อได้ศึกษาพระ
พุทธศาสนา จนคุณของพระพุทธเจ้าซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของของพระพุทธเจ้า
คุณของพระธรรมซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ซาบซึ้ง
ถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระสงฆ์ เห็นคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ปรากฏ
ชัด เหมือนอย่างเข้าไปถึงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มองเห็นองค์พระพุทธรูปมหา
มณีรัตนปฏิมากรประจักษ์ชัดแก่ตา อย่างนี้จึงชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระ
สงฆ์ ต้องถึงอย่างนี้ก่อนแล้วจึงจักถึงท่านเป็นสรณะที่พึงอย่างสูงสุดของตนได้โดยถูกต้อง
ถ้าไม่ถึงอย่างนี้ก่อน การถึงท่านเป็นสรณะก็ถึงไม่ถูกท่าน คือถึงไม่ถูกพระพุทธเจ้า ถึงไม่
ถูกพระธรรม ถึงไม่ถูกพระสงฆ์ จึงถือเป็นสรณะในทางที่ผิดกันไปต่าง ๆ

การถึงด้วยจิตใจด้วยปัญญา^๕นี้ มิใช่มีเฉพาะการถึงพระรัตนตรัย แต่มีในการถึงทาง
ใจทั่ว ๆ ไป ดังเช่นความเป็นมิตรหรือความเป็นศัตรูก็เกิดจากจิตใจของฝ่ายหนึ่ง จนไป

ปรากฏถึงในจิตใจของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงจะเกิดเป็นมิตรหรือเป็นศัตรูของกันขึ้น ถ้ายังไม่ปรากฏถึงในจิตใจของกันแล้วก็ยังไม่รู้กัน ยังไม่เกิดเป็นอย่างไรแก่กัน แม้จะไปในที่ใดโดยปกติจิตใจก็ไปถึงก่อน เช่นจะมาฟังเทศน์ใจก็คิดมาก่อนแล้ว เมื่อกำลังฟังเทศน์ถ้าจิตใจไม่คิดถึงเทศน์ คือหูฟังแต่จิตใจไม่ฟัง แต่คิดไปถึงเรื่องอื่น ก็ถือว่าไม่ถึงเทศน์ ต่อเมื่อจิตใจฟังเทศน์ด้วยจึงถือว่าถึงเทศน์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าการถึงทางใจมีประกอบอยู่ในเรื่องทั่วๆ ไป

โดยเฉพาะ การถึงพระรัตนตรัยต้องเป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ซาบซึ้งในคุณพระรัตนตรัย อันเกิดจากต้นทางคือศึกษาให้รู้ให้เข้าใจซาบซึ้งพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว การถึงด้วยจิตใจด้วยความรู้ดังนี้ เป็นรากแก้วของการถึงพระรัตนตรัย แต่ก็เป็นเรื่องในจิตใจของแต่ละคน ยังไม่แสดงออกให้ประจักษ์แก่ใคร ถึงเช่นนั้น เมื่อศรัทธาความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และความเคารพนับถือ มีท่วมท้นอยู่ในจิตใจแล้ว ก็อดอยู่มิได้ที่จะแสดงออกมาให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น ว่าตนเป็นผู้ถึงพระพุทเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันสูงสุด ด้วยวิธีต่างๆ

(การถึงสรณะ)

ข้อที่ ๓ การถึงเป็นสรณะ การถึงพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ประสงค์ว่าถึงเป็นสรณะที่พึ่งอันสูงสุด จึงมาถึงปัญหาว่าทำอะไรจึงเรียกว่าถึงเป็นสรณะ คำว่าถึงเป็นสรณะ คือถึงเป็นที่พึ่ง พุทธอย่างไทยๆ ว่าเข้าไปพึ่ง การถึงเป็นสรณะนั้นพิจารณาอุพุทธศาสนประวัติทั่วไปแล้วประมวลลงโดยย่อได้เป็น ๒ คือ :-

- ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้
- ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะ

การถึงทั้ง ๒ ประการนี้มีประกอบกันอยู่ จึงเป็นการถึงที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะข้อ ก. เมื่อมีขึ้นจริงแล้วก็เหตุให้มีข้อ ข. ตามกันมา ส่วนข้อ ข. อาจมีเพราะทำตามๆ กันก็ได้ แต่ถ้าไม่มีข้อ ก. ก็เหมือนต้นไม้ไม่มีแก่น ปรากฏในประวัติพระพุทธศาสนา ว่าท่านที่พึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะย่อมถึงด้วย ๒ ประการนี้ประกอบกัน

(ตัวอย่าง)

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม เมื่อราตรีวันวิสาขปุณณมี ณ ควงไม้พระมหาโพธิ์แล้ว ได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข (สุขอันเกิดแต่วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง) ณ ภายใตร่มไม้พระมหาโพธิ์นั้น ๑ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๒ ได้เสด็จไปประทับนั่งภายใตร่มไม้ไทร ในสัปดาห์ที่ ๓ ได้เสด็จไปประทับนั่งภายใตร่มไม้จิก ในสัปดาห์ที่ ๔ ได้เสด็จไปประทับนั่ง ณ ภายใตร่มไม้เกด ในระหว่างสัปดาห์นี้ พาณิช ๒ คนชื่อ ตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางมาจากอุกกกลชนบทถึงที่นั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้าจึงนำข้าวสัตตุง ข้าวสัตตูก้อนซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระพุทธเจ้าทรงรับเสวยเสร็จแล้ว พาณิช ๒ คนกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ เป็นปฐมอุบาสกผู้เปล่งวาจาถึงรัตนะ ๒ คือพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ เพราะยังไม่มีพระสงฆ์ พระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงแสดงพระธรรม แต่ก็ได้ทรงบรรลुพระธรรมแล้ว และพาณิชทั้ง ๒ คนนั้นก็น่าจะคิดว่าได้ทรงบรรลुพระธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง การถึงสรณะของพาณิชทั้ง ๒ คนนี้ ถึงด้วยข้อ ก. คือด้วยใจที่เลื่อมใส เพราะได้เห็นพระฉวีวรรณและอากัปกิริยาเป็นต้นของพระพุทธเจ้า ทำให้เห็นว่าต้องทรงบรรลุธรรมอย่างสูง แต่ยังไม่มีความรู้ เพราะพระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน และถึงด้วยข้อ ข. คือแสดงตนออกมาว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

ในสัปดาห์ที่ ๕ ได้เสด็จกลับไปประทับนั่ง ณ ร่มไม้ไทรอีก ได้ทรงพิจารณาถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นพระคุณอันลึก ยากที่คนจะรู้ตามได้ เกือบทอดพระหฤทัยที่จะทรงสั่งสอน แต่อาศัยพระกรุณาจึงทรงพิจารณาอีก ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ว่าเป็นต่าง ๆ กัน หมู่สัตว์ที่เป็นเวไนยผู้รับแนะนำก็มี เหมือนอย่างดอกบัวสามเหล่า จึงทรงอธิษฐานตั้งพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงพระธรรม ทรงพิจารณาหาผู้ที่เป็นเวไนยสมควรจะรับเทศนาครั้งแรก จึงเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทศนา อันเรียกสั้น ๆ ว่าพระธรรมจักร โปรดฤษีปัญจวัคคีย์ ในวันอาสาฬหปุณณมี ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕ (พระพุทธศาสนา) เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาจบแล้ว ฤษีโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) จึงขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระพุทธดำรัสว่า เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด สุวาสุทาโต ธมโม ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จรพุทธมจริยิ ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ สมมา ทุกขสฺส อนุตกิริยาย เพื่อทำที่สุดทุกข์

โดยชอบเกิด” พระโกณฑัญญะหรือพระอัญญาโกณฑัญญะได้เป็นพระอริยบุคคลผู้บรรลุอริย-
ภูมิขั้นแรก (ที่ท่านกล่าวว่าโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล) เป็นพระโสดาบัน ผู้ถึงกระแส
พระธรรมแล้ว และเป็นปฐมภิกษุในพระพุทธศาสนา ในวันอาสาฬหบูชาปีนั้น ส่วนฤๅษี
อีก ๔ รูปยังไม่ได้ธรรมจักขุ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมเบ็ดเตล็ดอบรมต่อมาจนได้
ธรรมจักขุทั้งหมด และได้ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุทั้งหมดแล้ว พระพุทธเจ้าจึง
ได้ทรงเทศนาที่ ๒ เรียกสั้นๆ ว่าอนัตตลักษณะ (ลักษณะอนัตตา) โปรดพระภิกษุ
ปัญจวัคคีย์ผู้เป็นพระโสดาบันแล้วทั้งหมด ในวันแรม ๕ ค่ำนับแต่วันอาสาฬหบูชา เมื่อ
จบเทศนาพระภิกษุปัญจวัคคีย์ได้มีจิตพ้นจากกิเลสทั้งปวงเป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวกิเลส
(กิเลสที่หมักดองอยู่ในดวงจิต) จึงเกิดมีอริยสงฆ์ผู้บรรลุอริยภูมิขั้นสูงสุด (อรหัตตมรรค
อรหัตตผล) เป็นพระอรหันต์ขึ้นในโลกจำนวน ๕ รูป และทั้ง ๕ รูปนั้นก็เป็พระภิกษุสงฆ์
จึงเกิดมีพระสงฆ์อย่างสมบูรณ์ครบพระรัตนตรัยบริบูรณ์ในวันแรม ๕ ค่ำนั้น รวมพระอรหันต์
ที่มีในโลกในวันนั้น ทั้งพระพุทธเจ้าด้วย เป็น ๖ รูป พระปัญจวัคคีย์ได้ถึงสรณะด้วยข้อ ก.
คือได้ธรรมจักขุดวงตาเห็นพระธรรมเป็นขั้นแรก ได้ตรัสรู้พระธรรมตามเมื่อฟังเทศนาที่ ๒
จบเป็นขั้นที่สุด และด้วยข้อ ข. คือแสดงตนขอบรรพชาอุปสมบท พุทธสั้นๆ ว่าขอบวชใน
สำนักพระพุทธเจ้า

(วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘)

เรื่องเกี่ยวกับวันแรม ๕ ค่ำนี้ ที่ควรเล่าแทรกไว้ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ถึงเทศกาลเข้าพรรษาเสด็จถวายพุ่ม
ที่วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นวัดที่เสด็จประทับปกครองอยู่ในขณะที่ทรงผนวช พระศิษย์
หลวงเดิมผู้เคยถวายสักการะในกาลเช่นนั้น ได้จัดสักการะไปตั้งไว้ที่ชุกชีหน้าพระพุทธชิน-
สีห์ เพื่อทรงจบพระราชหัตถ์เป็นพุทธบูชา ทรงทราบความประสงค์แล้วตรัสว่า พระผู้
ระลึกถึงพระองค์ ถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ให้ไปทำวัตรสวดมนต์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
เพื่อถวายพระราชกุศล พระสงฆ์ในวัดบวรนิเวศวิหารและวัดอื่นๆ ที่เนื่องกัน จึงได้ไป
ประชุมทำวัตรสวดมนต์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ทุกปี ตลอดมา
จนบัดนี้ วันแรม ๕ ค่ำนี้ตรงกับวันที่มีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลกบริบูรณ์ดังกล่าวแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงจำพรรษาที่ ๑ ที่สวนท้าวอสิปตนะ แขวงเมืองพาราณสีนั้น
ในระหว่างพรรษานั้นได้ทรงให้อุปสมบทพระยสะ บุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ซึ่งได้ฟังพระ

ธรรมเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้วทูลขออุปสมบท และได้ทรงแสดงพระธรรมโปรดเศรษฐีผู้บิดา
ของพระยสะ ซึ่งเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ
ตลอดชีวิต เป็นอุบาสกคนแรกผู้เปล่งวาจาถึงทั้ง ๓ รัตนะ พระยสะฟังพระธรรมที่พระ
พุทธเจ้าทรงแสดงแก่บิดาได้สำเร็จพระอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์ชั้นอีกองค์หนึ่ง พระ
พุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงบิณฑบาตที่เรือนเศรษฐี ทรงแสดงพระธรรมโปรดมารดาและภริยา
เก่าของพระยสะให้เกิดดวงตาเห็นธรรม สตรีทั้ง ๒ นั้นได้กราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึง
พระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต เป็นอุบาสิกาคนแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมา พระ
พุทธเจ้าได้ทรงให้อุปสมบทสหายของพระยสะอีก ๕๐ คน พระทั้ง ๕๐ ได้สำเร็จพระอรหัตตผล
ทั้งหมด จึงบรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์

บุคคลดังกล่าวมาเหล่านี้ ได้ถึงสรณะด้วยข้อ ก. คือด้วยใจด้วยความรู้ และด้วยข้อ ข.
คือด้วยแสดงตนออกเป็นภิกษุบ้าง อุบาสกอุบาสิกบ้าง เมื่อพระสาวกมีมากขึ้น พระ
พุทธเจ้าได้ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในทิศทางต่าง ๆ กัน และต่อมาได้ทรงอนุญาตให้พระ
สาวกให้อุปสมบทกุลบุตรได้เอง ด้วยสอนนำให้ว่าบทไตรสรณคมนดังกล่าวแล้วแล

๘ สิงหาคม ๒๕๐๒

(ย่อความเดิม)

ไตรสรณคมน์ การถึงสรณะ ๓ ได้จำแนกอธิบายเป็น ๓ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ วัตถุประสงค์ถึง
ข้อที่ ๒ วิธีที่ถึง ข้อที่ ๓ การถึงเป็นสรณะ ในข้อที่ ๓ ได้เล่าประวัติของบุคคลผู้ถึงสรณะใน
พระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้น จนถึงพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกให้อุปสมบทกุลบุตร
ได้เอง ด้วยวิธีสอนนำให้ว่าบทไตรสรณคมน์

จำเนนความต่อไปว่า ต่อมาเมื่อพระสาวกมีมากขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้
เลิกวิธีที่พระสาวกให้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ทรงสั่งให้สงฆ์เป็นผู้ให้อุปสมบทด้วยวิธี
เสนอญัตติแล้วสวดประกาศ ๓ จบ (ญัตติจตุตถกรรมวาจา สวดประกาศกรรม ๔ จบรวมทั้ง
ญัตติ) เมื่อสงฆ์รับรองแล้วก็ เป็นภิกษุขึ้น และทรงสั่งให้ใช้วิธีรับไตรสรณคมน์เป็นวิธี
บรรพชาสามเณร แต่ในทางปฏิบัติจะอุปสมบทเป็นภิกษุได้ก็ต้องบรรพชาเป็นสามเณรก่อน
ด้วยรับไตรสรณคมน์

การถึงเป็นสรณะตามที่เล่ามานี้ ประมวลลงได้โดยย่อเป็น ๒ คือ

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะ

ก่อนที่จะแสดงต่อไป จะกล่าวสรุปในข้อที่ ๒ นี้ก่อน

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้ นั้น รวมความว่าตั้งใจถึงด้วยความเชื่อความเลื่อมใส ประกอบด้วยมีความรู้ซาบซึ้งในพระพุทธรคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันเกิดจากการศึกษาให้รู้พระพุทธรศาสนา ถ้าเพียงใจศรัทธาเลื่อมใสแต่ขาดปัญญาารู้คุณพระรัตนตรัย ใจที่ถึงก็ยังไม่มั่นคง ยังอาจสงสัยลังเลใจ อาจเปลี่ยนแปลงได้ ต่อเมื่อมีปัญญาารู้คุณพระรัตนตรัย เพราะรู้พระพุทธรศาสนา ใจที่ถึงจึงจะหยั่งลงถึงราก หรือเข้าถึงแก่นของไตรสรณคมน์

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะนั้น รวมความว่าแสดงตนเข้าเป็นพุทธบริษัท หรือเป็นพุทธศาสนิกชน คือเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแสดงความนับถือฝากใจในพระรัตนตรัย ในพระพุทธรศาสนา กล่าวโดยย่อคือ

พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต (นักบวช) เป็นด้วยการอุปสมบทตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย

พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ (ชาวบ้าน) เป็นด้วยการปฏิญาณตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแม้ไม่ปฏิญาณตนอย่างนั้น แต่ตั้งใจสมาทานคือรับไตรสรณคมน์ว่า พุทธฺิ สรณฺิ กจฺฉามิ เป็นต้น เมื่อรับไตรสรณคมน์ก็เป็นพุทธศาสนิกชนขึ้น การรับสรณคมน์นี้จะรับจากผู้ที่มีสรณคมน์เช่นพระภิกษุก็ได้ ตั้งใจสมาทานคือตั้งใจถึงด้วยลำพังตนเองเมื่อไรก็ได้ ไม่มีจำกัด

อีกอย่างหนึ่ง แม้มิได้สมาทานคือรับไตรสรณคมน์อย่างนั้น แต่แสดงอาการว่านับถือพระรัตนตรัย นับถือพระพุทธรศาสนา ก็ใช้ได้เหมือนกัน เช่นทำความเคารพ ทำการบริจาค ฟังพระธรรมโดยเคารพ ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย สวดมนต์ ภาวนา ปฏิบัติพระพุทธรศาสนา

วิธีตามที่แสดงมา ต่างเป็นวิธีแสดงตนออกว่าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การถึงสรณะ ๓ ในขั้นต้นมักถึงด้วยข้อ ก. คือถึงด้วยใจด้วยความรู้ก่อน กล่าวคือเมื่อได้ฟังพระธรรมของพุทธเจ้า เกิดความรู้สึกลึกซาบซึ้งในพระธรรมขั้นแล้ว จึงถึงด้วยข้อ ข. คือแสดงตนเป็นพุทธบริษัท

(นับถือมาก่อนเกิด)

แต่ในชั้นหลัง เมื่อพระพุทธศาสนาตั้งมานานเข้าจนเป็นศาสนาประจำตระกูล ประจำท้องถิ่น ประจำประเทศชาติ คนที่เกิดมาในภายหลังมักถึงไตรสรณะด้วยข้อ ข. คือ แสดงตนว่าเป็นพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนก่อนที่จะรู้พระพุทธศาสนา รู้คุณพระรัตนตรัย อาจเรียกว่าเป็นพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่ก่อนเกิดก็ได้ มีตัวอย่างตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล ดังที่มีเล่าไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า โภทริราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้าอุเทน กรุงโกสัมพี ได้ทรงฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว กราบทูลมีความว่า พระพุทธเจ้าน่าอัศจรรย์จริง พระธรรมน่าอัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้าตรัสบอกพระธรรมน่าอัศจรรย์จริง มหาตเล็กผู้ตามเสด็จชื่อสัญชิกาบบุตรได้กราบทูลขึ้นว่า พระราชกุมารทรงประกาศอย่างนั้นจึงเป็นอันว่าทรงถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระราชกุมารตรัสห้ามว่าอย่าพูดอย่างนั้น แล้วได้ตรัสประกาศว่า ทรงได้ฟังมาจากพระราชมารดาว่า สมัยหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้นพระราชมารดาทรงกรรม์พระองค์อยู่ ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า พระราชกุมารหรือพระราชกุมารีในพระกรรม์ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงจำไว้ว่าพระราชกุมารหรือพระราชกุมารีในพระกรรม์เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ถึงสรณะตั้งแต่บัดนี้ไปจนตลอดชีวิต นี่เป็นการถึงสรณะครั้งที่ ๑ อีกครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในมิกทายวันในภคคชนบท พระราชกุมารยังทรงพระเยาว์ พระพี่เลี้ยงได้อุ้มนำเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลแทนพระราชกุมารว่า พระราชกุมารถึงสรณะเหมือนอย่างนั้น นี่เป็นครั้งที่ ๒ ครั้นทรงเล่าเรื่องนี้แล้ว ได้ทรงประกาศพระองค์ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกถึงสรณะตลอดชีวิต โภทริราชกุมารได้ถึงสรณะ ๓ ครั้งอย่างนี้ ในครั้งที่ ๑ ตั้งแต่ยังไม่ประสูติ ยังอยู่ในพระกรรม์ พระราชมารดาทรงประกาศถึงแทน ในครั้งที่ ๒ เมื่อทรงพระเยาว์ พระพี่เลี้ยงประกาศถึงแทน ในครั้งที่ ๓ เมื่อได้ทรงฟังพระธรรมแล้วทรงประกาศถึงด้วยพระองค์เอง

(สรณคมนที่อ่อนแ่งและไม่อ่อนแ่ง)

ผู้ที่ถึงไตรสรณะ เป็นพุทธศาสนิกชนตามสายตระกูลเป็นต้น ดังเรื่องที่เล่ามานี้ บางทีไม่รู้จักพระพุทธศาสนา หรือรู้่น้อยมาก เพราะมิได้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา จึงเป็นการนับถืออย่างหลับตา ไม่รู้ว่าสิ่งที่นับถืออยู่นั้นเป็นอย่างไร อาจจะปล่อยหรือเปลี่ยนเสียเมื่อไรก็ได้ ถึงไม่ปล่อยหรือเปลี่ยนก็นับถืออยู่สักแต่ว่าชื่อเท่านั้น เพราะไม่มีความรู้

และการปฏิบัติพระพุทธานุสสา ต่อเมื่อสนใจสดับศึกษา ให้มีความรู้พระพุทธานุสสา ให้
รู้คุณพระรัตนตรัย จึงจะเป็นการนับถืออย่างลุ่มตา คือรู้เห็นว่าวัตถุที่นับถือนี้เป็นดวงรัตนะ
อันเอกอุตมแท้จริง เหมือนอย่างลุ่มตาอุสิ่งที่กำลังถืออยู่ในมือมาตั้งแต่เกิด เห็นว่าเป็น
เพชรแท้ก็จักไม่ทิ้งหรือเปลี่ยนแลกกับเพชรเทียมอะไรอื่น ๆ พุทธศาสนิกชนหรือพุทธบริษัท
ประเภทใดก็ตาม ก็จะเป็นภิกษุหรือสามเณรก็ตาม จะเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาก็ตาม ที่ยังไม่
มั่นคง ยังกลางแกลงอยู่ในพระรัตนตรัยที่เป็นสธนะของตน ก็เพราะยังไม่รู้ซาบซึ่งใน
คุณพระรัตนตรัยเพราะมิได้ศึกษาให้รู้ซาบซึ่งในพระพุทธานุสสา ถ้ารู้ซาบซึ่งดังกล่าวแล้วก็
จักมั่นคงไม่คลอนแคลนในสธนะของตน เพราะเป็นการถึงด้วยข้อ ก. คือด้วยใจด้วยความรู้
ซึ่งเป็นการถึงที่ยังลงถึงรากหรือถึงแก่นพระรัตนตรัย เมื่อประกอบด้วยการถึงในข้อ ข. คือ
แสดงตนเป็นพุทธบริษัทประเภทใดประเภทหนึ่ง ก็สำเร็จเป็นไตรสธนคมนตรีที่สมบูรณ์ เป็น
พุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนที่สมบูรณ์ เช่นเป็นภิกษุสามเณรที่สมบูรณ์ เป็นอุบาสกอุบาสิกา
ที่สมบูรณ์

(สธนคมนตรีขาด)

ผู้ที่ถึงไตรสธนะแล้วจะขาดจากไตรสธนคมนตรีเพราะไปเข้าศาสนาอื่น อันเรียกว่าอัญญ-
สตุทเทส แปลเข้าใจง่าย ๆ ว่าการขึ้นครุอื่น ผู้ที่ถึงไตรสธนะนั้นเป็นผู้ขึ้นครุพระพุทเจ้า
คือนับถือพระพุทเจ้าเป็นพระศาสดาหรือบรมครู แต่เมื่อประมาทเปลี่ยนไปขึ้นครุอื่นเสีย
ไตรสธนคมนตรีก็ขาด

นอกจากนี้ เมื่อให้ความเคารพนับถือสิ่งอื่นผู้อื่นยิ่งกว่าพระรัตนตรัย ไตรสธนคมนตรี
ก็ขาด เมื่อกล่าวติกล่าวตู่พระธรรมวินัยด้วยความตั้งใจ ไตรสธนคมนตรีก็ขาด

(สธนคมนตรีเศร้าหมอง)

ไตรสธนคมนตรีอาจเศร้าหมอง แต่ไม่ถึงขาด เพราะเหตุดังต่อไปนี้

อญาณะ ไม่รู้ไม่เข้าใจในพระรัตนตรัย ในพระพุทธานุสสา แสดงตนเป็นพุทธบริษัท
หรือพุทธศาสนิกชนไปอย่างไม่รู้ ทั้งไม่ศึกษาให้รู้พระพุทธานุสสา

สงสัย เกลือบแกลง ลังเลใจ โลเลใจ ไม่แน่นอน ในการถึงสธนะของตน

มิจฅาญาณะ รู้ผิดเข้าใจผิด เช่นเข้าใจพระรัตนตรัยหรือวัตถุที่เนื่องด้วยพระรัตนตรัย

เป็นอย่างเทพเจ้าหรือของคลัง และเข้าใจการถึงสรณะอย่างการไปขอให้ช่วยอำนาจโชคลาภ
ปัดรังควาน รักษาโรค เป็นต้น

มิจฉาปวัตติ ปฏิบัติผิดไปจากพระพุทธเจ้า คือปฏิบัติไปในทางอื่น เช่นในทาง
ไสยศาสตร์ ที่เสียหลักพระพุทธศาสนา

อนาถะ ประพฤติอย่างไม่เอื้อเพื่อเป็นต้นในพระรัตนตรัย เช่นไม่เอื้อเพื่อเคารพ
นับถือ แสดงอาการอย่างเฉยเมยคล้ายรังเกียจหมิ่นแคลน คล้ายไม่เห็นเป็นสำคัญ และ
ประพฤติดังประมาทล่วงเกินอื่น ๆ ที่เป็นการขาดความเคารพ

ผู้ที่ขาดจากไตรสรณคมน์ ก็ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัท แต่ก็อาจ
มาเข้าเป็นพุทธบริษัทอีกได้ด้วยกลับมาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แต่มีเว้นบางจำพวก คือ
ภิกษุที่ไปขึ้นครุอื่น คือไปเข้ารีตถือศาสนาอื่นทั้งที่เป็นภิกษุ ก็ขาดจากภิกษุภาวะทันที และ
จะกลับมาอุปสมบทอีกไม่ได้ตลอดชีวิต แต่ถ้าไม่บวชเพียงแต่ขอถึงไตรสรณะอีก ท่านไม่ห้าม

ส่วนไตรสรณคมน์ที่เศร้าหมอง เมื่อแก้เหตุที่ทำให้เศร้าหมองได้ ก็จักหายเศร้าหมอง
กลับบริสุทธิ์ผุดผ่อง คือสนใจศึกษาพระพุทธศาสนา ให้รู้ซาบซึ่งเข้าไปถึงคุณพระรัตนตรัย
แก้ความเคลือบแคลงลังเลใจ มั่นคงในสรณะของตน และเมื่อศึกษารู้พระพุทธศาสนา
ว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ทำอะไร ให้เว้นอะไร ก็แก้การปฏิบัติที่ผิดให้ถูกตามพระพุท
ศาสนา มีความเอื้อเพื่อเคารพในพระรัตนตรัยให้พอเหมาะสมควร การกระทำดังที่กล่าวมานี้
เป็นเหตุทำให้ไตรสรณคมน์บริสุทธิ์ผุดผ่อง ย่นย่อลงคือศึกษาให้รู้ และปฏิบัติให้ถูกต้องกับ
พระพุทธศาสนา พระรัตนตรัยเป็นสรณะของตนได้จริงก็ด้วยเหตุนี้

(พุทธานุภาพ)

คนทั่ว ๆ ไปที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ยังนับถือมงคลและอานุภาพต่าง ๆ
ภายนอกอยู่ เมื่อมานับถือพระพุทธศาสนา ก็นับถือพระรัตนตรัยเป็นมงคลและนับถือใน
อานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ถึงจะเรียนรู้เท่าไรก็ยังนับถือกันอยู่ เป็นเหมือน ๆ กันเช่นนี้ทุก
กาลสมัย ดังมีเรื่องที่พระอาจารย์ในภายหลังเขียนเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระเจ้าประทับ
อยู่ในกรุงราชคฤห์ มครรัฐ ได้เกิดภัย ๓ ประการขึ้นในกรุงไพสาลี รัฐวัชชี ที่อยู่ห่างจาก
กรุงราชคฤห์ประมาณ ๘ โยชน์ คือทุพภิกขภัย ภัยเกิดจากขาดแคลนอาหาร เพราะฝน

แล้งทำนาไม่ได้ คนจึงพากันอดอยากล้มตาย อมนุษย์สมัย ภัยเกิดจากอมนุษย์ เพราะเมื่อคนพากันล้มตายทั้งซากศพไว้ ก็เชื่อกันว่ามีอมนุษย์คือพวกผีปีศาจมากินซากศพ จึงเกิดภัยที่ ๓ ตามมา คือโรคภัย ภัยเกิดจากโรค เพราะได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้นแก่ประชาชน ประชาชนได้พากันร้องต่อคณะผู้ปกครองรัฐ อันเรียกว่าราชาเสมอกัน ว่าภัยเหล่านี้จักเกิดขึ้นเพราะปกครองโดยไม่เป็นธรรม คณะเจ้าผู้ปกครองได้ยอมให้ประชาชนไต่สวน ประชาชนไต่ไต่สวนแล้วไม่เห็นโทษของคณะเจ้าผู้ปกครอง จึงร่วมกันคิดหาวิธีระงับภัย บางคนแนะนำให้เชิญศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ บางคนแนะนำให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเกื้อกูลสุขแก่สัตว์โลกทั้งปวง ทรงมีพระพุทธานุภาพมาก ในที่สุดที่ประชุมได้ตกลงพร้อมกันให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า จึงส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ และเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเชิญเสด็จมายังกรุงไพสาลี พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนา เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นเสด็จถึงแม่น้ำคงคาที่เป็นแม่น้ำบนเขตรัฐทั้ง ๒ ได้เสด็จขึ้นเรือพระที่นั่งขนานข้ามแม่น้ำ เมื่อเรือพระที่นั่งถึงฝั่งรัฐวัชชี พอเสด็จลงจากเรือ เหยียบพระบาทลงบนฝั่งรัฐวัชชี ฝนได้ตกลงมาหาใหญ่นานองแผ่นดิน พัดพาซากศพและสิ่งปฏิกูลทั้งหลายลงแม่น้ำคงคา ชำระพื้นแผ่นดินให้สะอาดหมดจดทั่วกรุงไพสาลี ภัยต่าง ๆ ก็สงบโดยฉับพลัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าสู่กรุงไพสาลี ได้ทรงแสดงพระรัตนสูตร ได้ประทับอยู่ในกรุงไพสาลี ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนประชาชนประมาณถึงเดือน จึงเสด็จกลับ

(วิธีแก้การนับถือพระอย่างเทพเจ้า)

เรื่องนี้ พระอาจารย์ได้เล่าเป็นตำนานของพระรัตนสูตร แสดงพระพุทธานุภาพนำพระสูตร ใจความของพระรัตนสูตรก็แสดงพระรัตนตรัยนั่นเอง แม้ในปัจจุบันนี้คนทั่วไปก็ยังนับถือในมงคล ในอานุภาพต่าง ๆ ตามปกติวิสัยของสามัญชน แต่ถ้านับถืออยู่ในภายนอกก็อาจนำไปปฏิบัติผิดจากพระพุทธศาสนา ไกลไปในทางนับถือพระเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลต่าง ๆ ทางที่จะแก้ไขมีทางเดียว คือศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา จนเปลี่ยนจากนับถือสิ่งภายนอกต่าง ๆ มานับถือเหตุผลตามที่เป็นจริง หรือนับถือความจริงตามเหตุและผล ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ ดังที่แสดงแล้วข้างต้น กล่าวโดยสรุปคือตามหลักอริยสัจตามที่แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๗ ว่าด้วยเรื่องสรวณะ เมื่อนับถือหนักมาทางเหตุผลหรือความจริงตามเหตุผล เพราะรู้ตระหนักในพระพุทธศาสนาขึ้น การปฏิบัติก็เข้าทางที่ชอบประกอบ

ด้วยองค์ ๘ ประการ คือเห็นชอบ คำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ
ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดังที่แสดงแล้วในภักดิ์ที่ ๖ ว่า “ใครเดินทางชอบมีองค์ประกอบ ๘
รวมกันเป็นทางเดียวกันแล คือพุทธศาสนิก”

เห็นชอบ ก็คือเห็นถูก เพราะรู้จริงตามเหตุผล หรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง เมื่อมีเห็น
ชอบ คำริชอบเป็นต้นก็มีตามกัน แต่คำริชอบเป็นต้นก็อาจช่วยให้เห็นชอบขึ้นได้ ตกว่า
องค์ประกอบทั้ง ๘ ต้องอาศัยพึ่งพิงกัน จะขาดเสียสักข้อหนึ่งมิได้ ต้องใช้ในกิจทั้งปวง เช่น
จะทำเลขก็ต้องมีเห็นชอบจึงจะทำได้ถูก จะตอบปัญหาทุกอย่างได้ถูกก็ต้องมีเห็นชอบ
จะรู้ดีชั่วผิดถูกเท็จจริงเทียมหรือแท้ก็ต้องมีเห็นชอบ จะรู้ซาบซึ่งพระพุทธานุศาสนาลอดจน
ถึงคุณพระรัตนตรัยก็ต้องมีเห็นชอบ การศึกษาทุกอย่างจนถึงการศึกษาพระพุทธานุศาสนาด้วยวิธี
พึงพระธรรมเทศนาเป็นต้น ก็เพื่ออบรมให้เห็นชอบนั่นเอง

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่พูดเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ว่าการเข้าพึ่งพระรัตนตรัย โดย
ตรงคือเข้าพึ่งพระพุทธานุศาสนาที่ชี้ทางที่ถูกให้แก่ตน เมื่อเห็นทางที่ถูกแล้วก็ต้องปฏิบัติไปใน
ทางที่ถูกนั้นด้วยตนเองจึงจะได้รับผล เหมือนอย่างต้องเรียนเองจึงจะรู้ ต้องบริโภคน้ำเองจึงจะ
อิ่ม เมื่อพึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างนี้ ก็จะกลับเป็นผู้พึ่งตนเองได้ เพราะตนเองจะทวี
ความดีขึ้นทุกที จนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไตรสรณคมนั้นจึงสัมฤทธิ์ผลอย่างนี้แล

โย จ พุทธณฺจ ชมฺมณฺจ สงฺฆณฺจ สรณํ กโต ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นสรณะ

จตุตถาริ อริยสัจจานิ สมฺมปฺปญฺญา ยปสฺสตี เห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาชอบ

เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ สรณคมนํของผู้นั้น เป็นสรณะอันเกษม
เป็นสรณะอันอุดม

เอตํ สรณมากมฺม สพฺพทุกฺขา ปมฺจุจตี ผู้นั้นอาศัยสรณะนี้จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ✓

๒๒ สิงหาคม ๒๕๐๒

๙. ศรัทธา-ปสาทะ

เครื่องชักนำอันแรกให้เกิดไตรสรณคมน์ หรือให้เป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา คือสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ๒ อย่าง ได้แก่ศรัทธากับปสาทะ ศรัทธา แปลว่าความเชื่อ ปสาทะ แปลว่าความเลื่อมใส

ทุกคนคงเคยได้ยินคำว่าศรัทธา หรือศรัทธาปสาทะ เพราะนิยมพูดกันในทางศาสนา หรือในการทำบุญ เช่นมีศรัทธาบูชาพระรัตนตรัย มีศรัทธาฟังพระธรรม มีศรัทธาบริจาคทาน เป็นต้น เห็นใครทำบุญทำกุศลทุกอย่าง ก็มักพูดว่า เขามีศรัทธา การพูดอย่างนี้ก็เป็นความจริง เพราะจะทำอะไรทุกอย่างต้องมีศรัทธาชักนำให้ทำ แต่มีปัญหว่าศรัทธาที่มีเครื่องชักนำนั้นคือเชื่ออย่างไร ดังเช่นในที่นี้ ถ้าจะตั้งปัญหาถามทุก ๆ คนว่ามีศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือไม่ ทุก ๆ คนที่เป็นพุทธศาสนิกก็คงตอบว่ามี คราวนี้ถามต่อไปว่ามีว่าอย่างไร ให้ทุก ๆ คนตั้งปัญหานี้ถามตนเอง และตอบให้ได้ด้วยตนเอง ว่าบัดนี้เรามีศรัทธาคือมีความเชื่ออย่างไรในพระพุทธศาสนา

เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปปฏิมาซึ่งเป็นที่นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ใช่หรือไม่

เชื่อในความขลังของคาถาอาคมใช่หรือไม่

เชื่อในอาจารย์ผู้เสกคาถาใช่หรือไม่

เชื่อในการบนบานอ้อนวอนใช่หรือไม่

ถ้ามีความเชื่อดังเช่นที่กล่าวข้างบนนี้ ก็พึงรู้ว่ายังมีใช้ศรัทธาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา และอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนา ดังเช่นเมื่อบนบานอ้อนวอนแล้วไม่ได้สมประสงค์ หรือต้องพลาดพลั้งวิบัติเสียหาย ก็เลยหาว่าพระพุทธศาสนาช่วยอะไรไม่ได้ พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเสื่อมสิ้นไป ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาบางประเทศต้องเสียเอกราช และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งในขณะนี้ ผู้ที่เชื่อในทางศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้ที่มุ่งกล่าวปรักปรำ ก็อาจกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาช่วยอะไรไม่ได้ บางทีก็กล่าวหาว่าเป็นเครื่องถ่วงให้ล่าช้า ไม่เจริญเร็วเหมือนประเทศนอกพระพุทธศาสนา ศรัทธาที่ไม่ถูกต้องอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนาอย่างนี้ เมื่อศรัทธาไม่ถูกต้องปสาทะก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน ฉะนั้น จึงจำต้องปรับปรุงศรัทธานี้แหละให้ถูกต้องก่อน ว่าควรทำ ความเชื่อในพระพุทธศาสนาอย่างไร

ศรัทธาอย่างถูกต้องในพระพุทธศาสนา มี ดังนี้

เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

เชื่อว่าบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตนจริง

ข้อที่ ๑ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ไม่สงสัยลังเลใจในพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเป็นพระพุทธศาสนา ไม่สงสัยลังเลใจในพระสงฆ์ โดยตรงกันข้าม ยิ่งเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ความเชื่อความเลื่อมใสนี้เกิดเพราะตั้งใจสดับฟังพระธรรม หรือศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้ง โดยเฉพาะให้รู้จักบุญบาปหรือกรรมดีกรรมชั่ว ยิ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ยิ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เหมือนอย่างฟังคำสั่งสอนของครูเข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ทำให้เชื่อในภูมิรู้ของครู ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า ตถาคต-โพธิสัทธา แปลว่า ความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงนั่นเอง เป็นเหตุให้เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงบุญบาปคุณโทษ เป็นต้น เหมือนอย่างเมื่อเชื่อภูมิรู้ของครูแล้ว ครูจะแนะนำอะไรก็ย่อมจะเชื่อ

ข้อที่ ๒ เชื่อว่าบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาปหรือกรรมดีกรรมชั่ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบุญเป็นกรรมดี ก็เชื่อว่าเป็นบุญเป็นกรรมดีจริง เช่นความมีใจเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือ เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่ว ก็เชื่อว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่วจริง เช่นความมีใจโลภ โหทร้ายหลงใหล ประพฤติชั่วร้ายต่างๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม กรรมแปลว่าการทำงานที่บุคคลทำด้วยเจตนา คำว่ากรรมเป็นกลางๆ มิใช่หมายความว่าไม่ดีจึงเรียกว่ากรรม ทำดีหรือไม่ดีเรียกว่ากรรมทั้งนั้น เมื่อต้องการจะรู้ว่าดีหรือไม่ดีก็เติมคำนั้นเข้าไป ว่ากรรมดีหรือบุญกรรม กรรมชั่วหรือบาปกรรม ฉะนั้น เชื่อกรรมก็คือเชื่อว่าบุญบาปหรือกรรมดีกรรมชั่วมีจริง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้

ข้อที่ ๓ เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าบุญบาปที่ทำจะไม่ มีผลสนองตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่สับ

สนกัณ เหมือนอย่างหว่านพืชเช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่าวิปากัสทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าบุญบาปที่ทำให้ผลจริงตามประเภท บุญก็ให้ผลดี บาปก็ให้ผลไม่ดี

ข้อที่ ๔ เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำก็เป็นของตนจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าตนจะต้องรับผลของบุญบาปที่ตนเองทำไว้หรือไม่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุก ๆ คนนึกคิดอยู่เสมอว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วก็จักได้ชั่ว ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมัตสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมที่ตนทำไว้เป็นของตนเอง เหมือนบริโภคอาหารเองก็อิ่มเอง เรียนเองก็รู้เอง

ศรัทธาทั้ง ๔ ข้อนี้ สำคัญอยู่ที่ข้อ ๑ คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง เพราะตั้งใจศึกษาพระพุทธศาสนา จนเกิดความรู้สึกว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นความจริงทุกอย่าง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็จะเกิดตั้งมั่นขึ้นทุกที ที่ทำให้เชื่อมั่นว่าบุญบาปที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้มีจริง ผลของบุญบาปตามที่ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง บุญบาปที่ผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นจริงตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมความว่าทำให้เชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

ศรัทธา ความเชื่อในพระพุทธศาสนา เมื่อมีลักษณะดังกล่าว จึงเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ผู้ที่มีศรัทธาที่ถูกต้องจึงจะเป็นพุทธศาสนิกผู้ถึงไตรสรณคมน์ที่ถูกต้อง การปลุกศรัทธาที่ถูกต้อง หรือการปรับปรุงศรัทธาให้ถูกต้อง อาศัย

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา

ข. ตนเอง

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา เริ่มตั้งแต่บิดามารดาอบรมบุตรธิดาตั้งแต่เล็ก ๆ ด้วยวิธีสอนให้เชื่อฟังอย่างมีเหตุผลเท่าที่เด็กจะเข้าใจ มิใช่ด้วยวิธีหลอกให้เข้าใจผิด หรือขู่ให้กลัว เช่นขู่หรือหลอกด้วยเรื่องผีต่าง ๆ และโดยที่แท้ที่ว่ามีผีหลอกนั้นคนหลอกต่างหาก เมื่อเด็กถูกหลอกหรือขู่ให้เชื่อผิด ๆ มาตั้งแต่เล็ก ความเชื่อก็จะฝังแน่นติดเป็นสันดาน เป็นการแก้ยากในภายหลัง เมื่อโตขึ้นแล้วถึงจะมีความรู้ใหม่มากขึ้นอย่างไรความเชื่อในสันดานก็ยังไม่หมด จึงยังมักกลัวผี ๆ อยู่ ฉะนั้น เมื่อจะห้ามมิให้เด็กทำอะไรก็พยายามแนะนำให้เด็กรู้เหตุผลถูกผิด หรือใช้วิธีแก้ร้ายให้กลายเป็นดีอย่างมีเหตุผล ดังเช่นมารดาบิดาราย

หนึ่งส่งบุตรไปศึกษา ฝากไว้กับครอบครัวหนึ่ง บุตรแจ้งไปว่ารู้สึกไม่ค่อยชอบลูกของเจ้าของบ้าน ทั้งที่เด็กนั้นก็มิได้ทำอะไรให้ มารดาบิดาจึงแนะนำไปให้บุตรของตนหาอะไรเล็กๆ น้อยๆ ไปให้ลูกเจ้าของบ้าน ต่อมาบุตรก็แจ้งมาว่าได้ปฏิบัติตามแล้ว และหายความรู้สึกไม่ชอบแล้ว นี่เป็นการสอนให้สร้างมิตรจิตมิตรใจต่อกันให้เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อมีจิตใจเป็นมิตรต่อกันแล้วอื่น ๆ ก็เรียบร้อย เมื่อจะสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กก็สอนอย่างถูกต้อง ปลูกความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่เด็ก ต่อมาถึงวาระครูอาจารย์สั่งสอนอบรมศิษย์ และพระภิกษุสามเณรอบรมกุลบุตรกุลธิดา เป็นต้น เมื่อผู้อบรมเหล่านั้นอบรมให้เกิดความเชื่ออย่างมีเหตุผล ในทางต่าง ๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ก็จะทำให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพราะเชื่อด้วยความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง กล่าวโดยเฉพาะศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เมื่ออบรมให้รู้ให้เข้าใจว่าพระพุทธศาสนามีใช้เวทมนต์คาถาหลังอย่างทางไสยศาสตร์ มิใช่เป็นตำราทำนายโชคชะตาอย่างโหราศาสตร์ มิใช่เป็นตำราเล่นแร่แปรธาตุผสมธาตุสร้างรถสร้างเรือสร้างปรมาณูเป็นต้นอย่างวิทยาศาสตร์ แต่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ไว้อย่างถูกต้องครบถ้วน ซึ่งทุกๆ คนต้องปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะได้รับผลดีตามแต่จะปฏิบัติได้ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้รับผล หรือไปทำชั่วทำผิดที่ตรงกันข้ามก็จักได้ผลชั่ว เพราะทุกๆ คนมีกรรมเป็นของของตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วตรัสบอกเปิดเผยพระธรรมนั้น มิได้เป็นเทพเจ้าผู้สร้างผู้บันดาลให้ใครเป็นอะไร พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วตามพระธรรม และช่วยบอกเปิดเผยพระธรรม มิใช่บอกให้อะไรอื่น เมื่อรู้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและปลูกศรัทธาอย่างถูกต้องให้เกิดขึ้นแล้วก็จักไม่หวังอะไรผิด ๆ จากพระพุทธศาสนา เช่นหวังความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันภัยต่างๆ ภายนอก อำนาจโชคลาภ เป็นต้น เมื่อหวังอะไรผิด ๆ แล้วไม่ได้สมหวังก็จักเสื่อมความนับถือลงไป ฉะนั้น เมื่อมีศรัทธาที่ถูกต้อง เมื่อหวังจะพ้นชั่วได้ก็ไม่ต้องเสียเวลาไปอ้อนวอนบนบานอะไรที่ไหน ถ้าจะอ้อนวอนก็อ้อนวอนตนเองให้เว้นจากการทำชั่ว ให้ทำความดีก็จักเป็นคนดีขึ้น และจักได้รับผลดีด้วยตนเอง บุคคลผู้มีหน้าที่ชกแจงศรัทธาแม้จะพยายามอบรมปลูกหรือปรับศรัทธาให้ถูกต้อง แต่ความสำเร็จจะมีได้ก็ต้องอาศัยบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอบรมที่ถูกต้องนั้น คือ

ข. ตนเอง ได้แก่ตัวเราเองทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ เพราะตัวเราเองจำต้องคอยตรวจสอบดูศรัทธาของตัวเองว่าเป็นอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ถ้ายังไม่ถูกก็ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องให้

- ✓ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง
- ✓ เชื่อว่าบุญบาปมีจริง
- ✓ เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง
- ✓ เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตนจริง

พยายามคิดทำความเข้าใจในหลักของความเชื่อเหล่านี้ เพราะตัวเราเองต้องเห็นจริง ด้วยความเชื่อจึงจะตั้งมั่น เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้ สิ่งทีรู้อว่าเป็นบาปเป็นความชั่วก็จักไม่ทำ จักทำแต่สิ่งที่เป็นบุญเป็นความดี ใครมีศรัทธาอย่างนี้ก็พึงหวังได้ว่าจักเป็นคนดีได้จริงๆ ในขั้นต้นเมื่อยังไม่อาจเห็นจริงได้ด้วยตนเองในหลักของศรัทธาดังกล่าว ก็ทำความเชื่อฟังไปก่อน ไม่ถือถืออ้อวัน ความถือถืออ้อวัน ไม่อยู่ในโอวาทของมารดาบิดาครูอาจารย์ ตลอดถึงของพระพุทธเจ้า เป็นการไม่ดี ดังเรื่องเห็นกงจักรเป็นดอกบัวในคัมภีร์ชาดก เรื่องมีว่า

ในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า บุตรของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงพาราณสี ชื่อว่า มิตตวินทุกะ เป็นเด็กไม่มีศรัทธา ฝ่ายมารดาบิดาเป็นผู้มีศรัทธา เป็นพระโสดาบัน ต่อมาบิดาถึงแก่กรรม มารดาจึงเป็นผู้จัดแจงทรัพย์สมบัติ วันหนึ่งจึงแนะนำบุตรว่า เจ้าเกิดมาเป็นมนุษย์มิใช่ง่าย จงไปรักษาศีลฟังธรรม มิตตวินทุกะตอบว่า ไม่มีประโยชน์อะไรในการรักษาศีลฟังธรรม แม้อย่าพูดอะไรอีกเลย ผมจะไปตามกรรม ในวันอุโบสถวันหนึ่งมารดาได้กล่าวแก่บุตรว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถเจ้าจงไปฟังธรรม กลับมาแล้วแม่จะให้ทรัพย์แก่เจ้าพันหนึ่ง มิตตวินทุกะรับคำ จึงสมาทานอุโบสถศีล บริโภคอาหารเช้าแล้วก็ไปวัด แต่ไปหลบนอนเสียในที่แห่งหนึ่ง ไม่ได้ฟังธรรม กลับมาแล้วก็รับทรัพย์จากมารดา ในวันอุโบสถต่อมาก็ได้ปฏิบัติอย่างนี้ จนรวบรวมทรัพย์ได้เป็นอันมาก จึงคิดจะโดยสารเรือข้ามทะเลไปทำการค้าขาย ได้บอกلامารดา ฝ่ายมารดาก็ห้ามมิให้ไป เพราะว่ามีบุตรอยู่คนเดียวและทรัพย์ก็มีอยู่มาก มิตตวินทุกะก็ไม่ยอม จะออกไป มารดาก็จับมือตึงไว้ มิตตวินทุกะก็ทำร้ายมารดาให้ล้มลง แล้วโดยสารเรือออกทะเลไป เมื่อเรือออกทะเลไปได้ ๗ วันก็หยุดนิ่งอยู่ ในสมัยนั้นเชื่อกันว่า เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้ต้องมีคนกาลกิณีอยู่บนเรือ และต้องจับสลากกันทุกคน ใครจับถูกสลาก กาลกิณีก็ต้องถูกปล่อยลงแพให้ลอยไปตามยถากรรม ฉะนั้น จึงมีการจับสลากกัน สลากกาลกิณีได้ตกแก่มิตตวินทุกะถึงสามครั้ง ชนทั้งหลายจึงกล่าวว่าคนๆ เดียวอย่าทำให้คนเป็นอันมากต้องวินาศเสียเลย จึงให้มิตตวินทุกะลงแพ ปล่อยไปในทะเล เรือก็แล่นต่อไปได้ในขณะนั้น ฝ่ายแพที่มิตตวินทุกะลงไปอยู่ได้ลอยไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง มิตตวินทุกะขึ้นไปอยู่บน

เกาะนั้น ปรารถนาจะเที่ยวต่อไปก็ลงแพต่อไปอีกจนถึงเกาะหนึ่ง ได้ขึ้นไปบนเกาะนั้น พบเมืองเข้าเมืองหนึ่งมี ๔ ทวาร ได้ยินว่าที่นั่นเป็นนรกของสัตว์นรกจำพวกหนึ่ง แต่มีตติวินทุกะเห็นเป็นเมืองที่สวยงาม จึงเข้าไปในเมืองนั้น ได้เห็นสัตว์นรกคนหนึ่งสวมกงจักรคมกริบเหมือนมดโกนหมอบคอบอยู่บนศิระษะ มีตติวินทุกะได้เห็นกงจักรบนศิระษะของสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างดอกบัว ได้เห็นโซ่ตรวนที่รัดตรึงตัวสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างเครื่องประดับ ได้เห็นโลหิตที่ไหลจากศิระษะของสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างแป้งชุบไล่สีแดง ได้ยินเสียงร้องคร่ำครวญเหมือนดังเสียงร้องเพลงที่ไพเราะ จึงเข้าไปหาสัตว์นรกนั้น พูดยอดดอกบัวที่สวมอยู่บนศิระษะ สัตว์นรกนั้นจึงบอกว่า นี่ไม่ใช่ดอกบัวแต่เป็นกงจักร มีตติวินทุกะก็ไม่เชื่อ ยังยืนยันขอให้ สัตว์นรกจึงคิดว่าชะรอยบาปของเราจักสิ้นแล้ว ชายคนนี้จะทบตีมารดาเหมือนกับเรา มารับ ผลกรรมต่อไป จึงถอดกงจักรจากศิระษะ กล่าวว่า อยากได้ดอกบัวนี้ก็จงรับเอาไป แล้วก็สวม กงจักรบนศิระษะของมีตติวินทุกะ กงจักรนั้นก็หมอบคอบระหม่อมของมีตติวินทุกะ ในขณะที่ มีตติวินทุกะก็รู้ว่า เป็นกงจักรไม่ใช่ดอกบัว แต่ก็ไม่สามารถจะถอดออกได้ ต้องได้รับทุกข์ ต่อไปบนเกาะนั้นจนสิ้นกรรม นิทานในชาดกตามที่เล่ามานี้เป็นนิทานสุภาสิต แสดงให้เห็น โทษของความไม่มีศรัทธาที่ถูกต้อง มีความถือดีอันไม่อยู่ในโอวาทของท่านที่สมควรเชื่อฟัง ประพฤติตั้งตนไปตามใจของตนเอง หรือเรียกว่าเชื่อใจของตนเองหรือเชื่อตนเองไปอย่างผิดๆ ซ้ำยังทำร้ายผู้มีพระคุณที่ตนควรจะเชื่อฟังเคารพนับถือ จึงต้องประสบความทุกข์เดือดร้อน และเมื่อเห็นกงจักรเป็นดอกบัวนั้นก็เชื่อว่าเป็นดอกบัวจริงๆ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผิดอย่างฉกรรจ์ จึงอ้อนวอนขอเอากงจักรมาสวมศิระษะ เป็นการอ้อนวอนขอเอาทุกข์มาให้แก่ตนเอง คนที่มีความเชื่ออย่างผิดๆ และมีความถือดีอันเอาแต่ใจของตนเองต้องประสบความทุกข์วิบัติเหมือน เช่นนี้ บางทีได้คิดเมื่อสายไปเสียแล้วก็เหลือที่แก้ไข อย่างมีตติวินทุกะรู้ว่ากงจักรก็ต่อเมื่อสวมอยู่บนศิระษะแล้ว ไม่สามารถจะถอดออกได้

ส่วนผู้ที่อยู่ในโอวาท แม้ที่แรกจะยังไม่มีศรัทธา แต่ภายหลังอาจมีศรัทธาได้ ดังเรื่อง ในอรรถกถาธรรมบทว่า ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี นายกาละบุตรอนาถปิณฑิกเศรษฐีไม่มีศรัทธาจะฟังธรรม บิดาจึงว่ากล่าว ให้ไปฟังพระธรรม อย่างเดียวกับมารดาของมีตติวินทุกะ และให้เรียนจำพระธรรมให้ได้บท หนึ่ง นายกาละจึงตั้งใจฟัง เมื่อจำได้ก็ได้รับความรู้ความเข้าใจพระธรรม จนได้ธรรมจักษุดวงตา เห็นธรรม สำเร็จประโยชน์ตามที่บิดาประสงค์

ผู้ที่เข้าใจพระธรรมซาบซึ้งดังนั้น ย่อมมีศรัทธาอย่างถูกต้องและตั้งมั่น ดังบุรุษโรค

เรือนผู้ยากจนชื่อสุปปพุทธะ ท้าวสักกเทวราชคิดจะทดลองศรัทธา จึงมาตรัสว่า “เจ้าเป็นคนยากจนขัดสน เอาเถิด เราจักให้ทรัพย์มหาศาลแก่เจ้า เจ้าจงกล่าวว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เล็กกัณฑ์” สุปปพุทธะกล่าวว่า ท้าวสักกะเป็นอันพาล ตนมมิใช่คนขัดสน แต่เป็นคนมีสุข มีทรัพย์มีศรัทธาเป็นต้น ศรัทธาที่ตั้งมั่นให้สำเร็จประโยชน์ดังเช่นที่กล่าว พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ว่า สทฺธา สาธุ ปตฺติภูจฺจิตฺตา ศรัทธา ตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จแล

๕ กันยายน ๒๕๐๒

๑๐. เบญจศีล — เบญจธรรม

ศรัทธาที่ถูกต้องนำไปได้ไตรสรณคมน์ ซึ่งนำไปตั้งอยู่ในศีลธรรมในพระพุทธศาสนา ดังได้แสดงแล้วว่าศรัทธาคือความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง และเชื่อในบุญบาป เป็นเหตุให้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะครบทั้ง ๓ วิธีถึงเป็นสรณะได้แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๗ (สรณะ) ในตอนท้ายว่า “ฟังพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทางให้ ฟังพระธรรมเป็นทางเดิน ฟังพระสงฆ์เป็นผู้เดินนำไปในเบื้องหน้าเป็นหมู่” และได้แสดงในกัณฑ์นั้นว่า “ให้ฟังตนในการปฏิบัติทั้งปวง พระพุทธเจ้าเป็นเพียงตรัสบอกทางปฏิบัติให้รู้ เมื่อฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้ารู้ทางปฏิบัติแล้วก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ในการปฏิบัติจึงต้องฟังตน” ในกัณฑ์ที่ ๘ (สุดตอนไตรสรณคมน์) ได้แสดงโดยสรุปว่า “การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่พูดเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ว่าการเข้าฟังพระรัตนตรัย โดยตรงคือเข้าฟังพระพุทธศาสนาที่ชี้ทางที่ถูกให้แก่ตน เมื่อเห็นทางที่ถูกแล้ว ก็ต้องปฏิบัติไปในทางที่ถูกนั้นด้วยตนเอง จึงจะได้รับผลเหมือนอย่างต้องเรียนเองจึงจะรู้ ต้องบริโภคเองจึงจะอิ่ม เมื่อฟังพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างนี้ก็กลับเป็นผู้ฟังตนเองได้ เพราะตนเองจะทวีความดีขึ้นทุกที จนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไตรสรณคมน์จึงสัมฤทธิ์ผลอย่างนี้” การปฏิบัติในทางที่ถูกดังกล่าว ได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๘ นั้นว่า “เมื่อนับถือหนักมาทางเหตุผลหรือความจริงตามเหตุผล เพราะรู้ตระหนักในพระพุทธศาสนาขึ้น การปฏิบัติก็เข้าทางที่ชอบประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือเห็นชอบ ดำริชอบ ฯลฯ” และได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๖ ว่า “ใครเดินทางชอบมีองค์ ๘ ประการรวมกันเป็นทางเดียวกันแลคือพุทธศาสนิก” ฉะนั้น ทางสายเอกนี้จึงเป็นทางปฏิบัติของผู้มีศรัทธาถึงพระไตรสรณะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสประกาศไว้ตั้งแต่ปฐมเทศนา แต่จะพักไว้อธิบายเมื่อถึงคราวแสดงอริยสัจ

ในกัณฑ์นี้จะแสดงเบญจศีลเบญจธรรมก่อน ให้ต่อไปจากศรัทธา เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานสำหรับคนทั่วไป และนับเข้าไปในทางที่ชอบสายเอกนั้น

(เบญจศีล)

เบญจศีล แปลว่าศีล ๕ ตามประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชนทั่วไปเมื่อจะบำเพ็ญ
กุศลหรือประกอบพิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องแก่พระภิกษุสงฆ์ นิยมขอสวดและศีล โดย
ปกติเบญจศีลก่อน พระภิกษุหรือแม่สามเณร ก็ว่าคำนมัสการ คือ นโม ฯ ๓ จบ ต่อไปก็
สวด ต่อไปก็ศีล เป็นการให้สวดและศีล คฤหัสถ์ผู้ขอก็ว่ารับหรือกำหนดใจรับตามไป จบ
แล้วพระบอกอานิสงส์ศีลต่อท้าย

(คำขอสวดและศีล ๕)

มยํ ภนุเต ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.
ทุติยมุปี มยํ ภนุเต ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.
ตติยมุปี มยํ ภนุเต ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสวด ๓ ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสวด ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แม้
วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสวด ๓

คำขอดังกล่าวนี้เป็นคำขอกกลาง ๆ จะรับรักษาแยกกัน คือเมื่อรับศีลแล้วไปทำศีลข้อ
ใดขาดก็ขาดไปเฉพาะข้อนั้น ข้ออื่นไม่พลอยขาดไปด้วย หรือจะรับรักษารวมกัน คือเมื่อ
รับศีลแล้ว ไปทำศีลข้อใดข้อหนึ่งขาด ข้ออื่น ๆ ก็พลอยขาดไปด้วยทั้งหมด จะรับรักษาอย่างไร
ใน ๒ อย่างนี้ก็แล้วแต่จะตั้งเจตนา แต่ถ้าต้องการจะระบุมไว้ในคำขอให้ชัดก็ได้ ดังต่อไปนี้

(คำขอที่มีระบุมรักษาแยกกัน)

มยํ ภนุเต วิสุํ วิสุํ รกฺขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.
ทุติยมุปี มยํ ภนุเต วิสุํ วิสุํ รกฺขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.
ตติยมุปี มยํ ภนุเต วิสุํ วิสุํ รกฺขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสรณะ ๓ เพื่อรักษา
แยกกัน ในวาระที่ ๒ และที่ ๓ ก็มีคำแปลอย่างเดียวกัน

(คำขอที่มีระบุงรักษาเป็นนิจศีล)

มยิ ภนุเต ติสระณน สห ปญจกสมนุนาคตํ นิจฺจสีลํ ยาจาม.
ทุติยมุปี มยิ ภนุเต ติสระณน สห ปญจกสมนุนาคตํ นิจฺจสีลํ ยาจาม.
ตติยมุปี มยิ ภนุเต ติสระณน สห ปญจกสมนุนาคตํ นิจฺจสีลํ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนิจศีลอันประกอบด้วยองค์ ๕ พร้อม
กับสรณะ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แม้วาระที่ ๒-๓ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนิจศีลอันประกอบ
ด้วยองค์ ๕ พร้อมกับสรณะ ๓ ในคำขอ ถ้าคนเดียวเปลี่ยน มยิ เป็น อหิ เปลี่ยน ยาจาม
เป็น ยาจามิ

(สรณะและศีลที่พระให้)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ จบ)

(นอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า อรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง พระองค์นั้น)

พุทฺธํ สรณํ กจฺฉามิ
(ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ)

ธมฺมํ สรณํ กจฺฉามิ
(ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

สงฺฆํ สรณํ กจฺฉามิ
(ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

ทุติยมุปี พุทฺธํ สรณํ กจฺฉามิ
(แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ)

ทุติยมุปี ธมฺมํ สรณํ กจฺฉามิ
(แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

ทุติยมุขี สงฆ์ สรณิ กจฺณามิ

(แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

ตติยมุขี พุทฺธิ สรณิ กจฺณามิ

(แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ)

ตติยมุขี ธมฺมํ สรณิ กจฺณามิ

(แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

ตติยมุขี สงฆ์ สรณิ กจฺณามิ

(แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

เมื่อจบสรณคมน์แล้ว ถ้าพระผู้ให้บอก ว่า สรณคมน์ นิฏฺฐิตํ (ถึงสรณะเสร็จแล้ว) ผู้รับฟังว่า อาม ภนฺเต (ขอรับ เจ้าข้า) ถ้าพระผู้ให้ไม่ได้บอกอย่างนั้นก็ไม่ต้องรับ ต่อจากนั้นก็พึงรับศีลต่อไป

ปาณาตีปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมာทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต)

อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก)

กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการประพฤติผิดในกาม)

มฺุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการกล่าวคำเท็จ)

สุราเมรยมชฺชุปมาทภูจฺจนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)

เมื่อสมาทานองค์สิกขาบทจบ ถ้าประสงค์จะสมาทานรวม พระก็นำให้ผู้รับว่า

อิมานิ ปญฺจ สิกฺขาปทานิ สมาทึยามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท ๕ เหล่านี้)

ถ้าสมาทานเป็นนิจศีล พระผู้ให้จับบอกว่า

อิมานิ ปญฺจ สิกฺขาปทานิ นิจฺจสึทฺถเสน สาธุกํ รกฺขิตพฺพานิ

(สิกขาบททั้ง ๕ เหล่านี้ พึงรักษาให้เป็นนิจศีล ด้วยดี)

ผู้รับศีลที่ประสงค์รักษาให้เป็นนิจศีลพึงรับว่า อาม ภนฺเต (ขอรับ เจ้าข้า) เมื่อไม่แน่ใจว่าจะรักษาให้เป็นนิจศีลได้ก็ไม่ต้องรับ คำที่พระบอกลักษณะนี้ถือว่าเป็นคำแนะนำ ถัดจากนั้น พระจะบอกอานิสงส์ของศีลต่อไปว่า:—

อิมานิ ปณฺจ สิกฺขาปทานิ	(สิกขาบททั้ง ๕ เหล่านี้)
สึเลน สุกฺตึ ยนฺติ	(ชนทั้งหลายไปสู่สุคติด้วยศีล)
สึเลน โภกสมฺปทา	(ความถึงพร้อมด้วยโภคสมบัติมีด้วยศีล)
สึเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ	(ชนทั้งหลายถึงความดับทุกข์ร้อนด้วยศีล)
ตสฺมา สึลํ วิโสชฺเย	(เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์)

ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึง ปกติกาย วาจา ใจ เพราะมีใจคิดงดเว้นจากโทษทางกาย ทางวาจาที่ควรงดเว้น ดังเช่นที่ระบุไว้ในศีล ๕ ศีลจึงสำเร็จด้วยวิริยเจตนา แปลว่า เจตนาคิดงดเว้น คำว่า วิริย กับคำว่า เจริญ แปลว่างดเว้นเหมือนกัน วิริยโดยทั่วไปมี ๓ คือ:—

๑. สัมปัตตวิริย ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า คือไม่ได้รับถือศีลมาก่อน แต่เมื่อได้พบสัตว์มีชีวิตที่จะฆ่าได้ ไปพบทรัพย์ที่จะลักได้ แต่ก็เว้นได้ไม่ฆ่า ไม่ลักเป็นต้น ความคิดงดเว้นได้อย่างนี้ก็เป็นศีลเหมือนกัน แต่ถ่างงดเว้นเพราะไม่ได้โอกาสไม่จัดว่าเป็นศีล

๒. สมทานวิริย ความงดด้วยอำนาจการถือเป็นกิจวัตร การรับถือศีลที่เรียกว่าสมทานศีล เพราะคำว่าสมทานแปลว่าการรับถือ จะสมทานด้วยตนเองคือตั้งใจที่จะงดเว้นจากโทษข้อนั้นๆ เองก็ได้ จะสมทานด้วยรับจากผู้อื่นซึ่งเป็นผู้มีศีลเช่นจากพระภิกษุ สามเณรก็ได้ ถึงแม้จะรับจากผู้อื่นก็มีใช้จะรับแต่ปาก ต้องตั้งใจรับจึงจะได้ศีล ก่อนแต่รับศีลจากผู้มีศีล มีธรรมเนียมขอสวณะและศีลตั้งกล่าวแล้ว

๓. สมุจฺเจทวิริย ความเว้นด้วยตัดขาดมีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติตามภูมิของคนผู้ปฏิบัติ ท่านกล่าวว่าเป็นวิริยของพระอริยเจ้า แต่เมื่อจะอธิบายให้ฟังทั่วๆ ไป ก็อาจอธิบายได้ว่า คือเว้นจนเป็นปกติของตนจริง ๆ

สรุปเบญจศีล คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต

๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก

๓. เว้นจากการประพฤตินิยาม

๔. เว้นจากการกล่าวเท็จ

๕. เว้นจากการดมน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เบญจธรรม แปลว่าธรรม ๕ ประการ คำว่า ธรรม แปลว่าทรงไว้หรือดำรงรักษาไว้ ในที่นี้หมายถึงส่วนที่ดี จึงมีความหมายว่า ทรงคือรักษาไว้หรือดำรงรักษาไว้ ๕ ประการ ในที่นี้ หมายถึงธรรมที่คู่กันกับศีล ๕ เรียกว่า กัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมงาม เป็นเครื่องบำรุงจิตใจให้ตั้งงาม สร้างอศรัยาศันนียที่ดี ศีลเป็นเหตุให้งดเว้นไม่ทำสิ่งที่ เป็นโทษ ถ้ามีเพียงศีล ก็มีเพียงงดเว้นได้จากโทษ แต่ก็ยังมีได้ทำคุณความดี ต่อเมื่อมีธรรมอยู่ด้วยจึงจะเป็นเหตุให้ทำคุณความดี ยกตัวอย่างเช่น รักษาศีล ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เดินไปพบคนนอนหลับอยู่ในทางรถไฟ มีรถไฟแล่นมาแต่ไกล ควรจะปลุกบอกเขาได้แต่ไม่ปลุกบอก อย่างนี้ศีลไม่ขาดเพราะมิได้ไปฆ่าเขา แต่ขาดธรรมคือเมตตา ต่อเมื่อปลุกให้เขารับหลีกออกเสียจากรางด้วยเมตตาจิต จึงจะชื่อว่า มีธรรม ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสทั้งศีลทั้งธรรมคู่กันไว้ในที่หลายแห่งว่า “ศีลวา กัลยาณธมฺโม มีศีลมีกัลยาณธรรม” ดังนี้

๑. เมตตากรุณา	คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๑
๒. สัมมาอาชีวะ	คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๒
๓. ความสำรวมในกาม	คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๓
๔. ความมีสติ	คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๔
๕. ความมีสติรอบคอบ	คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๕

เบญจธรรมนี้ไม่ต้องขออย่างขอศีล ให้ปฏิบัติอบรมบ่มเพาะปลูกให้มีขึ้นประจำจิตใจด้วยตนเอง ได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

ธมฺมญฺเจ เร สุจฺริตํ	พึงประพฤตिसุจริตธรรม
น ตํ ทุจฺจฺริตํ จเร	ไม่ประพฤติตุจริตธรรม
ธมฺมจारी สุขํ เสติ	ผู้ประพฤติธรรมโดยปกติย่อมอยู่เป็นสุข
อสมิ โลกโก ปรมฺหิ จ	ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกอื่น

เบญจศีล เบญจธรรม ที่ได้จำแนกเป็นข้อ ๆ เหล่านี้ จักได้แสดงเป็นคู่ ๆ ในกัณฑ์สืบต่อไปแล

๑๑. เบญจศีล—เบญจธรรม คู่ที่ ๑

ในโลกนี้ มีหมู่มนุษย์และดิรัจฉานนานาชนิดสืบทอดกันมาอยู่ เพราะอาศัยความไม่ล้างผลาญชีวิตกันและความมีเมตตาต่อกัน ส่วนสัตว์บางชนิดที่ดุร้ายและอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ ไม่ได้เพราะความดุร้าย ปราภฏว่าได้สูญพันธุ์ไปแล้วก็มี เช่นสัตว์ไดโนเสาร์ และที่เห็นกันว่ากำลังจะสูญพันธุ์ไปก็มี เช่นเสือ มีคำกล่าวยกเสือเป็นข้อเปรียบเทียบว่า เสือสองตัวอยู่ถ้าเดียวกันไม่ได้ ก็แสดงถึงความดุร้ายของเสือที่ทำลายแม่พวกเดียวกัน มีบางคนเห็นว่า สัตว์ที่มีกำลังมากจะคงอยู่ได้ในโลก ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อยจะหมดไป เพราะสัตว์ที่มีกำลังมากเบียดเบียนสัตว์ที่มีกำลังน้อยเหมือนอย่างปลาใหญ่กินปลาเล็ก ฉะนั้น เมื่อต้องการจะดำรงอยู่ก็ต้องทำให้ตนมีกำลังมาก ความเห็นนี้ยกเหตุผลคัดค้านได้ว่า มีกำลังมากอย่างเดียวไม่อาจดำรงอยู่ได้ ดังสัตว์บางจำพวกที่กล่าวมานั้น ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อยแต่อยู่รวมกันได้เป็นหมู่ใหญ่ ไม่เบียดเบียนทำลายล้างชีวิตกัน มีเมตตาต่อกัน สามารถดำรงอยู่ได้ พึงเห็นหมู่มนุษย์ตลอดจนถึงในหมู่มสัตว์ดิรัจฉาน แม้ชนิดเล็กๆ เช่นมดปลวก เป็นต้น ฉะนั้น ความไม่ทำลายล้างชีวิตกันตามศีลข้อที่ ๑ ของพระพุทธเจ้า และความมีเมตตากรุณาตามธรรมของพระพุทธเจ้าที่คู่กับศีลข้อที่ ๑ นั้น จึงเป็นเหตุเพื่อความดำรงอยู่ของชีวิตทั้งหลายในโลก

(ศีลข้อที่ ๑)

ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่าสัตว์มีชีวิต แปลจากคำว่าปาณาติปาตา คำว่าปาณะคืออินทรีย์ที่หายใจ ที่มีชีวิตเป็นอยู่ หมายถึงมนุษย์และดิรัจฉานทั่วไปทุกชนิด เพราะเมื่อมีชีวิตเป็นอยู่ ก็ต้องหายใจเหมือนกันหมด การหายใจหมายถึงความมีชีวิตหรือความมีชีวิตก็หมายถึงการหายใจ คำว่าปาณาจึงแปลฟังง่าย ๆ ว่าสัตว์มีชีวิต ซึ่งหมายถึงทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉานที่ยังหายใจได้อยู่ดังกล่าวมานั้น การฆ่าคือการทำให้ตายด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม ตลอดจนถึงการทำให้แท้งลูกก็เชื่อว่าเป็นการฆ่าเหมือนกัน เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิตคือความตั้งใจดเว้นจากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด ความตั้งใจดเว้นหรือความงดเว้นได้ไม่ฆ่านี้ ถ้าไม่ได้รับศีลไว้ก่อน แต่เมื่อพบสัตว์มีชีวิตพอจะฆ่าได้ก็คิดงดเว้นขึ้นได้ เช่นเมื่อยุงกัดจะตบให้ตายก็ได้แต่ไม่ตบ เพียงแต่บดให้ไป อย่างนี้เป็นสัมปัตตวิริตี (ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า) ถ่างดเว้นได้ด้วยรับศีลไว้ก่อนหรือตั้งใจถือศีลไว้ก่อนเป็นสมาทานวิริตี (ความเว้นด้วยการถือเป็นกิจวัตร) ถ่างดเว้นได้เป็นปกตินิสัยของตนจริง ๆ ก็เป็นสมุจเฉทวิริตี

(ความเว้นด้วยการตัดขาดมีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ) ความตั้งใจดเว้นดังกล่าวมีเมื่อใด ศิลข้อนี้ก็เหมือนนั้น มีปัญหาว่า เด็ก ๆ ไม่รู้เพียงสาไม่ได้ฆ่าสัตว์อะไรจะชื่อว่า มีศีลหรือไม่ คนที่ยังไม่ฆ่าสัตว์เพราะยังไม่มีโอกาสจะฆ่าจะชื่อว่า มีศีลหรือไม่ ก็อาจตอบได้ด้วยอาศัยหลัก วิรติว่า ไม่ชื่อว่า มีศีล เพราะไม่มีวิรติเจตนา คือความตั้งใจดเว้น เช่นเด็กไม่รู้เพียงสา นั้น ยังไม่รู้จักตั้งใจดเว้น คนที่ยังไม่มีโอกาสจะฆ่าก็ไม่มี ความตั้งใจดเว้น

การลวงศีลข้อนี้มีขึ้นในเมื่อสิ่งที่จะฆ่าเป็นสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ยู่ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต มีเจตนาคิดจะฆ่า พยายามฆ่าด้วยเจตนา นั้น ด้วยการทำเองก็ตาม สั่งใช้ให้คนอื่นทำก็ตาม และสัตว์ก็ตายด้วยความพยายามนั้น เมื่อประกอบด้วยองค์ลักษณะดังกล่าว ศีลก็ขาด มีปัญหาว่าไม่ได้เจตนาเหยียบมดตาย ศีลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะไม่รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ยุงกัศตบยุงแต่ยุงบินหนีไปเสียก่อน ศีลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะว่าสัตว์ไม่ตาย

การฆ่าสัตว์ท่านแสดงว่ามีโทษมากและน้อยต่าง ๆ กัน คือ ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณมาก มีเจตนาฆ่าแรงมาก มีความพยายามมาก ก็มีโทษมาก ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณน้อย มีเจตนาอ่อน มีความพยายามน้อย ก็มีโทษน้อยลงมาตามส่วน

ผู้ทำศีลข้อนี้ขาดแล้ว เมื่อรับศีลใหม่ หรือไม่รับจากใครแต่ตั้งใจถือศีลขึ้นใหม่ด้วยตนเอง ศีลก็กลับมีขึ้นใหม่ เพราะหลักอยู่ที่วิรติเจตนา คือความตั้งใจดเว้นดังกล่าวแล้ว ตั้งใจดเว้นขึ้นเมื่อใด ศีลก็เกิดขึ้นเมื่อ นั้น ฉะนั้น ถึงจะรับศีลจากพระแต่รับเพียงด้วยปากใจไม่ได้คิดดเว้นอะไรก็ไม่เกิดเป็นศีลขึ้น ถึงไม่ได้รับศีลจากพระแต่มีใจดเว้นก็เกิดเป็นศีลขึ้นได้ มีข้อที่ต่างกันอยู่ว่า การรับจากพระเป็นการแสดงตน และเป็น การกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณซึ่งทำให้ต้องสำนึกตนในคำสัตย์ปฏิญาณนั้น เป็นเครื่องช่วยทำให้ศีลมันเข้า และการรับศีลเมื่อไม่ได้ตั้งใจรับเป็นนิจ ถึงจะไปลวงศีลเข้าในภายหลังเพราะความพลั้งเผลอ หรือเพราะเหตุจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่เสียสัตย์ปฏิญาณอะไร ทั้งนี้ก็สุดแต่จะตั้งใจดเว้นไว้ อย่างไร

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อ ๑)

พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีความว่า ตนรักชีวิตของตน สะดุ้งกลัวความตายฉนั้นใด สัตว์อื่นก็รักชีวิตของตน ๆ และสะดุ้งกลัวความตายฉนั้น ฉะนั้น จึงไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คน

อื่นฆ่า อื่นหนึ่ง ตนรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น จึงไม่ควรสร้างความสุขให้แก่ตนด้วยการก่อทุกข์ให้แก่คนอื่น อาศัยหลักพระพุทธภาษิตดังกล่าวนี้จึงเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ ด้วยอาศัยหลักยุดิธรรมและหลักเมตตากรุณา หลักยุดิธรรมคือหลักการให้ความยุติธรรมคุ้มครองชีวิตสัตว์ทั้งหลายโดยเที่ยงธรรมเสมอหน้ากันทั้งหมด ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์จรทุกชนิด มิใช่บัญญัติด้วยลำเอียงเข้ากับมนุษย์ ว่ามนุษย์ควรฆ่าสัตว์จรกินได้ หรือลำเอียงเข้ากับสัตว์จร เพราะทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์จร เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องหายใจอยู่เหมือนกัน และต่างก็รักชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์อยู่เหมือนกัน ฉะนั้น การให้ความคุ้มครองชีวิตโดยเสมอหน้ากันหมดไม่เลือกกว่าเราว่าเขา ไม่เลือกกว่าตนว่าผู้อื่น ไม่เลือกกว่ามนุษย์ว่าสัตว์จรชนิดไหน จึงเป็นการยุติธรรมปราศจากความลำเอียงอย่างแท้จริง แต่มนุษย์เรามีปกตินิสัยเข้ากับตัวด้วยอำนาจความโลภโกรธหลง จึงพอใจบัญญัติอะไรให้อนุโลมกับปกตินิสัย และอ้างปกตินิสัยอันมีกิเลสนี้แหละให้เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ที่บัญญัติให้มนุษย์มีสิทธิ์ตัดชีวิตสัตว์จรเพื่อใช้เนื้อทำอาหารได้โดยไม่ผิด ทั้งเป็นการชอบธรรมด้วย ลองนึกดูว่าถ้าเสียอ้างว่าคนเกิดมาเป็นอาหารของเสือ คนก็คงไม่ยอมเป็นแน่ โดยทำนองเดียวกัน ถ้าปลาเนื้อพูดได้ก็คงไม่ยอมให้ถือว่าเกิดมาเป็นอาหารของคนเหมือนกัน ข้อที่คนเราลำเอียงเข้ากับตัวนี้มีตัวอย่างให้เห็นได้อีกมากมาย เช่นในบางคราว สัตว์สัตว์จรทำร้ายคน คนก็พูดกันเป็นข่าวว่าสัตว์นั้น ๆ ดุ แต่คนทำร้ายสัตว์สัตว์จรทุก ๆ ไปไม่พูดกันว่าคนดุ ในคราวหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว ปลาฉลามกินคนที่ลงเล่นน้ำที่ศรีราชา เกิดเป็นข่าวเกรียวกราว สมเด็จพระสังฆราชเจ้าในพระโกศ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) รับสั่งเป็นเชิงประทานแก่คิดว่า “ปลากินคนเป็นข่าวอะอะกันใหญ่ แต่คนกินปลาเงียบ ไม่มีใครพูด” เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าคนเรามีความลำเอียงเข้ากับตัวอยู่มากมายนักดังกล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตัดความลำเอียงได้หมด ประทานความยุติธรรมแก่ทุก ๆ ชีวิตสัตว์เสมอเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาแก่สัตว์ทุกถ้วนหน้า เหมือนอย่างมารดาบิดามีเมตตากรุณาแก่บุตรธิดา มารดาบิดาผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาไม่อาจจะฆ่าเองหรือยอมให้ใครฆ่าบุตรธิดาของตนได้ฉันใด พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้น เพราะทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

(ทำร้ายร่างกายและทรกรรมสัตว์)

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อ ๑ เพื่อมิให้เบียดเบียนชีวิตของกันและกัน ด้วยเมตตากรุณา ฉะนั้น จึงมิใช่ควรเว้นจากการฆ่าสัตว์เพียงอย่างเดียว ควรเว้นจากการทำร้าย

ร่างกายกันและการทรมานสัตว์ให้ลำบากด้วย แม้การทำร้ายร่างกายอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ควร
เว้น เช่นคนที่โตกว่าชกต่อยข่มเหงคนที่เล็กกว่า ฟีรังแกน้อง การทรมานคือการทำสัตว์
ให้ลำบากแม้เพื่อเล่นสนุกก็ควรเว้น เช่นเล่นเผาหนูทั้งเป็น ใช้น้ำมันราดตัวให้ชุ่มจุดไฟปล่อย
ให้วิ่งไฟติดโพลงไป เป็นการเล่นสนุก ตลอดถึงการเล่นก่ดจิ้งหรีดเป็นต้น สำหรับผู้ใหญ่บางที่
ก็เล่นทรมานสัตว์ เช่นชนวัว ชนไก่ เป็นการสนุกบ้าง เป็นการพนันบ้าง เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ
ทั้งสิ้น การใช้งานสัตว์จนเกินกำลังเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำเหมือนกัน การทำเหล่านี้เป็นการก่อ
ทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น แสดงว่าผู้ทำมีใจขาดเมตตากรุณา ไม่ได้คิดย้อนมาคิดว่าถ้าถูกทำเช่น
นั้นบ้างจะเป็นอย่างไร

(การล่าสัตว์)

การเล่นสนุกอีกอย่างหนึ่งของคน คือการล่าสัตว์ในป่า บางคนถือว่าเป็นการฝึกผจญภัย
ทำให้ใจกล้า แต่ก็ผจญอย่างเอาเปรียบ เพราะใช้อาวุธและหลบอยู่บนห้างบนต้นไม้หรือใน
ที่กำบัง และสัตว์มากชนิดไม่มีทางจะต่อสู้ด้วยเลย สัตว์บางชนิดยังไม่คุ้นกับความมีใจดำ
อำมหิตของคน เห็นคนเข้าก็คงไม่คิดว่าเป็นเพศธมมาต รือมองดูอย่างทิ้ง สงสัยว่าคนคงเป็น
เพื่อนสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งความจริงก็เป็นอย่างนั้น จึงถูกยิงอย่างสะดวก บางสัตว์ที่ถูกยิงเป็นแม่
มีลูกอ่อนติดตาม ครั้นถูกยิงแล้วก็พยายามปิดบาดแผล ออกกลืนความเจ็บปวด มิให้ลูกเห็น
แสดงอาการเศร้าโศก และแสดงความรักอาลัยลูกอย่างสุดซึ้ง แล้วก็ตกลงมาตาย คนที่ยิงแม่
ที่แรกจะไม่คิดอะไร ครั้นเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว เห็นสายตาสัตว์ผู้แม่ที่มองตนอย่างละห้อย
เหมือนจะถามสาเหตุ เกิดสงสารสังเวชจนเลิกการล่าสัตว์ตั้งแต่นั้นก็มี บางทีในฤดูแล้ง
สัตว์ป่าจำต้องกระเสือกกระสนมาดื่มน้ำในสระที่มีคนไปคอยดักยิงอยู่ แม่น่าจะรู้ว่ามีภัยก็ต้อง
มาเพราะความระหายน้ำแล้วถูกยิงอย่างยอมให้ยิง การยิงสัตว์เป็นการกีฬาในคราวสัตว์เผชิญ
ทุกข์เช่นนี้ เป็นการแสดงความโหดร้ายยิ่งนัก ผู้ที่มีใจอำมหิตโหดร้ายนี้แหละคือยักษ์ในหมู่
มนุษย์และในหมู่ดิรัจฉาน ผู้ที่ใช้ความคิดให้ถูกต้องสักหน่อยจักทำอย่างนั้นไม่ได้เลย ในฐานะ
นับถือพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ควรทำ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นึกเปรียบเทียบระหว่างตัวเรากับผู้
อื่นสัตว์อื่นว่าต่างรักชีวิตกลัวตายเหมือนกัน แล้วควรเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน ควร
ปลูกเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

(อัฐวินิบาตกรรม)

มิใช่แต่การฆ่าสัตว์มีชีวิตอื่นเท่านั้น ถึงการฆ่าตัวเองตายที่เรียกว่าอัฐวินิบาตกรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามมิให้ทำ การฆ่าตัวเป็นการแสดงความอับจน พ่ายแพ้ หมดทางแก้ไข หมดทางออกอย่างอื่น สิ้นหนทางแล้ว เมื่อฆ่าตัวก็เป็นการทำลายตัว เมื่อทำลายตัวก็เป็นการทำลายประโยชน์ทุก ๆ อย่างที่จะพึงได้ในชีวิต ในบางหมู่เห็นว่าการฆ่าตัวในบางกรณีเป็นเกียรติสูง แต่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นโมฆกรรม คือกรรมที่เปล่าประโยชน์ เรียกผู้ที่ทำว่า โมฆบุคคลคือคนเปล่า เท่ากับว่าตายไปเปล่า ๆ ควรจะอยู่ทำอะอะไรให้เกิดเป็นประโยชน์ต่อไป ได้ก็หมดโอกาสเสียแล้ว ตรงกับคำที่พูดกันว่าเสียไปเสียแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สงวน รักษาตนให้ดีตลอดเวลาทั้งปวง ทรงห้ามมิให้มอบตนให้แก่ใครและไม่ให้ฆ่าตัวเอง เช่นเดียวกับมิให้ฆ่าสัตว์อื่น โดยปกติคนทุกคนรักชีวิต รักตนกลัวตาย แต่เพราะเหตุบางอย่างบางครั้ง อาจเกิดการคิดสละชีวิต ก็เมื่อเกิดความคิดเช่นนั้นขึ้นได้ ไฉนจะทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งขึ้นไม่ได้ คือคิดอยู่ต่อไป เว้นไว้แต่จะแพ้แก่ความคิด แพ้แก่ใจตนเอง ฉะนั้น เมื่อมีสติระวังมิให้เป็นผู้พ่ายแพ้อย่างหมดประตุเช่นนั้น แต่ให้เป็นผู้ชนะตนเอง ชนะใจตนเองได้แล้วจะไม่ก่อกรรมนั้นให้แก่ตนได้เลย

(ธรรมคຸกับศีลข้อ ๑)

คือ เมตตา กรุณา เป็นกัลยาณธรรม ธรรมที่งาม หรือธรรมที่ทำให้เป็นกัลยาณชนคน งาม เมตตากรุณาเป็นมูลฐานให้เกิดศีลข้อที่ ๑ และทำให้จิตใจงาม เป็นเหตุก่อการกระทำ เกื้อกูลขึ้นอีก ดังเช่นไม่ฆ่าสัตว์ด้วยมีศีล และเกื้อกูลสัตว์ด้วยมีธรรมคือความเมตตา กรุณา การไม่เกื้อกูลใครไม่ทำให้เสียศีล เพราะไม่ได้ฆ่าใคร แต่ขาดธรรมคือกรุณา ฉะนั้น จึงควรปลุกเมตตา กรุณาให้มีคຸไปกับศีล

เมตตา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข คำว่าไมตรีจิต หรือมิตรจิต ก็คือจิตใจ ที่ประกอบด้วยเมตตา คนที่มีมิตรจิตเรียกว่ามิตร ตรงกันข้ามกับศัตรูหรือไฟรีซึ่งมีจิตพยาบาท มุ่งร้าย เมตตาจึงตรงข้ามกับโทสะพยาบาท เมตตาเป็นเครื่องอุปถัมภ์ โทสะพยาบาทเป็น เครื่องทำลายล้าง ฉะนั้น เมื่อมีเมตตาต่อกันย่อมคิดจะเกื้อกูลกันให้มีความสุข ถึงจะ ประพฤติผิดพลั้งพลาดต่อกันบ้างก็ให้อภัยกันไม่ถือโทษ เหมือนอย่างมารดาบิดาผู้เปี่ยม ด้วยเมตตาไม่ถือโทษด้วยโทสะพยาบาทในบุตรธิดา แต่ถ้าขาดเมตตาต่อกันแล้วก็ตรงกันข้าม

สถานและสิ่งของเป็นเครื่องเกอูกูลที่มีอยู่ทั่วไป เช่นวัด โรงเรียน และที่ศึกษาอบรมต่าง ๆ เป็นต้น ล้วนประกาศเมตตาจิตของผู้จัดตั้งหรือจัดทำเพื่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่คนทั้งหลาย

กรุณา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นสัตว์อื่นปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิดแก่ผู้อื่น ก็พลอยหวนใจสงสาร เป็นเหตุให้คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน กรุณานี้ตรงกันข้ามกับ วิหิงสาความเบียดเบียน สิ่งที่เป็นเครื่องช่วยเปลื้องช่วยบำบัดทุกข์ภัยทั้งหลายเช่นโรงพยาบาล เป็นต้น ล้วนประกาศกรุณาของท่านผู้สร้าง

ชีวิตของทุกคนดำรงอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยความเมตตากรุณาของผู้อื่นมาตั้งแต่เบื้องต้น คือ ตั้งแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และรัฐบาล ญาติมิตรสหาย เป็นต้น ไม่เช่นนั้นถึงไม่ถูกใครฆ่าก็ไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้เลย เหมือนอย่างมารดาบิดาทิ้งทารกไว้เฉย ๆ ไม่ถนอมเลี้ยงดู ไม่ต้องทำอะไรทารกก็จะสิ้นชีวิตไปเอง ฉะนั้น เมื่อทุก ๆ คนมีชีวิตเจริญ มาด้วยความเมตตากรุณาของท่าน ก็ควรปลูกเมตตากรุณาในชีวิตอื่นสืบต่อไป

วิธีปลูกเมตตา คือคิดตั้งใจปรารถนาให้เขาเป็นสุข นี้เป็นเมตตา และคิดตั้งใจปรารถนาให้เขาปราศจากทุกข์ นี้เป็นกรุณา ที่แรกท่านแนะนำให้คิดไปในตนเองก่อนแล้ว ให้คิดเจาะจงไปในคนที่รักนับถือซึ่งเป็นที่ใกล้ชิดสนิทใจ อันจะหัดให้เกิดเมตตากรุณาได้ง่าย ครั้นแล้วก็หัดคิดไปในคนที่ห่างใจออกไปโดยลำดับ จนในคนที่ไม่ชอบกัน เมื่อหัดคิดโดยเจาะจงได้สะดวก ก็หัดคิดแผ่ใจออกไปด้วยเมตตากรุณาในสรรพสัตว์ไม่มีประมาณ ทุกถ้วนหน้า เมื่อหัดคิดตั้งใจดังกล่าวบ่อย ๆ เมตตากรุณาจะเกิดขึ้นในจิตใจ เหมือนอย่าง หว่านพืชลงไปแล้วหมั่นปฏิบัติตามวิธีเพาะปลูก เช่นรดน้ำเป็นต้นเนื่อง ๆ พืชก็งอกขึ้น ฉะนั้น ฉะนั้นควรเริ่มเพาะปลูกเมตตากรุณาในพื้ในนื่อง ในมารดาบิดา ตลอดถึงในเพื่อนที่ไม่ค่อยชอบ เป็นต้น เมื่อพืชคือเมตตากรุณาออกจนแล้ว ตัวเรานี้แหละจะเป็นสุขก่อนใครหมด

โลโกปตมฤกา เมตตา
เมตตาเป็นธรรมก้าจุนโลก

๓ ตุลาคม ๒๕๐๒

๑๒. เบญจศีล — เบญจธรรม คู่ที่ ๒

ในสมัยหนึ่งในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเชตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี โภคตรัฐ มีพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนคนหนึ่ง เป็นผู้ที่พระราชาแห่งรัฐนั้นทรงยกย่องนับถือยิ่งกว่าพราหมณ์คนอื่น ๆ จึงคิดว่าในหลวงทรงเห็นเราว่าเป็นผู้มีศีลหรือมีสุตะ (คือมีวิชาความรู้ เพราะได้เรียนมาแล้ว) จึงทรงนับถือเป็นราชครู เราจะทดลองดูให้รู้แน่ที่ศีลหรือวิชาความรู้จักสำคัญกว่ากัน วันหนึ่งเมื่อเข้าไปเฝ้าพระราชาในพระราชวัง จึงลองหยิบเอาเงิน ๑ กหาปณะ จากที่เก็บของราชเหรัญญิก (ผู้รักษาเงินหลวง) ราชเหรัญญิกก็นิ่งไม่พูดว่าอะไรเพราะเคารพในครั้งที่ ๒ พราหมณ์ก็ลองทำอย่างนั้นอีก ราชเหรัญญิกก็ยังนิ่ง ครั้นพราหมณ์นั้นก็ทดลองนั้น ลองหยิบเอาอีกเป็นครั้งที่ ๓ ราชเหรัญญิกจึงร้องขึ้นว่าโจรลักพระราชทรัพย์ จับตัวพราหมณ์ ผูกพันธนาการไปแสดงต่อพระราชา กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาได้ทรงสดับแล้วไม่สบายพระราชหฤทัย ได้ตรัสสอบถามความจริงแก่พราหมณ์ พราหมณ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า ข้าพระองค์มิได้มีเจตนาลักพระราชทรัพย์ มีเจตนาเพียงเพื่อจะทดลองดูให้หายสงสัยเท่านั้น เพราะข้าพระองค์สงสัยอยู่ว่าศีลกับวิชาความรู้สองอย่างนี้ อย่างไหนจะสำคัญกว่ากัน จึงลองทำเหมือนผิดศีล คือทำแกเล้งหยิบฉวยทรัพย์หลวง ดังที่ราชเหรัญญิกได้กราบทูลนั้น บัดนี้ข้าพระองค์สิ้นสงสัยแล้ว เห็นชัดแล้วว่าศีลสำคัญ เมื่อพระราชาได้ทรงทราบเรื่องการทดลองศีลของพราหมณ์แล้ว ก็ไม่ทรงถือว่าเป็นความผิด พราหมณ์ได้กราบทูลขอพระราชานุญาตบวชในสำนักพระพุทธเจ้า พระราชาได้พระราชทานอนุญาต พราหมณ์นั้นจึงได้เข้าบรรพชาอุปสมบทอยู่ในพระพุทธศาสนาสืบมา

เรื่องนี้พระอาจารย์ได้เขียนเล่าไว้ ตั้งชื่อว่าเรื่องทดลองศีล เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงว่าศีลนั้นเป็นข้อสำคัญในทางความประพฤติตัว คู่กับวิชาความรู้ที่เป็นข้อสำคัญในการเลี้ยงชีวิต เป็นต้น จะหมิ่นศีลเสียว่ามีวิชาความรู้ยิ่งก็พอดังนี้หาขอบไม่ จำต้องมีศีลด้วยจึงจะได้รับความยกย่องนับถือให้ดำรงฐานะตำแหน่งต่าง ๆ แม้จะดำรงฐานะตำแหน่งสูง มีวิชาสามารถ ถ้าประพฤติเป็นการผิดศีลเป็นที่ปรากฏดังพราหมณ์ราชครูหยิบทรัพย์หลวง ก็จะต้องเสื่อมเสีย และต้องได้รับโทษตามความผิด และตามกฎหมายในเวลานั้นลักทรัพย์เพียง ๑ บาท ก็มีโทษถึงประหารชีวิต เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ได้ปรับโทษการลักทรัพย์ตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไปเป็นปาราชิก คือขาดจากเป็นภิกษุ จะอุปสมบทอีกไม่ได้ เท่ากับเป็นโทษประหาร

ในทางศาสนา อนุโลมตามกฎหมายบ้านเมือง และตามมาตราเงินในเวลานั้น ๕ มาสก เป็น ๑ บาท ๕ บาท เป็น ๑ กหาปณะ พราหมณ์นักทดลองศีลได้หิบบทรัพย์หลวงเกิน ๑ บาทมากมาย ฉะนั้นแม้จะเป็นการทำเพื่อทดลองดูแต่ถ้าพระราชามีทรงเชื่ออย่างนั้นก็มีหวังว่าจะได้รับมหันตโทษ ใครๆ จึงไม่ควรทดลองศีลอย่างพราหมณ์ตามที่เล่า และใครจะเชื่อ เมื่อไปหิบบของอะไรของใครเจ้าของอะอะขึ้นจึงพูดแก้ว่าลองหิบบดูเล่นๆ เท่านั้นไม่ใช่หิบบเอาจริงๆ เพื่อให้ทราบหลักเกณฑ์ของศีลข้อที่กล่าวนี้ จะได้แสดงเรื่องศีลข้อนี้โดยเฉพาะต่อไป

(ศีลข้อที่ ๒)

อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก คำว่าสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ หมายถึงของทุกๆ อย่างที่มีเจ้าของยังหวงเหนี่ยวถือกรรมสิทธิ์อยู่สิ่งของหรือวัตถุทุกอย่างที่บุคคลสามารถเข้ายึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ เรียกรวมว่าทรัพย์ แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ คือ

สังหาริมทรัพย์ ได้แก่ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ ไม่ว่าตัวทรัพย์นั้นเคลื่อนที่ได้เองเพราะเป็นสิ่งมีวิญญาณ (สวิญญาณกทรัพย์) เช่นช้าง ม้า วัว ควาย หรือเป็นสิ่งที่คนทำให้เคลื่อนเพราะเป็นสิ่งไม่มีวิญญาณ (อวิญญาณกทรัพย์) เช่นสมุด ดินสอ ปากกา เงิน ทอง เป็นต้น

อสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ได้แก่ที่ดินและบ้านเรือนที่ปลูกอย่างถาวรบนที่ดิน ถ้าแบ่งทรัพย์ออกเป็นสวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่มีวิญญาณ) และอวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณ) อสังหาริมทรัพย์ก็จัดเข้าในอวิญญาณกทรัพย์ (สัตว์บางชนิดได้ยืมว่าเกิดติดที่ เช่นหอยนางรม ถ้าเป็นอย่างนั้นก็เป็นสวิญญาณกะที่เป็นอสังหาริมะ)

ทรัพย์เหล่านี้ที่มีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์อยู่ เรียกว่าอทินนะ สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คำว่าไม่ได้ให้ ก็หมายความว่ายังถือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของอยู่ ยังไม่สละกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ และคำว่าเจ้าของ หมายถึงคนใดคนหนึ่งก็ได้ หมายถึงส่วนกลางก็ได้ เช่นถ้าเป็นของของใครคนไหน คนนั้นก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของสมาคมไหนองค์การไหน สมาคมนั้นองค์การนั้นก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของหลวง หลวงก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของสงฆ์ของศาสนา สงฆ์และศาสนาก็เป็นเจ้าของ เป็นต้น

การถือเอา (สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) ด้วยจิตคิดลัก มาจากศัพท์ว่า อาทานะ ในคำ

ว่า อทินนาทานา (อทินน+อาทาน) หมายความว่าถือเอาทรัพย์ซึ่งเป็นของผู้อื่นไปจากความ
ครอบครองของเขา ด้วยเจตนาทุจริต คือด้วยเจตนา(เจตนาลักขโมย) เรียกสั้น ๆ ว่าลัก

การลักทุกอย่างที่ผิดศีลข้อที่ ๒ นี้ มีโทษน้อยและมากตามวัตถุที่ลัก เจตนาที่ลัก และ
กิริยาที่ประกอบโจรกรรม ถ้าวัตถุที่ลักเล็กน้อย เจตนาอ่อน กิริยาที่ทำการลักไม่ร้ายแรง ก็มี
โทษน้อย ถ้าวัตถุที่ลักมาก เจตนาแรง กิริยาที่ทำการลักร้ายแรง ก็มีโทษมากขึ้น คือเป็นบาป
มากขึ้นตามส่วนกัน และจะลักเองหรือสั่งใช้ให้ผู้อื่นลักก็เป็นการลักอันผิดศีลข้อนี้เหมือนกัน

ถ้าจะถามว่าอทินนาทานเป็นศีลข้อที่ ๒ ใช่ไหม ตอบว่าไม่ใช่ เพราะอทินนาทาน
แปลว่าการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก อทินนาทานจึงไม่ใช่ศีล แต่เป็นการทำ
ที่ผิดศีล ถ้าถามว่าอะไรเป็นศีลข้อที่ ๒ ตอบว่าเวรมณี คือความเว้นจากอทินนาทาน หรือวิริติ
เจตนางดเว้นนี้แหละเป็นศีล ถ้าตั้งใจไว้ว่าจะไม่ลักของของใคร ด้วยรับศีลไว้หรือด้วยตั้งใจ
เอาเอง ก็เป็นสมาทานวิริติ ถ้าไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อนไปพบของใครวางเปลอไว้ จะลักก็ได้ แต่ก็
เกิดตั้งใจขึ้นเดี๋ยวนั้นว่าไม่ลัก เป็นสัมปตตวิริติ ถ้าเว้นได้เป็นปกตินิสัย ไม่มีเกิดความคิดจะ
ลักขึ้นเลยทุกสิ่งทุกโอกาส ก็เป็นสมุจเฉตวิริติ เช่นเดียวกับที่ได้แสดงแล้วในศีลข้อที่ ๑

การล่วงศีลข้อนี้มีขึ้นในเมื่อของที่ลักเป็นของที่มีเจ้าของหวงแหน ตนก็รู้ว่าเป็น
ของที่มีเจ้าของหวงแหน มีเจตนาลัก ทำการลักเองหรือสั่งใช้ให้คนอื่นลักและได้ของนั้นมา
ใครมือไวใจเร็วประพฤติผิดศีลข้อนี้ เมื่อตั้งใจงดเว้นขึ้นใหม่เมื่อใด ก็เกิดเป็นศีลขึ้นอีกเหมือนนั้น
เพราะศีลมีขึ้นด้วยวิริติเจตนา ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน

อนึ่ง ควรเว้นจากลักทรัพย์โดยอ้อม คือไม่ใช่โจรกรรมหรืออทินนาทานโดยตรง แต่
ว่าอนุโลมโจรกรรม เช่น

สมโจร คือเป็นใจรับซื้อของโจรของขโมย

ปกกลอก คือคบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาทรัพย์ถ่ายเดียว หาวิธีให้
เขาจ่ายทรัพย์ให้ บางทีจนถึงเขาต้องสิ้นตัว ต้องตกยาก

รับสินบน คือถือเอาทรัพย์ที่เขาให้ เพื่อช่วยทำธุระให้แก่เขาในทางที่ผิด

อีกอย่างหนึ่ง ควรเว้นจากการทำทรัพย์ของผู้อื่นให้สูญที่ตนจะต้องรับใช้ อันนับว่า
เป็นฉاياโจรกรรม ฉายาแปลว่าเงา ฉายาโจรกรรมก็ได้แก่เงาของโจรกรรม คือใกล้จะเป็น
โจรกรรมทีเดียว เช่น

ผลาญ คือทำอันตรายแก่ทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยโทษะพยาบาท เช่นผูกโกรธเขาจึงลอบ
พินทุ์ผลไม้ของเขา ลอบทำของอะไรของเขาให้เสีย

หยาบฉวย คือถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยความมักง่าย เช่นบุตรหลานผู้ประพฤติก
ง่ายไม่บอกขออนุญาตก่อน หยาบฉวยสิ่งของของมารดาบิดาปู่ย่าตายายไปใช้ ด้วยถือว่าเป็น
ของมารดาบิดาและญาติ มิตรสหายหยาบฉวยสิ่งของของมิตรไปใช้ไม่ได้บอกให้เจ้าของรู้

อันคนที่คุ้นเคยไว้วางใจกัน เช่นเป็นญาติกัน เป็นมิตรสหายกัน เรียกว่าคนวิสาสะกัน
คำว่าวิสาสะแปลว่าคุ้นเคยกัน ไว้วางใจกัน คนที่มีวิสาสะกันนี้อาจถือวิสาสะ คือถือเอาสิ่ง
ของของกันไปใช้ มิได้บอกให้เจ้าของรู้ก่อน แต่การถือวิสาสะนี้มีโทษถ้าถือไม่ถูกลักษณะ
เมื่อถือให้ถูกต้องตามลักษณะของการถือวิสาสะจึงจะไม่มีโทษ ลักษณะของการถือวิสาสะที่
ถูกต้อง คือ

เจ้าของเป็นผู้สนิทกับตน เมื่อถือวิสาสะแล้ว จะไม่มีใครสนเท่ห์

เจ้าของได้สั่งอนุญาตไว้ หรือเป็นสิ่งที่เขาไม่หวง หรือพอให้แก่ตนได้

เมื่อถือเอาแล้ว เขารู้เข้าเขาจะพอใจ หรือไม่ว่าอะไร

การถือวิสาสะไม่ถูกลักษณะมีโทษทำความไม่พอใจแก่เจ้าของ ทำให้เขาสิ้นรักสิ้นไว้
วางใจในตน และทำให้เป็นที่สงสัยของคนอื่นว่าตนเป็นโจรเป็นขโมย ฉะนั้น ยิ่งคุ้นเคยกัน
มากก็ควรระวังระวังเพื่อมิให้เกิดความประมาทถือเสียว่าคุ้นเคยกันพาให้ประพฤติดิตต่อกันเช่น
ถือวิสาสะกันอย่างมักง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ความคุ้นเคยก็จะกลายเป็นเหตุก่อความกินแหนงแตก
ร้าง ถ้าไม่คุ้นเคยกันยิ่งดีกว่า

(หลักแห่งบัญญัติศีลข้อที่ ๒)

พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติศีลข้อนี้ต่อจากข้อที่ ๑ พิจารณาเห็นว่าทรงบัญญัติขึ้นด้วย
อาศัยหลักกัณฑ์ธรรมและเมตตากรุณาเช่นเดียวกัน เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีทรัพย์สินไว้สำหรับ
บริโภคใช้สอย และไม่ปรารถนาให้ใครลักขโมยช่วงชิงไป บางคนต่อสู้เพื่อป้องกันทรัพย์สินจน
ถึงต้องบาดเจ็บล้มตาย เมื่อตนไม่ชอบให้ใครมาลักทรัพย์สินของตนก็ไม่ควรลักทรัพย์สินของคนอื่น
ฉะนั้น การไม่ลักทรัพย์สินของกันจึงเป็นการละเว้นที่ยุติธรรมในทรัพย์สิน เพราะเป็นการละเว้น

ความลำเอียงเห็นแก่ตัวเสียได้ ด้วยนึกเห็นใจคนอื่นที่มีความหวงแหนรักษาทรัพย์เหมือนกับ
ตน และคนเราจะอยู่ด้วยกันเป็นสุขก็เพราะไม่เบียดเบียนในทางต่าง ๆ ในทางหนึ่งคือไม่
เบียดเบียนทรัพย์ของกัน ละเว้นจากการเบียดเบียนกันได้ก็ด้วยปลูกเมตตากรุณาในกัน คอย
ยับยั้งหักห้ามใจที่อยากได้หรือโกรธเกลียด เมื่อมีเมตตาหวังดีมีกรุณาหวังช่วยกันอย่างจริง
ใจแล้วก็จะไม่คิดขโมยของกัน ฉะนั้น ศีลข้อนี้จึงเป็นศีลโดยปกติของคนที่มีเมตตากรุณาต่อ
กัน ไม่ต้องไปรับมาจากที่ไหนเลย แต่เกิดจากใจเมตตากรุณาเอง ดังเช่นมารดาบิดาและผู้ที่มี
เมตตาทั้งหลายไม่ได้ไปรับศีลจากที่ไหน แต่ก็มีศีลในบุตริธิตาและในผู้ที่ตนเมตตา ไม่มีคิด
เลยที่จะเบียดเบียนทรัพย์ของบุตริธิตาและในผู้ที่ตนเมตตา มีแต่คิดให้อาศัยหลักเมตตากรุณา
ดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อนี้ และด้วยศีลข้อนี้เป็นอันรับรองความมีกรรมสิทธิ์
ในทรัพย์ของเจ้าของทรัพย์ทุกคน มีบางคนกล่าวอ้างว่าพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ยึดถือทรัพย์
ถ้ามีก็ให้รวมเป็นกองกลางคือเป็นของสงฆ์ คำอ้างนี้ผิดหลักศีลข้อนี้และผิดหลักสัมมาอาชีวะ
(เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) ในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อนี้ เป็นอัน
ทรงรับรองความมีทรัพย์ยึดครองอยู่ จึงห้ามมิให้ลักทรัพย์ของกัน และทรงสอนให้ประกอบ
อาชีพแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ เมื่อได้มาก็ให้รักษาไว้ให้ดี และใช้จ่ายให้พอสมควรแก่
กำลัง ส่วนของสงฆ์นั้นเกี่ยวแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อมีวัดขึ้น ก็ต้องมีกองกลางสำหรับวัด เรียก
ว่าเป็นของสงฆ์สำหรับวัดเป็นวัด ๆ ไป เช่นเดียวกับในฝ่ายอาณาจักรก็มีของหลวง ขององค์
การ ของสมาคมนั้น ๆ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้ต้องรวมของบุคคลเข้าเป็นของสงฆ์
และในคำสอนที่ให้สละบริจจาค ก็สอนให้รู้จักเลือกให้ มิได้สอนให้สละเรื่อยไป แต่เมื่อจะออก
บวชต้องสละสมบัติฆราวาสอยู่เอง และต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของผู้บวช เป็นคฤหัสถ์
ก็ควรปฏิบัติตามฆราวาสธรรม (ธรรมของคฤหัสถ์) เป็นพระจะปฏิบัติอย่างชาวบ้านหรือชาว
บ้านจะปฏิบัติอย่างพระหาได้ไม่ ในธรรมข้อเดียวกันบางข้อก็มีวิธีปฏิบัติต่างกัน เช่นสัมมา
อาชีวะ เป็นพระเที่ยวบิณฑบาตเป็นสัมมาอาชีวะ ไปประกอบการค้าไม่เป็นสัมมาอาชีวะ
เป็นคฤหัสถ์ประกอบการค้าในทางชอบเป็นสัมมาอาชีวะ แต่จะเที่ยวบิณฑบาตไม่ได้ ฉะนั้น
การอ้างเอาพระพุทธศาสนาต่าง ๆ นั้น บางทีเป็นการอ้างเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง นอก
พระพุทธศาสนา

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๒)

คือสัมมาอาชีวะ ความเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เป็นข้อที่ควรมิให้คู่ไปกับศีลข้อนี้ คน

มีศิลปะที่ยากจนขัดสน และคนที่เป็ใจเป็นขโมย ก็เพราะขาดสัมมาอาชีวะ ถ้ามีสัมมาอาชีวะ ก็จะไม่ยากจน จะไม่เป็นขโมย การอาชีพเป็นกิจจำเป็นของทุก ๆ คน เพราะทุก ๆ คนต้อง บริโภคที่แปลว่ากิน เครื่องบริโภคที่จำเป็นก็ได้แก่ปัจจัย (เครื่องอาศัย) ๔ คือผ้าห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และบางทีแยกเรียกของกินคืออาหารว่าเครื่องบริโภค ของใช้นอกจากนี้ว่าเครื่อง อุปโภค กิจการเพื่อให้มีของกินของใช้มาเคยเรียกว่าโภคกิจแล้วเปลี่ยนเรียกว่าเศรษฐกิจ เป็น เรื่องปากท้อง หรือเป็นเรื่องยังชีวิตเสี่ยงชีวิต คือการอาชีพ ทุกคนต้องหาปัจจัยมาบริโภค เสี่ยงตนและผู้อื่นที่จะต้องเสี่ยง พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบให้พอเพียง เมื่อหาเลี้ยงชีพเองยังไม่ได้ เช่นยังเป็นเด็กกำลัง เล่าเรียนศึกษา ต้องอาศัยมารดาบิดาหรือผู้อื่นที่มีเมตตากรุณาเลี้ยงดู ก็ควรประพฤติอนุโลม สัมมาชีวะ เช่นช่วยมารดาบิดาหรือผู้ที่ตนอาศัยอยู่ทำการงานที่พอควรแก่กำลังและเวลาของตน ไม่ใช่ทรัพย์ที่ท่านให้ในทางที่ผิด เช่นไปเล่นการพนัน ใช้แต่ในทางที่เป็นประโยชน์ ให้รู้จักค่า ของทรัพย์ ให้รู้ว่าท่านได้ทรัพย์มาด้วยความเหน้อยยาก รู้จักประหยัด ออมทรัพย์ ไม่หลอกลวงขอทรัพย์ท่าน เช่นขอด้วยอ้างว่าจะไปชำระค่าเล่าเรียน แต่ไปใช้ดูภาพยนตร์เสีย และเมื่อ ท่านอุปการะเพื่อให้เรียน ก็ตั้งใจเรียนให้ดีที่สุด ให้สมกับความเมตตากรุณาของท่านแล

สุขุ ยาว ชรา สิ้น

เสีลนำความสุขมาให้ตราบเท่าชรา

๑๗ ตุลาคม ๒๕๐๒

๑๓. เบญจศีล—เบญจธรรม คู่ที่ ๓

ในอดีตล่วงมานานแล้ว ได้มีมานพชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง เรียนศิลปทั้งปวงใน เมืองทักกศิลา สำเร็จวิชาธนู ได้มีชื่อปรากฏว่า จุลธนูคหบดีบัณฑิต คือเป็นบัณฑิตเรียนสำเร็จ วิชาธนู แต่ยังเป็นหนุ่มน้อย (อย่างได้ปริญญาบัณฑิตศาสตร์ในบัดนี้) อาจารย์ของธนูคหบดีนั้น พอใจว่าธนูคหบดีเรียนศิลปได้เหมือนตน จึงยกธิดาของตนให้เป็นภรรยา ธนูคหบดีพาภรรยา เดินทางกลับเมืองพาราณสี เมื่อเดินทางไปถึงทางป่าช้ฎตำบลหนึ่งที่ไม่มีการค้าจะเดินผ่านไป เพราะมีช้างครุร้ายคอยทำร้ายคนเดินทาง ธนูคหบดีผู้แม่นธนูไม่กลัว จึงพาภรรยาเดินทางผ่าน

เข้าไป ก็พบช่างควิ่งเข้ามา จึงยิงลูกศรไปดอกหนึ่งต้องตระพองช่างควิ่งทะลุหลัง ช่างควิ่งก็ล้มลงในที่นั้น ตำบลนั้นจึงเป็นที่ปลอดภัยของคนเดินทางทั้งปวง ธนุคคะหะพาภริยาเดินทางต่อไปถึงทางป่าช้าอีกตำบลหนึ่งอันเป็นแหล่งโจร ๕๐ คนส่องสุ่มอยู่ คอยฆ่าปล้นคนเดินทาง ธนุคคะหะผู้แม่ธนูไม่กลัวได้เดินทางเข้าไป พบพวกโจรกำลังนั่งบึงเนื้อเสียบไม้บริโภคกันอยู่ พวกโจรเห็นธนุคคะหะเดินมากับภริยาผู้ประดับตกแต่งกายจึงจะพากันลุกขึ้นจับตัว แต่นายโจรเป็นผู้ฉลาดดูลักษณะคน สังเกตรู้ว่าชายนี้เป็นคนเอกอุ (ตม) จึงห้ามโจรบริวารทั้งปวงมิให้ลุกขึ้นสักคนหนึ่ง ธนุคคะหะส่งภริยาเข้าไปหาพวกโจรให้ขอเนื้อมาบริโภคสักเสียบไม้หนึ่ง นายโจรจึงสั่งให้บริวารให้ พวกโจรได้ให้เสียบไม้เนื้อดิบที่ยังมิได้บึง เพราะคิดว่าพวกเราก็คงต้องบึงกินกันเอง ฝ่ายธนุคคะหะเป็นผู้ยกตน จึงโกรธพวกโจรว่าให้เนื้อดิบ พวกโจรก็โกรธว่าบุรุษนี้คนเดียวเท่านั้นมาแสดงหมิ่นเหมื่อนพวกเราเป็นสตรี จึงลุกฮือขึ้นพากันวิ่งเข้าไป ธนุคคะหะจึงยิงพวกโจรล้มลง ๔๙ คนด้วยเกาทัณฑ์ ๔๙ ดอก ก็หมดเกาทัณฑ์ เพราะวางเกาทัณฑ์บรรจุเกาทัณฑ์หรือลูกศรทั้งหมด ๕๐ ดอก ธนุคคะหะได้ยิงช่างเสียดอกหนึ่งจึงเหลือ ๔๙ ดอก เมื่อยิงโจรอีก ๔๙ ดอก ฆ่าโจร ๔๙ คนก็หมดลูก ยังเหลือนายโจรอีก ๑ คน ธนุคคะหะจึงผลักนายโจรให้ล้มลงแล้วทับอยู่บนอกของนายโจร ร้องบอกภริยาให้ส่งดาบให้เพื่อตัดศีรษะของนายโจร ฝ่ายภริยาของธนุคคะหะซึ่งถือดาบอยู่ในขณะนั้นได้เกิดสึเนหานายโจรโดยจับพลันจึงยื่นด้ามดาบให้ในมือของนายโจร นายโจรก็จับด้ามดาบกระชากออกตัดศีรษะของธนุคคะหะ ครั้นฆ่าธนุคคะหะแล้วก็พาหญิงนั้นไป พลาถมาถึงชาติตระกูลเรื่องราว นางก็บอกเล่าโดยตลอด จนถึงว่านางได้เกิดสึเนหานายโจร จึงให้ฆ่าสามีของตนเสีย นายโจรเมื่อได้ฟังเรื่องตลอดแล้วคิดรังเกียจว่าหญิงนี้ให้ฆ่าสามีของตนเสียได้ เห็นชายอื่นเข้าก็จักทำเราอย่างนั้นอีก เราควรทิ้งเสียเถิด ครั้นพานางไปจนถึงแม่น้ำสายหนึ่งขวางทางอยู่จึงหลอกว่าน้ำนี้มีจระเข้ดุ จะทำอย่างไร นางกล่าวขอให้นายโจรห่อเครื่องประดับของนางนำข้ามฟากไปไว้ที่ฝั่งโน้นก่อน แล้วกลับมารับนางข้ามฟากไป นายโจรรับคำฉวยห่อเครื่องประดับทั้งหมดข้ามฟากไปถึงฝั่งแล้วเดินไป นางเห็นอาการดังนั้นจึงร้องคร่ำครวญ ขอให้นายโจรกลับมารับ ฝ่ายนายโจรก็ร้องตอบมาว่า หญิงเช่นนี้จะไปให้ไกลสุดไกล แล้วถือห่อเครื่องประดับหนีไป นางจึงถูกทอดทิ้งอยู่เดียวดายในกลางป่า ลงนั่งร้องให้อยู่ใกล้กอตะไคร้น้ำกอหนึ่ง ณ ที่นั้น ในขณะนั้นนางได้เห็นสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งคาบก้อนเนื้อวิ่งมาในเบื้องหน้า ทันใดนั้นก็ได้มีปลาตัวหนึ่งกระโดดขึ้นจากน้ำตกอยู่ข้างหน้าสุนัขจิ้งจอก สุนัขจิ้งจอกทั้งก้อนเนื้อที่คาบไว้แล้ววิ่งไปเพื่อจะไต่ปลา ฝ่ายปลาก็ดิ้นตกลงไปในน้ำ ในขณะนั้นมีนกตัวหนึ่งโฉบลงมาจิกคาบก้อนเนื้อนั้น

บินไป สุนัขจึงจอกจึงไม่ได้ทั้งเนื้อทั้งปลาลงนั่งหน้าเศร้า ฝ่ายนางเห็นเหตุการณ์ที่ทำหน้า
เทพดาอาเพศโดยตลอด จึงหัวเราะเยาะขันด้วยเสียงอันดังว่าปรารถนาเกินส่วน จึงพลาดหมด
ทั้งเนื้อทั้งปลา ต้องจับเจ้าชบเซา ฝ่ายสุนัขจอกซึ่งเทพดาอาเพศได้กล่าวเย้ยหยันว่า โทษ
ของคนอื่นเห็นง่าย ส่วนโทษของตนนั้นเห็นยาก นางเองก็เสื่อมสิ้นทั้งสามมีทั้งชายชู้ ชบเซา
มากกว่า นางได้ยินดั่งนั้นกลับย้อนคิดได้ถึงกรรมของตนก็ยิ่งเสียใจ กล่าวว่ ถ้าเรารอดพ้น
ไปได้จากที่นี่แล้วและถ้าได้สามีอีก ก็จะซื้อตรงต่อสามีแน่นอน สุนัขจอกเทพดาอาเพศได้
กล่าวส่ำทับในที่สุดว่า คนทำบาปครั้งหนึ่งแล้วก็จักทำบาปอีกได้ แล้วก็หายไป ทั้งนางนั้น
ซัดเซไปตามยถากรรม

เรื่องที่เล่ามานี้ เก็บความมาจากนิทานชาดกชื่อว่า จุลลธนุคคหชาดก เป็นเค้าของบท
ละครไทยเรื่องจันทโครพ แสดงให้เห็นโทษของหญิงผู้ประพฤติผิดในทางกาม ส่วนเรื่องแสดง
โทษของผู้ชายประพฤติผิดดั่งนั้นก็มียีกมาก ดังเรื่อง รามเกียรติ ทศกัณฐ์เจ้ากรุงลงกาได้ไป
ลักพานางสีดาพระชายาของพระรามไปไว้ยังกรุงลงกา เป็นเหตุให้พระรามยกทัพวานรไปตี
พันกรุงลงกา ฆ่าญาติวงศ์ยักษ์ของทศกัณฐ์ตายไปโดยลำดับ จนถึงองค์ทศกัณฐ์เองตลอดถึง
พลยักษ์และชาวเมืองก็ต้องพลอยพินาศไปทั้งสิ้น เพราะความประพฤติผิดในกามของทศกัณฐ์
ผู้เดียวเป็นเหตุ ความประพฤติผิดในกามเป็นเหตุให้เกิดโทษมีตัวอย่างให้เห็นได้อยู่ทุกกาลสมัย
ในปัจจุบันนี้ก็มีตัวอย่างให้เห็นอยู่ไม่น้อย สามภรรยาแตกร้างกันเพราะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประ
พฤตินอกใจกัน บ้างก็เพียงแตกแยกกัน บ้างก็ทำลายกัน ฝ่ายหญิงทำลายฝ่ายชายก็มี ฝ่ายชาย
ทำลายฝ่ายหญิงก็มี เป็นอันว่าเมื่อความประพฤติเช่นนี้เกิดขึ้นในที่ใด ก็เป็นเหตุเปลี่ยนรักให้
เป็นความชิงชัง เปลี่ยนมิตรสหายให้เป็นศัตรู เปลี่ยนความไว้วางใจให้เป็นความกินแหนง
แคลงใจให้ร้ายฉานแตกแยกให้ทำลายล้าง ทำสุขให้เป็นทุกข์ โดยเฉพาะทำให้เกิดความทุกข์ใจ
อย่างยิ่งแก่ผู้ที่เป็นฝ่ายเสีย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อ ๓ คือ

กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม ศีลข้อนี้บัญญัติห้ามมิให้
ประพฤติผิดในกาม แต่ไม่ห้ามความประพฤติชอบในกาม คำว่าในกามนั้นหมายถึงในเรื่อง
เกี่ยวกับความใคร่ระหว่างชายกับหญิง ที่เรียกในบัดนี้ว่าความรักเกี่ยวกับเพศ ทุก ๆ คนเมื่อ
เป็นเด็กย่อมพอใจในการเล่นต่าง ๆ อย่างเด็ก แต่เมื่อร่างกายเติบโตขึ้น ก็เกิดมีความรู้สึกเป็น
อย่างชายหญิงแรกรุ่นหนุ่มสาว และโดยปกติก็มีการครองคู่เป็นสามีภริยาเกิดบุตรหลานสืบ
ตระกูลกันต่อ ๆ มาและจักสืบกันต่อไป เชื้อสายของมนุษย์และสัตว์โลกทุกชนิดจึงไม่สิ้นสูญ

แต่ในการครองคู่ของคนนั้นยังต้องการเหตุอุปถัมภ์ต่าง ๆ ทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้อยู่ด้วยกันยั่งยืนตลอดและมีความสุขความเจริญ จะเกิดผลเป็นไปดังกล่าวได้ก็ต้องมีการปฏิบัติในเรื่องนี้ในทางชอบในเมื่อถึงวัยถึงเวลาอันสมควร เมื่อไปประพฤตियุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรก็ดี ประพฤตियุ่งเกี่ยวในทางที่ผิดก็ดี หรือเมื่อมีคู่ครองแต่งงานแต่งงานแล้วยังประพฤตินอกใจกันอยู่ก็ดี รวมเรียกว่าประพฤตियุ่งเกี่ยวในกามอย่างกว้าง ๆ

ประพฤตियุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยถึงเวลาอันสมควรนั้น เช่นในเวลาเล่าเรียนศึกษาซึ่งเป็นเวลาหาวิชาความรู้ใส่ตน ไม่ใช่เป็นเวลาหาคู่ครอง ถ้าจะต้องการมีความรักก็ต้องทุ่มเทความรักไปในการศึกษาเล่าเรียน คือให้รักเรียน แต่ถ้าปล่อยใจปล่อยกายเคลิบเคลิ้มหลงไหลไปในเรื่องเพศก็เรียกว่าประพฤตियุ่งเกี่ยว จะประพฤตियุ่งเกี่ยวหรือมากเพียงไรก็สุดแต่จะปล่อยใจปล่อยกายให้ผิดไปเท่าไร ความประพฤตियุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรเช่นนี้โดยปกติเกี่ยวแก่เยาวชน มีโทษทำให้เรียนไม่สำเร็จหรือเสียหายไปมิใช่น้อย และเป็นจาริกเศร้าหมองติดอยู่กับตนเอง เยาวชนทั่วไปจึงสมควรรงดเว้นและป้องกันตนมิให้ทำผิดไปในเรื่องนี้ตั้งแต่ต้น

อนึ่ง ประพฤตियุ่งเกี่ยวในทางที่ผิดนั้น คือเมื่อไม่ถึงเวลาอันสมควร แต่ประพฤตियุ่งเกี่ยวในทางลักลอบ หรือละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิด คือถ้าเป็นฝ่ายชายละเมิดในภรรยาท่าน (เขา) หรือหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของท่าน หรือในหญิงที่จารีตห้าม เช่นหญิงที่เป็นเทือกเถาของตนดังที่ระบุไว้ในกฎหมายซึ่งรวมเรียกว่าหญิงซึ่งอยู่ในพิทักษ์รักษาของตระกูล หรือในหญิงผู้อยู่ใต้บัญญัติในพระพุทธศาสนาซึ่งรวมเรียกว่าหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของธรรมเนียม หรือในหญิงที่กฎหมายบ้านเมืองห้าม ถ้าเป็นหญิงประพฤตियุ่งเกี่ยวละเมิดหรือร่วมประพฤตियุ่งเกี่ยวในชายที่ไม่ควรลักลอบ เช่นผู้อยู่ภายใต้บัญญัติห้ามเป็นต้น หญิงหรือชายผู้ประพฤตियุ่งเกี่ยวละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำดังกล่าว เรียกว่าประพฤตियุ่งเกี่ยวในกาม เขตที่ไม่ควรละเมิดอันเป็นเหตุให้บังเกิดความประพฤตियุ่งเกี่ยวเช่นนี้ ถึงไม่จำแนกไว้ก็เป็นที่น่าใจกันได้ เพราะรวมลงว่าเป็นเขตที่หวงห้าม คือนอกจากเจ้าตัวทั้งสองแล้ว ยังมีบุคคลที่สามรักษาหวงห้าม หรือเจ้าตัวนั้นเองอยู่ใต้ธรรมเนียมหรือบัญญัติที่ห้ามไว้ ฉะนั้น ต้องมีการลักลอบ เหมือนอย่างทรัพย์ที่มีเจ้าของหวงต้องลักขโมยจึงจะได้ แม้แมวเมื่อเข้าไปลักปล่าอย่างในครัวก็แสดงว่ารู้ตัวว่าเป็นแมวขโมย จึงลอบเข้าไปและลอบวิ่งออก หรือเมื่อมีคนเห็นก็รีบวิ่งหนีออกไปโดยเร็ว และถ้าการประพฤตियุ่งเกี่ยวนั้นเป็นการใช้กำลังบังคับก็ยิ่งเป็นการประพฤตियุ่งเกี่ยวโดยแท้

อนึ่ง แม้ผู้มีคู่ครองแต่งงานแต่งงานแล้วยังประพฤตियุ่งเกี่ยวจิตนอกใจกันอยู่ ก็เป็น

ประพตติผิตในกาม เพราะเป็นความประพตติผิตในกันและกัน และยังเป็นการประพตติผิต
ในเมื่อไปละเมิดในภรรยาท่านดั่งกล่าวแล้ว

ลักษณะสำหรับกำหนดว่าเป็นการประพตติผิตในกาม ซึ่งเป็นการผิตศีลนั้น คือเป็น
วัตถุหรือเป็นเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำกล่ากลาย ไม่ควรได้ไม่ควรถึง มีจิตประสงค์จำนงจะได้
วัตถุหรือเขตนั้น ปฏิบัติสำเร็จได้ดั่งประสงค์ ความประพตติผิตดั่งกล่าวนี้มีโทษเบา ปาน
กลางและหนัก ตามระดับแห่งเขตที่ละเมิดกับทั้งเจตนาและการกระทำ ดั่งมีตัวอย่างให้เห็น
อยู่ทุกกาลสมัย ความงดเว้นจากประพตติผิตในกามดั่งกล่าวได้เป็นศีล งดเว้นได้ด้วยตั้งใจ
ถือศีลเป็นสมาทานวิริติ ไม่ได้ตั้งใจงดเว้นก่อน พบโอกาสที่จะประพตติผิตได้แตงดเว้นได้
เป็นสัมปตตวิริติ งดเว้นได้เป็นปกตินิสัยที่เดียวจัดเป็นสมุจเฉทวิริติ เทียบอย่างวิริติระหว่าง
มารดาบิดากับบุตรธิดาทั่วไป

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๓)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ เพื่อป้องกันชีวิต ข้อที่ ๒ ป้องกันทรัพย์สมบัติที่
จะต้องใช้ดำรงชีวิต และข้อที่ ๓ นี้เพื่อความสงบสุขในครอบครัว ด้วยอาศัยหลักยุดิธรรม
และเมตตากุณาเช่นเดียวกัน อาศัยหลักยุดิธรรมนั้นคือเมื่อตนเองมีความรักและหวงเห่นใน
สิ่งซึ่งเป็นทีรักของตนนั้นใด คนอื่นก็มีความรู้สึกจันนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อไม่ปรารถนาให้
ใครมาละเมิดล่วงล้ำในสิ่งที่รักที่หวงเห่นของตน ก็ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำในของคนอื่น เหมือน
อย่างทุกคนก็ย่อมมีญาติพี่น้องต่างเพศของตน และไม่ปรารถนาให้ใครมาประพตติผิต
ล่วงล้ำ เมื่อเป็นเช่นนี้ใจจึงจักไปประพตติอย่างที่ท่านไม่ชอบในญาติพี่น้องของคนอื่น ฉะนั้น
เมื่อพิจารณาโดยยุดิธรรมแล้วจึงไม่ควรประพตติผิตในเรื่องนี้ในทางใดทางหนึ่งเลยที่เดียว
อาศัยหลักเมตตากุณานั้น คือเมื่อมีเมตตากุณาต่อกันโดยจริงใจแล้วก็ไม่ประพตติผิตต่อกัน
เลย เพราะการประพตติผิตเช่นนั้นเป็นการทำลายด้วยอำนาจความใคร่ความปรารถนา มิใช่
วิสัยของคนที่มีเมตตากุณากันจะทำได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงบัญญัติศีลข้อนี้ การปฏิบัติตาม
ศีลข้อนี้จะสำเร็จได้ดีก็ต้องมีธรรมที่คู่กัน คือความสำรวมในกาม

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๓)

กามสังวร ความสำรวมในกาม สังวรแปลว่าสำรวม คือระวังควบคุมตนไม่ให้
ประพตติผิต แต่ให้ประพตติในทางที่ชอบ เมื่อเป็นเยาชนก็ระวังควบคุมใจ ระวังควบคุมกาย

ไม่ให้ออกไปนอกทาง เว้นเหตุชุกชุมต่าง ๆ เช่นหนังสือและภาพยนตร์เป็นต้นที่เป็นเหตุช่วยรักษาประเพณีอันดีงามของไทยตามที่ผู้ปกครองของตนได้อบรมแนะนำอยู่โดยมากแล้ว การป้องกันเป็นการดีกว่าแน่นอน และต้องป้องกันไว้แต่ต้น เหมือนอย่างป้องกันไฟไม่ให้เกิดขึ้นย่อมดีกว่าดับไฟ และดับไฟกองน้อยย่อมดีกว่าดับไฟกองโต ซึ่งอาจจะดับไม่ได้ต้องปล่อยให้ไหม้ไปเอง และไฟอย่างนี้เป็นไฟละเอียดอย่างไฟฟ้า ซึ่งเมื่อถูกไฟฟ้าอย่างแรงจุดแล้วอาจทำให้หัวใจหยุดได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบไว้ว่า เหมือนอย่างครุสลักมีพิษที่รักษาได้ยากเมื่อยังไม่ถึงวัยถึงเวลาจึงควรที่จะป้องกันไว้ก่อน ส่วนในระหว่างสามภรรยา ทางพระพุทธานุศาสนาสอนให้สามีสันโดษ คือยินดีพอใจอยู่แต่ในภรรยาของตน ส่วนภรรยาให้มีความซื่อตรงในสามีของตน เพื่อให้อยู่ครองกันเป็นสุขตลอดไป เมื่อเป็นเช่นนี้แม้จะเกิดอันตรายขึ้นก็อาจช่วยกันได้ และเป็นตัวอย่างเป็นที่ควรสรรเสริญ ดังเรื่องของกนิทรและกนิรีในจันทกนิทรชาดกที่จะนำมาเล่าในที่สุดท้ายนี้ มีความว่า

ในสมัยดึกดำบรรพ์โน้น เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครอบครองราชย์สมบัติในกรุงพาราณสี มีหมู่กนิทรเกิดอยู่ในป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) อาศัยอยู่บนภูเขาเงินชื่อว่าจันทบรรพต ครึ่งหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จประพาสป่าหิมพานต์แต่พระองค์เดียว ทรงล่าเนื้อเสวยไปโดยลำดับ จนถึงแม่น้ำเล็กสายหนึ่งก็เสด็จขึ้นไปทางต้นน้ำ โดยปกติหมู่กนิทรไม่ลงจากเขาในฤดูฝน เมื่อถึงฤดูแล้งจึงพากันลงมา ครึ่งนั้นกนิทรและกนิรีสามภรรยาคู่หนึ่งพากันลงมาจากภูเขาเกลือกเคล้าของหอมในที่นั้น ๆ เคี้ยวกินเกสรดอกไม้ นุ่งห่มใบไม้เล่นพลางขับร้องพลาง จนถึงแม่น้ำเล็กนั้นก็ร่อนลงเกลียดดอกไม้ลงในน้ำ ลงเล่นน้ำเป็นที่สนุกสนาน แล้วก็พากันขึ้นนั่งบนกองดอกไม้ ฝ่ายจันทกนิทร (เรียกชื่อตามภูเขที่อยู่นั้น) ก็ตัดไม้ไผ่ขับร้อง จันทกนิรีได้เพื่อนรำขับร้องประสานเสียง ฝ่ายพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับเสียงก็แอบเสด็จเฝ้าพระองค์เข้าไป ทรงเห็นกนิทรกนิรีทั้งสองก็มีพระหฤทัยปฏิพัทธ์ในนางกนิรี ทรงปรารถนาจะได้นางกนิรี จึงทรงยิงธนูศรไปต้อนจันทกนิทรล้มลง จันทกนิทรต้องศรเป็นบาดแผลเจ็บปวดครวครวโลหิตไหลพรั่ง ก็ร้องคร่ำครวญขึ้นว่า “จันทาเราจะตาย เมมาเลือดเต็มที จะหมดลมบัดนี้ เจ็บปวดเหลือเกิน เมื่อเราตายแล้วเจ้าก็ต้องเศร้าโศก เราก็อิงเศร้าใจเพราะสงสารเจ้ายิ่งกว่าทุกข์ภายในบัดนี้” จันทกนิทรพรวดไปจนถึงวิสัยภูมิภาพสลบลง ฝ่ายจันทกนิรีกำลังเปล็ดเพลินที่แรกจึงยังไม่รู้ว่าจันทกนิทรถูกยิง ครั้นเห็นจันทกนิทรล้มสลบลง จึงเข้าไปดู เห็นโลหิตไหลโศกจากบาดแผลก็ร้องขึ้น พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงคิดว่ากนิทรคงตายแล้ว จึงเสด็จออกแสดงพระองค์ จันทกนิรีเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสี จึงคิดว่ามนุษย์ผู้นี้แน่ละยังสามีของเรา มีความ

กลัวก็บินหนีขึ้นไปจับบนยอดเขา แล้วร้องบริภาษพระเจ้ากรุงพาราณสีโดยความว่า โจรใจร้าย
ฆ่าสามีของเรา เราโศกใจนัก ขอให้มารดาของท่านชายของท่านจงได้โศกเหมือนเช่นนี้ และ
จงอย่าเห็นบุตรเห็นสามี ท่านได้ทำร้ายสามีของเราซึ่งไม่ได้ทำร้ายอะไรท่านเลย พระเจ้ากรุง
พาราณสีได้ตรัสปลอบโยน ทรงรับรองว่าจะยกย่องนางกนิรีให้เป็นพระราชชายา นางจันทกนิรี
ได้กล่าวบั่นลือเสียงอย่างองอาจหนักแน่นว่า ถึงเราจักตายก็จักไม่ยอมเป็นของท่านซึ่งได้
ฆ่าสามีของเราผู้ไม่ได้ทำอะไรให้ท่านอย่างแน่นอน พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับดังนั้นก็
สิ้นปฏิพัทธ์ ตรัสว่า เจ้านางกนิรีชอบอยู่กินกฤชณาและของหอมอยู่กับหมู่กนิทร ไม่ชอบอยู่ใน
บ้านในเมืองก็แล้วไป ทรงสิ้นอาลัยเสด็จหลีกไป จันทกนิรีครั้นเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จ
ไปแล้วก็บินลงมานำร่างกนิทรขึ้นไปบนยอดเขา คร่ำครวญอยู่ช้านาน ในที่สุดได้ลองคลำดูตัว
ของจันทกนิทร รู้สึกว่ายังอุ่นอยู่ก็คิดว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงร้องฟ้องเทวดาขึ้นว่า ท้าวโลกบาลไม่มี
หรือ หายไปไหนหรือตายไปหมดแล้ว จึงไม่มาช่วยรักษาสามีของเรา จึงร้อนถึงท้าวสักกเทเว
ราช ต้องเสด็จจำแลงเป็นพราหมณ์ลงมา ถือกุณฑี (คนโท) นำมารดจันทกนิทร พิษศรก็สิ้น
ไปในขณะนั้น จันทกนิทรกลับฟื้นขึ้น หายเป็นปกติ ต่างยินดี ให้ว้ท้าวสักกเทเวราช ท้าวสักก
เทเวราชก็ให้โอวาทสั่งสอนมิให้ลงจากภูเขาจันทบรรพตล่วงลำไปในทางของมนุษย์อีก กนิทร
กนิรีทั้งสองก็รับโอวาทและอยู่ด้วยกันเป็นสุขสวัสดิ์สืบไปแล (ได้ทราบว่าจันทกนิทรชาติกนี้
สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุช ฯ อินทราชัย ได้ทรงนิพนธ์เป็นละครแบบดึกดำบรรพ์)

ปุตฺตา วตฺถุ มนุสฺसानิ
บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย

๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

๑๔. เบญจศีล — เบญจธรรม คู่ที่ ๔

อันแก้วแหวนเงินทองสิ่งของต่าง ๆ ทุก ๆ คนคงต้องการของจริงของแท้ ไม่ต้องการ
ของเทียมของปลอม แม้ถ้อยคำที่พูดกันก็เป็นเช่นเดียวกัน คือต้องการถ้อยคำที่จริง ไม่ต้อ
งการฟังคำเท็จ เว้นไว้แต่จะพูดฟังกันเล่น เช่นเล่านิทานเรื่องเท็จแข่งกัน ถ้าเป็นถ้อยคำที่พูด
กันโดยปกติแล้วก็ต้องการถ้อยคำที่พูดกันตามความจริงทั้งนั้น ถ้าใครพูดเท็จอยู่เนือง ๆ จนเป็น
ที่จับได้แล้ว ถึงจะพูดจริงสักครั้งก็ไม่มีใครเชื่อ เหมือนนิทานเรื่องเด็กเลี้ยงแกะ ซึ่งชอบพูด

หลอกคนว่าหมาป่ามากินลูกแกะ เพื่อให้คนแตกตื่นกันไปช่วย เห็นเป็นสนุก เมื่อพูดหลอก
เขาอยู่อย่างนั้นบ่อย ๆ ครั้นมีหมาป่ามากินลูกแกะจริง ๆ จึงวิ่งมาบอกเพื่อให้คนไปช่วยก็ไม่มี
ใครเชื่อ ต้องเสียลูกแกะไปเพราะโทษของมูสา เรื่องเช่นนี้มีเล่าไว้ในนิทานชาดกทางพระพุทธ
ศาสนาเป็นเรื่อง เช่นเรื่องหนึ่งเล่าว่า มีหมอรักษาพิษงูผู้ขาดแคลนคนหนึ่ง ไม่ได้การรักษา
อะไรในละแวกบ้าน จึงออกเดินเรื่อยไปถึงต้นไทรต้นหนึ่งใกล้ประตูบ้าน เห็นงูตัวหนึ่งกำลัง
นอนหลับโผล่ศีรษะออกมาทางคาคบไม้ ในขณะที่นั้นมีเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังเล่นกันอยู่ในที่นั้น
หมองูจึงคิดจะลวงเด็กให้จับงูเพื่อให้งูกัดแล้วรักษาเอาค่าจ้าง จึงพูดแก่เด็กว่า เห็นลูกนกสาธิต
นั้นไหม จับเอาสิ เด็กคนหนึ่งซึ่งเป็นเด็กฉลาดมองไปเห็นศีรษะที่คาคบไม้ยังไม่รู้ว่า เป็นงู จึง
ปีนต้นไม้ขึ้นไปจับเข้าที่คอจึงรู้ว่างู แต่ก็จับให้แน่นไม่ให้งูกลับศีรษะมากัดได้ แล้วเหวี่ยงไป
โดยเร็ว งูนั้นปลิวไปตกที่คอของหมอเข้าพอดี พันคอของหมอนั้นกัดให้ล้มลงสิ้นชีวิตในที่นั้น
เข้าภษิตที่ว่า หมองูตายเพราะงู ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว อีกชาดกหนึ่งเล่าว่า ครึ่งหนึ่ง
ได้มีการมหรสพครั้งใหญ่ในกรุงพาราณสี เป็นที่น่าตื่นเต้นยินดีในหมู่มนุษย์ ตลอดถึงเทพก็พา
กันมาดู ได้มีเทพบุตร ๔ องค์ประดับเทริดดอกไม้แดงทิพย์มาชมมหรสพ หมู่มนุษย์เห็น
เทริดนั้นซึ่งสวยงามและมีกลิ่นหอมตลบก็พากันร้องขอ เทพบุตรตอบว่าดอกไม้ทิพย์เหล่านี้
นี้มีอาณานิคมมาก ควรเฉพาะแก่ทวยเทพ ไม่ควรแก่คนประพาศิขั้วในหมู่มนุษย์ แต่เราก็สมควร
แก่มนุษย์ที่ประกอบด้วยความดีเหมือนกัน ครั้นกล่าวนำร่วมกันอย่างนี้แล้ว เทพบุตร
องค์ที่ ๑ กล่าวว่า คนใดไม่ลักของเขาค้วยกาย ทางวาจาก็ไม่พูดเท็จ ได้ยศก็ไม่มัวเมา
คนนั้นควรประดับดอกไม้ทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวว่า คนใดแสวงหาทรัพย์โดยชอบ
ธรรม ไม่ตักตวงทรัพย์ด้วยวิธีหลอกลวง ได้บริโภครทรัพย์แล้วก็ไม่มัวเมา คนนั้นควรประดับ
ดอกไม้ทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๓ กล่าวว่า คนใดมีจิตไม่เหลือใจเรื่องตั้งขมื่นด้วยกามราคะ มี
ความเชื่อตั้งมั่นไม่หน่ายง่าย ไม่กินดี (อยู่ดี) แต่คนเดียว คนนั้นควรประดับดอกไม้ทิพย์
เทพบุตรองค์ที่ ๔ กล่าวว่า คนใดไม่บริภาษค่าว่าคนดีคนสงบทั้งต่อหน้าทั้งลับหลัง มีปกติ
พูดอย่างใดทำอย่างนั้น คนนั้นควรประดับดอกไม้ทิพย์

ฝ่ายปุโรหิตในนครนั้นได้ยินแล้วคิดว่า คุณเหล่านี้แม้สักข้อหนึ่งไม่มีอยู่ในตน แต่
จักพูดประกาศว่ามี เพื่อว่าจักได้รับดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มาประดับแล้วมหาชนจักได้นับถือยก
ย่อง จึงได้กล่าวแก่เทพบุตรทั้ง ๔ องค์โดยลำดับว่า ตนประกอบด้วยคุณเหล่านี้ ๆ เทพบุตร
เหล่านั้นก็ถอดเทริดดอกไม้ทิพย์ออกให้แก่ปุโรหิต ปุโรหิตก็รับมาสวมประดับที่ตนที่ละเทริด
โดยลำดับ เทพบุตรทั้ง ๔ ครั้นให้ดอกไม้ทิพย์แก่ปุโรหิตแล้วก็กลับไปสู่เทวโลก ครั้นเทพบุตร

พากันไปแล้ว ก็เกิดความเจ็บปวดอย่างยิ่งที่ศีรษะของปุโรหิตเหมือนอย่างถูกบดด้วยหินอันคมเหมือนอย่างถูกบีบด้วยแผ่นเหล็ก ปุโรหิตนั้นเจ็บปวดร้าวทรวงถึงเกลือกไปมา ร้องครวญครางด้วยเสียงอันดัง เมื่อมหาชนพากันถามว่าเป็นอะไรก็บอกว่า ข้าพเจ้าพูดเท็จแก่เทพบุตรว่ามีคุณต่าง ๆ ขอเทริดดอกไม้นี้มาสวม ช่วยถอดออกจากศีรษะที่ ชนทั้งหลายพากันพยายามถอด ก็ถอดออกไม่ได้ เหมือนอย่างถูกผูกไว้แน่นด้วยแผ่นเหล็ก จึงนำไปบ้าน ปุโรหิตร้องครวญครางอยู่ถึง ๗ วัน พระราชาจึงทรงปรึกษากับหมู่อำมาตย์ แล้วจัดให้มีมหรสพขึ้นใหม่ เพื่อให้เทพบุตรมาอีก เทพบุตรทั้งหลายก็พากันมา มหาชนก็นำพราหมณ์ทุศีลมาพราหมณ์นั้นก็อ้อนวอนขอชีวิต เทพบุตรเหล่านั้นก็กล่าวว่า ดอกไม้ทิพย์เหล่านี้ไม่ควรแก่ท่าน ซึ่งเป็นคนไม่ดี ท่านเข้าใจว่าจักลวงเทพดาฟ้าดินได้ จึงได้รับผลของมูสาวาทของตน แล้วได้กล่าวตำหนิปุโรหิตนั้นต่าง ๆ ในท่ามกลางมหาชน แล้วก็ถอดเทริดออก กลับไปสู่สถานของตน ฝ่ายปุโรหิตก็หายจากความเจ็บปวด แต่ก็ได้รับความอับยศเป็นอย่างมาก เพราะโทษของการอาศัยยศตำแหน่งหน้าที่ทำชั่ว แล้วยังมูสาวาทำดีเพื่อจะได้ทิพยบุปผาภรณ์ (เครื่องประดับดอกไม้ทิพย์) จากฟากฟ้าซึ่งไม่ควรแก่คนชั่ว การพูดเท็จมีโทษดังเช่นเรื่องที่เล่าเป็นนิทานสุภาษิตสอนใจดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ ว่า

มูสาวาทา เวมณิ เว้นจากกล่าวเท็จ เท็จหรือมูสาวาคือไม่เป็นความจริง กล่าวเท็จก็คือพูดไม่จริงหรือพูดปดเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เช่นไม่รู้ไม่เห็นพูดว่ารู้ได้เห็น ไม่ได้ทำพูดว่าทำ หรือได้รู้เห็นได้ทำพูดปฏิเสธเสีย ไม่ใช่แต่พูดด้วยปากเท่านั้น เขียนหนังสือเท็จปดเขาหรือแสดงอาการให้เขาเข้าใจผิด เช่นเมื่อเขาถามว่าเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ไหม ความจริงก็เห็น แต่สั่นศีรษะเพื่อให้เข้าใจว่าไม่เห็น เรียกว่ากล่าวเท็จหรือมูสาวาทเหมือนกัน การแสดงความเท็จนั้นมักใช้กันเป็นส่วนมาก จึงเรียกว่ามูสาวาท แต่ก็หมายถึงทุก ๆ วิธีที่ทำให้คนอื่นเข้าใจผิดจากความจริง เช่นที่เรียกว่า

ปด ได้แก่มูสาวัจง ๆ เพื่อให้แตกกัน เพื่อหลอก เพื่อยอยก เพื่อประจบสอพลอ เป็นต้น

ทนสบถสาบาน เพื่อให้เขาเชื่อในคำเท็จ ทำมารยา เช่นไม่เป็นอะไรแกล้งทำเป็นใช้ทำเลศนัย เช่นทำกลอุบายลวงหลอกหรือล่อให้เขาตายใจให้เชื่อผิดๆ หรือทำแยมพรายให้เขาคิดต่อไปผิด ๆ

เสริมความ คือขยายให้มากไปกว่าความจริง เช่นคนที่ ๑ พูดเพียงว่า ไปเยี่ยมเพื่อน

ป่วย คนที่ ๒ พูดต่อไปว่าเพื่อนคนนั้นป่วยมาก คนที่ ๓ พูดต่อไปอีกว่าเพื่อนคนนั้นป่วยมี
อาการร่อแร่

อำนาจ คือพูดไม่หมด เว้นความบางตอนไว้เสียเพื่อปกปิด เช่นกลับบ้านผิดเวลา
ผู้ปกครองถามว่าไปไหนมา ก็ตอบว่าไปบ้านเพื่อน ไปบ้านเพื่อนจริงเหมือนกัน แต่ก็ได้พากัน
ไปเที่ยวที่อื่น ๆ อีกด้วย

มุสาวาททุกวิธีเช่นที่กล่าวนี้ มีโทษน้อยปานกลางหรือมากตามระดับแห่งเรื่องที่มุสา
จะก่อให้เกิดขึ้นได้เพียงไร และเจตนา (ความจงใจ) แรงเท่าไร กิริยาที่ประกอบมุสาวาทใช้
พยายามเท่าไร เวรมณี คือความเว้นจากมุสาทุกอย่างเป็นศีลข้อที่ ๔ นี้ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจรับ
ศีลไว้ก่อนเป็นสมาทานวิรัติ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจขึ้นเดิมนั้นเองในขณะที่พบโอกาสจะพูดเท็จได้
เป็นสัมปตวิรัติ ถ้าเว้นได้จนเป็นปกตินิสัยจริง ๆ ก็เป็นสมุจเจตวิรัติ เมื่อรับศีลข้อนี้ไว้แล้ว
ทำอย่างไรศีลจึงจะขาด ให้กำหนดมองคุณลักษณะดังนี้ คือจิตคิดจะพูดให้ผิดไปจากความจริง
ทั้งรู้ที่อยู่ มีความพยายามเกิดจากจิตนั้น และคนอื่นรู้เข้าใจความ เช่นพูดกันด้วยภาษาไทยแก่
คนที่รู้ภาษาไทย เขาฟังออกว่าพูดว่าอย่างไร หรือใช้กิริยาสันติริยะ เขาเห็นแล้วเข้าใจความ
ประสงค์ว่าปฏิเสธ ใช้กิริยาพยักหน้า เขาก็เข้าใจว่ารับรอง ถ้าคนอื่นไม่รู้เข้าใจความ เหมือน
อย่างพูดปิดด้วยภาษาไทยแก่คนที่ไม่รู้ภาษาไทย เขาฟังไม่รู้ว่าจะไร ศีลก็ยังไม่ว่าขาด

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๔)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ อาศัยหลักยุดิธรรมและเมตตากรุณา เช่นเดียวกับ
ข้ออื่น ๆ คือทุก ๆ คนปรารถนาจะได้รับความจริง ไม่ต้องการถูกหลอกลวงด้วยความเท็จ จึง
ไม่ควรจะกล่าวเท็จหลอกลวงคนอื่นให้เข้าใจผิด เมื่อพูดอย่างยุดิธรรม ไม่ลำเอียงไปทางตน
และทางผู้อื่น ก็ต้องพูดอย่างนี้ แต่เมื่อพูดอย่างลำเอียงเข้ากับตน ก็ต้องพูดอีกอย่างหนึ่งว่า
หลอกลวงเขาได้เป็นดี แต่ถูกเขาหลอกลวงไม่ดี อนึ่ง ทุก ๆ คนถ้ารักเมตตากรุณากันก็หลอกล
วงกันไม่ลง แต่ทุก ๆ คนก็ควรจะรักเมตตาปรารถนาสุขต่อกัน กรุณาปรารถนาจะช่วยกันจาก
ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ มิใช่หรือ ตัวเราเองก็ปรารถนาให้คนอื่นให้ความปรารถนาดีด้วย
เมตตา ไม่ต้องการให้ใครมุ่งร้าย ปรารถนาให้คนอื่นให้ความช่วยเหลือเมื่อทุกข์ ไม่ต้องการ
ให้ใครก่อทุกข์เพิ่มทุกข์ให้มิใช่หรือ จึงไม่เป็นการสมควรหรือที่จะทำจิตใจให้มีเมตตากรุณา
แก่คนอื่น เหมือนอย่างที่คุณต้องการให้คนอื่นมีแก่ตน และคนที่มิจิตเมตตากรุณาต่อกันจะพูด

มุสาหลอกทำลายกันได้หรือ นอกจากจะพูดความจริงที่ควรพูดแก่กัน พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณาเที่ยงธรรมในสรรพสัตว์จึงทรงบัญญัติศีลข้อนี้เพื่อให้เว้นจากมุสาวาท ผู้ที่ตั้งใจรักษาวาจตามศีลข้อนี้ควรเว้นจากมุสาวาทโดยตรงดังเช่นที่กล่าวแล้ว ควรเว้นจากมุสาวาทโดยอ้อมด้วย เช่นพูดส่อเสียด พูดเสียดแทง ประชดหรือคำ พูดสับปลับเหลวไหล เมื่อทำสัญญากันไว้แล้ว ก็รักษาสัญญา ไม่บิดพลิ้วทำให้ผิดสัญญา เมื่อให้สัตย์แก่กันไว้แล้วก็รักษาสัตย์ ไม่กลับสัตย์ หรือเสียสัตย์ เมื่อรับคำแล้วไม่คืนคำ รวมความว่าให้รักษาสัจวาจา คือให้พูดจริงและให้ทำจริง ดังพูด การพูดจริงนี้ง่ายกว่าพูดเท็จ เพราะไม่ต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลงเรื่อง พูดตรงไป ตามเรื่องเท่านั้น แต่การพูดเท็จต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลง ยากที่จะโกหกได้สนิท มักมีพิรุณให้จับได้ไม่เร็วก็ช้า แต่การทำจริงดังพูดอาจยากสำหรับคนที่ชอบพูดอะไรพล่อยๆ แต่ไม่ยากสำหรับคนที่ไตร่ตรองแล้วจึงพูด ใครก็ตามจะรักษาสัจวาจาได้ต้องมีธรรมที่คู่กันกับศีลข้อนี้ ในจิตใจ คือความมีสัตย์

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๔)

คือความมีสัตย์ ได้แก่มีความจริง ความตรง คนที่มีความจริง จะเป็นเด็กก็ตาม ผู้ใหญ่ก็ตาม ย่อมเป็นคนซื่อตรงต่อมิตรสหาย สวามีภักดี คือจงรักภักดีในเจ้าของตน มีความกตัญญูกตเวทีในท่านผู้มีคุณ มีความยุติธรรมหรือเที่ยงธรรม รู้จักผิดรู้จักถูก และว่าไปตามผิดตามถูกในบุคคลในเรื่องทั่วไป กล่าวโดยเฉพะาก็เป็นคนมีวาจาสัตย์ พูดเป็นที่เชื่อถือได้

ศีลคือมุสาวาทา เวมณี (เว้นจากกล่าวเท็จ) และธรรมคือความมีสัตย์นี้ จำเป็นแก่สังคมมนุษย์ทุกสังคม เป็นต้นว่าในระหว่างเพื่อน ในระหว่างสามีภรรยาหรือครอบครัว ขึ้นไปจนถึงในระหว่างประเทศ เมื่อต่างมีศีลและธรรมคุ่นี้จึงอยู่ด้วยกันเป็นปกติเรียบร้อย เชื่อถือกันได้ ไว้วางใจกันได้ ผู้ปกครองประชาชนตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อรักษาศีลและธรรมคุ่นี้อยู่เป็นที่เชื่อถือได้ทั้งในประเทศทั้งต่างประเทศ คือภายในประเทศก็ไม่พูดหลอกลวงประชาชน รักษาสัตย์ต่อประชาชน สำหรับที่เกี่ยวกับต่างประเทศก็รักษาสัญญาที่ทำไว้ต่อกันเป็นต้น พระมหากษัตริย์ตั้งแต่โบราณกาลมาปรากฏในเรื่องต่างๆ ว่าได้ทรงรักษาวาจาสัตย์อย่างกวดขัน บางพระองค์แม้จะรับสั่งพลั้งพระโอษฐ์ออกไปก็ไม่ทรงคืนคำ ด้วยทรงถือเป็นพระราชธรรมว่า เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ ดังนิทานชาดกเรื่องหนึ่งว่า พระราชาองค์หนึ่งมีพระราชโอรสประสูติแต่พระอัครมเหสี ๒ พระองค์ มีพระนามว่า มหิสสา-

กุมารองค์หนึ่ง จันทกุมารองค์หนึ่ง พระอัคมเหสีสิ้นพระชนม์ พระราชาทรงตั้งพระอัคมเหสี
ขึ้นใหม่ พระนางประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า สุริยกุมาร พระราชาทอดพระเนตร
เห็นสุริยกุมารซึ่งประสูติใหม่ มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดี ตรัสแก่พระอัคมเหสีองค์ใหม่ว่า
พระองค์พระราชทานพรแก่พระราชโอรสที่ประสูติแต่พระนาง คือพระราชทานให้พระนางทูล
ขออะไรให้แก่พระราชโอรสของพระนางได้ตามปรารถนา พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่
พระราชโอรสของพระนาง ในเวลาเมื่อพระราชโอรสคือสุริยกุมารนั้นทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว พระ
ราชาไม่อาจทรงปฏิเสธเพราะได้ตรัสพระราชทานพรไว้แล้ว จึงทรงส่งมหิสสาสกุมารและจันท
กุมาร ซึ่งประสูติแต่พระอัคมเหสีองค์แรก ให้ออกไปประทับอยู่ในป่า ทรงสั่งให้กลับมาถือ
เอาราชสมบัติต่อเมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไปแล้ว พระกุมารทั้งสองกราบถวายบังคมลาพระ
ราชบิดาลงจากปราสาท เสด็จดำเนินออกไป สุริยกุมารซึ่งพระราชมารดาทูลขอราชสมบัติให้
ทรงเห็น ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว เสด็จออกไปกับพระเชษฐาทั้งสอง พระกุมารทั้งสามได้
เสด็จเข้าป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) ได้หยุดพักในที่ไม้ไกลจากสระบัวแห่งหนึ่ง มหิสสาสกุมาร
สั่งสุริยกุมารให้ไปที่สระ อาบ ต้ม แล้วให้ใช้ใบบัวทำกรวยใส่น้ำมา สระนั้นมีผีเสื้อน้ำตนหนึ่ง
รักษาอยู่ ผีเสื้อน้ำนั้นได้รับอนุญาตจากท้าวเวสสุวรรณให้จับคนที่ลงไปในสระกินได้ เว้นแต่คน
ที่รู้เทวกรรม ผีเสื้อน้ำได้จับคนที่ไม่รู้กินเสียเรื่อยมา สุริยกุมารก็ถูกจับและถูกถามถึงเทวกรรม
เช่นเดียวกัน จึงตอบว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ชื่อว่าเทวกรรม ผีเสื้อน้ำกล่าวว่า ท่านไม่รู้
เทวกรรม แล้วจับไปขังไว้ในที่อยู่ของตน มหิสสาสกุมารเห็นสุริยกุมารชักช้า ก็ส่งจันทกุมารไป
อีก จันทกุมารได้ถูกจับถามเช่นเดียวกัน ตอบว่าทิศทั้ง ๔ ชื่อว่าเทวกรรม จึงถูกขังไว้อีก
ฝ่ายมหิสสาสกุมารเห็นจันทกุมารยังชักช้าอยู่อีก ก็คิดว่าน่าจะมีอันตราย จึงไปยังสระนั้นเอง
ทรงตรวจดูเห็นแต่รอยลงไม่เห็นรอยขึ้น ก็ทรงทราบว่าผีเสื้อน้ำรักษา จึงทรงผูกสอดพระ
ขรรค์ถือธนูยืนระวางอยู่ ผีเสื้อน้ำเห็นมหิสสาสกุมารไม่ลงสระ จึงจำแลงเพศเป็นคนทำงาน
ป่ามาชักชวนให้ลง มหิสสาสกุมารเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นยักษ์ จึงถามว่าท่านจับน้องชายของเราไป
หรือ จับไปเพราะเหตุอะไร จับทั้งหมดหรือเว้นใครบ้าง ยักษ์ก็ทูลรับว่าได้จับกุมารทั้งสองไป
เพราะได้รับอนุญาตให้จับคนที่ลงสระนี้ทุกคน เว้นไว้แต่ผู้รู้เทวกรรม และตนต้องการเทวกรรม
มหิสสาสกุมารก็รับว่าจะกล่าวเทวกรรมให้ฟัง แต่จะต้องชำระกายให้สะอาดก่อน ยักษ์ได้
ปฏิบัติพระราชกุมารให้ทรงสนานเสวยน้ำเรียบร้อยแล้ว ให้นั่งเพื่อจะฟังเทวกรรมใกล้พระบาท
กุมาร มหิสสาสกุมารตรัสเตือนให้ฟังโดยเคารพแล้ว จึงกล่าวเทวกรรมดังมีคำแปลว่า “คนดี
ทั้งหลายถึงพร้อมด้วยหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) และโอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อ

ความชั่ว) ตั้งอยู่ที่ในธรรมอันขาว สงบแล้ว เรียกว่า “ผู้มีเทวธรรมในโลก” ยักษ์ได้สติแล้ว เลื่อมใสก็กล่าวว่าจะคืนอนุชาให้องค์หนึ่ง จะให้นำองค์ไหนมา มหิสาสากุมารตรัสให้นำองค์ เล็กมา ยักษ์จึงกล่าวติเตียนว่าพระกุมารรู้แต่เทวธรรมเท่านั้นแต่ไม่ประพฤติในเทวธรรม เพราะ ควรที่จะให้นำอนุชาองค์โตมาจึงจะชื่อว่าทำความนับถือคนที่เจริญ มหิสาสากุมารตรัสว่า ทรง รู้เทวธรรมและประพฤติด้วย แล้วก็ตรัสเล่าเรื่องให้ยักษ์ฟังมีความว่า พระองค์ ๒ พี่น้องต้อง เข้าป่าก็เพราะอนุชาองค์เล็ก พระราชบิดาประทานพรแก่อนุชาองค์เล็กแต่มิได้ประทานพรแก่ พระองค์ทั้งสอง เมื่อพระมารดาเลี้ยงทูลขอราชสมบัติให้แก่อนุชาองค์เล็กซึ่งเป็นโอรสของพระ นาง พระราชบิดาก็จำต้องทรงอนุญาต เพราะได้ทรงลั่นพระวาจาไว้แล้ว และก็ต้องทรงอนุญาต อรัญวาส (การอยู่ป่า) แก่พระองค์ทั้งสอง ฝ่ายอนุชาองค์เล็กไม่ยอมกลับขอมาด้วย ฉะนั้น เมื่อพระองค์กล่าวว่าอนุชาองค์เล็กถูกยักษ์ตนหนึ่งกินเสียในป่าแล้ว ใครเล่าจักเชื่อถือ ฉะนั้น พระองค์จึงให้นำอนุชาองค์เล็กมาเพื่อมิให้เป็นทีพึ่งตำหนิติเตียนได้ ยักษ์ได้ฟังเหตุผลมีความ เลื่อมใส จึงคืนอนุชาให้ทั้งสององค์ ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ มหิสาสากุมารจึง กลับมาทรงรับราชสมบัติในกรุงพาราณสี ประทานตำแหน่งอุปราชแก่จันทกุมาร ประทาน ตำแหน่งเสนาบดีแก่สุริยกุมาร และได้ทรงนำยักษ์ซึ่งได้กลับตัวเป็นผู้มีศีลไม่ดุร้ายเยี่ยงยักษ์ทั้ง หลายแล้วมาบำรุงไว้ในบ้านเมืองให้เป็นสุขสืบไป

สจจ เว อมตา วาจา
คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย

๑๙ ธันวาคม ๒๕๐๒

๑๕. เบญจศีล—เบญจธรรม คู่ที่ ๕

อันน้ำดื่มธรรมดาเพื่อแก้กระหาย เป็นสิ่งจำเป็นแก่ร่างกาย แต่น้ำดื่มอีกชนิดหนึ่งไม่ ใช่ว่าแก้กระหาย ไม่เป็นสิ่งจำเป็นต้องหัดดื่ม เมื่อดื่มติด ๆ เรื่อย ๆ ไปจนติดเข้าแล้ว ก็ทำให้ กระหาย ทำให้เหมือนเป็นของจำเป็น ที่แรกคนดื่มน้ำ ครั้นหนัก ๆ เข้าน้ำนั้นกลับดื่มคน พุด อย่างสามัญพึงง่าย ๆ ว่าที่ต้นคนกินน้ำที่หลังน้ำกินคน อันน้ำกินคนนั้นก็คือน้ำเมา เป็นของกลั่น เรียกว่าสุรา เป็นของดองเรียกว่าเมรัย มีชนิดต่าง ๆ คนรู้จักดื่มน้ำเมามาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ จะ กล่าวว่าจะตั้งแต่ก่อนพระอินทร์เกิดก็ได้ ที่กล่าวดังนั้นเพราะมีเรื่องที่ทำนแต่งแสดงไว้ว่า เมื่อมช-

มานพทำกรรมดีงามในมนุษยโลก ไปเกิดในเทวโลกเป็นท้าวสักกเทวราชคือพระอินทร์นั้น เทวโลกที่พระอินทร์ไปเกิดมีเทพจำพวกหนึ่งครอบครองเป็นเจ้าของอยู่ก่อน เทพเจ้าถิ่นเห็นพระอินทร์กับบริวารเป็นอาคันตุกะมา ก็เตรียมน้ำดื่มมีกลิ่นหอมเพื่อเลี้ยงต้อนรับ ในขณะที่ประชุมเลี้ยงต้อนรับ พระอินทร์ได้ให้สัญญาณแก่บริษัทของตนไม่ให้ดื่ม ให้แสดงเพียงอาการเหมือนดื่ม เทพเจ้าถิ่นจึงพากันดื่มฝ่ายเดียว พากันเมานอนหมดสติ พระอินทร์และเทพบริวารก็ช่วยจับเทพเจ้าถิ่นเหวี่ยงทิ้งไปยังเชิงเขาสิเนรุ พวกเทพเจ้าถิ่นเมื่อถูกจับเหวี่ยงตกลงไปสร้างเมากลับฟื้นคืนสติขึ้นแล้ว ก็กล่าวแก่กันว่า พวกเราไม่ดื่มสุราอีกแล้ว จึงเกิดเป็นชื่อขึ้นว่า อสุระ เพราะกล่าวว่าไม่ดื่มสุรา แต่เข้าไป เพราะเมากจนเสียเมืองไปแล้ว ต้องสร้างอสุรภาพขึ้นใหม่ นับแต่นั้นหมู่เทพบนยอดเขาสิเนรุมีพระอินทร์เป็นประมุขและหมู่อสุรเทพที่เชิงเขาสิเนรุได้ทำสงครามขับเคี่ยวกันอยู่เนือง ๆ แต่เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถอยเข้าเมืองของตน อีกฝ่ายหนึ่งก็ตามเข้าไปไม่ได้ เมืองทั้งสองจึงเรียกว่าอยุชฌนบุรี คืออยุธา ไครรบไม่ได้ตีไม่แตก เรื่องนี้บางท่านเห็นว่ามีเค้าทางตำนานของอินเดียโบราณอยู่บ้าง (ไม่ใช่พระพุทธศาสนา) นำมาเล่าเพียงเพื่อให้ทราบเรื่องเก่า ๆ มีคติเกี่ยวกับน้ำเมาอยู่บ้างว่า เรื่องน้ำเมามีมาเก่าแก่และเมามายกันจนเสียบ้านเสียเมืองมาแล้ว

เรื่องเช่นนี้ในศาสนาอื่นก็มีเล่าไว้ เช่นคัมภีร์หนึ่งเล่าว่า โนอาห์ทำไร่องุ่นและดื่มสุราองุ่นเมาดังแต่สมัยหลังจากน้ำท่วมโลกไม่กี่ร้อยปี อีกคัมภีร์หนึ่ง เมื่อเทวดาพากันเสีอมฤทธิ์เพราะถูกพระฤๅษีผู้มีนามว่าทุรวาสสาปก็ดื่มน้ำอมฤต เรื่องมีว่า พระอินทร์ทรงช้างไอยราพตไปในวิถีดีอากาศ พบฤๅษีทุรวาสซึ่งถือพวงมาลัยดอกไม้สวรรค์อันนางฟ้าองค์หนึ่งถวาย พระฤๅษียื่นถวายพระอินทร์ ท้าวเธอรับมาพาดบนศีรษะช้าง ช้างสูดกลิ่นดอกไม้ซึ่งอวลอบแรงหนักหนาทำให้เป็นบ้าคลั่ง จึงพาดวงเอื้อมจับพวงดอกไม้จากกระพองขว้างลงเหยียบย่ำ พระฤๅษีทุรวาสโกรธว่าพระอินทร์ดูหมิ่นจึงสาปให้เสีอมฤทธิ์และให้พ่ายแพ้แก่หมู่อสุร นับแต่นั้นมาพระอินทร์และเทพบริวารก็อ่อนฤทธิ์รมมิใคร่ชนะหมู่อสุร พากันอยู่ไม่เป็นสุข ก็พากันไปเฝ้าพระนารายณ์ขอให้ช่วย พระนารายณ์ก็แนะนำให้ทวยเทพไปชวนเล็กยุทธสงครามกับหมู่อสุร ผูกพันธไมตรีร่วมกันตั้งพิธีกวนสมุทร หมู่เทพก็ปฏิบัติตาม ไปชวนอสุรเล็กรบ และชวนไปเก็บโอสถโยนลงไปในเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) เอาภูเขามาเป็นไม้กวน เอาพญานาคมาเป็นเชือก พระนารายณ์มาช่วยพิธี บันหน้าทีให้หมู่อสุรถือทางศีรษะนาค ให้หมู่เทพถือทางหางนาค พระนารายณ์เองอวตาร (แบ่งภาคลงมา) เป็นเต่า ลงไปรองรับภูเขาคือเป็นไม้กวน เมื่อช่วยกันกวน หมู่อสุรอยู่ทางศีรษะนาคก็ถูกไฟที่พุ่งจากนาคแผดเผาจนอ่อนฤทธิ์ลงไป หมู่เทพอยู่

ทางหางนาคก็ถืออย่างสบาย ครั้นกวนสมุทรได้ก็เกิดสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสุราและอมฤต (น้ำที่กินแล้วไม่ตาย) ในที่สุดทวยเทพซึ่งดื่มน้ำอมฤตได้ก่อนจนหมด จึงกลับคืนฤทธิ์ และได้ชื่อว่าอมร (ผู้ไม่ตาย) เรื่องเหล่านี้ไม่ใช่พระพุทธรศาสนา เห็นมีเรื่องเกี่ยวกับน้ำเมาจึงนำมาเล่าไว้เพื่อแสดงว่า คนในทุก ๆ ส่วนของโลกเชื่อว่าสุราได้เกิดมีมานานตั้งแต่สมัยนิยาย ในชาดกก็มีเล่าไว้ด้วยเหมือนกันว่า ในอดีตกาลนานนักแล้ว มีพรานป่าคนหนึ่งชื่อสุระ ได้เข้าป่าหิมพานต์มาถึงต้นไม้อันหนึ่ง ต้นไม้นั้นคาคบแยกออกเป็น ๓ ในที่สูงขนาดชั้วบุรุษ ในระหว่างคบทั้ง ๓ มีเป็นบ่อขนาดตื้น ในฤดูฝนมีน้ำขังเต็มและมีผลสมอ มะขามป้อม และพริกตกลงไปรวมอยู่จากต้นที่เกิดอยู่โดยรอบ มีหมูนกแขกเต้าจิกข้าวสาลีที่เกิดเองในที่นี้ไม่ไกลกันมาทำตกลงไปผสมอยู่ด้วย เมื่อถูกแดดเผาแน่นก็แปรรสมีสีแดง หมูสัตว์มีนกกเป็นต้นดื่มเข้าไปแล้วก็พากันเมตคอยู่ที่โคนต้นไม้ สร้างเมาแล้วจึงพากันบินไปได้ นายพรานสุระเห็นดังนั้น เห็นว่าไม่เป็นพิษจึงลองดื่มดูบ้าง ดื่มเข้าไปแล้วก็เมาและอยากบริโภคเนื้อ จึงฆ่าสัตว์มีนกกเป็นต้นที่เมตคลงบังบริโภคร่วมกับน้ำเมา ครั้นเมาแล้วก็พอรำซบร้อง ชวนดาบสรูปหนึ่งชื่อว่าวรุณะ ให้ลองดื่มดูบ้าง ก็พากันดื่มเมามายไปทั้งคู่ แล้วนำมาแพร่หลายในบ้านเมือง ต่อมาก็คิดวิธีทำน้ำเมาขึ้น และได้เริ่มเรียกชื่อว่าสุรา หรือวรุณี ตามชื่อของนายพรานสุระและดาบสวรุณะ แต่เมื่อดูตามศัพท์ สุรา แปลว่ากล้า อาจหมายความว่า เพราะดื่มแล้วทำให้ใจกล้ามูทะลุก็ได้ และวรุณี อาจหมายถึงวรุณคือฝน เพราะตามเรื่องนั้นเกิดจากน้ำฝนตกลงซึ่งหมักคองกับสิ่งต่าง ๆ ในคาคบไม้ก็ได้

น้ำเมานี้เป็นสิ่งที่ชาวโลกมิใช่น้อยมักจะโปรดปราน เมื่อมีงานรื่นเริงอะไรก็มักจะทิ้งไม่ได้ ถ้าขาดไปมักจะบ่นว่าแห้งแล้งเจียบเหงา บางแห่งมีนังงานเทศกาลดื่มสุราก็มี แต่บัณฑิตทั้งหลายในโลกตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบันไม่สรรเสริญยกย่องการดื่มสุราว่าเป็นของดี มีแต่แสดงโทษไว้ต่าง ๆ โดยตรงบ้างทางอ้อมบ้าง โดยตรงนั้น เช่นแสดงว่าการดื่มน้ำเมาเป็นอบายมุข และชี้โทษไว้ ๖ สถาน คือเสียทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เกิดโรค ต้องตีเตียน ไม่รู้จักอาย ทอนกำลังปัญญา ส่วนโดยอ้อมนั้น เช่นที่ผูกเป็นนิทานไว้ต่าง ๆ ดังเรื่องกำเนิดสุราในทางตะวันตก ว่าได้มีเทวดาองค์หนึ่งไปพบต้นองุ่นเข้าก็มีความพอใจ จึงนำมาที่แรกเมื่อนำมานั้นปลุกมาในห้วงกะโหลกนก ต้นองุ่นโตเร็วเต็มห้วงกะโหลกนก ต้องเปลี่ยนไปปลุกในห้วงกะโหลกปลา แล้วต้องเปลี่ยนไปปลุกในห้วงกะโหลกเสือ ตามนิทานนี้เข้าใจความหมายว่า ดื่มเหล้า (องุ่น) ที่แรกรื่นเริงอย่างนุก มากเข้าอีกก็โง่ซิมเซาอย่างลา มากเข้าอีกก็ดูร้ายอย่างเสือ ส่วนอีกเรื่องหนึ่งแสดงกันมาว่า สุราผสมด้วยเลือดของสัตว์หลายชนิด คือ

เลือกนก เลือกสุนัข เลือกเสือ เลือกหมู เลือกงู และเมื่อดื่มเข้าไปแล้วทำให้พุดมาก คะนอง
สนุกอย่างนก ทำให้เอะอะอย่างสุนัข ทำให้ตุ๋นอาละวาดอย่างเสือ ทำให้เดินเปะปะไม่ตรง
อย่างงูเลื้อย ทำให้หมดสตินอนจมอย่างหมู ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงโทษของสุราโดยตรงดังกล่าวแล้ว เพราะการดื่มสุรากับทั้งเมรัยอันรวมเรียกว่าน้ำเมา
เป็นฐานะ—คือที่ตั้งของความประมาท ฉะนั้น จึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ ว่า

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความประมาท น้ำเมาเป็นของดองเช่นน้ำตาลเมตาต่าง ๆ ชื่อเมรัย เมรัยนั้นกลั่นอีกชั้นหนึ่ง
เพื่อให้เข้มข้นขึ้นเช่นเหล้าต่าง ๆ ชื่อสุรา สุราเมรัยนี้เป็นของทำให้ผู้ดื่มแล้วเมาเสียสติอารมณ์
แปรปกติของคนที่เป็นคนดีให้ชั่วไปได้ จนถึงกิริยาอาการที่ไม่ดีซึ่งในเวลาปกติทำไม่ได้ แต่
ครั้นเมาแล้วก็ทำแทบจะทุกอย่าง น้ำเมาจึงได้ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ความเว้นจาก
ดื่มน้ำเมาเรียกว่าเวรมณี หรือวิริติ เป็นตัวศีลในข้อนี้ วิริติมี ๓ เหมือนกับข้ออื่น ๆ คือเว้น
ด้วยตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อน ด้วยวิธีรับศีล หรือคิดตั้งใจด้วยตนเอง เรียกว่าสมาทานวิริติ (เว้น
ด้วยการสมาทาน) ไม่ได้ตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อน เมื่อไปพบน้ำเมาที่อาจจะดื่มได้แต่ดื่มน้ำไม่ได้
เรียกว่าสัมปตวิริติ (เว้นจากวัตถุอันถึงเข้า) ถ้าเว้นได้เด็ดขาดจริง ๆ จัดเป็นสมุจเฉทวิริติ
(เว้นด้วยตัดขาด) วิริติข้อใดข้อหนึ่งมีขึ้นเมื่อใด ศีลก็มีขึ้นเมื่อนั้น วิริติขาดเมื่อใด ศีลก็ขาด
เมื่อนั้น ลักษณะสำหรับตัดสินว่าศีลขาดนั้นคือ ๑. เป็นน้ำเมามีสุราเป็นต้น ๒. จิตใคร่จะดื่ม
๓. พยายามคือทำการดื่ม ๔. ดื่มน้ำเมานั้นให้ไหลล่องล้าคอเข้าไป

อนึ่ง ห้ามน้ำเมาเพราะเป็นของทำให้เมาประมาท จึงห้ามตลอดถึงของทำให้เมาเช่น
เดียวกันชนิดอื่น มี ผีน กัญชา เป็นต้นด้วย

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๕)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ นี้โดยตรง เพื่อมิให้มัวเมาประมาทเป็นหลัก คน
เราที่เป็นคนธรรมดาสามัญ โดยปกติก็ประมาทกันอยู่แล้ว เพราะมักขาดสติมากบ้างน้อยบ้าง
ต้องระมัดระวังกันอยู่เสมอ จนถึงมีภาษิตเป็นต้นว่า “สี่เท่ายังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง”
“ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์” “คนที่ไม่เคยทำอะไรผิด คือคนที่ไม่เคยทำอะไรเลย”
ฉะนั้น เมื่อเพิ่มเติมน้ำเมาให้เมาประมาทยิ่งขึ้น ก็ยิ่งทำให้ผิดมากขึ้น เพราะคนที่เมาประมาท
เป็นคนขาดสติ (ความระลึกได้) ขาดสัมปชัญญะ (ความรู้ตัว) อาจผิดศีลได้ทุกข้อ อาจทำ

ชั่วทำผิดได้ทุกอย่าง และเมื่อประมาทเสียแล้วก็เป็นคนหลงอย่างเต็มที่ ไม่รู้จักเหตุผลควรไม่ควร ไม่รู้จักดีชั่วผิดถูก จะพูดชี้แจงอะไรกับคนกำลังเมาหาได้ไม่ คนเมาประมาทจึงเป็นผู้ที่ควรเมตตากรุณาหรือควรสงสาร เหมือนคนตกน้ำที่ทิ้งตัวเองลงไป ช่วยตัวเองก็ไม่ได้ ใครช่วยก็ไม่ได้ หรือเหมือนคนดื่มยาพิษฆ่าตนเอง ทั้งที่ไม่เห็นว่าเป็นยาพิษ จึงดื่มอย่างสนุกสนานรื่นเริง ใครบอกว่ายาก็ไม่เชื่อ แต่เห็นเหมือนน้ำอมฤตของเทวดา เพราะดื่มแล้วทำให้อกอาจ ให้ร่าเริง ไม่มีทุกข์ ไม่มีกลัว แต่หาจริงไม่ เพราะสิ่งที่ทำให้ฤทธิ์สุราของคนเมาเสื่อมได้ตื้นนั้นคือความกลัว คนเมาอาละวาดเมื่อประสบเหตุอะไรที่ทำให้เกิดรู้สึกกลัวขึ้นได้แล้ว ความเมาก็เสื่อม เว้นแต่จะเมาจนสลบไสล ซึ่งก็หมดฤทธิ์ที่จะอาละวาดอะไรได้ คนเมาอาละวาดเมื่อไปทำร้ายใครเข้า มักรู้จักหลบหนี เพราะเกิดรู้สึกกลัวผิดขึ้นแล้ว ความเมาจึงแพ้ความกลัว มิใช่ชนะความกลัว ที่ว่าทำให้กล้านั้นไม่ใช่ความกล้า เป็นความเมาต่างหาก เหมือนอย่างที่คุณเห็นว่า เห็นช้างเท่าหมู ก็เป็นเรื่องของความเมาที่แก่กล้าอันจะพาให้พินาศ เว้นไว้แต่ช้างจะเล็กลงมาเท่าหมูได้จริง ๆ โดยมาก ความรู้สึกกลัวที่ทำให้ลายฤทธิ์เมาให้เสื่อมมักมาซ้ำเกินไป เพราะมักมาในเมื่อคนเมาไปทำผิดเสียแล้ว ต่างจากคนไม่เมา เพราะความรู้สึกกลัวผิดเกิดได้ง่ายกว่ามากนัก คนไม่เมาจึงรักษาตัวได้ดีกว่ามาก

อีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าศีลนั้น โดยตรงคือปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ คือความที่มีกาย วาจา ใจ เป็นปกติ ได้แก่เรียบร้อยดีงาม เมื่อตมน้ำเมาเข้าไปเมาประมาทขึ้นเมื่อใดก็เสียปกติกาย วาจา ใจ เมื่อนั้น เพราะน้ำเมาทำให้กายของคนเมา วาจาของคนเมา ใจของคนเมา เสียปกติ ถึงจะยังมีได้ไปประพฤติผิดศีลข้ออื่น ๆ แต่ศีลทางใจ คือความมีใจเป็นปกติเรียบร้อย ก็เสียไป คนเมาที่พูดว่าใจยังดีไม่เมานั้น ถ้าเป็นความจริงก็ไม่ใช่คนเมา ถ้าเป็นคนเมา คำที่พูดเช่นนั้นก็พูดไปตามความเมาเท่านั้น

(ธรรมคຸ່ມกับศีลข้อที่ ๕)

คือความมีสติรอบคอบ ตรงกันข้ามกับความประมาท สติคือความระลึกรู้คิดขึ้นได้ ประกอบกับสัมปชัญญะ ความรู้ตัว สติต้องมีสัมปชัญญะอยู่ด้วยจึงเป็นสติที่ถูกต้อง เช่นเมื่อกำลังเดินอยู่ในถนน นึกถึงบทเรียนจนลืมตัวว่ากำลังเดินอยู่ในถนน ถึงจะนึกถึงบทเรียนได้ก็ไม่ใช่สติ เมื่อรู้ตัวอยู่ว่ากำลังเดินอยู่ในถนน และระลึกได้ว่าจะเดินอย่างไรจะหลีกเลี่ยงบรรดาอะไรจึงเป็นสติ คนเราทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องทำต้องพูดอยู่ทุก ๆ วัน เด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีสติเมื่อทำอะไรพูดอะไรไปแล้ว ก็ระลึกได้ว่าได้ทำหรือพูดอะไร ผิดหรือถูก เรียบร้อยหรือไม่

เรียบร้อยเป็นต้น จะทำอะไรก็มีความระลึกรู้คิดก่อนว่าดีหรือไม่ดี อย่างที่โบราณสอน
ให้นับสิบก่อน คือให้นึกให้รอบคอบก่อนนั่นเอง ในขณะที่กำลังทำกำลังพูดก็รู้ตัวอยู่เสมอ
ไม่ลืมหงในสิ่งที่ทำที่พูด ไม่ลืมตัวไม่เผลอตัว บางคนมีปัญญาความรู้ดี แต่ขาดสติ ทำพูด
อะไรผิดพลาดได้ อย่างที่กล่าวกันว่า ฉลาดแต่ไม่เฉลียว จึงสมควรหัดให้มีสติรอบคอบ
เพราะทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่อาจทำสติได้ วิธีหัดเช่น

๑. หัดนึกย้อนหลัง เป็นการฝึกความกำหนดจดจำ
๒. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะทำอะไร
๓. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะโกรธใคร มิใช่โกรธเสียก่อน จนหายโกรธแล้วจึงนึกได้
๔. หัดให้มีความรู้ตัวอยู่ในเรื่องที่กำลังทำกำลังพูด ตลอดถึงกำลังคิดอยู่เสมอ ไม่
ปล่อยให้ลืมตัว เผลอตัว
๕. หัดให้มีความยับยั้งในการที่ไม่ควรทำ ไม่ควรพูด ไม่ควรคิด ให้มีอุตสาหะใน
การที่ควร อันตรงกันข้าม

การหัดทำสติ เมื่อหัดอยู่เสมอสติจักเกิดมีทวีขึ้นตามลำดับ จนถึงเป็นสติรอบคอบ
ถ้าไม่หัดทำอะไรให้มีสติขึ้นเองนั้นเป็นการยากที่จะมีสติพอใช้ เหมือนอย่างเมื่อประสงค์ให้ร่าง
กายมีอนามัยดีก็ต้องทำกายบริหารให้ควรกัน

สติ เตสติ นีวารณ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำ

๒ มกราคม ๒๕๐๓

๑๖. ปกติภาพ — ปกติสุข

ข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ประเภทหนึ่ง คนมักจะอ่าน ไม่ปล่อยให้ผ่านไป แต่ไม่มีใคร
อยากเป็นข่าว คือข่าวฆาตกรรม ข่าวโจรกรรม ข่าวเกี่ยวกับผิดศีลข้อที่ ๓ ข่าวหลอกหลวง
ข่าวคนเมาเกะกะอาละวาด เป็นต้น คนที่เป็นตัวการในข่าวล้วนเป็นคนกวนบ้านกวนเมืองให้
เดือดร้อน ใครประพฤติก่อกรรมอย่างนั้น ถึงไม่ปรากฏเป็นข่าว ก็ทำเชิญให้เดือดร้อนเช่น

เดียวกัน ในบ้านทุกบ้านมีใครก่อกรรมทำเข็ญเช่นนั้นเข้าสักคนก็พากันเดือดร้อนไปหมด จนอาจถึงบ้านแตกสาแหรกขาด และเมื่อทำให้เดือดร้อนถึงส่วนรวมก็เป็นการบ่อนทำลายความสงบสุขของเมืองคือประเทศชาติ คนที่เป็นตัวการก่อความเดือดร้อนดังกล่าวมิใช่ใครที่ไหนคือแต่ละคนที่ประพฤตินิสิต ๕ นั้นเอง ใครอยากเป็นตัวข่าวในเรื่องเช่นนี้บ้าง ถ้าไม่ยากก็อย่าประพฤตินิสิต ๕ และต้องคอยหลบหลีกคนที่ประพฤตินิสิต ๕ ให้ดีด้วย เพราะเมื่อตนเองไม่ทำแก่เขาเขาอาจจะคิดทำแก่ตนก็ได้ จึงต้องไม่ประมาท ระมัดระวังตนเองให้ปลอดภัย เพราะภัยอันตรายอันเป็นเครื่องทำลายความปกติสุขทุกอย่างเกิดจากคนไม่มีศีลทั้งนั้น ในด้านตรงกันข้ามความปกติสุขทุกอย่างเกิดจากคนมีศีล เหมือนอย่างในบ้านทุกบ้านอยู่กันเป็นปกติสุขเรียบร้อย (ไม่เกิดวิกฤตการณ์ตรงกันข้ามกับปกติการณ์หรือปกติการณ์) ในเมื่อไม่มีใครบันดาลโทสะทำร้ายใคร จนถึงไม่มีใครดื่มสุราอะอะอาละวาด ฉะนั้น ศีลจึงจำเป็นเพื่อความปกติสุขเรียบร้อยแก่ทุกคน

ยังอาจมีผู้เข้าใจว่า ศีลเป็นข้อห้ามข้อบังคับทางพระศาสนาที่ต้องรับจากพระ เป็นข้อห้ามที่ผิดปกติวิสัยไม่อาจจะทำได้

อันที่จริง ศีลคือปกติภาพ ความเป็นปกติของคน คือโดยปกติคนเราก็ไม่ได้ฆ่าใคร ไม่ลักขโมยใคร จนถึงดื่มน้ำเมาก็ยังไม่เป็น ต่อเมื่อเกิดโลภอยากได้ขึ้นมา บันดาลโทสะขึ้นมา มัวเมาหลงใหลขึ้นมา จนถึงยังใจไว้ไม่อยู่จึงทำลงไป บางอย่างก็ต้องหัดเหมือนอย่างดื่มน้ำเมา เมื่อจิตใจยังเป็นปกติคืออยู่ยังไม่โลภโกรธหลง หรือเมื่อโลภโกรธหลงสงบลงแล้ว ก็ไม่มีใครทำลงไปได้ ฉะนั้น ศีลจึงเป็นตัวปกติภาพของคนโดยแท้ แต่คนโดยมากมักควบคุมตนเองไว้ไม่ได้ ยังใจไว้ไม่อยู่ จึงรักษาปกติภาพของตนไว้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลเป็นขอบเขตของความประพฤติไว้ เพื่อช่วยให้คนรักษาปกติภาพของตนไว้นั่นเอง ส่วนที่ต้องรับจากพระนั้นก็เพียงวิธีชักนำอย่างหนึ่ง เพราะโดยตรงศีลนั้นต้องรับจากใจของตนเอง คือใจของตนเองต้องเกิดวิริทธิ์ ๓ ข้อใดข้อหนึ่งขึ้น จึงจะเกิดเป็นศีล เพื่อทบทวนความจำ จะนำวิริทธิ์ ๓ มากล่าวไว้อีกครั้งหนึ่ง คือ

๑. สัมปัตตวิริทธิ์	ความเว้นได้ในทันทีที่เผชิญหน้ากับวัตถุ
๒. สมาทานวิริทธิ์	ความเว้นได้ด้วยตั้งใจถือศีลไว้
๓. สมุจเฉทวิริทธิ์	ความเว้นได้เด็ดขาดทีเดียว

เมื่อใจมีวิริทธิ์ขึ้น ก็มีศีลขึ้นทันที คำว่าใจมีวิริทธิ์มิได้หมายความว่าต้องคิดว่าเราจะ

เว้น ๆ อยู่ทุกวินาที แต่หมายความว่าคิดตั้งใจไว้ จะรับจากพระมาตั้งใจไว้ก็ได้ จะตั้งใจด้วยตนเองก็ได้ ในเวลาไหนก็ได้ เมื่อคิดตั้งใจไว้แล้วจะทำพฤติกรรมอะไรที่ไม่ผิดข้อห้ามที่ให้เวลานั้นแล้วก็ได้ทั้งนั้น และจะตื่นอยู่หรือหลับไป ศิลก็มียู่ตลอดเวลา

ส่วนที่ว่าเป็นข้อห้ามที่ผิดปกตวิสัยนั้น เป็นการว่าที่ผิด เพราะศีลเป็นข้อห้ามเพื่อรักษาปกติภาพของคนดังกล่าวแล้ว จึงถูกต้องกับปกตวิสัยอย่างที่สุด ถ้าจะแย้งว่าคนสามัญทุกคนก็ต้องมีโลภ โกรธ หลง อยู่ด้วยกัน จึงไม่อาจปฏิบัติได้ ข้อแย้งนี้ถ้าคิดสักหน่อยก็จะเห็นว่าแย้งไม่ถูก พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลก็เพื่อให้คนสามัญนี้แหละรักษา ถ้าไม่มีคนสามัญดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องทรงบัญญัติศีลข้อไหน ๆ ขึ้นเลย และเมื่อใครอยากได้ขึ้นมา โกรธขึ้นมา ก็ทำร้ายเขา ลักของเขา เป็นต้น จะอยู่กันได้อย่างไร ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลขึ้นไว้ควบคุมความประพฤติของคนให้อยู่ในขอบเขตที่ดี มิให้เบียดเบียนกันให้เดือดร้อน เป็นการคุ้มครองปกติภาพของทุก ๆ คน เพื่อได้อยู่ด้วยกันเป็นปกติสุข เมื่อคนรักษาศีลตลอดไปถึงสัตว์ดิรัจฉาน คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตลอดถึงในสัตว์ดิรัจฉาน ก็ชื่อว่าได้แผ่ความปกติสุขให้กว้างออกไปถึงในสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปด้วย เรียกว่าเป็นการให้อภัยทานแก่สัตว์ทั่วไป

มีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่มิใช่น้อยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ แต่ทำไมจึงไม่ทรงห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ได้ก็ต้องมีการฆ่าสัตว์ ไม่เป็นอันอำนาจให้ฆ่าสัตว์โดยอ้อมหรือ ในการเฉลยปัญหานี้ ควรแสดงข้อที่เป็นมูลฐานก่อนว่า การทำอะไรรักษาที่ตายแล้ว จะบริโภคก็ตาม จะนำไปเผาไปฝังก็ตาม ไม่เป็นปาณาติบาตคือฆ่าสัตว์ เพราะไม่เป็นการทำร้ายแก่ร่างที่ปราศจากชีวิตแล้วไม่มีภาวะเป็นสัตว์มีชีวิตเหลืออยู่ เมื่อได้ความจริงชัดเจนดังนี้แล้ว จึงมาถึงปัญหาว่าถึงไม่เป็นปาณาติบาตแต่ก็ควรบริโภคหรือไม่ ปัญหานี้ตอบตามพระวินัยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุบริโภคอุทิสสมังสะ แปลว่าเนื้อเจาะจง คือเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงเพื่อปรุงอาหารถวายพระภิกษุ เมื่อภิกษุได้เห็น ได้ยิน หรือรังเกียจสงสัยว่าเป็นเนื้อเช่นนั้น ห้ามมิให้ฉัน ทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่ปวัตตมังสะ แปลว่าเนื้อที่เป็นไปทั่วไป คือเนื้อที่เขาทำไว้สำหรับคนทั่วไปบริโภค ถึงภิกษุจะฉันหรือไม่ฉันเขาก็ทำบริโภคกัน แม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่เนื้อสุก ไม่ให้ฉันเนื้อดิบ เป็นอันห้ามตลอดถึงกะปิดิบ น้ำปลาดิบ (ผู้รู้พระวินัยเมื่อจะใช้กะปิหรือน้ำปลาดิบ ประกอบอาหารเพื่อพระภิกษุ จึงทำให้สุกก่อน) และทรงห้ามมิให้ฉันเนื้อ ๑๐ จำพวกที่ชาวโลกเขารังเกียจกัน คือเนื้อ

มนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสีหะ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี เนื้อ
เสือดาว การที่ทรงห้ามอุทิสสมังสะเป็นอันตัดทางมิให้อำนวยปาณาติบาต ถ้ามีปัญหาต่อไปว่า
ถ้าห้ามปาณาติบาตไม่สำเร็จ จะบัญญัติศีลห้ามไว้ทำไม จะไม่เหมือนบัญญัติห้ามไว้เล่น ๆ และ
ผู้รับก็รับกันเล่น ๆ ไป หรือจะบัญญัติไว้อย่างในศาสนาอื่น คือห้ามบ้าง อนุญาตบ้าง เช่นห้าม
ฆ่าคน อนุญาตให้ฆ่าสัตว์จรจมานได้ ข้อนี้ตอบได้ง่ายว่า พระพุทธเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณา
ในสัตว์โลกเสมอกัน จะทรงบัญญัติดังนั้นไม่ได้ นึกถึงคนเราธรรมดาทุกคน เมื่อมีสัตว์เลี้ยง
ก็ฆ่าไม่ได้ เพราะอำนาจเมตตากรุณานั้นเอง ฉะนั้น เมื่อเมตตากรุณาแผ่ออกไปยังสัตว์ใด ๆ ก็
ฆ่าสัตว์นั้น ๆ ไม่ได้ เมื่อแผ่ออกไปในสัตว์ทั้งปวงทั่วโลกก็ฆ่าไม่ได้ทั่วโลก ไม่ต้องมีใครห้าม
คนที่มีเมตตากรุณานั้นทำไม่ได้เอง เหมือนอย่างพ่อแม่ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาในลูก ๆ ไม่อาจ
ทำร้ายลูกได้ ไม่มีใครห้าม แต่ทำไม่ได้เอง ซ้ำคอยป้องกันอันตรายมิให้เกิดแก่ลูกด้วยประการ
ทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาในสัตว์โลกทั่วหน้าเสมอกัน เหมือนอย่างพ่อแม่
ของโลก จึงไม่ทรงเบียดเบียนแม้ด้วยความคิดแก่สัตว์โลกไหน ๆ เลย และประทานความคุ้ม-
ครองทั่วหน้าเสมอกันหมด ปราศจากอคติในทุก ๆ ชีวิต จึงไม่มีข้ออ้างเพื่อประโยชน์ตนอย่าง
เรื่องหมาป่าอ้างเพื่อจะกินลูกแกะในนิทานอีสปอยู่ในพระพุทธศาสนาเลย ส่วนที่ว่าจะเป็นการ
บัญญัติไว้เล่น ๆ เพราะห้ามไม่สำเร็จนั้น ก็ไม่เป็นดังนั้น เพราะผู้ที่ถือศีลข้อนี้และข้ออื่น ๆ
ทั้ง ๕ ข้อ หรือยิ่งกว่า ช่วงระยะเวลาบ้าง เป็นนิตยบ้าง ก็มีอยู่มิใช่น้อย แม้ผู้ที่นับถือลัทธิ
ศาสนาอื่นบางลัทธิศาสนาถือไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงก็มี ฉะนั้น ถ้าไม่มีศีลข้อนี้หรือมีอย่างยกเว้น
ศีลในพระพุทธศาสนาก็จักขาดตกบกพร่อง แสดงว่าต่อยด้วยคุณธรรม และแม้มีข้อยกเว้นก็
ยังไม่จำเป็น เพราะไม่ยิ่งไปกว่ากฎหมายของบ้านเมืองซึ่งบัญญัติในแบบยกเว้นอยู่แล้ว ส่วน
ผู้ที่ไม่ถือปฏิบัติก็ต้องมีตามกระแสโลก มิใช่เฉพาะศีลเท่านั้น แม้ลัทธิธรรมอื่น ๆ ก็เช่นเดียว
กัน มิใช่เฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มีคนปฏิบัติบ้าง ไม่ปฏิบัติ
บ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น จะหาว่ามีคนปฏิบัติได้น้อยแล้วเลิกเสียหาควรไม่ เหมือนอย่างการตั้ง
โรงเรียนชั้นสูงจนถึงมหาวิทยาลัย มีชั้นของการศึกษาตลอดถึงปริญญาต่าง ๆ จะหาว่ามีคน
เข้าเรียนสำเร็จได้น้อยแล้วเลิกล้มเสียก็หาควรไม่เช่นเดียวกัน เพราะคนที่สามารถปฏิบัติ
สามารถเรียนสำเร็จได้มีอยู่ ถึงจะน้อยคนก็เป็นประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นอันมาก เพราะโลกยัง
ต้องการคนดี ต้องการคนฉลาดที่เรียกว่าคนชั้นมันสมอง อยู่ทุกเมื่อ

ส่วนที่มีบางคนกลัวว่า ถ้าวรรณศีลกันเสียหมดประเทศชาติจะไปไม่รอดนั้น ข้อนี้
ไม่ต้องกลัว ควรจะกลัวว่าจะไปไม่รอดถ้าไม่รักษาศีลกันให้มากกว่านี้ คิดดูง่าย ๆ ถ้าต่างทำ

ร้ายชีวิตร่างกายกัน ต่างลักขโมยฉ้อโกงกันไปหมด เพียงเท่านั้นก็ไปไม่รอดแล้ว ถึงในหมู่บ้านที่ไม่มีศีลแก่คนอื่น ก็ต้องมีศีลในพวกของตน ถ้าไม่มีศีลในพวกของตน คือฆ่ากันเอง คดโกงกันเอง ก็คุมกันอยู่ไม่ได้ เป็นโจรไปไม่รอดเหมือนกัน ฉะนั้น คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะอยู่ด้วยกันได้เป็นปกติสุข ก็เพราะมีศีลในกันและกัน เมื่ออยู่รวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองก็เหมือนกัน ความเดือดร้อนไม่เป็นปกติสุขเกิดจากคนไม่มีศีลหรือคนทุศีล (ศีลทราวม) ทั้งนี้ จึงต้องมี การปราบปรามป้องกันตามควรแก่เหตุ บ้านก็ต้องมีรั้วรอบขอบชิดและเครื่องป้องกันอื่น ๆ เมืองก็มีตำรวจทหารเป็นต้น มีชาดกเป็นอันมากทางพระพุทธศาสนาเล่าถึงความฉลาดในการรักษาตนให้ปลอดภัย เช่นเล่าถึงวานรโพธิสัตว์ในชาดกหนึ่งว่า มีนางจระเข้ตัวหนึ่งแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจของวานรตัวหนึ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ จึงบอกแก่จระเข้ผู้สามี จระเข้เห็นจึงคิดอุบายเชื่อเชิญวานรให้ขึ้นหลังของตนเพื่อจะนำไปยังเกาะในระหว่างแม่น้ำ ให้บริโภคนผลมะม่วงบนเกาะนั้น วานรเชื่อก็นั่งหลังจระเข้ ครั้นจระเข้ออกไปไกลตลิ่งแล้ว ก็เริ่มจมอง วานรถามว่าจมองทำไม จระเข้ก็แจ้งว่าจะฆ่าวานรแหะเนื้อหัวใจให้แก่ภรรยาของตน วานรระงับความกลัวคิดอุบายช่วยตัวได้ทันที จึงถามว่า ท่านคิดว่าเนื้อหัวใจของเราอยู่ในทรวงอกหรือ เรากระโดดโลดเต้นอยู่เสมอ หัวใจเราต้องแตกเสียเป็นแน่ เราจึงต้องถอดเก็บไว้นอกตัว จระเข้ถามว่าเก็บไว้ที่ไหนเล่า วานรตอบว่าห้อยอยู่บนต้นมะเดื่อขึ้นไม่เห็นหรือ จระเข้หน้าโง่มองขึ้นไปเห็นผลมะเดื่อ ก็เชื่อว่าเป็นหัวใจวานร จึงให้วานรสัญญาว่าจะปลิดหัวใจนั้นให้แล้วนำวานรไปส่งที่ฝั่งข้างโคนต้นมะเดื่อ วานรขึ้นฝั่งได้แล้วก็กระโดดขึ้นต้นมะเดื่อ ปลิดผลมะเดื่อโยนไปให้จระเข้ คนที่มีศีลและฉลาดดังเช่นวานรโพธิสัตว์ในชาดกนี้ ฉะนั้นจะไปไม่รอดเมื่อเป็นหัวหน้าหมู่บ้านก็นำหมู่บ้านให้ไปรอดได้ด้วย ส่วนคนไม่มีศีลเป็นผู้นำลายทั้งศีลของตน ทั้งศีลของผู้อื่น เพราะทำให้ผู้อื่นต้องลุกขึ้นป้องกันต่อสู้ เสียปกติภาพและปกติสุขไปด้วยกัน อย่างวานรต้องทำกลอุบายลวงจระเข้เพื่อป้องกันตนตามความจำเป็น

เรื่องตามความจำเป็นนี้ควรกล่าวอีกสักหน่อย ว่าตามความจำเป็นจริง ๆ อย่าให้เป็นการตามใจ หรือตามความโลภ โกรธ หลงของตนในฐานะเป็นฝ่ายก่อเหตุ เพราะที่มักจะอ้างว่าจำเป็นอย่างไรเพื่อนั้นเป็นการตามใจมากกว่า คนที่ประพฤตินิสิตโดยมากมักประพฤตินิสิตโดยไม่จำเป็น เช่น ฆ่าสัตว์โดยไม่จำเป็น ลักทรัพย์โดยไม่จำเป็น เพราะไม่ทำก็ได้ ดังนี้เป็นการปล่อยตนไปตามใจที่ต่ำทรามนั่นเอง

พระพุทธเจ้าได้ประทานหลักธรรมสำหรับคุ้มครองใจมิให้ต่ำทรามดังกล่าว คือ หิริ

ความละเอียดใจต่อความประพฤติชั่ว รังเกียจความชั่ว โอตตัมปะ ความเกรงกลัวต่อความ
ประพฤติชั่ว โดยปกติเราก็รังเกียจเกลียดกลัวคนชั่วอื่น ๆ อยู่แล้ว เช่นรังเกียจเกลียดกลัวคน
โหดร้ายและโจรเป็นต้น แต่มักลืมรังเกียจเกลียดกลัวตนเองที่จะเป็นคนชั่วอย่างนั้นบ้าง ฉะนั้น
ก็ให้ย้อนมานึกถึงตนให้ดี จะมีหิริโอตตัมปะขึ้นไม่ยากนัก และธรรมคຸນี้แหละจักเป็นตำรา
ประจำใจที่ดีนัก

อนึ่ง เมื่อพระให้ศีลแล้วก็บอกอานิสงส์คือผลที่ดีของศีลว่า สีเลน สุขติ ยนฺติ สีเลน
โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพุติ ยนฺติ แปลว่า ไปสู่สุคติ (การไปทางไปที่ดี) ด้วยศีล ความถึง
พร้อมด้วยโภคทรัพย์มีด้วยศีล ถึงความดับทุกข์ด้วยศีล อานิสงส์ศีลนี้ คิดดูง่าย ๆ ว่า ทุก ๆ
คนไปไหน ๆ ไปโรงเรียน มาที่นี้ ไปบ้านเป็นต้นโดยสวัสดิ์เพราะไม่มีใครทำร้าย ทรัพย์สิ่ง
ของจะเก็บไว้หรือจะนำไปไหนก็ปลอดภัยเพราะไม่มีใครลักขโมย อยู่เย็นเป็นสุขเพราะไม่มี
ใครทำร้ายลักขโมยเป็นต้น นี่แหละเป็นอานิสงส์ของศีลที่เห็นได้ง่าย ๆ และทุก ๆ คนต้องการ
ศีล คนไม่มีศีลแก่คนอื่นเช่นทำร้ายเขาลักของเขา ก็ยังปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือ
ปรารถนาไม่ให้ใครทำร้ายตนลักของของตน เป็นต้น

ส่วนข้อวิตกว่าถือศีลไม่ร่ำรวยนั้น ไม่ร่ำรวยในทางทุจริตจริง ถ้าคิดดูโดยรอบคอบ
จักเห็นว่าศีลเป็นข้อเว้นจากการถือเอาในทางทุจริต จึงไม่ได้ในทางนั้นตรงตัวอยู่แล้ว แต่ก็ไม่
ทำให้ใครต้องเสียต้องยากจนเพราะทุจริตของตน ทั้งส่วนตัวทั้งส่วนรวม และเมื่อตั้งใจประกอบ
อาชีพโดยชอบด้วยความไม่ประมาทก็จักตั้งตนได้โดยลำดับ อันโภคทรัพย์นั้นเกิดจากอาชีพ
ในทางชอบของคน เช่นข้าวที่บริโภคนั้น ก็เกิดจากการกสิกรรมของชาวนาจึงมีข้าวให้บริโภค
ตลอดถึงให้ขโมย ถ้าไม่มีใครทำนามีแต่คอยจะขโมยข้าวเท่านั้นก็คงไม่มีข้าวจะขโมย ฉะนั้น
ผู้ที่ถือเอาในทางทุจริต ถึงจะร่ำรวยขึ้น ก็เหมือนปลวกอ้วนเพราะกัดเสากัดฝาเรือน ปลวกกัด
เรือนยิ่งมากยิ่งอ้วนขึ้นเท่าไร เรือนก็ใกล้พังเข้าไปเท่านั้น จนอาจพังครืนลงไป ฉะนั้น โภค
ทรัพย์จะสมบูรณ์พูนเพิ่มก็เพราะพากันประกอบกระทำในทางที่ชอบที่สุจริต และไม่ทำตนเป็น
ปลวกอ้วนดังกล่าว

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแนะนำให้รักษาศีล แต่ไม่ทรงบังคับใคร เพราะเกี่ยวแก่จิตใจ
เมื่อใครมีใจศรัทธาก็ต้องคิดเว้นให้เป็นวิรัติด้วยตนเอง จึงมีธรรมเนียมต้องขอศีลก่อน
พระจึงให้ศีลแก่ผู้ขอ ตลอดถึงผู้ที่จะนับถือพระพุทธศาสนาก็ต้องแสดงประกาศตนเองตามจิต
ใจศรัทธาของตน นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงให้ปฏิบัติขัดขวางกับทางบ้านเมือง เช่น

ผู้ที่มาบวชก็ต้องได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา ถ้าเป็นข้าราชการก็ต้องได้รับอนุญาตให้ลาบวช
ได้ เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีสังกัดอยู่กับบ้านบ้าง กับเมืองบ้าง แปลว่าคนหนึ่ง ๆ มีหน้าที่
หลายอย่าง เมื่อรู้จักหน้าที่ของตนที่อยู่ และปฏิบัติให้เหมาะแก่หน้าที่ ก็จะรักษาไว้ได้ทั้งบ้าน
ทั้งเมือง ทั้งศาสนา ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่น สามารถรักษาปกติภาพซึ่งเป็นศีลตามวัตถุประสงค์
และรักษาปกติสุขซึ่งเป็นอานิสงส์ของศีลโดยสรุป และศีลนี้แหละเป็นมนุษยธรรม เพราะทำให้
ผู้ที่มีศีลได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์โดยธรรม คิดดูว่าคนไม่มีหิริโอตตปปะ ไม่รู้จักผิดชอบ ประพฤติ
ตนต่ำทราม จะควรเรียกว่ามนุษย์ได้อย่างไร

การทำตนให้อยู่ในระเบียบอาจถืออึดอัดลำบากในชั้นแรก เมื่อทำงานเป็นปกติแล้วจึงมี
ความสุข ทำตนให้อยู่ในศีลก็เหมือนกันอาจถืออึดอัดที่แรก เมื่อเป็นปกติแล้วจึงมีความสุข ความ
เป็นปกตินี้แหละเป็นตัวศีล ทำงานเป็นปกตินิสัยได้ก็ยิ่งดี เป็นศีลนิสัยไปทีเดียว พระพุทธเจ้า
ทรงสอนให้แผ่เมตตาความปรารถนาสุขให้กว้างออกไป คนมีใจเมตตาจักไม่ถืออึดเพราะศีล
เลย เพราะใจย่อมวิเวกเว้นด้วยอำนาจเมตตาเป็นปกติภาพ เป็นปกติสุข

ตสฺมา สํ วิโสธเย
เพราะฉะนั้น ควรทำศีลให้บริสุทธิ์แด

๑๖ มกราคม ๒๕๐๓

๑๗. กรรม

(กรรม—กิริยา)

การศึกษาพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักกรรมก็ชื่อว่ายังมิได้ศึกษา
ในข้อหลัก และการนับถือพระพุทธศาสนา ถ้ายังมิได้นับถือหลักของกรรมตามพระพุท
ธศาสนาก็ชื่อว่ายังมิได้นับถืออย่างเข้าถึงหลัก คล้ายกับการนับถือมารดาบิดา ถ้าขาดความ
กตัญญูกตเวทิตะเสียแล้ว ก็ไม่ชื่อนับถืออย่างจริงใจ ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงมุ่งให้
เชื่อในหลักกรรม ประกอบกันไปกับความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงแล้ว
ในกัณฑ์ต้น ๆ

คำว่า กรรม มีใช้ในภาษาไทยมาก เช่น กรรมกร กรรมกร กรรมกร แต่ในภาษา
ที่พูดกัน เคารพร้ายมักตกอยู่แก่กรรม เคารพดีมักอยู่แก่บุญ ดังเมื่อใครประสบเคราะห์ร้าย
คือทุกข์ภัยพิบัติต่าง ๆ ก็พูดว่าเป็นกรรม แต่เมื่อใครประสบเคราะห์ดีมักพูดว่าเป็นบุญ และมี
คำพูดคู่กันว่าบุญทำกรรมแต่ง เกณฑ์ให้กรรมเป็นฝ่ายดำ ให้บุญเป็นฝ่ายขาว ความเข้าใจ
เรื่องกรรมและคำที่ใช้พูดกันในภาษาไทยจึงเป็นอย่างไรให้จดไว้ก่อน ควรทำความเข้าใจให้ถูก
ต้องตามความหมายในพระพุทธศาสนา

คำว่า กรรม แปลว่า กิจการที่คนกระทำ คำว่า ทำ หมายถึงทั้งทำด้วยกาย อันเรียกร
ว่ากายกรรม ทั้งทำด้วยวาจาคือพูด อันเรียกว่าวจีกรรม ทั้งทำด้วยใจคือคิด อันเรียกว่ามโน
กรรม บางทีเมื่อพูดกันว่าทำ ก็หมายถึงทำทางกายเท่านั้น ส่วนทางวาจาเรียกว่าพูด ทางใจ
เรียกว่าคิด แต่เรียกรวมได้ว่าเป็นการทำทุกอย่าง เพราะจะพูดก็ต้องทำ คือทำการพูด จะคิด
ก็ต้องทำ คือทำการคิด จึงควรทำความเข้าใจว่า ในที่นี้คำว่า ทำ ใช้ได้ทุกทาง เมื่อได้ฟังว่า
ทำทางกายก็ให้เข้าใจว่าทำอะไรด้วยกายที่เข้าใจอยู่แล้ว เมื่อได้ฟังว่าทำทางวาจาก็ให้เข้าใจว่า
พูดอะไรต่าง ๆ เมื่อได้ฟังว่าทำทางใจก็ให้เข้าใจว่าคิดอะไรต่าง ๆ ก็การฟังคำพูดอธิบายหลัก
วิชาอาจขวางหูอยู่บ้าง แต่เมื่อเข้าใจความหมายแล้วก็จักสิ้นขัดขวาง กลับจะรู้สึกว่าจะสะดวก
เพราะเป็นคำที่มีความหมายลงตัวแน่นอน

คำว่า กรรม มักแปลกันง่าย ๆ ว่า การทำ แต่ผู้เพ่งศัพท์และความแปลว่า กิจการที่
บุคคลทำ ดังกล่าวแล้ว ถ้าแปลว่าการทำ ก็ไปพ้องกับคำว่ากิริยา คำว่ากิริยา แปลว่าการ
ทำโดยตรง ส่วนคำว่ากรรมนั้นหมายถึงตัวกิจหรือการงานที่กระทำ ดังคำที่พูดในภาษาไทยที่
ถูกต้อง เช่น กสิกรรม พาณิชยกรรม และคำอื่นที่ยกไว้ข้างต้น คำเหล่านี้ล้วนหมายถึงกิจการ
อย่างหนึ่ง ๆ ที่สำเร็จจากการทำ (กิริยา)

(กรรมคืออะไร)

กรรมคืออะไร กรรมแปลว่าอะไรได้กล่าวแล้ว แต่กรรมคืออะไร จำต้องทำความเข้าใจ
ใจให้ลึกซึ้งเข้าไปอีก พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า “เรากล่าวเจตนา (ความตั้งใจ) ว่า
เป็นกรรม เพราะคนตั้งใจ คือมีใจมุ่งแล้วจึงทำทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง” ฉะนั้น
กรรมคือกิจที่บุคคลตั้งใจทำหรือทำด้วยเจตนา ถ้าทำด้วยไม่มีเจตนาไม่เรียกว่ากรรม อย่าง
เช่นไม่มีเจตนา เหยียบมดตาย ไม่เป็นกรรมคือปาณาติบาต ต่อเมื่อเจตนาจะเหยียบให้ตายจึง

เป็นกรรมคือปาณาติบาต แต่เมื่อจัดอย่างละเอียด สิ่งที่ทำด้วยไม่มีเจตนาทำนั้นก็จัดเป็นกรรมชนิดหนึ่ง เรียกว่ากรรมสักว่าทำ เพราะอาจให้โทษได้เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ถูกกฎหมายถือว่าผิดในฐานประมาท

กรรมเกี่ยวกับคนเราอย่างไร กรรมเกี่ยวกับคนเราหรือคนเรานั้นแหละเกี่ยวกับกรรมอยู่ตลอดเวลา เพราะคนเรานั้นตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับไปใหม่ก็มีเจตนาทำอะไรต่าง ๆ พุดอะไรต่าง ๆ คิดอะไรต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยปกติไม่มีใครหยุดนิ่งอยู่เฉย ๆ ได้ ถึงมือไม่ทำปากก็พุด ถึงปากไม่พุดใจก็คิดถึงเรื่องต่าง ๆ การต่าง ๆ ที่ทำนั้นแหละเรียกว่ากายกรรม คำต่าง ๆ ที่พุดนั้นแหละเรียกว่าวจีกรรม เรื่องต่าง ๆ ที่คิดนั้นแหละเรียกว่ามโนกรรม

(กรรมดี—กรรมไม่ดี)

กรรมนั้นดีหรือไม่ดี กรรมจะดีหรือไม่ดีก็สุดแต่ผลที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น ๆ ถ้าให้เกิดผลเป็นคุณแก่กุศลแก่ตนเองและผู้อื่น ก็เป็นกรรมดี เรียกว่ากุศลกรรม แปลว่ากรรมที่เป็นกิจของคนฉลาด หรือบุญกรรม กรรมที่เป็นบุญ คือความดีเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เช่น การรักษาศีล ประพฤติธรรมที่คู่กับศีล หรือแม้กิจการที่ดีที่ชอบที่เป็นตามที่แสดงมาแล้วที่เป็นสุจริตต่าง ๆ เช่น การตั้งใจช่วยมารดาบิดาทำการงาน การตั้งใจเรียน การตั้งใจประพฤติตนให้ดี การช่วยเหลือแก่กุศลมิตรสหาย การทำสาธารณสงเคราะห์ต่าง ๆ ส่วนกรรมที่ให้ผลเป็นโทษเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อนเป็นกรรมชั่ว ไม่ดี เรียกว่าอกุศลกรรม แปลว่ากรรมที่เป็นกิจของคนไม่ฉลาด บาปกรรม กรรมที่เป็นบาป เช่นการประพฤติผิดในศีลธรรม ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ที่ตรงกันข้ามกับกุศลกรรม

(กรรมบถ)

ตัวอย่างของกรรมดีและกรรมไม่ดีข้างต้นนั้น กล่าวตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกแสดงเป็นทางปฏิบัติไว้ชัดเจน เรียกว่ากรรมบถ แปลว่าทางของกรรม เรียกสั้นว่าทางกรรม ทรงชี้แจงไว้เพียงพอและเข้าใจง่ายว่าทางไหนดีทางไหนไม่ดี คือ—

กายกรรม (กรรมทางกาย) นั้น ชำเขา ๑ ลักของเขา ๑ ประพฤติผิดในทางกาม ๑ เป็นอกุศล ไม่ดี เว้นจากการทำอย่างนั้นและอนุเคราะห์แก่กุศลเขา ๑ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ๑ สวรรในกาม ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

วจีกรรม (กรรมทางวาจา) นั้น พุทฺมฺสา ๑ พุทฺสอเสียดเพื่อไห้เขาแตกกัน ๑ พุทฺคํ
หยาบทํวยใจมีโทสะเพื่อไห้เขาเจ็บใจ ๑ พุทฺเพอเจ้อเหลวไหล ๑ เป็นอกุศล ไม่ดี เว้นจากการ
พูทอย่างนั้น และพูทแต่คํจริง ๑ พุทฺสมักรสมาน ๑ พุทฺคํสุภาพระรินหูจับใจ ๑ พุทฺมีหลัก
ฐานถูกต้องชอบทํวยกาลเทศะ ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

มโนกรรม (กรรมทางใจ) นั้น คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขามาเป็นของของตนเอง ๑
คิดพยาบาทมุ่งร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ๑ เป็น
อกุศล ไม่ดี ไม่คิดอย่างนั้น และคิดเผื่อแผ่ ๑ คิดแผ่เมตตาจิตไห้เขาอยู่เป็นสุข ๑ คิดเห็น
ชอบตามคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

(หลักสมภาพ)

คนที่เว้นจากทางกรรมเป็นอกุศลดำเนินไปในทางกรรมที่เป็นกุศลเรียกว่าธรรมจารี
แปลว่าผู้ประพฤติธรรม สมจารี แปลว่าผู้ประพฤติเรียบร้อยสม่ำเสมอ ความประพฤติดังนี้
เรียกว่าธรรมจรियाหรือธรรมจรรยา สมจரியหรือสมจรรยา สมจரியดังนี้แหละคือหลักสมภาพ
ในพระพุทธศาสนา สมภาพคือความเสมอกันนั้น อาจไห้เสมอกันได้ในทางที่อาจจะ
ทำได้ แต่ไม่อาจไห้เสมอกันได้ในทางที่ไม่อาจจะทำ ในทางที่ไม่อาจจะทำนั้นเช่นคนเกิดมา
มีเพศต่างกันมีรูปร่างสูงต่ำดำขาวต่างกันเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ใครจะไห้เสมอกันได้ เช่น
ไห้สูงต่ำเท่ากันหมด แม้ในคนเดียวกันนี้ทั้ง ๕ ก็ไม่เท่ากัน จะไห้เท่ากันได้อย่างไร สิ่ง
ที่ไม่อาจจะไห้เท่ากันได้ ถ้าใครไปพยายามจัดทำให้เข้า ก็เหมือนกับนิทานเรื่องเปรตจัดระเบียบ
เรื่องมีอยู่ว่า มีคนเดินทางหลายคนเข้าไปนอนพักอยู่ในศาลา ซึ่งเป็นที่พักของคนเดินทางหลัง
หนึ่ง เมื่อพากันนอนหลับแล้ว มีเปรตเจ้าระเบียบตนหนึ่งเข้าไปในศาลา เห็นคนนอนอยู่เป็น
แถว จึงไปตรวจดูทางเท้า ก็เห็นเท้าของคนนอนหลับไม่เสมอกัน จึงดึงเท้าของคนเหล่านั้นลง
มาให้เสมอกัน ครั้นตรวจดูเห็นเท้าเป็นแถวเสมอร้อยดีแล้ว ก็ไปตรวจดูทางคานศีรษะ
เห็นศีรษะของคนเหล่านั้นไม่อยู่ในแถวเสมอกันอีก จึงดึงศีรษะให้ขึ้นมาเสมอกันเป็นแนวเดียว
ทั้งหมด แล้วก็ย้อนกลับไปตรวจดูทางเท้าอีก ก็เห็นเหลื่อมล้ำไม่เสมอกันอีก ก็ดึงเท้าให้เสมอ
กันใหม่อีก คนก็ไม่เป็นอันได้หลับได้นอนเป็นสุข เพราะต้องถูกดึงเท้าบ้าง ดึงศีรษะบ้าง ชนๆ
ลงๆ ไม่รู้จักแล้ว ทั้งเปรตเจ้าระเบียบนั้นก็ไม่สามารถจัดไห้เสมอกันได้ การจัดไห้เสมอกันใน
ทางที่ไม่อาจจะจัดได้เช่นนี้เป็นการจัดที่ไม่สำเร็จ รังแต่จะไห้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายไม่สงบ

สุขอย่างเดียว ส่วนการจัดให้เสมอกันในทางที่อาจจัดได้นั้น พระพุทธเจ้าทรงจัดด้วยหลัก
สมจริยาน คือเว้นจากทางกรรมฝ่ายอกุศลดำเนินในทางกรรมฝ่ายกุศลตามที่ทรงสั่งสอนไว้
คราวนี้มาพิจารณาว่า เมื่อปฏิบัติในสมจริยานนั้นเป็นสมภาพได้อย่างไร สมภาพ แปลว่า
ความเสมอกัน คือตัวเราเองกับผู้อื่นหรือผู้อื่นกับตัวเราเองเสมอกัน ตัวเราเองรักสุขเกลียด
ทุกข์ ผู้อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน ตัวเราเองไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นมาก่อกรรมที่ไม่ดีแก่
เราทุก ๆ ข้อ พอใจแต่จะให้เขามาประกอบกรรมที่ดีแก่เราทั้งนั้น ถึงผู้อื่นก็เหมือนกัน เขาก็ไม่
ประสงค์ให้เราไปก่อกรรมที่ชั่วร้ายแก่เขา ประสงค์แต่จะให้เขาไปประกอบกรรมที่ดีแก่เขาเท่า
นั้น เมื่อทั้งเราทั้งเขาต่างมีความชอบและไม่ชอบเสมอกันอยู่เช่นนี้ ทางที่จะให้เกิดสมภาพได้
โดยตรงก็คือ ทั้งสองฝ่ายต่างดำเนินเข้าหาจุดที่เสมอกันนี้ คืองดเว้นจากทางกรรมที่ชั่วร้าย
ซึ่งต่างก็ไม่ชอบให้ใครมาทำแก่ตนด้วยกัน และดำเนินไปในทางกรรมที่ดีซึ่งเกื้อกูลกันที่ต่าง
ก็ชอบจะให้ใครมาทำแก่ตนด้วยกัน เมื่อประพฤติดังนี้สมภาพที่ถูกต้องก็เกิดขึ้น และเป็น
สมภาพคือเป็นความเสมอกันจริง ๆ และเมื่อมีสมภาพดังนี้ ภราดรภาพคือความเป็นพี่น้อง
กันหรือเป็นญาติที่คุ้นเคยไว้วางใจกันได้ก็เกิดขึ้น เสรีภาพคือความมีเสรีในอันที่จะไปไหน ๆ
ได้ทำอะไรก็ได้โดยที่ไม่ถูกใครเบียดเบียนและไม่เบียดเบียนใครด้วยกันก็เกิดขึ้น สมจริยาของ
พระพุทธเจ้าอันยังให้เกิดสมภาพ ภราดรภาพ เสรีภาพ ดังกล่าวมานี้ เป็นธรรมจรรยาความ
ประพฤติกุศลประกอบอยู่ด้วยหลักคุณธรรมและศีลธรรมต่างๆ บริบูรณ์ ถ้ามีปัญหา ประพฤติ
ธรรมคือประพฤติอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ประพฤติให้เป็นสมจริยาดังกล่าวมานั้นเอง และเมื่อ
เข้าใจความดังนี้แล้ว คำว่าสมจริยาจะแปลว่าความประพฤติเรียบร้อยสม่ำเสมอได้ ความ
ประพฤติสมควรหรือเหมาะสมก็ได้ ความประพฤติโดยสมภาพก็ได้ เป็นคำแปลที่ถูกต้องกับ
ความหมายทั้งนั้น ดังนี้แหละเป็นธรรมจรรยา ฉะนั้น หลักธรรมจรรยาของพระพุทธเจ้าก็
เป็นหลักที่เป็นแม่บทของหลักทั้งหลายแห่งความสุขสงบของชุมชนชนทั่วไปนั่นเอง ถ้าไม่อยู่
ในแม่บทนี้แล้ว จะเกิดความสงบสุขขึ้นไม่ได้ สมภาพ ภราดรภาพ เสรีภาพก็จักมีขึ้นไม่ได้
จะมีได้ก็เช่นเสรีภาพของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และผู้ที่จัดทำไปนอกแม่บทก็จะเป็นเหมือนเป็ดจัด
ระเบียบดังกล่าวแล้ว ซึ่งต้องจัดกันไม่รู้จักเสร็จ ทั้งเป็นการก่อกองก่อเวร ก่อศัตรูและความ
วุ่นวายเดือดร้อน จัดกันไปจนโลกแตกก็ไม่เสร็จ

(ประมวลหลักกรรม)

กรรมตามที่กล่าวมานี้ ที่ชำระลงไปว่า กรรมคืออะไร และทำอย่างไรเป็นกรรมดี

ทำอย่างไรเป็นกรรมไม่ดี เป็นทางกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็พอ
ประมวลเป็นหลักใหญ่ๆ ได้เป็น ๓ ข้อคือ

๑. พระพุทธศาสนาแสดงว่ามีกรรม ใครทำดีก็เป็นกุศลกรรมติดตัวอยู่ ใครทำชั่วก็เป็น
อกุศลกรรมติดตัวอยู่

๒. พระพุทธศาสนาแสดงว่ามีกรรมวิบาก คือผลของกรรม ผลที่ดีเกิดจากกรรมที่ดี
ผลที่ชั่วเกิดจากกรรมที่ชั่ว ไม่สับสนกัน เหมือนอย่างผลมะม่วงเกิดจากต้นมะม่วง ผลขนุน
เกิดจากต้นขนุน หวานพืชเช่นไรก็ได้ผลเช่นนั้น

๓. พระพุทธศาสนาแสดงว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน คือตัวเราเองทุก ๆ
คนเป็นเจ้าของกรรมที่เราทำ และเป็นเจ้าของผลของกรรมนั้น ๆ ด้วย เมื่อตัวเราเองทำดีก็มี
กรรมดีติดตัวและต้องได้รับผลดี เมื่อตัวเราเองทำไม่ดีก็มีกรรมชั่วติดตัวและต้องได้รับผลชั่ว
ไม่ดี จะปัดกรรมที่ตัวเราเองทำให้พ้นตัวออกไปและจะปัดผลของกรรมให้พ้นตัวออกไปด้วย
หาได้ไม่ ต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง

เมื่อหลักกรรมของพระพุทธศาสนาเมื่ออยู่ดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ทุก ๆ คนหมั่น
นึกคิดอยู่เสมอๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นกรรมทายาทคือเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรม
เป็นกวีเนต มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ (ตนเป็นคน ๆ ไป) นอกจากนี้
พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสไว้ว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและดีต่าง ๆ กัน เป็นต้น

(หลักกรรมในลัทธิอื่น)

ส่วนในลัทธิอื่น บางลัทธิปฏิเสธกรรมเสียเลย บางลัทธิรับรองหลักกรรมบ้าง
ปฏิเสธบ้าง แต่การระบุว่าทำอะไรเป็นกรรมดีทำอะไรเป็นกรรมไม่ดีก็มีกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน ลัทธิ
ที่ปฏิเสธหลักกรรมเสียเลยนั้น คือปฏิเสธว่ากรรมดีชั่วไม่มี ผลของกรรมดีชั่วก็ไม่มี เมื่อ
เป็นเช่นนั้นก็ไม่มีการเป็นของของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของของกรรม เพราะเมื่อใครทำอะไร
ทำแล้วก็แล้วไป ไม่เห็นมีอะไรที่เรียกว่ากรรมเหลือติดตัว และที่ว่าดีไม่ดีนั้นก็เป็นการว่าเอา
เอง ใครชอบก็ว่าดี ใครไม่ชอบก็ว่าไม่ดี เหมือนอย่างฝนตกแดดออก ใครชอบก็ชม ใครไม่
ชอบก็ติ โดยที่แท้เป็นเรื่องของดินฟ้าอากาศ เป็นไปตามธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีผล
อะไรของกรรมอะไร ส่วนผลต่างๆ ที่ได้รับนั้นเกิดขึ้นตามคราวตามสมัย เหมือนอย่าง
ผลไม้ต่างๆ ถึงคราวจะมีผลก็มีผลขึ้นตามชนิด

ลัทธิที่รับบ้างปฏิเสธบ้าง เช่นรับว่าเมื่อทำอะไรไปก็เป็นบุญเป็นบาป ทำนองรับรองว่ากรรมมี แต่เมื่อคราวจะต้องรับผลของกรรม ก็อยากจะรับแต่ผลของกรรมดี ไม่อยากรับผลของกรรมชั่ว จึงแสดงวิธีทำให้หายบาป เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ทำเองจึงมิใช่เป็นเจ้าของของกรรมที่ทำอย่างแน่นอน แต่มีเจ้าของอยู่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นผู้บันดาลผลอะไรให้เกิดแก่ใครก็ได้ อาจเป็นผู้ยกบาปเพิ่มบาปให้ก็ได้ มีเรื่องเล่าไว้ในพงศาวดารลังกาว่า ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒ โอรสของเจ้าผู้ครองรัฐที่อยู่กลางเกาะ นามว่าราชสิงหะ ได้ทำปีติฆาต (ปลงพระชนม์พระบิดา) แล้วเกิดกลัวบาป จึงได้ประชุมพราหมณ์ถามหาวิธีล้างบาป ฝ่ายภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาตอบว่า เป็นอนันตริยกรรม (กรรมหนักที่ให้ผลในอันดับสืบไปทีเดียว ไม่มีอะไรมาแก้) ไม่มีทางจะล้างบาปได้ พวกพราหมณ์ตอบว่ามีวิธีล้างบาป ราชสิงหะจึงขัดเคืองภิกษุสงฆ์ ไปนับถือศาสนาพราหมณ์ เรื่องนี้เป็นตัวอย่างของคนที่จะรับแต่ชอบ ไม่อยากรับผิดชอบจากกรรมของตน

อนึ่ง ลัทธิใดๆ แม้จะรับรองหลักกรรมอยู่บ้าง แต่ก็แสดงว่าทำอะไรดีอะไรไม่ดีต่างกัน เพราะถือหลักต่างกัน เหมือนอย่างการฆ่าสัตว์ ที่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นบาป แต่ลัทธิอื่นแสดงว่าเป็นบุญก็มี หลักในการชี้ว่าอะไรเป็นบุญอะไรเป็นบาปในพระพุทธศาสนา นั้น ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนว่าคือหลักกรรมจริยา สมจริยา ดังกล่าวแล้วข้างต้น หรือหลักเมตตา หลักกุตติธรรม ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ว่าด้วยเบญจศีลเบญจธรรมโดยลำดับ ฉะนั้นที่พูดว่าทุกลัทธิศาสนาสอนให้คนละชั่วทำดี จึงนับถือได้เหมือนกัน อาจจะเป็นคำพูดเพื่อประนีประนอม หรือเพื่อแสดงมรรยาทว่าไม่ยกตนข่มท่าน เจตนาที่ดีอยู่ แต่ถ้าจะต้องนับถือกันจริงๆ และต้องพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่าไม่เหมือนกัน ปฏิบัติกันไปคนละอย่าง เพราะเห็นว่าเป็นการถูกผิด เป็นบุญบาป หรือดีชั่วกันไปคนละอย่าง เหมือนอย่างการฆ่าสัตว์ดังกล่าวแล้ว ได้ทราบว่า คราวหนึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในพระโกศได้รับสั่งถามท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท) วัดบรมนิวาส ว่า เห็นว่าฆ่าสัตว์บูชายัญไปสวรรค์เป็นสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) หรือมิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ ตอบว่า เป็นสัมมาทิฏฐิแยกดังนี้ ท่านตอบเพียงเท่านี้ จะพูดกลับอีกทีหนึ่งก็ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิทางพุทธศาสนา เรื่องนี้เป็นตัวอย่างว่ามีได้นับถือได้เหมือนกันจริง

ไม่ต้องกล่าวถึงผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น แม้พุทธศาสนิกชนเอง ซึ่งมีศรัทธาในกรรมอยู่บ้าง ก็ยังกลางแกลงกันอยู่โดยมากกว่า ผู้ทำกรรมจะได้รับผลเมื่อไร เพราะตามที่ปรากฏเห็น

กันอยู่ บางคนทำดีแต่ไม่เห็นว่าได้ดี บางคนทำชั่วแต่ไม่เห็นว่าได้ชั่ว บางทีกลับได้รับผลตรงกันข้าม จะมีอะไรมาพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วตามที่แสดงไว้ในพระพุทธรศาสนา ฉะนั้น เรื่องกรรมจึงยังไม่จบ จักได้แสดงในกัณฑ์ต่อไป

กมฺมํ สตุเต วิภชฺชติ ยทํ หนีปฺปณฺีตตาย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ดีเลวต่าง ๆ กัน

๒๓ มกราคม ๒๕๐๓

๑๘. พิสูจน์กรรม

(การพิสูจน์ทางโลก)

เดี๋ยวนี้เมื่อพูดว่าอะไรเป็นอะไร ก็มักจะถูกถามว่าพิสูจน์ได้หรือไม่ เหมือนอย่างวิธี พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ อันทุก ๆ สิ่งปรากฏขึ้น หรือดังที่เรียกว่าปรากฏการณ์นั้น ต้องเป็น สิ่งที่พิสูจน์ได้แน่ในเมื่อมีเครื่องพิสูจน์ที่เพียงพอ แต่จะเป็นเครื่องพิสูจน์ชนิดไหนก็สุดแต่ สิ่งที่จะพิสูจน์ ถ้าสิ่งที่พิสูจน์นั้นเป็นวัตถุหรือสสารก็พึงพิสูจน์ด้วยเครื่องพิสูจน์สำหรับวัตถุหรือ สสารนั้นทางวิทยาศาสตร์ ดังนี้เป็นต้น ถ้าสิ่งที่พิสูจน์เป็นอย่างอื่น จะใช้เครื่องพิสูจน์ สำหรับวัตถุหรือสสารนั้นก็หาได้ไม่ ถ้าจะพึงใช้เครื่องพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าวได้ทุก อย่างแล้วศาลหลวงก็ไม่ต้องตั้งขึ้น เพราะเมื่อใครถูกกล่าวหาฟ้องร้องว่าทำผิดก็จับตัวมาเข้า ห้องวิทยาศาสตร์พิสูจน์ ไม่ต้องขึ้นศาล ในบัดนี้แม้จะมีเครื่องจับเท็จก็ใช้เป็นเพียงเครื่องมือ ประกอบเท่านั้น ใช้เป็นเครื่องวินิจฉัยเด็ดขาดหาได้ไม่ ฉะนั้น จะพิสูจน์อะไรก็ต้องมีเครื่อง พิสูจน์ที่ควรกัน กล่าวอย่างสรุป เมื่อสิ่งที่พิสูจน์เป็นวัตถุหรือสสารก็ใช้เครื่องพิสูจน์ในทางนั้น เมื่อสิ่งที่พิสูจน์เป็นความจริงที่นอกไปจากวัตถุหรือสสารก็ต้องใช้เครื่องพิสูจน์อย่างอื่นที่จะชี้ถึง ความจริงนั้น ๆ ได้ ดังวิธีที่ทั่วโลกก็ใช้กันอยู่แล้ว เป็นต้นว่า

การพิสูจน์ความผิด เมื่อบุคคลถูกกล่าวหาฟ้องร้องว่าทำผิดกฎหมายก็ต้องพิสูจน์กัน ตามวิธีที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย เช่น สืบสวน สอบสวน ไล่สวน พิจารณา วินิจฉัยโดยยุติธรรม ตามกฎหมาย

การพิสูจน์ภูมิรัฐสติปัญญา เรื่องนี้จะชั่งตวงวัดอย่างวัตถุ หรือจะคำนวณด้วยวิธีคณิต- ศาสตร์ ให้รู้ว่าใครมีภูมิสติปัญญาเท่าไรหาได้ไม่ เพราะมิใช่เป็นสิ่งที่มีส่วนกว้างบางตื้นลึก หนักเบาอย่างสิ่งของ ฉะนั้น จึงต้องใช้วิธีให้แสดงออกเหมือนอย่างในครั้งโบราณ ผู้ที่ไปเรียน สำเร็จศิลปศาสตร์มาแล้วก็แสดงศิลปศาสตร์นั้นในที่ประชุมชน ในบัดนี้ก็ใช้การสอบต่าง ๆ ดัง

ข้อสอบให้ตอบ เมื่อตอบได้ตามกฎเกณฑ์ก็รับรองว่าสอบได้ มีภูมิรู้ชั้นนั้นชั้นนี้ แม้การวัด ภูมิสติปัญญาที่เรียกว่าไอคิวของฝรั่ง ก็เป็นวิธีตั้งปัญหาให้ตอบเช่นเดียวกัน แล้วก็ตัดสินว่า มีสติปัญญาขนาดนั้นขนาดนี้ วิธีพิสูจน์ด้วยการสังเกตจากการแสดงออกนั้นก็กลายเป็นการ ทำนายอย่างหมอดู ซึ่งทำนายไปตามหลักเกณฑ์ ไม่ใช่เป็นความจริงอย่างเต็มที่เหมือนอย่างรู้ ด้วยญาณ (ความหยั่งรู้จริง) แต่เรียกว่าเป็นญาณสมมติก็พอได้ คือต่างว่าเป็นญาณ เมื่อใช้ วิธีซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้ว เช่นวิธีสอบตั้งกล่าว ก็เป็นใช้ได้

การพิสูจน์มतिและจิตใจ เมื่อต้องการจะรู้ว่าใครมีความคิดเห็นอย่างไรจะใช้เครื่องชั่ง ตวงวัดเป็นต้น ก็ไม่ได้เหมือนกัน ต้องใช้วิธีให้แสดงออกมา ในทางการเมืองเช่นออกเสียง เลือกตั้ง ออกเสียงแสดงประชามติ ในการประชุมเช่นการอภิปราย การลงมติ และในส่วน ปลีกย่อย เฉพาะเรื่อง เฉพาะบุคคล ก็ใช้วิธีแหย่ให้บุคคลนั้นแสดงออกมา และสังเกตจากอา- การที่เขาแสดงออกมานั้น แต่ถ้าเขาไม่แสดงอาการอะไรออกมาแล้วก็จะรู้ไม่ได้ เว้นไว้แต่ จะมีญาณหยั่งรู้จิตใจของเขาเท่านั้น

การพิสูจน์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ แสดงว่าเครื่องพิสูจน์นั้นมีต่าง ๆ เมื่อเป็นวัตถุก็นำ เข้าห้องวิทยาศาสตร์ เมื่อเป็นความผิดก็นำเข้าโรงศาล เมื่อเป็นภูมิรู้ก็นำเข้าสอบไล่ เมื่อเป็น จิตใจก็แหย่ให้แสดงออก ดังนี้เป็นต้น คราวนี้เป็นกรรมจะนำเข้าวิธีไหน ? จะนำเข้าโรงศาล หรือจะนำเข้าห้องสอบไล่ตั้งกล่าวแล้วเป็นต้น ก็คงไม่ได้ผล จึงต้องนำเข้าพิสูจน์ตามหลัก เหตุผล อันเป็นเหตุผลอย่างธรรมดาสามัญที่สามารถจะเข้าใจได้ด้วยสามัญสำนึกของทุก ๆ คน ดังจะกล่าวต่อไป

(การพิสูจน์ตามหลักเหตุผล)

ทุก ๆ คนเมื่อตากแดดก็ร้อน เมื่ออาบน้ำก็เย็น เมื่อได้รับความร้อนเย็นตามที่ต้องการ ก็เป็นสุข เมื่อได้รับเกินต้องการก็เป็นทุกข์ สิ่งที่ทำให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์เหล่านี้เรียกว่าเหตุ ส่วนความสุขหรือทุกข์ที่ได้รับเรียกว่าผล ถ้าเป็นเหตุผลในทางให้เกิดสุขก็เรียกว่าดี ถ้าเป็น เหตุผลในทางให้เกิดทุกข์ก็เรียกว่าชั่วร้าย เหตุผลที่เกิดจากการทำของบุคคลก็เช่นเดียวกัน เช่นเมื่อผู้ใดมารังแกตัวเราให้เดือดร้อนเราก็เห็นว่าคนนั้นไม่ดีแก่เรา เมื่อมีผู้ใดมาช่วยเหลือ เกื้อกูลตัวเราให้เป็นสุขสบายเราก็เห็นว่าคนนั้นเป็นคนดีเป็นคนมีคุณเกื้อกูล ตัวอย่างง่าย ๆ ดังกล่าวนี้เป็นเครื่องแสดงว่าทุก ๆ คนต่างก็มีสามัญสำนึกบอกตัวเองอยู่ว่า ความดีและความ ชั่วมีจริง เพราะเรารู้สึกตัวของเราเองว่าคนนั้นทำดีแก่เราคนโน้นทำชั่วร้ายแก่เรา และ

ในทำนองเดียวกันตัวเราเองก็มีความรู้สึกเหมือนกันว่า ตัวเราเองทำดีหรือไม่ดีอย่างไร จนถึงบางที่รู้สึกภูมิใจในความดีของเรา หรือเสียใจในความชั่วของเรา ในเมื่อเกิดรู้สึกตัวขึ้น อันความดีหรือความชั่วที่ตัวเราเองทำหรือที่คนอื่นทำซึ่งปรากฏในความรู้สึกของเรานั้น คืออะไรเล่า? ก็คือกรรมนั่นเอง เป็นกุศลกรรม (กรรมดี) บ้าง เป็นอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) บ้าง ฉะนั้น กรรมจึงมีจริง และมีตัวอยู่จริง เพราะติดอยู่ในความรู้สึก ในจิตใจของตัวเราเอง ท่านผู้ทำความดีให้แก่ตัวเรา เช่นมารดาบิดา และผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย พระคุณของท่านเหล่านั้นย่อมติดอยู่ในจิตใจของตัวเรา เกิดเป็นความกตัญญู (รู้พระคุณที่ท่านได้ทำ) และกตเวทิตี (ประกาศพระคุณที่ท่านได้ทำแล้ว คือการตอบแทนพระคุณท่าน) ในทางตรงกันข้าม เมื่อใครทำไม่ดีต่อเราก็มักจะติดใจตัวเรา กลายเป็นผูกเวรกันต่อไปได้เหมือนกัน กรรมของคนอื่นยังติดใจตัวเราเองอยู่ได้ถึงเช่นนี้ โฉนกรรมของเราเองจะติดใจตัวของเราเองอยู่ไม่ได้ เราไม่สามารถจะแก่งล้างกรรมของเราได้ ถึงจะลืมไปแล้วก็ยังฝังอยู่อย่างลึกซึ้งในจิตใจ เพราะกรรมเกิดจากเจตนาของเรา จึงเป็นรอยจารึกของจิตใจ

(กรรมและวิบาก)

เมื่อรู้สึกว่ากรรมมีจริง ทำดีเมื่อใดเป็นกรรมดีเมื่อนั้น ทำไม่ดีเมื่อใดเป็นกรรมชั่วเมื่อนั้น ปัญหาต่อไปจึงมีว่า กรรมวิบากคือผลของกรรมมีหรือไม่และมีอย่างไร คิดดูง่ายๆ ในเวลาสอบไล่ เมื่อได้รับข้อสอบ คิดออกตอบได้สอบไล่ได้ การที่ตอบได้สอบไล่ได้เป็นผลดีเกิดจากความตั้งใจเรียนดี นี่แหละคือกรรมดี ทำให้เกิดผลดีคือสอบไล่ได้ ถ้าตรงกันข้ามเรียนอย่างเหลวไหลจนถึงสอบไม่ได้ นี่เป็นกรรมชั่ว ทำให้เกิดผลชั่วคือสอบตก ฉะนั้นผลของกรรมจึงมีอยู่จริง และมีตามชนิดของกรรม คือผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว เพราะกรรมดีย่อมให้ผลดีกรรมช้วย่อมให้ผลชั่วเสมอ ไม่สับสนกัน เหมือนอย่างต้นมะม่วงให้ผลเป็นมะม่วง ต้นขนุนให้ผลเป็นขนุน เป็นไปตามชนิด

แต่ยังมีปัญหาต่อไปอีก กรรมและกรรมวิบากนั้นเป็นของใคร คิดดูง่ายๆ อย่างการเรียนการสอบตั้งกล่าวแล้ว คนไหนเรียนคนนั้นรู้ คนไหนไม่เรียนคนนั้นก็ไม่วู้ ถ้าไม่เรียนใครจะมาบันดาลให้ใครรู้ขึ้นมาเองหาได้ไม่ ฉะนั้น กรรมและกรรมวิบากจึงเป็นของของคนที่ทำกรรมนั่นเอง ผู้ใดทำกรรมอย่างใดก็ย่อมได้ผลกรรมอย่างนั้น เหมือนอย่างหวานพืชเช่นไต่ย้อมได้รับผลเช่นนั้น ทุกๆ คนจึงต้องรับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง จะป้ายไปให้คนอื่นไม่ได้ คนที่ทำดี เช่นประพฤติตนเรียบร้อย ช่วยทำกิจที่เป็นประโยชน์เป็นต้น จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม

ก็เป็นคนดีขึ้นเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะชมหรือไม่ก็ตามตัวผู้ทำเองก็รู้สึกตัวเองว่าทำดี คนที่ทำไม่ดี เช่นประพฤตินกเกาะกระราน เป็นคนห่วยโหมยเป็นต้น ก็เป็นคนชั่วขึ้นเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะติหรือไม่ก็ตามตัวผู้ทำเองก็รู้สึกว่าตัวของตัวทำชั่ว อาจจะไปบ่นความผิดให้ผู้อื่น ด้วยการหลอกให้คนอื่นเข้าใจผิด แต่จะหลอกตัวเองไม่ได้ ตัวเองย่อมรู้สึกสำนึกตัวเองอย่างเต็มที่ ฉะนั้นเมื่อทำดีทำชั่วแล้วจึงปิดตึบปิดช้อออกไปให้พ้นตัวเองไม่ได้ เพราะรู้สึกตัวเองอยู่ทางจิตใจของตน ใครจะแย่งดีไปจะใส่ชั่วให้ก็ไม่ได้ นอกจากจะหลอกให้คนอื่นเข้าใจผิดเท่านั้น ซึ่งไม่เป็นความจริง

สรุปความว่า เมื่อคิดพิศุจน์ด้วยสามัญสำนึกตามเหตุผลอย่างง่าย ๆ ในเรื่องความดีความชั่วทั่วไปที่มีอยู่เฉพาะหน้า ก็จะเห็นได้แล้วว่า

๑. กรรมมี คือมีความดีความชั่วในการทำของทุก ๆ คน
๒. กรรมวิบากมี คือมีผลดีของความดี มีผลชั่วของความชั่ว
๓. กรรมเป็นของผู้ทำ คือใครทำกรรมอย่างใดก็ได้รับผลกรรมอย่างนั้น

เมื่อกล่าวเฉพาะตัวของเราเองแล้ว เมื่อเป็นกรรมของเราเองยิ่งพิศุจน์ได้ง่าย คือนำเข้าพิศุจน์ในห้วงใจของเราเอง เพราะเรารู้ตัวเราเองได้ดี แต่ข้อสำคัญเราต้องมียุติธรรม คือไม่ลำเอียง เหมือนอย่างการพิศุจน์วัตถุหรือสสารในห้องวิทยาศาสตร์ เครื่องพิศุจน์ต้องใช้ได้หรือการพิศุจน์ความผิดในโรงศาล โรงศาลก็ต้องสถิตยุติธรรม

(ที่ลับไม่มี)

คำเก่า ๆ มีกล่าวว่า “ถึงคนไม่เห็นเทวดาก็เห็น” เดี่ยวนี้อาจเห็นว่าพ้นสมัย แต่ถ้ารู้จักคิดคำนึงก็ยังใช้ได้ คือเทวดาในดวงใจของเราเอง หมายความว่าความมีหิริ (ละอายใจ) และ โอตตัปปะ (เกรงบาป) ซึ่งท่านเรียกว่าเป็นเทวธรรม (ธรรมของเทวดา หรือธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา) ใจที่มีละอายมีเกรงต่อบาปคือความชั่วช้าต่าง ๆ นี้แหละคือเทวดา แต่ใจกระด้างดื้อนหยาบช้าแข็งกร้าวชั่วร้ายอาจมองไม่เห็น ภาสิตมอญมีกล่าวว่า “เมื่อกาจับที่ใบต้นหญ้า ด้วยคิดว่าไม่มีใครเห็น ถึงกระนั้นก็มีผู้เห็นอยู่ถึงสองเป็นอย่างน้อย” ผู้เห็นทั้งสองในภาสิตมอญนี้คือใคร ขอให้คิดเอาเอง ถ้าคิดไม่เห็นก็ให้สองหน้าในกระจก ก็จะเห็นผู้ที่เห็นกา แม้พระพุทธภาษิตก็มีกล่าวไว้ว่า “ชื่อว่าที่ลับย่อมไม่มีแก่ผู้ทำชั่ว”

(ลัทธิ ๔ อย่าง)

ในมหาโพธิชาดกตอนหนึ่ง เล่าว่า พระราชาแห่งรัฐหนึ่งมีอำมาตย์อยู่ ๔ คน เป็นผู้แสดงลัทธิต่าง ๆ แก่พระราชา อำมาตย์คนที่ ๑ แสดงลัทธิว่า ผลทุกอย่าง อย่างไม่มีเหตุ อำมาตย์คนที่ ๒ แสดงลัทธิว่า พระอิศวร (พระเป็นเจ้า) สร้าง อำมาตย์คนที่ ๓ แสดงลัทธิว่า ทุก ๆ อย่างเป็นเพราะบุญกรรม (กรรมในปางก่อน) อำมาตย์คนที่ ๔ แสดงลัทธิว่า ชาตสุญ ยังมิใช่ปะชาวอีกคนหนึ่งซึ่งพระราชาเคารพนับถือ ประารถนาจะโต้ว่าทะกับอำมาตย์เหล่านั้น จึงไปขอหนังของวานรจากชาวบ้านมาตากทำให้หมดกลิ่นให้เรียบร้อยดีแล้ว จึงนุ่งห่มหนังวานรและใช้เป็นอย่างผ้าพาดบ่าเข้าไปในพระอุทยาน พระราชาได้ทรงทราบ ได้เสด็จพร้อมทั้งอำมาตย์ทั้ง ๔ ทอดพระเนตรเห็นท่านชีปะชาวกำลังนั่งสนใจอยู่กับหนังวานร จึงตรัสถาม ชีปะชาวก็ทูลตอบว่า วานรนี้มีอุปการะแก่อาตมามาก ช่วยนำน้ำมาให้บ้าง กวาดที่ให้อยู่บ้าง ทำการปฏิบัติให้ต่าง ๆ อาตมาจะไปไหนก็ขึ้นหลังวานรนี้ไป แต่คราวหนึ่งอาตมาเกิดมีจิตใจทราวมจึงกินเนื้อของวานรนั้น นำหนังมาตากให้แห้งใช้นุ่งห่มตลอดถึงปุนั่งนอนเพราะคิดถึงบุญคุณว่ามีอุปการะแก่อาตมามาก ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้ยินดังนั้นก็พากันกล่าวเย้ยหยันว่า ตาชีปะชาวนี้เป็นคนอกตัญญู ทรยศต่อมิตร ทำปาณาติบาต

ฝ่ายชีปะชาวจึงกล่าวโต้แก่อำมาตย์คนที่ ๑ ซึ่งถือลัทธิทุกอย่าง อย่างไม่มีเหตุ ว่าเมื่อผลทุกอย่าง อย่างไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเอง ความชั่วอะไร ๆ จะมีได้อย่างไร เพราะว่าตามลัทธิของท่านย่อมไม่มีเหตุที่จะทำให้ใคร ๆ ในโลกเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ โลกนี้เป็นไปตามคติและภาวะของตนเอง แปรปรวนวิวัฒนาการไปเอง มีสุขมีทุกข์ไปเอง จะทำอะไรก็ทำไปไม่จำต้องประสงค์จะทำดีหรือทำชั่ว ทำ ๆ ไปก็แล้วกัน ทำอะไรก็ทำได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีใครทำบาปหรือทำบุญอะไรเล่า ฉะนั้น ถ้าลัทธิของท่านเป็นจริง ถึงว่าอาตมาจะฆ่าวานรกินเนื้อเสียอาตมาก็ไม่มีโทษไม่มีบาป อำมาตย์คนที่ ๑ เมื่อถูกโต้เช่นนั้นก็นิ่ง

ชีปะชาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๒ ซึ่งถือลัทธิพระเป็นเจ้าสร้าง ว่าถ้าพระเป็นเจ้าสร้างชีวิตแก่โลกทั้งหมด เทียวจัดแจงให้คนนี้ทำกรรมให้คนนั้นเลี้ยงโคเป็นต้น เป็นผู้สร้างความเจริญความเสื่อมความดีความชั่วทั้งปวง เป็นผู้บันดาลสิ่งทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ใครทำบาปก็ทำเพราะพระเป็นเจ้าสั่งให้ทำ พระเป็นเจ้าจึงต้องรับบาปนั้นไปเอง ถึงอาตมาจะฆ่าลิงหรือใครจะทำบาปอะไร ๆ ก็ไม่ต้องรับบาป เพราะทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้าต่างหาก อำมาตย์คนที่ ๒ ถูกโต้ดังนั้นก็นิ่งไป

ชีปะขาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๓ ซึ่งถือลัทธิกรรมในปางก่อน ว่าถ้าใคร ๆ พวกนั้นถึง
สุขทุกข์เพราะกรรมในปางก่อนเป็นเหตุเท่านั้นแล้ว ใคร ๆ ที่ต้องได้รับทุกข์ในบัดนี้ เช่นถูก
เขามา ถูกเขาลักขโมยทรัพย์ ถูกเขาเบียดเบียนต่าง ๆ ก็เพราะกรรมในปางก่อนของตนเอง
เหมือนอย่างกัณฑ์เขามาแล้วก็ใช้หนี้เขาไป ฉะนั้น ถ้าลัทธิของท่านเป็นจริง วานรนั้นก็คงเคยฆ่า
อาตมามาแล้วในชาติปางก่อน เหมือนอย่างเป็นหนี้อาตมาอยู่ มาชาตินี้อาตมาจึงฆ่าเสียบ้าง
ถึงนี้จึงถูกฆ่าเป็นการใช้หนี้กรรมเก่าให้สิ้นไป อาตมาซึ่งเป็นผู้ฆ่าจึงเท่ากับเป็นผู้ช่วยถึงนี้ให้พ้น
จากหนี้ จึงไม่เป็นบาปอะไร กลับจะเป็นการช่วยไปเสียอีก และใคร ๆ จะฆ่าหรือทำร้ายใคร
เมื่ออ้างว่าเป็นกรรมเก่าของเขา ๆ ก็ทำได้ทั้งนั้น และอาจอ้างเอาบุญคุณเสียอีกก็ได้ ว่าช่วย
ฆ่าเขาเป็นการช่วยเปลื้องหนี้กรรมให้แก่เขา อำมาตย์คนที่ ๓ ถูกโต้เช่นนั้นก็นิ่งไป

ชีปะขาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๔ ซึ่งถือลัทธิชาตสุญญ ว่าถ้าใคร ๆ ชาตสุญญเสียหมด
คือตายสุญญไปแล้วไม่ต้องเกิดอีก จะทำอะไรก็มุ่งประโยชน์เดี๋ยวนี้เท่านั้น แม้ว่าจะต้องทำ
มาตุฆาตปิตุฆาตเพื่อประโยชน์ของตนก็ทำได้ ไม่มีภายหลังที่จะต้องไปรับผล ฉะนั้น ถ้าลัทธิ
ของท่านดังกล่าวนั้นเป็นความจริง แม้ว่าอาตมาจะฆ่าวานรก็ไม่มีบาปอะไรที่จะต้องไปรับ ตัวเรา
เองก็ชาตสุญญ บาปและสิ่งทั้งหลายก็ชาตสุญญไปด้วยกัน อำมาตย์คนที่ ๔ เมื่อถูกโต้ดังนั้นจึง
เงยบไป

ชีปะขาวที่ท่านกล่าวว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จึงถวายโอวาทพระราชามิให้เชื่อถือลัทธิของ
๔ อำมาตย์เหล่านั้น และให้ทรงประพฤติธรรม ปกครองแคว้นแคว้นโดยธรรม

เรื่องในชาตที่เล่ามานี้แสดงว่า แม้ผู้ที่ถือลัทธิว่าไม่มีความดีความชั่วก็ยังมีสามัญสำนึก
อยู่ในความดีความชั่ว ซึ่งเป็นหลักความจริง จึงได้กล่าวตำหนิชีปะขาวโพธิสัตว์ไปโดยที่ไม่
ทันนึกถึงลัทธิของตนที่ถืออยู่ ฉะนั้น เรื่องของกรรมจึงเป็นเรื่องของความจริงที่เป็นไปอยู่โดย
ธรรมดาสามัญ พระพุทธเจ้าก็ทรงยกเอาความจริงนี้แหละมาสั่งสอน มิได้ทรงแต่งเรื่องของ
กรรมขึ้นเอง ทั้งมิได้ทรงยกย้ายเปลี่ยนแปลงบิดผันไปจากความจริง ทรงชี้แจงแสดงเปิดเผย
ไปตามหลักความจริงเท่านั้น

(กรรมปัจจุบันสำคัญ)

ข้อที่ควรกล่าวย้ำอีกก็คือ มักจะเข้าใจกันอีกอย่างหนึ่งว่า เรื่องของกรรมเป็นเรื่องอดีต
คือล่วงมาแล้ว ในปัจจุบัน เรามักมีหน้าที่ปล่อยตนให้เป็นไปตามกรรมที่เรียกกันว่ายถากรรม
เท่านั้น จึงไม่คิดจะทำอะไร ถ้าเห็นดังนี้เป็นความเห็นผิด ดังลัทธิของอำมาตย์ที่ถือว่าอะไร ๆ

เกิดเพราะกรรมปางก่อน (บุพเพกตเหตุ) ดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนมิให้เชื่อลัทธินี้ ถือว่าเป็นลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา และตรัสยก เวทนา สุข ทุกข์ ที่ทุก ๆ คนได้รับอยู่เป็น ตัวอย่าง ว่าเกิดเพราะโรคต่าง ๆ ในปัจจุบันก็มี เกิดเพราะกรรมเก่าก็มี ฉะนั้น เมื่อโรคเกิดขึ้น ก็ต้องเยียวยา และต้องป้องกันรักษาตัวไม่ให้เกิดโรค ในด้านความประพฤติต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน ให้ละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดี กรรมปัจจุบันนี้แหละเป็นข้อสำคัญแห่งชีวิตของทุก ๆ คน คือ การที่เราทำอยู่เดี๋ยวนี้ ถ้อยคำที่เราพูดอยู่เดี๋ยวนี้ เรื่องที่เราคิดอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นหน้าที่ของเราจะต้องคอยตรวจตราดูให้ตัวเราเองทำพูดคิดแต่ในทางที่ถูก ก่อให้เกิดคุณประโยชน์โดยส่วนเดียวเท่านั้น อย่าเอาเรื่องกรรมเก่ามาเป็นเครื่องตรวนคุณประโยชน์ มาทำให้นอนรอโชคลาภ ดังมีเรื่องเล่าเป็นคติไว้ว่า มีชาย ๒ คนไปให้หมอดู หมอดูทำนายทายคนหนึ่งว่าจะได้เสวตฉัตร ทำนายอีกคนหนึ่งว่าจะลำบาก ชายคนที่ได้รับทำนายว่าจะได้เสวตฉัตรก็ดีใจ นั่งนอนรอไม่ทำมาหากินอะไร ในที่สุดก็สิ้นทรัพย์สมบัติ ไปนอนเจ็บอยู่อย่างอนาถในป่าทุ่ง มีพระธุดงค์ เดินผ่านมาพบเข้า มีจิตสงสารจึงเอากลดไปปักให้ ชายผู้นั้นก็สิ้นใจในกลดของพระธุดงค์ ก็ได้เสวตฉัตรเหมือนกัน เพราะคำว่าเสวตฉัตรแปลว่าร่มขาว กลดของพระธุดงค์ก็เป็น ร่มขาวชนิดหนึ่ง ส่วนชายอีกคนหนึ่งซึ่งได้รับทำนายว่าจะลำบาก เกิดความกลัวลำบากจึง ตั้งหน้าขวนขวายพากเพียรทำมาหากิน เก็บออมทรัพย์สินอยู่เรื่อย ๆ มา จึงมีหลักฐานเป็น สุขสบายขึ้นโดยลำดับ แต่ก็ลำบากมาก่อนเป็นอันมาก เรื่องนี้เป็นคติสอนใจว่า หน้าที่ของเราทุก ๆ คนก็คือทำกรรมปัจจุบันนี้แหละให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปแล

อชเชว กิจจมาตปป์ ควรทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว

๔ มิถุนายน ๒๕๐๓

๑๙. เกณฑ์กรรม

(สาเหตุไม่เชื่อกรรม ๒ อย่าง)

ในจิตใจที่มีสามัญสำนึกของทุก ๆ คน ย่อมมีความรู้สึกว่ามีความดีความชั่ว มีผลของความดีความชั่ว และผู้ทำนั้นเองเป็นผู้มีความดีความชั่วติดตัวอยู่ เพราะใครทำกรรมอันใดกรรมอันนั้นย่อมจารึกอยู่ในจิตใจ และผู้ทำนั้นเองต้องเป็นผู้รับผล คือรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความพิสดารในเรื่องนี้ได้แสดงแล้ว แต่การที่คนไม่น้อยยังไม่มีความ

เชื่อกันมันลงไปในการกรรมตามหลักที่กล่าว ซึ่งรวบรัดโดยย่อว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ก็
เพราะเหตุ ๒ ประการคือ

๑. ความลำเอียงเข้ากับตนเอง หรือถือเอาแต่ใจตน

๒. ไม่เห็นผลสนองที่สาสมทันตาทันใจ

๑. ความลำเอียงเข้ากับตนเองนั้น คือมุ่งประโยชน์ตน หรือมุ่งจะได้เพื่อตนเท่านั้น
ไม่คำนึงถึงความเสียหายทุกข์ยากของผู้อื่น ดังเช่นเมื่อโกรธขึ้นมาก็ทำร้ายเขา เมื่ออยาก
ได้ขึ้นมาก็ลักของเขา เมื่อทำได้สำเร็จดังนั้นก็มีความยินดีและอาจเข้าใจว่าทำดี แต่ในขณะ
เดียวกันก็ไม่อยากให้ใครมาทำร้ายตัวเรา มาลักของเรา ถ้าใครมาทำเข้า เราก็ต้องว่าเขาไม่ดี
ถึงเราจะไปยั่วให้เขาโกรธ เมื่อเขาโกรธขึ้นแล้วมาทำร้ายร่างกายเรา เราก็มองว่าเขาไม่ดีอยู่
นั่นเอง การกระทำอย่างเดียวกัน จะดีบ้างไม่ดีบ้างอย่างไรได้ เหมือนอย่างการทำร้ายร่าง
กาย การลักทรัพย์ เมื่อเราทำแก่เขาได้ก็เป็นดี แต่ถ้าเขาทำแก่เราเป็นไม่ดี จะเป็นดังนี้
หาถูกต้องไม่ เพราะเป็นการที่เราพูดเอาเองอย่างไม่ยุติธรรม แต่การลำเอียงเข้ากับตนเอง
ข้อนี้แหละเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ทำให้คนเป็นอันมากยังประกอบกรรมชั่วเพื่อประโยชน์
แก่ตนเอง หรือประโยชน์แก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน ถึงจะมีกรรมศรัทธาอยู่อย่างผู้ที่นับถือ
พระพุทธศาสนามีอยู่ทั่วไปก็ตาม เมื่อความมุ่งจะได้ (โลภะ) ความโกรธแค้นขัดเคือง
(โทสะ) ความหลงผิด (โมหะ) มีกำลังแรงกล้ากว่ากำลังศรัทธา คนก็ประกอบกรรมที่ชั่วได้
สุดแต่ใจที่อยากได้ ที่โกรธ ที่หลง จะฉุดชักนำไป ที่เป็นเช่นนั้นไม่ใช่เพราะไม่มีความรู้สึก
สำนึกในความดีความชั่ว ก็มีความรู้สึกสำนึกเหมือนกัน แต่ไม่มีกำลังใจในฝ่ายสูงที่จะห้าม
กำลังใจในฝ่ายต่ำ จึงยับยั้งตนเองไว้ไม่ได้ มีคนเป็นอันมากเมื่อทำไปแล้วเกิดเสียใจใน
ภายหลัง ดังเช่นเมื่อทำอะไรลงไปในขณะที่อยากได้หรือรักชอบอย่างจัด ในขณะที่โกรธ
จัด ในขณะที่หลงจัดอย่างที่เรียกว่าหลงอย่างไม่มีสติสัมปชัญญะ หรือในขณะที่กำลังเมาสุราอัน
เรียกได้ว่าหลงเหมือนกัน ครั้นเมื่อสร้างรัก สร้างชัง สร้างหลง สร้างเมาแล้ว ก็กลับเสียใจ
ในกรรมที่ตนได้ประกอบไปแล้วในขณะที่ใจวิปริตเช่นนั้น บางทีทำให้เป็นรอยแผลจารึก
อยู่ในจิตใจ คอยสะกิดใจให้เจ็บช้ำเศาะครันอยู่ตลอดเวลา และทำให้เกิดความเกลียด
ตนเองหรือรังเกียจตนเองจนถึงต้องหลบหน้าเพื่อนฝูงมิตรสหายไปก็มี แต่ถึงจะหลบหน้า
คนอื่นเป็นส่วนมากได้แต่หลบตนเองไปไม่พ้น เมื่อเกิดความเกลียดหรือรังเกียจตนเองมาก
ขึ้นจนไม่สามารถจะทนอยู่ในโลกได้ต้องพยายามทำลายตนเองไปก็มี ฉะนั้น เมื่อเกิด
แผลในใจขึ้นก็มักเป็นชนิดโรคเรื้อรังที่รักษาหายยาก สู้ป้องกันไม่ให้มีขึ้นไว้ก่อนไม่ได้ ทั้ง

นี้ด้วยวิธีปลูกกรรมศรัทธาคือความเชื่อกรรมนั้นแหละให้ตั้งมั่นขึ้นในใจ ให้มีเป็นกำลังใจ จนพอที่จะเชื่อใจได้ว่าจะไม่ประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิดอะไร ๆ ถ้ายังกลางแกลงสงสัยไม่เชื่อใจตนเองว่าจะยับยั้งใจไว้ได้ ก็ต้องเว้นจากสิ่งชั่วร้ายเข้าเหย่ต่าง ๆ ฉะนั้น ทางบิณฑบาต หรือผู้ปกครองและทางโรงเรียนจึงได้คอยแนะนำสั่งสอนห้ามปราม ไม่ให้อ่านหนังสือบางชนิด ไม่ให้ดูภาพยนตร์บางชนิด ที่เป็นเครื่องยุแยงเข้าให้ประพฤติดีศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดี คำแนะนำห้ามปรามนั้นก็สมควรที่จะเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เป็นการป้องกันตัวเราเอง ไว้ตั้งแต่เบื้องต้น ท่านผู้ใหญ่ที่กรุณาให้คำแนะนำตักเตือนก็ดี พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนก็ดี ท่านก็ได้แต่เป็นเพียงผู้บอกกล่าวแนะนำ ส่วนความเชื่อฟังเป็นหน้าที่ของเราเอง เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ในใจของเรา ถ้าใจของเราเกิดตั้งขัดแย้งไม่เชื่อฟังเสียแล้ว คำแนะนำตักเตือนต่าง ๆ ก็ไม่มีประโยชน์ หรือมีประโยชน์น้อยมาก ฉะนั้น จึงควรที่จะคอยตรวจดูใจของเราเองว่ามีความเชื่อฟังต่อคำแนะนำสั่งสอนอยู่เพียงไร มีความตั้งขัดแย้งอยู่เพียงไร และคิดต่อไปว่าเพราะเหตุไร เมื่อหมั่นคิดอยู่ดังนี้แล้วจะเห็นผลเทียบเคียงได้เอง หรือถ้ายังไม่เห็นได้เองก็ต้องซักถาม และท่านผู้แนะนำอบรมก็มักจะชี้แจงให้รู้ให้เข้าใจ ถ้าคิดตั้งใจฟังคำชี้แจงของท่าน ไม่ต้องบ่้อมตั้งเสียก่อนแล้ว ก็คงจะได้ความกระจ่างในคำแนะนำของท่าน และจะได้ความซาบซึ้งในเมตตากรุณาของท่าน การหัดมีความเชื่อฟังอย่างมีเหตุผลนี้ เป็นวิธีแก้ความลำเอียงเข้ากับตนเองที่เป็นเหตุให้ทำอะไรตามใจตนเองโดยส่วนเดียว ผู้ใหญ่ที่ดีจึงไม่ตามใจเด็กในทางที่ผิด คอยแนะนำห้ามปราม หรือแม้ต้องปราบเอาบ้างตามสมควร เป็นการหัดไม่ให้ลำเอียงเข้ากับตนเองหรือถือเอาแต่ใจตนเองมาตั้งแต่ก่อน เข้าในคำว่าตัดไม้ตั้งแต่ก่อน เพราะตัดเมื่อแก่นั้นเป็นการตัดยาก เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นการสั่งสอนให้เป็นคนรู้ผิดรู้ถูกอย่างมีเหตุผลในเรื่องที่เกี่ยวข้องทุก ๆ วัน ทำให้รู้จักเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อว่ามีกฎมีผิด มีเหตุมีผล ซึ่งเมื่อเป็นความผิดแล้ว ตัวเราเองทำก็ผิด คนอื่นทำก็ผิด เมื่อเป็นความถูกแล้ว ตัวเราเองทำก็ถูก คนอื่นทำก็ถูก ข้อนี้แหละเป็นกรรมศรัทธา ที่ผู้ใหญ่สมควรปลูกฝังให้แก่เด็กมาตั้งแต่ต้น และผู้ใหญ่ก็ควรเว้นจากการกระทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่งามให้เด็กเห็นและอ้างได้ว่าทำไมผู้ใหญ่ทำได้ เช่นห้ามไม่ให้เด็กทะเลาะวิวาทกันแต่ผู้ใหญ่เมาสุราทะเลาะวิวาทกัน ห้ามไม่ให้เด็กเล่นการพนันเที่ยวเตร่แต่ผู้ใหญ่เล่นการพนันเที่ยวเตร่ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อทำให้เห็นเป็นตัวอย่างไม่ดี ก็ทำให้เด็กอยากเอาอย่าง ทำให้น้ำหนักในคำอบรมห้ามปรามน้อยลงไปจนเกือบจะไม่มี ความหมายอะไร และจะเข้าทำนองคำที่ว่า จงทำตามคำที่ฉันพูด แต่อย่าประพฤติอย่างที่ผมทำ

๒. ไม่เห็นผลสนองที่สาสมทันตาทันที โดยมากต้องการเห็นผลของกรรมเกิดสนองให้เห็นอย่างสาสมทันตาทันที เช่นเมื่อทำกรรมดี ก็อยากเห็นกรรมดีให้ผลเป็นรางวัลอย่างมากมายทันตาทันที เมื่อเห็นหรือได้ทราบว่าใครทำกรรมชั่ว และไม่เห็นว่าเขาเสื่อมเสียอย่างไรหรือกลับเจริญรุ่งเรือง ก็สงสัยว่า ทำชั่วไม่ได้ชั่วจริงกระมัง อันที่จริงกรรมดีต้องให้ผลดี กรรมชั่วต้องให้ผลชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างไม่ผิดโดยแน่นอน และผลที่สนองนั้นจะเรียกว่าเป็นผลที่สาสมก็ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นตัวอย่างในพระสูตร ๑ ว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย (หมายถึงทั้งคนทั้งดิรัจฉานเป็นต้น ที่เกี่ยวข้องอยู่ในโลกทั้งหมด) ให้เลวและดีต่างๆ กัน คือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้มีอายุสั้น การเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้มีอายุยืน การเบียดเบียนเขาให้ลำบากทำให้มีโรครมาก การไม่เบียดเบียนเขาให้ลำบากทำให้มีโรคน้อย ความมักโกรธหุนหันซึ่งเคียดคับแค้นขัดเคือง กระแง้ากระงอดทำให้ผิวพรรณเศร้าหมองไม่งดงาม ความไม่มักโกรธเคียดแค้นทำให้ผิวพรรณผ่องใสงดงาม ความมักริษยาผู้อื่นทำให้มีศักดิ์ต่ำต้อยน้อยหน้า ความไม่ริษยาทำให้มีศักดิ์สูงใหญ่ ความไม่เพ้อแม่เจ้อจานทำให้มีโภคสมบัติน้อย ความเพ้อแม่เจ้อจานทำให้มีโภคสมบัติมาก ความแข็งกระด้างถือตัวดูหมิ่นท่านทำให้เกิดในสกุลต่ำ ความไม่แข็งกระด้างถือตัวดูหมิ่นท่านมีความอ่อนน้อมเคารพนับถือผู้ที่ควรอ่อนน้อมเคารพนับถือทำให้เกิดในสกุลสูง ความไม่เข้าหานักปราชญ์หรือผู้รู้ศึกษาไต่ถามทำให้มีปัญญาทราม การเข้าหานักปราชญ์หรือผู้รู้ศึกษาไต่ถามทำให้มีปัญญามาก

ผลที่สาสมกันของกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นตัวอย่างดังที่กล่าวมานี้ เป็นผลของกรรมเก่าคือกรรมที่ทำไว้แล้วในอดีตกาล ส่วนกรรมใหม่คือกรรมที่ทำในปัจจุบันนี้ท่านแสดงว่าจักให้ผลในชาติปัจจุบันนี้ เหมือนอย่างในวันนี้ ในเดือนนี้ ในปีนี้เองก็มี จักให้ผลในชาติหน้า เหมือนอย่างในวันพรุ่งนี้ ในเดือนหน้า ในปีหน้าก็มี จักให้ผลในชาติต่อๆ ไป เหมือนอย่างในวันมะรืนนี้ หรือในเดือนโน้น ในปีโน้นเป็นต้นก็มี ฉะนั้น การให้ผลของกรรมจึงเกี่ยวแก่กาลเวลาเป็นสำคัญ การกระทำทุกๆ อย่างที่ให้ผลนั้นต้องเกี่ยวแก่กาลเวลาทั้งนั้น เช่นการปลูกต้นไม้มีผลก็มีใช้ว่าต้นไม้จะให้ผลทันที ต้องรอจนต้นไม้เจริญเติบโต และถึงฤดูกาลให้ผลจึงจะให้ผลตามชนิด การเรียนหนังสือก็มีใช้ว่าจะเรียนให้สอบไล่ได้ในวันนี้ ต้องเรียนเรื่อยไปจนถึงกำหนดสอบไล่จึงเข้าสอบไล่ บางทีก็ต้องเรียนซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อไม่ละความพยายามก็อาจจะสอบไล่ได้ การทำการค้าประกอบการอุตสาหกรรมต่างๆ รับราชการ หรือประกอบอาชีพทุกอย่างก็เหมือนกัน จะได้รับผลก็อาศัยกาลเวลา

ทั้งนั้น และผลที่ได้รับนั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไร จะรวดเร็วหรือช้าอย่างไร ก็สุดแต่สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แม้ในเรื่องกรรมให้ผลท่านก็แสดงว่าเกี่ยวแก่สถานการณ์ ๔ อย่าง คือ (๑) คติ (๒) อัตภาพ (๓) กาลสมัย (๔) การประกอบ

(ส่วนประกอบของการให้ผลของกรรม ๔ อย่าง)

(๑) คติ คือที่ไป แสดงในปัจจุบัน คือไปทุก ๆ แห่ง จะไปเที่ยวไปพักอาศัยชั่วคราวหรือไปอยู่ประจำก็ตาม คนที่ทำดีมาแล้ว ถ้าไปในที่ที่ไม่ดี ความดีที่ทำไว้ก็อาจจะยังไม่ให้ผล เหมือนอย่างนักเรียนที่เรียนมัธยม ๖ มาแล้วจากต่างจังหวัด เรียกว่าได้ทำความดีมาแล้วถึงขั้นนั้น และเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ แต่ไปอยู่ในหอพักที่ไม่ดี เมื่อควรจะไปโรงเรียนก็ไม่ไป แต่ไปเถลไถลเสียที่อื่น อย่างนี้เรียกว่ามีคติที่ไปไม่ดี ความดีเท่าที่ทำไว้คือที่เรียนมาจนจบมัธยม ๖ ในต่างจังหวัด ก็ไม่ส่งเสริมให้เจริญวิทย์ฐานะขั้นต่อไป ส่วนนักเรียนที่เรียนมาไม่สู้ดี ไม่จบถึงชั้นไหน แต่เกิดความตั้งใจดี ไปพักอาศัยอยู่ในที่ดีและไปเรียนกวดวิชาอย่างจริงจัง ก็อาจจะสอบชั้นชั้นสูงได้ ตัวอย่างนี้เป็นเพียงตัวอย่างเฉพาะเรื่องเท่านั้น เมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว คนที่มีกรรมเก่าไม่ดี แต่ว่ามีคติใหม่ดี อย่างที่เรียกว่ากลับตนดำเนินทางใหม่ คือเว้นจากทางไม่ดีเก่า ๆ ที่เคยดำเนินมา มาเปลี่ยนดำเนินทางใหม่ที่ดีอันตรงกันข้าม กรรมชั่วที่ทำไว้แล้วแต่ก่อนก็อาจยังไม่ให้ผล ได้ในคำว่ามีดมาสว่างไป ถ้าทางเก่าก็ไม่ดี ทางใหม่ก็ไม่ดี ได้ในคำว่ามีดมามีดไป ก็เป็นอันเอาดีไม่ได้เลย ส่วนคนที่ทำความดีมาแล้วเรียกว่าเดินทางถูกมาแล้ว แต่ต่อมากลับไปเดินทางผิด กรรมดีที่ทำไว้แล้วก็อาจยังให้ผลไม่ได้ ได้ในคำว่าสว่างมามีดไป ฝ่ายคนที่มาดีคือเดินทางมาถูกแล้วและก็เดินทางถูกต้องไป เป็นอันว่าความดีที่ทำไว้สนับสนุนให้ดีอีกต่อไปไม่ขาดสาย ได้ในคำว่าสว่างมาสว่างไป ฉะนั้น คติที่ไปหรือการไป คือทางที่ทุก ๆ คนดำเนินอยู่ในปัจจุบันนี้แหละสำคัญมาก ในส่วนที่ล่วงมาแล้วจะผิดหรือถูกเราก็ได้ดำเนินมาแล้ว ฉะนั้น ให้ถือว่าเป็นอันแล้วไป หรือให้ถือเป็นบทเรียน ถ้าเดินทางดีมาแล้วก็จงเดินทางดีนั้นต่อไป ถ้าทางที่เดินมาแล้วไม่ดีก็เปลี่ยนทางใหม่ เลือกเดินไปในทางที่ดี นับว่าเป็นผู้ที่กลับตัวได้ เข้าในคำว่ามีดมาสว่างไป พระพุทธเจ้าโปรดปรานบุคคลเช่นนี้ ดังเช่นองค์อุลลิมาลโจรเป็นตัวอย่าง เพราะทุก ๆ คนย่อมมีผิดพลาดมาแล้วมากบ้างน้อยบ้าง ยิ่งผ่านชีวิตมามาก ยิ่งมีโอกาสผิดพลาดได้มาก จนถึงมีคำพังเพยว่า ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์ ข้อสำคัญจึงอยู่ที่เมื่อทำผิด

ไปแล้วก็ให้รู้ตัวว่าทำผิดและตั้งใจไม่ให้ทำผิดอีก เป็นอันนำตัวให้เข้าทางที่ถูก นี่แหละคือ คติที่ดีของชีวิตปัจจุบัน

(๒) **อรรถภาพ** หมายถึงความมีร่างกายสมบูรณ์ประกอบด้วยพละนามัย สามารถทำสิ่งที่ควรทำได้ตามต้องการ พละนามัยของร่างกายนี้เป็นสิ่งสำคัญ ความดีจะให้ผลเต็มที่ต่อเมื่อร่างกายสมบูรณ์ด้วย เช่นเรียนหนังสือมาได้ถึงชั้นใดชั้นหนึ่ง นับว่าได้ทำความดีมา จะเรียนต่อไปได้จนสำเร็จก็ต้องมีร่างกายสมบูรณ์ที่สามารถจะเรียนต่อไปได้ ถ้าป่วยเป็นโรคกระเสาะกระแสะการเรียนต่อก็ขัดข้องไม่สะดวก หรือคนที่กำลังทำงาน ถ้าล้มป่วยลง ความเจริญก็ชะงัก ในทางตรงกันข้าม คนที่เคยประพฤติผิดพลาดเหลวไหลมาแล้ว แต่ต่อมาได้คติของชีวิตที่ดีตั้งกล่าวแล้วในข้อคติ ก็อาจประกอบกรรมที่ดีสืบต่อไปได้ ความเหลวไหลที่แล้งมากก็อาจยังไม่มีโอกาสให้ผล ความมีอรรถภาพร่างกายสมบูรณ์เป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง เพราะเครื่องบนทอนต่าง ๆ นั้นมีเป็นอันมาก กล่าวโดยเฉพาะในทางการแพทย์ปัจจุบันนี้ก็แสดงว่ามีเชื้อโรคต่าง ๆ ในที่ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกโดยรอบร่างกายมากมายหลายชนิด เมื่อร่างกายมีกำลังต้านทานเชื้อโรคเพียงพอก็ไม่เกิดอาการเจ็บป่วย ร่างกายอ่อนแอลงเมื่อใดเชื้อโรคก็ได้ช่องเมื่อนั้น จันใดก็ดี กรรมดีกรรมชั่วต่าง ๆ ที่บุคคลทำไว้ในปางหลังก็มีมากมาย ถ้าเราตั้งตัวไว้ดี กรรมชั่วมักไม่มีโอกาสให้ผล กรรมดีมีโอกาสดังเสริม แต่เมื่อเพลียงพล้ำลงเมื่อใด กรรมชั่วมักมีโอกาสนำผลซ้ำเติมเมื่อนั้น

(๓) **กาลสมัย** หมายถึงว่า ในกาลสมัยที่สมบูรณ์ มีผู้ปกครองดี มีหมู่ชนที่ดี กรรมดีก็มีโอกาสให้ผลได้มาก กรรมชั่วมักอาจสงบผลอยู่ก่อน เพราะในกาลสมัยเช่นนี้จะพากันยกย่องอุดหนุนคนดี ไม่สนับสนุนคนชั่ว ทำให้คนดีมีโอกาสปราภุทั่วม ประกอบกรรมที่ดีอำนวยให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมยิ่งขึ้น แต่ในกาลสมัยที่บกพร่อง มีผู้ปกครองไม่ดี มีหมู่ชนไม่ดี กรรมดีที่ตนทำไว้ก็ไม่มีโอกาสให้ผล กรรมชั่วมักมีโอกาสให้ผล เพราะเป็นสมัยที่กดคนดี ยกย่องคนชั่ว นับว่าเป็นกาลวิบัติ อีกอย่างหนึ่ง ในกาลสมัยที่มีการกดขี่เบียดเบียนกันจนถึงทำสงครามกันดังเช่นสงครามโลกที่แล้ว ๆ มา คนในโลกได้รับภัยสงครามกันเป็นอันมาก นี้เรียกว่าเป็นโอกาสที่กรรมชั่วซึ่งต่างได้กระทำไว้ในอดีตให้ผล ทำให้ต้องประสบภัยต่าง ๆ ตลอดจนความทุกข์ยากขาดแคลนกันทั่ว ๆ ไป แต่ในกาลสมัยที่มีความสงบเรียบร้อยก็เป็นไปตรงกันข้าม ต่างไปเล่าเรียนศึกษาประกอบการงานกันได้ตามปกติ

(๔) **การประกอบกรรม** หมายถึงการประกอบกระทำในปัจจุบัน ถ้าประกอบกระ-

ทำกรรมที่ดีที่ชอบอยู่ในปัจจุบัน กรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีตก็อาจยังระงับผล หรือแม้กำลังให้ผลอยู่แล้วก็อาจเบาลงได้ ดังเช่นผู้ที่ต้องถูกกักขังจองจำ เมื่อประพาศตัวดีก็ย่อมได้รับผ่อนผันและลดเวลากักขังจองจำนั้นให้น้อยเข้า ถ้ากรรมเก่าดีอยู่แล้วก็ยิ่งจะส่งเสริม เหมือนอย่างนักเรียนที่ตั้งใจเรียนดีมาแล้ว และตั้งใจเรียนดีอยู่ในปัจจุบัน ก็ช่วยกันให้เรียนดียิ่งขึ้น แต่ถ้าในปัจจุบันนี้ประกอบกรรมที่ชั่วเสียหายก็จะตัดผลของกรรมดีที่เคยทำมาแล้วด้วย เหมือนอย่างข้าราชการที่ทำงานมาโดยสุจริตแล้ว แต่มาทำทุจริตขึ้น ก็อาจตัดผลของความดีที่ทำมาแล้ว ในเมื่อการทำทุจริตในหน้าที่นั้นปรากฏขึ้น

(ตัวอย่างการให้ผลของกรรม)

การให้ผลของกรรม ย่อมเกี่ยวแก่กาลเวลา ประกอบกับสถานการณ์ทั้งสี่ดังกล่าวมานี้ ท่านเล่าเรื่องเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งรับราชการ ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองแห่งหนึ่ง แต่บุรุษผู้นั้นมิได้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ ไปข่มขู่ถือเอาทรัพย์สินต่าง ๆ ของประชาชนในเมืองที่ปกครองโดยพลการ แต่ก็ยังไม่มีใครอาจจะฟ้องร้องว่ากล่าว เพราะกลัวอำนาจ บุรุษผู้นั้นกำเริบยิ่งขึ้น ถึงกับไปผิดในบุคคลที่เป็นใหญ่กว่าตน มีอำนาจยิ่งกว่าตน จึงถูกจับไปเข้าเรือนจำ และมีประกาศให้ประชาชนที่ถูกข่มเหงรังแกทุกซ์กล่าวโทษ จึงมีเสียงร้องทุกข์กล่าวโทษขึ้นตั้งร้อยตั้งพัน บุรุษนั้นจึงถูกลงโทษไปตามความผิด เรื่องนี้พึงเห็นความเปรียบเทียบดังนี้ เวลาที่บุรุษนั้นได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองกำลังรุ่งเรืองก็เท่ากับเวลาตั้งอยู่ในคติคือตำแหน่งมีอำนาจ ประกอบด้วยมีฐานะของตนสูงทำอะไรได้ตามต้องการ อยู่ในสมัยที่ตนมีอำนาจ ทั้งอยู่ในหน้าที่เป็นโอกาสให้ประกอบกระทำอะไรก็ได้ อกุศลกรรมจึงยังไม่มีโอกาสจะให้ผล ต่อเมื่อถูกจับเข้าเรือนจำ เสียงร้องทุกข์กล่าวโทษเกิดขึ้นตั้งร้อยตั้งพันเรื่อง ก็เท่ากับถึงกาลวิบัติของตน สถานการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวที่เคยดีก็กลับเลวลง เข้าในคำว่าน้ำลดตอผุด อกุศลกรรมที่ตนทำไว้จึงมีโอกาสให้ผล

รวมความว่า ทุก ๆ คนทำกรรมใด ๆ ไว้ กรรมนั้น ๆ ย่อมให้ผลในปัจจุบันบ้าง ในภายหน้าบ้าง ในเวลาต่อ ๆ ไปบ้าง ตามแต่กรรมนั้น ๆ จะหนักเบาอย่างไร ท่านเปรียบเทียบเหมือนอย่างยืนอยู่บนที่สูงและโยนสิ่งต่าง ๆ มีก้อนหิน ก้อนดิน กิ่งไม้ใบหญ้าเป็นต้นลงมาของที่มีน้ำหนักรวมมากย่อมตกลงสู่พื้นดินก่อน ส่วนของที่มีน้ำหนักน้อยกว่าก็ตกถึงพื้นดินภายหลังโดยลำดับ กรรมก็ฉนั้นนั้น กรรมที่หนักให้ผลก่อน ส่วนกรรมที่หนักน้อยกว่าหรือเบากว่าก็ให้ผลตามหลัง การให้ผลของกรรมจึงเกี่ยวกับกาลเวลา ประกอบกับสถานการณ์

สี่อย่างคือ (๑) คติ (๒) อัฐภาพ (๓) กาลสมัย (๔) การประกอบกรรมในปัจจุบัน แต่กรรมย่อมให้ผลแน่นอนตามพระพุทธานุชาตว่า

กल्याณการี กल्याณิ
ปาปการี จ ปาปกิ

ทำดีได้ดี
ทำชั่วได้ชั่วแล

๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๓

๒๐. เวงและวิธีป้องกันระงับเวง

(การผูกเวง)

“ฝากไว้ก่อนเถิด รอให้ถึงที่เราบ้าง” นาย ข. คิดผูกใจไว้เมื่อถูกนาย ก. ช่มเหลงคะเนงร้าย ต่อมาเมื่อนาย ข. ได้โอกาสก็ทำร้ายนาย ก. ตอบแทน นาย ก. ก็ทำร้ายนาย ข. ตอบเข้าอีก แล้วต่างก็ทำร้ายตอบกันไปตอบกันมา ตัวอย่างนี้แหละเรียกว่าเวง บางรายผูกเวงกันไปชั่วลูกชั่วหลาน บางรายผู้ใหญ่ผูกเวงกันแล้วยังห้ามไม่ให้บุตรหลานของตนผูกมิตรกันอีกด้วย ถือว่าไปผูกมิตรกับลูกหลานศัตรู มิใช่แต่ต้องร้ายแรงจึงเรียกว่าเวง ถึงรายย่อยๆ ดังการตอบโต้กันในวงด่าวงชกต่อย ก็เรียกว่าเวง เช่น นาย ก. ด่า นาย ข. ชกต่อย นาย ข. ก่อน นาย ข. ก็ด่าตอบชกต่อยตอบ แล้วต่างก็ด่าและต่างก็ชกต่อยกันออกตลอด บางทีวงวิวาทขยายออกไป คือเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพลี้ยงพล้ำ ก็ไปบอกพรรคพวกพร้อมคณะร่วมโรงเรียนให้พลอยโกรธ แล้วยกพวกไปชกต่อยต่อสู้กัน ขยายวงเวงออกไป บางรายเด็กทะเลาะกันแล้วไปฟ้องผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ทั้ง ๒ ฝ่ายเข้ากับเด็กที่เป็นบุตรหลานของตนก็ออกต่อว่าต่อปากคำวิวาทกัน เวงวงเล็กก็ขยายออกเป็นเวงวงผู้ใหญ่ เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องทะเลาะวิวาทกันรายใหญ่ๆ มิใช่น้อยเกิดจากมูลเหตุที่เล็กน้อย ดังนิทานเรื่องน้ำผึ้งหยดเดียวทำให้เกิดสงครามกลางเมือง

วงเวงในระหว่างบุคคลให้เกิดความเสียหายในวงแคบ ส่วนวงเวงในระหว่างหมู่คณะให้เกิดความเสียหายในวงกว้างออกไป ยิ่งวงเวงในระหว่างประเทศชาติ ในระหว่างค่ายของชาติทั้งหลาย ยิ่งให้เกิดความเสียหายอย่างกว้างขวางตลอดจนถึงทั่วโลก เหล่านี้เป็นเรื่องของเวงทั้งนั้น ฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจควบคู่กันไปกับเรื่องกรรม

(เวรคืออะไร)

เวรคือความเป็นศัตรูกันของบุคคล ๒ คนหรือ ๒ ฝ่าย เพราะฝ่ายหนึ่งก่อกรรมเสียหายแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายที่ได้รับความเสียหายนั้นก็ผูกใจเจ็บและคิดแก้แค้นตอบแทน เวรจึงประกอบด้วยบุคคล ๒ คนหรือ ๒ ฝ่าย คือ ผู้ก่อความเสียหาย ๑ ผู้รับความเสียหาย ๑ บุคคลที่ ๒ นี้ผูกใจเจ็บแค้น จึงเกิดความเป็นศัตรูกันขึ้น นั่นแหละคือเวร

(เวรเกิดจากอะไร)

เวรเกิดจากความผูกใจเจ็บแค้นของบุคคลที่ ๒ คือผู้รับความเสียหาย พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ว่า “ชนเหล่าใดผูกอยู่ว่า คนนี้ได้ดาเรา ได้มาเรา ได้ชนะเรา ได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้นไม่สงบ” ดังนี้ ทั้งนี้เพราะลำพังบุคคลที่ ๑ ฝ่ายเดียวก็ยังไม่เป็นเวรสมบูรณ์ ต่อเมื่อบุคคลที่ ๒ ผูกใจเจ็บไว้จึงเกิดเป็นเวรสมบูรณ์ แต่ถ้าบุคคลที่ ๒ นั้นไม่ผูกใจเจ็บ ก็ไม่เกิดเป็นเวรขึ้นเหมือนกัน ฉะนั้น ความเกิดเป็นเวรขึ้นจึงมีเพราะบุคคลที่ ๒ เป็นสำคัญ เห็นอย่างง่าย ๆ ในเรื่องเวรสามัญ เมื่อมีใครมาทำความล่วงเกินอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่อเรา เมื่อเราไม่ผูกอาฆาต เขาและเราก็ไม่เกิดเป็นศัตรูกัน คือไม่เกิดเป็นคู่เวรกันนั่นเอง เหมือนอย่างตบมือข้างเดียวไม่เกิดเสียง

(เวรระงับเพราะอะไร)

เวรระงับเพราะบุคคลที่ ๒ ไม่ผูกอาฆาตดังกล่าแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้โดยความว่า “ส่วนชนเหล่าใดไม่ผูกอยู่ว่า คนนี้ได้ดาเรา ได้มาเรา ได้ชนะเรา ได้ลักของเรา เวรของชนเหล่านั้นย่อมสงบระงับ เวรไม่ระงับด้วยเวรในกาลไหน ๆ เลย แต่ย่อมระงับลงด้วยความไม่ผูกเวร” ดังนี้ น่าคิดว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลที่ ๒ เป็นผู้ที่น่าติมากกว่าบุคคลที่ ๑ เพราะทำให้เป็นเวรขึ้น ในเรื่องเวรก็เป็นความจริงอย่างนั้น ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างเป็นความกันใจในโรงศาล เมื่อมีใครเป็นโจทก์ฟ้องใครเป็นจำเลยขึ้นจึงเกิดเป็นความ คดีถึงที่สุดหรือโจทก์ถอนฟ้องเสียเมื่อใด ความก็ระงับเมื่อนั้น แต่ถ้าจำเลยไม่เป็นตัวการก่อกรรมเสียหายแก่โจทก์ เมื่อกล่าวโดยปกติมิใช่เกล้งกันแล้ว โจทก์ก็คงไม่ฟ้อง ฉะนั้นได้ที บุคคลที่ ๑ นั้นเองเป็นมูลเหตุของเวร เพราะเป็นตัวการก่อกรรมเสียหายขึ้นก่อน

(เวรเกี่ยวกับกรรมอย่างไร)

เวรเกี่ยวกับกรรมของบุคคลที่ ๑ ซึ่งทำความเสียหายให้แก่บุคคลที่ ๒ และเกี่ยวกับกรรมของบุคคลที่ ๒ ซึ่งทำตอบด้วย ดังเช่น นาย ก. ฆ่า นาย ข. ลักทรัพย์ของนาย ข. นาย ข. จึงผูกใจอาฆาต เกิดเป็นเวรกันขึ้น นี้ก็เพราะกรรมของนาย ก. นั้นเอง ซึ่งทำแก่นาย ข. และนาย ข. ก็ผูกใจทำตอบ ฉะนั้น เวรจึงเกี่ยวแก่กรรมของบุคคลนั่นเอง ที่ยังให้เกิดความเสียหายเจ็บแค้นแก่คนอื่น กรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ละเว้นในศีล ๕ คือการฆ่าสัตว์ ๑ การลักทรัพย์ ๑ การประพฤตินิโคตประเพณีในทางกาม ๑ การพูดเท็จ ๑ การดื่มเมา ๑ เรียกว่าเวร ๕ หรือภัย ๕ อย่าง เพราะเป็นกรรมที่ก่อเวรก่อภัยทั้งนั้น เช่นการฆ่าสัตว์ ก็มีผู้ฆ่าฝ่ายหนึ่ง ผู้ถูกฆ่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นคู่เวรคู่ภัยกัน การลักทรัพย์ก็มีผู้ลักฝ่ายหนึ่ง ผู้ถูกลักอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นคู่เวรคู่ภัยกัน ดังนี้เป็นตัวอย่าง เมื่อกล่าวโดยรวบรัด เวรเกิดจากกรรมที่ก่อความเสียหายให้แก่ใครๆ นั้นเอง

(ผลเวรต่างจากผลของกรรมอย่างไร)

ผลของกรรมได้แสดงแล้วว่า ผลดีต่างๆ เกิดเพราะกรรมดี ผลชั่วต่างๆ เกิดเพราะกรรมชั่ว ส่วนผลของเวร คือความทุกข์ที่บุคคล ๒ ฝ่ายผู้เป็นศัตรูคู่เวรก่อให้แก่กัน กรรมเมื่อให้ผลแล้วก็หมดไป เหมือนอย่างผู้ต้องโทษครบกำหนดแล้วก็พ้นโทษ ส่วนเวร เมื่อบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นยังผูกใจเป็นศัตรูกันอยู่ตราบไต ก็ยังไม่ระงับตราบนั้น แต่เมื่อบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายเลิกเป็นศัตรูกันเมื่อใด เวรก็ระงับเมื่อนั้น ฉะนั้น เวรจึงอาจยาวก็ได้ สั้นก็ได้ สุดแต่บุคคล ๒ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สัตว์บางชนิดพบกันเข้าไม่ได้ เป็นต้องทำร้ายกัน เช่นกากับนกเค้า บัณฑิตผู้ฉลาดในการสอนยกเป็นตัวอย่างของเวรที่ผูกกันยืดยาวไม่รู้จบเหมือนกับผูกกันมาตั้งแต่ปฐมกาลนี้ และผูกกันไปไม่สิ้นสุด ในหมู่มนุษย์ บางชาติบางเหล่าก็คล้ายๆ กันอย่างนั้น

(เรื่องที่ฆาตุฆมาร)

นิทานเรื่องระงับเวร ท่านเล่าเป็นเรื่องสอนให้ระงับเวร ดังจะเล่าโดยย่อต่อไป มีเรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วว่า พระเจ้าพรหมทัตครอบครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี ในรัฐกาสิ ได้เสด็จกรีธาทัพไปย่ำยีพระเจ้าที่ษิติ แห่งแคว้นโกศล พระเจ้าที่ษิตทรงประมาณกำลังเห็นว่า

ต่อสู้ไม่ได้ จึงทรงพาพระมเหสีเสด็จหนีออกจากพระนคร ปลอมพระองค์เป็นปรีชาชก (ชีปะขาว) ไปทรงอาศัยอยู่ในบ้านของนายช่างหม้อที่ชานเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นนครของราชคฤ์ ฝ้ายพระเจ้าพรหมทัตก็ทรงยกทัพเข้าครอบครองแคว้นโกศล ต่อมาพระมเหสีของพระเจ้าที่ขีตติทรงพระครรภ์เกิดอาการแพ้พระครรภ์ ด้วยทรงอยากทอดพระเนตรกองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ คือ กองช้าง กองม้า กองรถ และกองราบ ในเวลาอาทิตย์ขึ้น และอยากจะทรงดื่มน้ำล้างพระขรรค์ จึงกราบทูลพระราชสวามี พระเจ้าที่ขีตติพระราชสวามีได้ตรัสห้ามพระนางก็ตรัสยืนยันว่าถ้าไม่ทรงได้ก็จักสิ้นพระชนม์ ครั้นนั้นพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตเป็นพระสหายของพระเจ้าที่ขีตติ พระเจ้าที่ขีตติจึงเสด็จไปหาตรัสเล่าความให้ฟัง ฝ้ายพราหมณ์ปุโรหิตก็ขอไปเฝ้าพระเทวีก่อน พระเจ้าที่ขีตติทรงนำไปยังบ้านที่พักอาศัย พราหมณ์ปุโรหิตได้เห็นพระมเหสีของพระเจ้าที่ขีตติเสด็จดำเนินมาแต่ไกล ก็ยกมือพนมบอบน้อมไปทางพระนาง เปล่งวาจาขึ้นว่า “พระเจ้าโกศลประทับอยู่ในพระครรภ์” แล้วกล่าวรับรองจะจัดการให้พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นกองทัพทั้งสี่เหล่า และได้ดื่มน้ำล้างพระขรรค์ พราหมณ์ปุโรหิตจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าพรหมทัตกราบทูลว่า ได้เห็นนิมิตบางอย่าง ขอให้ทรงจัดกองทัพสี่เหล่าให้ยกออกตั้งขบวนในสนามในเวลารุ่งอรุณวันพรุ่งนี้ และให้ล้างพระขรรค์ พระเจ้าพรหมทัตทรงอำนวยการตาม พระมเหสีพระเจ้าที่ขีตติจึงได้ทอดพระเนตรเห็นกองทัพและได้ทรงดื่มน้ำล้างพระขรรค์สมอาการที่ทรงแพ้ครรภ์ ต่อมาได้ประสูติพระโอรส ตั้งพระนามว่า ทีฆาฑู เมื่อทีฆาฑูกุมารเติบโตขึ้น พระเจ้าที่ขีตติทรงส่งออกไปให้ศึกษาศิลปศาสตร์อยู่ในภายนอกพระนคร เพราะทรงเกรงว่า ถ้าพระเจ้าพรหมทัตทรงทราบก็จักปลงพระชนม์เสียทั้ง ๓ พระองค์ ต่อมา นายช่างกลบของพระเจ้าที่ขีตติซึ่งมาอาศัยอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าพรหมทัต ได้เห็นพระเจ้าที่ขีตติที่ชานพระนครก็จำได้ จึงไปเฝ้ากราบทูลพระเจ้าพรหมทัตให้ทรงทราบ พระเจ้าพรหมทัตจึงมีรับสั่งให้จับพระเจ้าที่ขีตติพร้อมทั้งพระมเหสีมาแล้ว รับสั่งให้พันธุนาการ ให้โกนพระเศียรให้นำตระเวนไปตามถนนต่างๆ ทั่วพระนคร แล้วให้นำออกไปภายนอกพระนคร ให้ตัดพระองค์เป็นสี่ท่อน ทิ้งไว้สี่ทิศ พวกเจ้าพนักงานได้ปฏิบัติตามพระราชบัญชา ในขณะที่เขานำพระเจ้าที่ขีตติกับพระมเหสีตระเวนไปรอบพระนครนั้น ทีฆาฑูกุมารได้ระลึกถึงพระราชมารดา บิดา จึงเข้ามาเพื่อจะมาเยี่ยม ก็ได้เห็นพระราชมารดาบิดากำลังถูกพันธุนาการ เขากำลังนำตระเวนไปอยู่ จึงตรงเข้าไปหา ฝ้ายพระเจ้าที่ขีตติทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสกำลังมาแต่ไกล ก็ตรัสขึ้นว่า “พ่อทีฆาฑู เจ้าอย่าเห็นยาว อย่าเห็นสั้น พ่อทีฆาฑู เหว่ทั้งหลายย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ย่อมระงับด้วยความไม่ผูกเวร” พอพวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นได้ยินพระดำรัสนั้นก็พา

กันกล่าวว่าพระเจ้าที่ซีตีเสียพระสตรีนั่งเพื่อไป พระเจ้าที่ซีตีก็ตรัสว่า พระองค์มิได้เสียสติ ผู้ที่เป็นวิญญูจักเข้าใจ แล้วได้ตรัสซ้ำ ๆ ความอย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง เมื่อพวกเจ้าหน้าที่นำตระเวน แล้วก็นำออกนอกพระนคร ตัดพระองค์ออกเป็นสี่ท่อน ทิ้งไว้สี่ทิศ แล้วตั้งกองรักษา ที่ฆาตุ-กุมารได้นำสุราไปเลี้ยงพวกกองรักษาจนเมาพุ่มหลับหมดแล้ว เก็บพระศพของพระมารดาบิดา มารวมกันเข้าถวายพระเพลิง เสร็จแล้วก็เข้าป่า ทรงกันแสงคร่ำครวญจนเพียงพอแล้วก็เข้าสู่ กรุงพาราณสี ไปสู่โรงช่างหลวง ฝากพระองค์เป็นศิษย์นายหัตถาจารย์ ในเวลาใกล้รุ่ง ที่ฆาตุ-กุมารมักตื่นบรรทมขึ้น ทรงขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะและดีดพิณ พระเจ้าพรหมทัตได้ทรง สดับเสียง รับสั่งถามทรงทราบแล้วตรัสให้หาที่ฆาตุกุมารเข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นที่ฆาตุ-กุมารก็โปรดให้เป็นมหาดเล็กในพระองค์ ที่ฆาตุกุมารได้ตั้งหทัยปฏิบัติพระเจ้าพรหมทัต เป็นที่ โปรดปรานมาก ในไม่ช้าก็ได้รับการแต่งตั้งให้อยู่ประจำในตำแหน่งเป็นที่วางพระราชหฤทัยใน ภายใน วันหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสด็จทรงรถออกไปทรงล่าเนื้อ ที่ฆาตุกุมารเป็นนายสารีรถ พระที่นั่งได้นำรถพระที่นั่งแยกทางไปจากพวกทหารรักษาพระองค์ ครั้นไปไกลมากแล้ว พระ-เจ้าพรหมทัตทรงเหน็ดเหนื่อย มีพระราชประสงค์จะบรรทมพัก จึงโปรดให้หยุดรถ แล้วทรง บรรทมหนุนบนเพลา (หน้าตัก) ของที่ฆาตุกุมาร ครู่เดียวกับบรรทมหลับ ฝ่ายที่ฆาตุกุมารคิด ถึงเวรขึ้นว่า “พระเจ้าพรหมทัตนี้ ได้ทรงประกอบกรรมก่อความเดือดร้อนให้เป็นอันมาก จนถึงปลงพระชนม์พระราชมารดาบิดาของตน บัดนี้ถึงเวลาจะสิ้นเวรกันเสียที” จึงชักพระ-ชรรค์ขึ้นจากฝัก ในขณะนั้นพระคำรัสของพระราชบิดาก็ผูกขึ้นในหทัยของที่ฆาตุกุมาร เตือน ให้คิดว่าไม่ควรละเมิดคำของพระราชบิดา จึงสอดพระชรรค์เข้าฝัก ครั้นแล้วความคิดที่เป็น เวรก็เกิดผูกขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ ที่ฆาตุกุมารก็ชักพระชรรค์ขึ้นจากฝัก แต่เมื่อระลึกถึงพระ-คำรัสของพระราชบิดาก็สอดพระชรรค์เก็บอีก ในครั้งที่ ๓ ก็เหมือนกัน ที่ฆาตุกุมารชัก พระชรรค์ขึ้นแล้วด้วยอำนาจเวรจิต แล้วก็สอดพระชรรค์เก็บด้วยอำนาจคำรัสของพระราชบิดา ในขณะนั้น พระเจ้าพรหมทัตทรงสะดุ้งเสด็จลุกขึ้นโดยฉับพลัน มีพระอาการตกพระทัยกลัว ที่ฆาตุกุมารจึงกราบบังคมทูลถาม จึงรับสั่งแล้วว่าทรงพระสุบินเห็นที่ฆาตุกุมารโอรสของพระเจ้า ที่ซีตีแทงพระองค์ให้ล้มลงด้วยพระชรรค์ ทันทันนั้นที่ฆาตุกุมารก็จับพระเศียรของพระเจ้า พรหมทัตด้วยหัตถ์ซ้าย ชักพระชรรค์ออกด้วยพระหัตถ์ขวา ทูลว่า “เรานี้แหละคือที่ฆาตุกุมาร โอรสของพระเจ้าที่ซีตี ซึ่งพระองค์ได้ทำความทุกข์ยากให้อย่างมากมาย จนถึงปลงพระชนม์ พระราชมารดาบิดาของเรา บัดนี้ถึงเวลาที่เราจะทำให้สิ้นเวรกันเสียที” พระเจ้าพรหมทัตจึงทรง หมอบลงขอชีวิต “ข้าพระองค์อาจจะถวายชีวิตแก่พระองค์ได้อย่างไร พระองค์นั่นเองพึง

ประทานชีวิตแก่ข้าพระองค์” “พ่อทีฆากู ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงให้ชีวิตแก่เรา และเราก็ให้ชีวิตแก่เจ้า” พระเจ้าพรหมทัตและทีฆากูมารทั้งสองจึงต่างให้ชีวิตแก่กันและกัน ต่างได้ทำการสถาปนาว่าจะไม่คิดทรยศต่อกัน ครั้นแล้วพระเจ้าพรหมทัตก็เสด็จขึ้นประทับรถ ทีฆากูมารก็ขึ้นรถมาบรรจบพบกองทหารแล้วเข้าสู่พระนคร พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้ประชุมอำมาตย์ ตรัสถามว่าถ้าพบทีฆากูมารโอรสพระเจ้าทีฆิติจะพึงทำอย่างไร อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่าให้ตัดมือตัดเท้าตัดหูตัดจมูกบ้าง ให้ตัดศีรษะบ้าง พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า “ผู้^๕เหล่านี้คือทีฆากูมาร โอรสพระเจ้าทีฆิติ แต่ใครจะทำอะไรๆ ไม่ได้ เพราะว่ากุมาร^๕นี้ให้ชีวิตแก่เราแล้ว และเราก็ให้ชีวิตแก่กุมาร^๕นี้แล้ว” แล้วทรงหันไปตรัสขอให้ทีฆากูมารอธิบายพระดำรัสของพระราชบิดาในเวลาที่จะสิ้นพระชนม์ ทีฆากูมารจึงกราบทูลอธิบายว่า “คำว่าอย่าเห็นยาว คืออย่าได้ทำเวรให้ยาว คำว่าอย่าเห็นสั้น คืออย่าคว่นแตกกับมิตร คำว่าเวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ย่อมระงับด้วยความไม่ผูกเวร คือถ้าข้าพระองค์คิดว่าพระองค์ทรงปลงพระชนม์พระราชมารดาบิดาของข้าพระองค์ จึงปลงพระชนม์ของพระองค์เสีย พวกคนที่จงรักภักดีต่อพระองค์ ก็จะพึงปลงชีวิตข้าพระองค์ ส่วนพวกคนที่ชอบข้าพระองค์ก็จะพึงปลงชีวิตพวกคนเหล่านั้น เสร็จไม่ระงับลงได้ด้วยเวรอย่าง^๕นี้ แต่ว่าบัดนี้พระองค์ได้ประทานชีวิตแก่ข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็ได้ถวายชีวิตแก่พระองค์แล้ว เสร็จ^๕นี้จึงเป็นอันระงับลงด้วยความไม่ผูกเวร” พระเจ้าพรหมทัตตรัสสรรเสริญแล้ว พระราชทานคืนราชสมบัติของพระเจ้าทีฆิติ และได้พระราชทานพระราชธิดาแก่ทีฆากูมาร เรื่อง^๕นี้สมเด็จพระสังฆราช เจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์เป็นคำฉันท์เรียกว่า ทีฆากูคำฉันท์

(ใจไทย)

นิทานเรื่องระงับเวรที่เล่า^๕นี้เป็นเรื่องโบราณ ยังมีนิทานเรื่องระงับเวรในระยะเวลาใกล้ๆ ^๕นี้ คือในสงครามโลกคราวที่แล้ว เมื่อญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย จับฝรั่งมาเป็นเชลยกำหนดให้ทำงานต่าง ๆ คนไทยก็พากันสงสารเชลยฝรั่ง และแสดงเมตตาจิตสงเคราะห์ จะเห็นพวกชาวบ้านหาบคอนผลไม้ไปคอยให้ พากันช่วยเหลืองานต่าง ๆ ไม่ได้ถือว่าเป็นคู่เวรคู่ศัตรู ครั้นเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามกลับเป็นเชลย คนไทยก็กลับสงสารญี่ปุ่น อำนวยเมตตาจิตของคนไทยส่วนรวมนั้นเชื่อกันว่าเป็นเครื่องผูกมิตรในจิตใจของทั้งฝรั่งทั้งญี่ปุ่น ซึ่งได้ช่วยประเทศไทยไว้อย่างมากมาย ถ้าคนไทยมีนิสัยผูกเวรมากกว่าผูกมิตรแล้ว เหตุการณ์ก็น่าจะไม่เป็นเช่นนั้น

(วิธีระงับเวรและป้องกัน)

อาศัยการปฏิบัติตามคำที่ทุกคนคงได้ฟังจนคุ้นหู คือ “ขอภัย” กับคำว่า “ให้อภัย” เมื่อใครทำอะไรล่วงเกินแก่คนอื่นก็กล่าวคำขอภัยหรือขอโทษ ฝ่ายผู้ที่ถูกล่วงเกินก็ให้อภัย คือยกโทษให้ คนเราต้องอยู่รวมกันเป็นหมู่ คือร่วมบ้านเรือน ร่วมโรงเรียน ร่วมประเทศชาติ เป็นต้น ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ก็อาจจะประพฤติกว้างเกินกันบ้างเพราะความประมาทพลั้งเพลอต่าง ๆ ถ้าต่างไม่รู้จักขอภัยและไม่รู้จักให้อภัยแก่กันและกันแล้ว ก็จะทะเลาะวิวาทกัน แยกญาติ แยกมิตรแตกสหายกัน ไม่มีความสุขสงบ นี่แหละคือเวร อันได้แก่ความเป็นศัตรูกัน หรือที่เรียกอย่างเบา ๆ ว่าไม่ถูกกันนั่นเอง

อนึ่ง จะคิดว่าล่วงเกินเขาแล้วก็ขอโทษเขาได้ ดังนี้แล้ว ไม่ระมัดระวังในความประพฤตินองตนก็ไม่ถูก เพราะโดยปกติสามัญ ย่อมให้อภัยกันในกรณีที่ควรให้อภัย ซึ่งผู้ประพฤติกว้างเกินแสดงให้เห็นได้ ว่าทำไปด้วยความประมาทหรือด้วยความโง่เขลาเบาปัญญา และให้เกิดโทษไม่มากนัก คนที่มีจิตใจสูงเป็นพิเศษเท่านั้นจึงจะให้อภัยในเรื่องที่ร้ายแรงได้ ซึ่งก็มีเป็นส่วนน้อย และถึงแม้จะให้อภัยในส่วนตัว แต่กฎหมายของบ้านเมืองไม่ยอมให้อภัยให้ก็มี และโดยเฉพาะเมื่อเป็นบาป หรืออกุศลกรรมแล้ว กรรมที่ตนก่อขึ้นไม่ให้อภัยแก่ผู้ก่อกรรมนั้นเลย ฉะนั้น ทางที่ดีจึงควรมีสติระมัดระวัง มีขันติ คือความอดทน มีโสรัจจะ คือความสงบเสงี่ยม คอยเจียมตน ประหยัดตน ไม่ให้ก่อเหตุเป็นเวรเป็นภัยแก่ใคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ว่า “สญฺญมโต เวรํ น จียติ ผู้ระมัดระวังอยู่ย่อมไม่ก่อเวร”

(ธรรมเนียมไทย)

ธรรมเนียมที่คนไทยเรานิยมกัน นาคผู้จะบวชนิยมไปลาญาติมิตรขออภัยโทษ คือขอโทษในกรรมที่ตนได้ประพฤติกว้างเกินไปแล้ว และเมื่ออุปสมบทแล้ว ในพิธีเข้าพรรษา ซึ่งในศก ๒๕๐๓ นี้ ตกวันที่ ๙ กรกฎาคม ก็มีธรรมเนียมขอขมากันในหมู่สงฆ์ เป็นการแสดงว่าพร้อมที่จะระมัดระวังความประพฤตินองตนไม่ให้ล่วงเกินกัน พร้อมที่จะขอขมาคือขอโทษ และพร้อมที่จะให้อภัยโทษแก่กัน เป็นวิธีผูกมิตรสามัคคีในหมู่คณะ

บัดนี้ ก็ใกล้เทศกาลเข้าพรรษา ทุก ๆ คนจึงสมควรร่วมทำพิธีเข้าพรรษากับพระสงฆ์ บุษยาพระพุทธเจ้า ด้วยการ (๑) ตั้งใจระมัดระวังความประพฤตินองตนไม่ให้ล่วงละเมิด ก่อ

ให้เกิดความเสียหายแก่ใครๆ ทั้งในบ้าน ทั้งในโรงเรียน ทั้งในสถานที่อื่น (๒) ตั้งใจว่าพร้อมที่จะขอร้อง ขอรุ้ม ในเมื่อไปล่วงเกินต่อใครๆ (๓) ตั้งใจว่าพร้อมที่จะให้อภัยแก่ใครๆ ตามควรแก่กรณี ฉะนั้นแล

๒ กรกฎาคม ๒๕๐๓

๒๑. ศึกษา หรือ สึกขา

(การศึกษาจำเป็นแก่ชีวิต)

“บุตรที่ยังไม่เกิด ๑ บุตรที่ตายไปแล้ว ๑ และบุตรที่โง่เขลา ๑ บุตร ๒ จำพวกข้างต้นยังดีกว่าจำพวกท้าย เพราะ ๒ จำพวกข้างต้นให้เกิดความทุกข์ชั่วคราว ส่วนจำพวกหลังคือบุตรที่โง่เขลาให้เกิดความทุกข์อยู่ทุกระยะเวลา”

คำข้างบนนี้ เป็นคำแปลภษิตในหิโตปเทศ แสดงเป็นพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงปรารถนาถึงพระราชบุตรผู้ยังมีได้ศึกษา จึงโปรดจัดให้มีพระอาจารย์ถวายการศึกษาแก่พระราชบุตร การศึกษาเป็นเรื่องสำคัญของชีวิต ทำชีวิตให้มีคุณค่าขึ้น จนถึงเห็นกันมาตั้งแต่โบราณแล้วว่า ผู้ที่ยังไม่เกิดมาหรือผู้ที่ตายไปแล้วยังดีกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาซึ่งยังมีชีวิตอยู่ มารดาบิดาและผู้มีเมตตาทั่วไปจึงอุปการะให้การศึกษาแก่เด็กของตนถึงจะให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ก็พยายามให้การศึกษา เพราะวิชาเป็นทรัพย์ที่ติดตัว ทำให้สามารถดำรงตนได้

(ศึกษาในหลักสูตรและนอกหลักสูตร)

ในบัดนี้ การศึกษากำลังก้าวหน้ามาก แบ่งเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เหมือนอย่างต้นไม้แบ่งเป็นโคนต้น กลางต้น และยอด ทุกๆ คนกำลังขึ้นศึกษาพฤษคือต้นไม้การศึกษานี้อยู่ จึงได้รับความรู้ซึ่งแปลกหูแปลกตาแปลกใจขึ้นทุกวัน การรับความรู้ตามหลักสูตร เป็นสิ่งที่ทางรัฐบาลเล็งสรรแล้วตามควรแก่สมัย ส่วนการรับความรู้นอกหลักสูตรหรือนอกโรงเรียนซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง เพราะความรู้บางอย่างเมื่อไปรับมาแล้ว ทำให้เกิดความหลงเข้าใจผิด คิดเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นชีวิตเนื้อหาของชาติ ความรู้บางอย่างทำให้ใจแตก ไม่ประพฤตินอนอยู่ในทางที่ดี ความรู้บางอย่างก็มีประโยชน์

(ครูบอกแถว)

ทางมาของความรู้เหล่านี้มาโดยตรงก็มี มาโดยแอบแฝงก็มี และบัดนี้มีเครื่องสื่อความรู้กันได้อย่างรวดเร็วตลอดทั้งโลก มีวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ มียานพาหนะที่วิเศษต่าง ๆ และมีหลายฝ่ายหลายพวก แต่ละฝ่ายก็ชักจูงให้รับรู้ให้ปฏิบัติกันไปทางหนึ่ง ๆ เรียกว่ามีทฤษฎีปาโมกซ์ หรือมีครูมากพวกมากฝ่าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางซ้าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางขวา บางพวกก็สอนให้เดินตรงกลาง ผู้ที่เชื่อฟังก็จะพากันเดินชนกันเอง กลุ่มไปหมดเท่านั้น เหมือนอย่างในโรงเรียนหนึ่ง นักเรียนทั้งหมดมาขึ้นเข้าแถวอยู่กลางสนาม ครูคนหนึ่งบอกให้นักเรียนซ้ายหัน ครูอีกคนหนึ่งบอกให้นักเรียนขวาหัน แล้วบอกหน้าเดินพร้อม ๆ กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ลองคิดมองดูภาพ นักเรียนทั้งโรงเรียนจะเดินชนกัน อย่างยุ่งเหยิงกันไปหมดเท่านั้น เพราะเมื่อยืนเข้าแถวกัน ฝ่ายหนึ่งซ้ายหัน ฝ่ายหนึ่งขวาหัน ก็คือหันหน้าชนกัน แล้วเดินชนกันอย่างอลหม่าน ส่วนฝ่ายที่หันหน้ากลาง ๆ นั้นก็จะพลอยถูกชนด้วย เว้นไว้แต่จะเดินออกไปเสียจากสนาม เมื่อยังอยู่ในสนามแล้วก็ไม่อาจจะพ้นจากการถูกชนให้รวนเรไปในทางใดทางหนึ่ง นี่เป็นตัวอย่างสมมติในสนามโรงเรียน ซึ่งน่าจะยังไม่เคยมี แต่ก็เห็นข้อที่น่าแปลกที่ปรากฏว่ามีในสนามนอกโรงเรียน เช่นในถนนหนทางในประเทศต่าง ๆ คนหลายพวกได้รับความรู้ตามคำสั่งสอนของครูต่าง ๆ ออกมาเดินชนกัน ปะทะกัน สับสนวนวายเป็นตามถนนหนทาง ดังที่ปรากฏในบางประเทศแม้ในเร็ว ๆ นี้

(หลักไตรรงค์)

ส่วนในประเทศไทยไม่ปรากฏเหตุการณ์เช่นนั้น เพราะรัฐบาลและประชาชนเคารพยึดมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งธงชาติ และพากันบำรุงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ทั้งส่วนมากแม้จะได้รับความรู้จากครูเป็นอันมาก แต่ก็ยังเคารพนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นครูที่เยี่ยมยอดเพียงพระองค์เดียว ไม่นับถือว่าครูไหนเยี่ยมยอดกว่า ทั้งมีความรักเคารพในพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง เมื่อตั้งมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์เช่นนี้จึงไม่หันเหไปทางไหนอื่น นอกจากทางหลักไตรรงค์นี้เท่านั้น จึงควบคุมกันอยู่อย่างสงบเรียบร้อย แสดงว่ามีหลักของตนที่อยู่ ส่วนผู้ที่รับเอาหลักอื่นให้กวัดแกว่งไขว้เขว แสดงว่าตนเองไม่มีหลักของตนเองอยู่ ดังที่เรียกว่าคนหลักลอย ไม่เป็นที่นับถือไว้วางใจของใคร ผู้ที่เยาว์ความคิดอาจมีความคิดผิดทางไปได้ง่าย เป็นเยาวชนอาจจะเยาว์ความคิด

เพราะยังเยาว์วัย เป็นผู้ใหญ่อาจจะเยาว์ความคิดเพราะไม่ฉลาดขาดการศึกษา หรือเพราะหลง
เชื่อไปในทางที่ผิด จึงจำต้องวางรากฐานหรือเสริมฐานของหลักไตรรงค์ให้มั่นคงทั้งเด็กทั้ง
ผู้ใหญ่ จึงควบคุมกันอยู่โดยสงบสุขเรียบร้อยได้ตลอดไป

(เสริมฐานหลักไตรรงค์)

วิธีวางรากฐานหรือเสริมฐานหลักไตรรงค์ คืออบรมปลูกความเคารพรักในองค์ ๓
นั้น ลงไปในจิตใจของทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ รักษาธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับองค์ทั้ง ๓ นี้ไว้
นับถือเป็นสิ่งสำคัญไม่ทอดทิ้งละเลย เมื่อรักษาส่งเสริมหลักของตนให้มั่นคง เรียกว่าคนมี
หลักร่วมกันอยู่เป็นอันเดียวกัน ก็เกิดความสามัคคีอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นโอกาสให้ได้ศึกษา
รับความรู้ต่าง ๆ ทันท่อความรู้และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และรับความเจริญในด้านวัตถุต่าง ๆ
มาทะนุบำรุงบ้านทะนุบำรุงเมืองให้มั่นคงเป็นสุข โดยเฉพาะเยาวชนก็ตั้งใจเล่าเรียนศึกษาใน
โรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ให้มีความรู้ความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เว้นรับความรู้ที่จะชักพาให้เสียหาย
เว้นสิ่งเขี้ยววนที่เป็นอันตรายแก่การศึกษาและความดี

(ความเจริญก้าวหน้ากับหลักไตรรงค์)

เมื่อเป็นดังนี้ องค์ที่เป็นหลักทั้ง ๓ นั้น จึงไม่ขัดอะไรกับความเจริญก้าวหน้า กลับ
เป็นเครื่องรักษาส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยสวัสดิ์ เพราะมีหลักเป็นที่พึ่งอาศัยให้เกษม
สวัสดิ์ ไม่ใช่เจริญก้าวหน้าไปอย่างหลก่ลอยซึ่งมีหวังว่าจะล้มลงอย่างง่ายดาย และทำให้เจริญ
ก้าวหน้าไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย

(ความเป็นอารยชน)

ทั้งนี้เป็นข้อที่ควรภูมิใจได้ว่า ได้มีหลักที่ดีที่เจริญแล้วของตนเองเป็นที่ยึดเหนี่ยวมา
แต่โบราณกาล ถึงจะยังด้อยอยู่ในด้านวัตถุและในด้านความรู้สาขาต่างๆ แต่ในด้านหลัก
ยึดเหนี่ยวที่ดีทางจิตใจแล้วไม่ด้อยเลย ซื่อว่าเป็นอารยชน คือเป็นคนเจริญได้ทีเดียว ส่วนผู้ที่
หมิ่นแคลนทอดทิ้งหลักของตนเสียนั้นแหละแสดงว่าเป็นผู้ด้อยเป็นผู้ที่หมิ่นตนเอง ไม่ควร
แก่การนับถือไว้วางใจ

(การศึกษานั้นเพื่ออะไร ?)

คำว่า “ศึกษา” ตามปทานุกรมให้ความหมายไว้ว่า “การเล่าเรียนฝึกฝนอบรม” ในตำราศัพท์อีกฉบับหนึ่งให้ความหมายไว้ว่า “การถือเอาวิชา” ทางบ้านเมืองได้วางแผนการศึกษาของชาติไว้เป็น ๔ ส่วน คือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา ตามที่โรงเรียนทั่วไปได้สอนอยู่แล้ว เมื่อพิจารณากล่าวอย่างสรุป การศึกษาก็เพื่อ

(๑) ให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบกิจการงาน และในการสังคมเป็นต้น
ได้เป็นอย่างดี

(๒) เพื่อให้มีความเป็นคนโดยสมบูรณ์

ความประสงค์ของการศึกษาข้อแรกมีความชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนข้อ ๒ หมายความว่า คนที่ถือกำเนิดเป็นคนนั้น ยังไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์เพราะเหตุเพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อมีการปฏิบัติประกอบด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียกว่าเป็นคนโดยธรรม เมื่อมีธรรมของคนบริบูรณ์จึงจะถือว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ แม้คำในหิโตปเทศก็กล่าวว่า “การกิน การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์ของคนและสัตว์ดิรัจฉานเสมอกัน แต่ธรรมของคน และสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น แปรลกต่างกัน เว้นจากธรรมเสีย คนก็เสมอกับสัตว์ดิรัจฉาน”

(การศึกษาธรรมทำให้คนสมบูรณ์)

การศึกษาที่มีความรู้ความสามารถ แต่ขาดธรรม ยังเป็นเหตุใช้ความรู้ความสามารถนั้นไปในทางที่ผิด ดังเช่นเป็นโจรจำพวกต่างๆ ดังเรื่องต่อไปนี้ ในสมัยพุทธกาล บุตรของนางพราหมณ์มณฑานี ภริยาของพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล กรุงสาวัตถี ได้เกิดในราตรีวันหนึ่ง เมื่อเกิดนั้น อารูธต่างๆ ได้สว่างโพล่งขึ้นทั่วพระนคร ตลอดถึงพระแสงหอกพระแสงดาบของพระราชา พราหมณ์ปุโรหิตออกดูดาวนักษัตร เห็นว่าบุตรของตนเกิดในโจรฤกษ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลถามความผาสุกในการบรรทม พระราชาตรัสว่าจะบรรทมเป็นสุขจากที่ไหน มงคลอารูธสว่างโพล่งขึ้น ชะรอยจะมีอันตรายแก่พระราชสมบัติหรือแก่ชีวิต พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่าบุตรของตนเกิด อารูธเหล่านั้นสว่างโพล่งขึ้นด้วยอาณูภาพของเด็กนั้น เด็กนั้นจะเป็นโจรต่อไป แต่ว่าจักเป็นโจรผู้เดียว มิใช่เป็นโจรราชสมบัติ ตนจะ

ให้ฆ่าเสีย พระราชาตรัสว่า เมื่อเป็นโจรผู้เดียวจะทำอะไรได้ จงเลี้ยงไว้เถิด ฝ่ายพราหมณ์
ปุโรหิตพร้อมกับพวกญาติชานานนามเด็กนั้นว่า อหิงสกะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ด้วยถือเป็น
นิมิตว่าอาวุธทั้งหลายสว่างขึ้น แต่ก็ไม่เบียดเบียนใคร เมื่ออหิงสกะเติบโตขึ้นถึงวัยเล่าเรียน
ก็ส่งไปเรียนในกรุงตักศิลา อหิงสกะตั้งใจเรียนศิลปวิทยา และตั้งใจปฏิบัติอาจารย์เป็นอย่างดี
จนเป็นที่รัก เป็นศิษย์ก้นกุฎิของอาจารย์ ฝ่ายศิษย์อื่นซึ่งพากันต่ำต้อยถอยเป็นศิษย์ภายนอก
ก็พากันริษยา คิดจะทำลายอหิงสกะ จึงปรึกษากันเห็นว่า “จะไปยุแหย่อาจารย์ว่า อหิงสกะโง
เขลาหรือประพฤติน่าดูหรือว่ามีชาติต่ำต้อยหาได้ไม่ เพราะอหิงสกะมีปัญญา มีความประพฤติ
มีชาติดีพร้อม มีอยู่ทางเดียวคือหาวิธียุแหย่ให้อาจารย์กินแค้นระแวงใจอหิงสกะ” จึงแบ่ง
กันออกเป็น ๓ พวก เข้าไปหาอาจารย์ที่ละพวก ยุแหย่ว่าอหิงสกะคิดร้ายอาจารย์ ที่แรก
อาจารย์ไม่เชื่อ ขับไล่พวกศิษย์ที่มายุแหย่ออกไป พุทศัทัพบว่า “อย่ามายุให้เราแตกกับบุตร
ของเราเลย” ครั้นถึงพวกที่ ๒-๓ อาจารย์ก็ชักแคลงใจ จนถึงเชื่อว่าเป็นความจริง จึงคิดจะ
ฆ่าอหิงสกะเสีย แต่ครั้นจะฆ่าโดยเปิดเผยก็เกรงจะเกิดโทษ เกิดเสื่อมเสียชื่อเสียงและลาม
ผลต่อไป จึงคิดหาวิธีฆ่าให้แนบเนียน ครั้นคิดได้แล้วจึงเรียกอหิงสกะมากล่าวว่า การเรียน
ศิลปใกล้จะสำเร็จแล้ว แต่จักเข้าเขตสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อไปฆ่าคนให้ครบพัน คืออาจารย์คิด
เห็นทางว่า เมื่ออหิงสกะไปฆ่าคนเป็นอันมาก จักมีคนหนึ่งต่อสู้ฆ่าอหิงสกะเสีย ฝ่ายอหิงสกะ
ที่แรกตอบปฏิเสธอาจารย์ แต่ครั้นอาจารย์อ้างว่าจะไม่ได้รับผลของศิลป ด้วยความรักจะได้
ศิลปจึงถืออาวุธไปดักฆ่ามนุษย์อยู่ในดง ครั้นฆ่าได้หลายคนเข้าก็จำไม่ได้ว่ากี่คน เพราะโดย
ปกติอหิงสกะเป็นคนมีปัญญา ไม่ตั้งจิตไว้ต่อเรื่องปาณาติบาต ฉะนั้น ต่อมาจึงตัดนิ้วไว้
หนึ่ง ๆ เก็บไว้ ครั้นนิ้วเหล่านั้นหายไปเสียอีก จึงนำมาเสียบเป็นพวงนิ้วแขวนไว้กับตน จึง
เกิดเรียกชื่อขึ้นว่า องคุลิมาล แปลว่า ผู้มีพวงมаланิ้วมือ หรือมีนิ้วเป็นพวงมalatanิ้วมือ ชื่อเสียง
ขององคุลิมาลโจรได้กระฉ่อน เป็นที่กลัวเกรงของคนทั่วไป จนไม่มีใครกล้าเข้าป่า องคุลิมาล
โจรจึงเข้าไปจับคนฆ่าในบ้านในตำบลภายนอกกรุงสาวัตถี ประชาชนต้องอพยพเข้าไปในกรุง
สาวัตถี ประชุมกันที่ท้องพระลานหลวง กราบทูลร้องทุกข์ ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตทราบข่าว
จึงกลับไปบอกนางมันตานีผู้เป็นภรรยาว่า “โจรองคุลิมาลเกิดขึ้น ไม่ใช่คนอื่น คงเป็นอหิงสก
กุมาร บัดนี้ พระราชาจักปราบปราม จะควรทำอย่างไร” นางมันตานีบอกว่า ตนจะออกไป
นำบุตรกลับ พราหมณ์ปุโรหิตก็กล่าวห้ามมิให้ออกไป อ้างว่าไม่ควรทำวิสาสะคือความไว้วาง
ใจในชน ๔ จำพวก คือไม่ควรไว้วางใจในโจรว่าเป็นสหายเก่า ในเพื่อนว่าเป็นคนซัดชอบมา
เก่า ในพระราชาว่าทรงนับถือ และในสตรีว่าอยู่ในอำนาจ แต่ใจของมารดาเป็นของอ่อนด้วย

ความรักในบุตร จึงออกไปจากบ้านเพื่อจะนำบุตรของตนกลับ เข้าวันนั้น พระพุทธเจ้าทรง
 ตรวจดูโลก ทรงทราบว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรด องคุลิมาลก็จะทำมาตุฆาต ถ้าเป็นเช่นนี้ก็จะ
 ผู้ที่โปรดไม่ขึ้น ครั้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทรงทำภติกิจแล้ว จึงเสด็จไปยัง
 ที่อยู่ขององคุลิมาลโจร แม้มีพวกคนเลี้ยงโคพวกชาวนาเป็นต้นห้ามมิให้เสด็จ ก็คงเสด็จต่อ
 ไปโดยคฤณี ฝ่ายองคุลิมาลโจรได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกลก็มีความแปลกใจ ว่าไหน
 สมณะนี้มาได้เพียงผู้เดียว คนอื่น ๆ ต้องมากันเป็นพวก ๆ ถึงเช่นนั้นก็ยิ่งแพ้เรา ชะรอยว่า
 จะมาวางข่ม จะต้องปลงชีวิตเสีย จึงวิ่งตามพระพุทธเจ้าอย่างเต็มกำลัง แต่ก็ไม่อาจจะทัน จึง
 ร้องให้พระพุทธเจ้าหยุด พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “เราหยุดแล้วองคุลิมาล ฝ่ายท่านจงหยุด”
 องคุลิมาลคิดว่า “สมณะเหล่านี้เป็นผู้พูดจริง แต่พระองค์นี้เดินอยู่พูดว่าหยุด ควรจะต้องถามดู”
 จึงร้องถามว่า พูดอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง จึงชื่อว่าหยุด
 แล้ว ส่วนท่านยังเที่ยวฆ่าฟันประหารชีวิตประหาร จึงชื่อว่ายังไม่หยุด” พวองคุลิมาลได้ยินพระ
 พุทธเจ้าตรัสเป็นคำสะกิดใจ ก็กลับได้สติขึ้นทันที จึงกราบพระบาทของพระพุทธเจ้าทูลขอ
 พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด องคุลิมาลโจรจึงกลับ
 เป็นภิกษุพุทธสาวก ตามเสด็จพระพุทธเจ้ากลับสู่พระเชตवनาราม เมื่อท่านเป็นพระภิกษุแล้วก็
 ได้รับพระราชทานอภัยโทษ ต่อมาได้บำเพ็ญเพียรจนได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ท่านเป็นตั
 วย่างของบุคคลประเภทมีตมาสว่างไป ซึ่งเป็นผู้ที่เคยผิดไปแล้วกลับตัวได้ และเรื่องนี้เป็น
 ตัวอย่างแสดงว่า เชื่อกรรมผิดที่สั่งให้หันไปต่าง ๆ ก็ทำให้หันไปผิดจนกว่าจะได้พบครูที่ถูกต้อง
 และแสดงว่าการศึกษามีความรู้ความสามารถอย่างเดียวอาจกลายเป็นโจรไปก็ได้ และ
 สามารถทำความชั่วร้ายเสียหายได้มากกว่าคนที่ไม่มีความรู้ความสามารถ ต่อเมื่อได้ศึกษาให้
 เป็นคนโดยสมบูรณ์อีกส่วนหนึ่ง การศึกษาของตนจึงจะสมบูรณ์ ดังเช่นองคุลิมาลโจร เมื่อ
 พบพระพุทธเจ้าจึงได้พบทางที่ถูกต้องของชีวิต

การศึกษาเพื่อให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ต้องศึกษาธรรมตามหลักศึกษา ๓ ของพระพุทธ-
 เจ้าคือ

- ๑. ศีลศึกษา ศึกษาศีล
- ๒. จิตตศึกษา ศึกษาจิต
- ๓. ปัญญาศึกษา ศึกษาปัญญา

สนฺติเมว สิกฺขเขยฺย พิงฺกศึกษาสนฺติเต

๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๓

๒๒. ปฐมศึกษา

(ความมีระเบียบ)

ดอกไม้ที่จัดไว้ในพานและแจกันอย่างเป็นระเบียบงดงามบนโต๊ะบูชาพระ เมื่อมองดูจะรู้สึกว่ายเรียบร้อยงดงามน่าดูน่าชม ในห้องที่อยู่อาศัย เมื่อวางสิ่งของต่างๆ ไว้ตามที่โดยเรียบร้อยก็จะดูเรียบร้อยงดงาม ได้ประโยชน์ ดังคำว่าของใช้ไว้เป็นที่หายก็รู้ดูก็งามตา บ้านเรือนเมื่อจัดวางสิ่งต่างๆ ให้เป็นระเบียบ รักษาความสะอาดให้ทั่วถึงตลอดถึงบริเวณบ้าน ก็จะดูงดงามน่าอยู่น่าอาศัย อาหารที่บริโภค ภาชนะสำหรับใช้ ตลอดถึงเครื่องปรุงอาหารต่างๆ เครื่องนุ่งห่มต่างๆ ที่หลับที่นอน ตลอดถึงที่ทิ้งที่ถ่ายสิ่งที่ไม่สะอาด เมื่อจัดให้เรียบร้อยให้สะอาด และถูกต้องด้วยหลักสุขลักษณะอนามัย ก็จะน่าดูน่าชมให้เกิดความสุข แม้ภายนอกบ้านออกมา ถนนหนทางบ้านเรือนทั่วไป ตลอดถึงโรงเรียนและสถานที่ต่างๆ ที่ใช้ร่วมกัน เมื่อช่วยกันรักษาความเรียบร้อยความสะอาด ไม่ทำให้สกปรกรกรุงรัง ก็จะแลดูเรียบร้อยงดงาม และให้เกิดความสุขร่วมกันโดยทั่วไป แม้สิ่งของของตนเองที่นอกจากนี้ เช่นหนังสือเรียน สมุด ดินสอ ก็รักษาความสะอาดและทะนุถนอม เมื่อจะเขียนก็เขียนเฉพาะเรื่องที่ควรเขียนลงไป ในสมุด และเขียนให้เรียบร้อยให้มีระเบียบและถูกต้อง หนังสือนั้นเขียนสำหรับอ่าน ก็ต้องเขียนให้อ่านออก และสำเนียงสียงเกตุวิธีใช้ตัวอักษรสะกดการันต์เพื่อเขียนให้ถูก หนังสือเมื่อเปิดอ่านก็ไม่เปิดพลิกโดยแรงและไม่เปิดเบะเกินไป จะเป็นเหตุให้ฉีกขาดเสียหาย บางทีหนังสือยับไปเสียก่อน เหล่านี้เป็นต้น แม้กิจกรรมารยาทก็เช่นเดียวกัน การพูดจา การแสดงกิริยาทางกาย เมื่อใช้วาจาที่ถูกต้องเรียบร้อย จะยืนเดินนั่งนอนก็เรียบร้อย มีมารยาทที่ รู้จักแสดงความเคารพในผู้ที่ควรเคารพ ไม่แสดงกิริยาชนิดไม่มีมารยาทหรือชนิดล่วงเกินต่อผู้หลักผู้ใหญ่และบุคคลต่างๆ ไป ปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสมบัติของผู้ดีคือสมบัติของคนดี คนที่มีกิริยามารยาทดีทั้งทางกายทั้งทางวาจาเช่นกล่าวมานี้ ย่อมเป็นคนเรียบร้อย น่านิยมชมชอบ นี้แหละคือความมีระเบียบ เมื่อมีระเบียบเพราะจัดให้ถูกที่เหมาะสม ก็ย่อมเกิดความเรียบร้อยงดงาม

(ความมีระเบียบของธรรมชาติ)

ความมีระเบียบนี้ ย่อมมีอยู่แม้โดยธรรมชาติ ดังเช่นมีในต้นไม้และในร่างกายของสัตว์ดิรัจฉาน ในต้นไม้มีลำต้น กิ่งใบ ดอก มีรูปและสีต่างๆ ประกอบกันอยู่ตามที่ ร่างกาย

ของสัตว์ดิรัจฉานเล่า มีรูปพรรณสัณฐาน มีขนสีต่าง ๆ ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่นนกต่างชนิด แม้วางกายของคนเราเองอวัยวะต่าง ๆ ก็ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่นส่วนศีรษะ ส่วนลำตัว ส่วนแขนขา อวัยวะภายในต่าง ๆ เช่นมันสมอง ประสาทต่าง ๆ หัวใจ ปอด เป็นต้น ก็ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีระเบียบทั่วถึงกัน ถ้าวางกายประกอบกันไม่ถูกต้อง เช่นหูตา จมูก ปาก ของใครประกอบอยู่ผิดที่ ก็จะดูพิกลพิการพิลึกพิลั่นแปลกผู้แปลกคนไป และเมื่อหัวใจปอด เป็นต้น ไม่ปฏิบัติหน้าที่ไปอย่างมีระเบียบ ก็หมายความว่าเกิดเป็นโรคขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องรีบแก้ไขรักษา แม้ธรรมชาติก็ยังมีความเป็นระเบียบเช่นนี้ ถึงส่วนที่ใหญ่กว่านี้ก็มีความเป็นระเบียบเช่นเดียวกัน เช่นการหมุนของโลก ของดวงจันทร์และของดาวเคราะห์ทั้งหลายที่หมุนไปรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์ ก็หมุนไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อยและมีเกณฑ์ที่แน่นอน ฉะนั้น กำหนดวันเดือนฤดูและปีจึงเป็นไปสม่ำเสมอแน่นอน อาจคำนวณเวลาได้โดยถูกต้อง ถ้าไม่มีระเบียบ เวลาต่าง ๆ ก็จะคลาดเคลื่อนไปหมด และจะเกิดอันตรายอย่างมหากาล คิดดูง่าย ๆ เฉพาะโลกนี้เท่านั้น ผู้ที่เรียนภูมิศาสตร์ย่อมจะทราบได้ว่า บนพื้นผิวของโลกก็มีบริเวณที่เป็นน้ำมากกว่าพื้นดิน ถ้าโลกหมุนผิดท่าไปอย่างไร คือเอียงผิดระเบียบไป น้ำในมหาสมุทรก็จะบ่าพังลงมาท่วมโลกที่เป็นส่วนพื้นดิน ทำลายชีวิตคนและสัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยอยู่บนพื้นดินให้หมดไปทั้งโลกก็น่าจะได้ หรือหมุนเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์จนเกินไปก็จะเกิดไฟไหม้โลกขึ้นได้ หรือมิฉะนั้นถ้าหมุนคว้างกว้างไปอย่างไม่มีระเบียบก็จะไปชนกับดาวดวงอื่น ๆ ที่เป็นโลกแต่ละโลก จนทำให้โลกแตกไปด้วยกัน แต่เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะไม่เกิดขึ้นในเมื่อโลกหมุนไปอย่างมีระเบียบ ด้วยอำนาจของแรงถ่วงหรือแรงดึงดูดซึ่งรักษาความเป็นระเบียบที่เป็นดุลยภาพไว้ได้

(ความมีระเบียบของธรรมดา)

มิใช่แต่ในธรรมชาติเท่านั้น แม้ในธรรมดาก็มีความเป็นระเบียบเหมือนกัน เป็นต้นว่าหลักของกรรมดังที่ได้แสดงแล้ว คือสัตว์โลกทั้งปวงทั้งมนุษย์และดิรัจฉานย่อมหมุนไปตามกรรม กรรมเป็นแรงถ่วงหรือแรงดึงดูดให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปในระเบียบเดียวกัน คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อันนี้แหละเป็นหลักยุดิธรรมหรือดุลยภาพของธรรมดา ทำให้เกิดระเบียบเป็นอันดีด้วยขึ้น ถ้าไม่มีหลักกรรมดังกล่าวก็จะมีดุลยภาพหรือยุดิธรรมในธรรมดา ก็จะเกิดสับสนวุ่นวายดังที่เรียกว่า เป็นไปตามพระมโน (คือใจ) ของใครก็ได้ที่เข้าใจว่าเป็นผู้บันดาลต่าง ๆ แต่ความสับสนวุ่นวายอย่างนั้นไม่มี ก็เพราะมีหลักกรรมทำให้เกิดดุลยภาพดังกล่าว

เช่นเดียวกับมีหลักแรงความถ่วงหรือแรงดึงดูด ทำให้เกิดดุลยภาพในการหมุนของโลกเป็นต้น
ความเป็นระเบียบของสิ่งต่าง ๆ จึงมีอยู่โดยทั่วไป

(ความมีระเบียบเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมอารยธรรม)

คนเรามีสติปัญญาสูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน จึงรู้จักสร้างความเป็นระเบียบให้เกิดขึ้นแก่ตน
และสังคมยิ่งกว่าพื้นเพเดิม ฟังมองเทียบดูกับสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์ดิรัจฉานตั้งแต่สมัยติกคำ
บรรพ์มาจนบัดนี้ ไม่มีปัญญาสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ตน การกิน การอยู่อาศัย และกิริยา
อาการต่าง ๆ เป็นต้น เดิมเป็นอย่างไร บัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ทำอะไรได้เท่าที่ธรรมชาติอำนาจ
ให้มาเท่านั้น ส่วนหมู่มนุษย์มีสติปัญญาปรับปรุงให้ดีขึ้นเจริญขึ้นโดยลำดับ ดังจะเห็นได้ว่า
อาหารก็ปรับปรุงให้ดี เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย เป็นต้น ก็จัดสร้างให้เพียงพอแก่ความต้องการ
และให้วิจิตรสวยงามให้เป็นสุขสบาย และรวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นประเทศชาติ มีพระเจ้า
แผ่นดิน มีรัฐบาล มีโรงเรียน โรงพยาบาล มีอาชีพต่างๆ มีเครื่องทะนุบำรุงความสุขต่างๆ มี
ทหารตำรวจ ตลอดจนถึงมีศาสนาสำหรับเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เหล่านี้แหละรวมเรียกว่าวัฒนธรรม
หมายถึงเพาะปลูกความสำเร็จให้เกิดขึ้น หรือเรียกว่าอารยธรรม หรือนาครธรรม หมายถึง
รู้จักสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองที่มีความเจริญเพียบพร้อมด้วยสิ่งต่างๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียม
ประเพณีที่ดีงาม วัฒนธรรมและอารยธรรมนี้ หาไม่ได้หรือหาได้ยากในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน และ
ในพวกคนป่าที่ยังประพฤติอยู่ตามเดิมอย่างสมัยติกคำบรรพ์ เมื่อมองหมู่มนุษย์เทียบกับหมู่
สัตว์ดิรัจฉานหรือคนป่าแล้ว ย่อมจะเข้าใจความหมายของคำว่าวัฒนธรรมและอารยธรรม
เพราะคนเรามีวัฒนธรรมและอารยธรรมอยู่ จึงเจริญก้าวหน้าไปไกล ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน
มากมาย ดังที่เป็นไปอยู่นี้ แต่วัฒนธรรมและอารยธรรมโดยมากมีอยู่เพียงผิวเผิน เหมือน
อย่างเพียงผิวหนัง พ้นผิวหนังไปแล้วก็ไม่พบวัฒนธรรมหรืออารยธรรม หมายความว่า มีแต่กาย
นอกเท่านั้น ส่วนภายในเต็มไปด้วยหายนธรรม (เหตุของความเสื่อม) หรืออนารยธรรม (ความ
เป็นป่าเถื่อนไม่เจริญ) ฉะนั้น คนเราโดยมากจึงมีภายนอกและภายในไม่ตรงกัน เช่นกาย
นอกรักษามารยาทอันดีต่อกัน แต่ภายในคิดไม่ดีต่อกัน เช่นคิดทำร้ายประหารกัน
คือบางที่ภายในใจไม่มีวัฒนธรรมเลยทั้งที่ภายนอกแสดงว่ามีวัฒนธรรมต่อกัน เป็นการตี
หน้าซื้อแต่ใจคด เรื่องเช่นนี้มีมานานแล้ว จนถึงมีคำกล่าวมาตั้งแต่สมัยติกคำบรรพ์ว่า สัตว์
ดิรัจฉานอ่านง่าย ส่วนมนุษย์อ่านยากเพราะมีชั้นเชิงมากนัก เหมือนอย่างป่ารกชัฏ ไม่รู้ว่าสิง
สาราสัตว์จะซ่อนอยู่ที่ไหนบ้าง แม้คำกลอนในโลกนิติก็มีว่า

พระสมุทรสกุลกลั่น
สายดิ่งท่งทอคมา
เขาสูงอาจว่า
จิตมนุษย์นี้ไซ้

คณนา
หยั่งได้
กำหนด
ยากแท้หยั่งถึง ฯ

(ศีลและวินัย)

พระพุทธเจ้าทรงเสริมความมีระเบียบให้เข้าถึงจิตใจ เริ่มด้วยศีลและวินัย ท่านผู้ที่
หยั่งจิตมนุษย์ได้โดยถูกต้องและวางหลักการอบรมกายวาจาพร้อมทั้งจิตใจไว้อย่างบริบูรณ์ก็คือ
พระพุทธเจ้า หลักแรกที่ทรงวางไว้ก็คือศีล คำว่า ศีล แปลตามศัพท์ว่า ปกติ หมายความว่า
ความเป็นปกติเรียบร้อย อย่างหนึ่ง ความเคยชิน ลงรูปลงตัวติดอยู่ ประจำอยู่เป็นปกติ
อย่างหนึ่ง ความปกติเรียบร้อยนั้น หมายถึงความปกติเรียบร้อยของความประพฤติ เพราะ
เว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ จะเว้นอะไรจะทำอะไร เมื่อก้าวโดยทั่วไป
ก็สุดแต่ระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่นระเบียบของตระกูล ระเบียบของโรงเรียน ระเบียบ
ราชการ ระเบียบของทหาร ดังที่เรียกว่าวินัยข้าราชการ วินัยทหาร เป็นต้น เมื่อเป็นพุทธ
ศาสนิกก็ต้องถือวินัยของพระพุทธเจ้า คือเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไว้ ทำตามข้อ
ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอนุญาตไว้ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เหล่านี้แหละเรียกว่าวินัย
ซึ่งเป็นคำสั่ง คู่กับพระธรรมซึ่งเป็นคำสอน พระธรรมและพระวินัยนี้รวมเป็นพระพุทธศาสนา
คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

(วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย)

ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาเป็นพระธรรมคือคำสอน ต่อมาเมื่อมี
พุทธบริษัทขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กล่าวโดยเฉพาะภิกษุบริษัท เมื่อมีผู้เข้ามา
บวชมีเชื้อชาติ วรรณะ ตระกูลต่างๆ กัน มีศรัทธาต่างๆ กัน เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีผู้ที่บวช
มานานมากขึ้น ใญ่บุญมากขึ้น ลากตี่ๆ มากขึ้น ทำให้เกิดความไม่เรียบร้อยในสงฆ์ พระ
พุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยคือคำสั่งเป็นเครื่องปกครองพระสาวก เพื่อให้เกิดความเรียบร้อย
บริสุทธิ์สะอาดเสมอกันในสงฆ์ อำนาจประโยชน์ คือวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
พระวินัยขึ้นนั้น

เพื่อให้เป็นสงฆ์คือเป็นหมู่กันด้วยดี

เพื่อให้สงฆ์มีผาสุก

เพื่อนิคคหะ (ข่ม) บุคคลที่ต้านต่อ

เพื่อให้ภิกษุที่มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นผาสุก

เพื่อป้องกันมิให้มีความหมักหมมอยู่ในปัจจุบัน

เพื่อกำจัดความหมักหมมมิให้มิต่อไปภายหน้า

เพื่อให้บุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใสมีความเลื่อมใสขึ้น

เพื่อให้บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

เพื่อให้พระสัทธรรมคือพระศาสนาดำรงอยู่

เพื่อช่วยให้มีวินัย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์เรียบร้อยขึ้นในสงฆ์

วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) เรียกอนุคาริยวินัย (วินัยของผู้ไม่ครองเรือน) ได้แก่ศีลของภิกษุสามเณรในบัดนี้ ส่วนศีลของคฤหัสถ์—ฆราวาส คือ ศีล ๕ ศีล ๘ เรียกอนุคาริยวินัย (วินัยของผู้ครองเรือน) อันที่จริงศีลมีจำนวนต่าง ๆ นั้น เรียกตามจำนวนสิกขาบท คือจำนวนข้อหรือมาตราในพระวินัยนั่นเอง ดังเช่นปฏิบัติตามวินัยบัญญัติ ๕ สิกขาบท คือ ๕ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๘ ถ้าฟังตัวศีลไม่มีจำนวน เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน คือความเป็นปกติเรียบร้อยเท่านั้น

เหมือนอย่างกฎหมายมีมากข้อ แต่ก็เพื่อผลร่วมกันอย่างเดียวกัน คือความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน และเมื่อปฏิบัติเป็นปกติแล้วก็เป็นศีลที่อยู่ตัว คือคงเว้นได้เป็นปกติทีเดียว ผู้ที่ปฏิบัติได้เป็นปกติดังกล่าว ย่อมไม่รู้สึกอึดอัดลำบาก เพราะทำได้จนอยู่ตัวหรือคงตัวแล้ว ทั้งไม่ต้องคำนึงว่ามีกี่ข้อ แต่ก็อาจปฏิบัติได้โดยไม่ผิด เหมือนอย่างการปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน เมื่อปฏิบัติอยู่เป็นปกติก็ไม่ต้องคำนึงว่าระเบียบมีกี่ข้อ บางทีถูกถามก็ตอบไม่ได้ แต่เมื่อจะทำอะไรก็ไม่ผิดระเบียบ หรือผิดเข้าก็รู้ได้ นี่สำหรับผู้ปฏิบัติจนอยู่ตัวแล้ว เมื่อกล่าวโดยทั่วไป ก็ต้องศึกษาให้รู้วินัยของตนให้ทั่วถึง

(ความหมายของศีลและวินัยอย่างกว้าง)

เรื่องศีล ๕ กับธรรมอีก ๕ ข้อได้แสดงแล้วพร้อมทั้งอานิสงส์คือผลที่ดีของศีล ในที่นี้ต้องการจะกล่าวถึงวินัย และประสงค์จะแนะนำให้เข้าใจเรื่องศีลให้กว้างออกไปอีกว่า ถึง

ความประพฤติเรียบร้อยในทุก ๆ ทางดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อันแสดงถึงความมีวัฒนธรรม และอารยธรรม รวมเรียกว่าเป็นศีลทั้งหมด

อนึ่ง ควรเข้าใจคำว่าวินัยให้กว้างออกไปด้วย ว่าหมายถึงคำสั่งและระเบียบวินัยในทางต่าง ๆ ตลอดจนกฎหมายบ้านเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณีที่คั่งงามเหล่านี้ เมื่อตนอยู่ในหมู่ที่มีวินัยอย่างใด ก็เคารพปฏิบัติในวินัยอย่างนั้น เช่นทุก ๆ คนในฐานะที่อยู่ในตระกูลก็ประพฤติในวินัยของตระกูล ในฐานะที่อยู่ในโรงเรียนก็ปฏิบัติตามวินัยของโรงเรียน เมื่อรับราชการหรือทำงานอะไรก็ปฏิบัติตามวินัยของทางราชการหรือขององค์การนั้น ๆ ในฐานะเป็นพลเมืองก็ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกก็ปฏิบัติตามวินัยของพระพุทธเจ้า วินัยนี้แลเป็นเส้นบรรทัดของศีล เป็นถนนของศีล ศีลมีวินัยเป็นเส้นบรรทัดหรือเป็นทางดำเนิน เหมือนตั้งรถยนต์พาหนะวิ่งไปตามถนน จึงจะยังให้เกิดผลดี คือความมั่งคั่งมั่งคั่งแล้ว

(ปฐมศึกษาของคน)

ศีลหรือวินัยนี้แหละเป็นปฐมศึกษา คือข้อที่พึงศึกษาเป็นขั้นแรก ศึกษาในเรื่องนี้เรียกว่าศึกษาศีล เมื่อมองดูอย่างกว้าง ๆ ทุก ๆ คนได้เริ่มศึกษามาตั้งแต่เกิด มารดาบิดาได้เริ่มสอนให้ศึกษา คือฝึกหัดให้รู้จักใช้อวัยวะร่างกาย ให้รู้จักใช้ภาษาพูด ให้รู้จักวินัยคือระเบียบมารยาทต่าง ๆ ต่อมาครูอาจารย์เป็นต้นก็ช่วยให้ศึกษาวินัยต่าง ๆ ควบคู่กันไปกับศิลปวิทยา จนถึงพระพุทธเจ้าทรงให้ศึกษาวินัยในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เมื่อกล่าวประมวลกันเข้าทั้งหมด ก็เพื่อให้มี

ศีลสมบัติ	ถึงพร้อมด้วยศีล	คือความประพฤติดี
อาจารย์สมบัติ	ถึงพร้อมด้วยมารยาทดี	
โคจรสมบัติ	ถึงพร้อมด้วยที่เที่ยว	คือไปในที่สมควรจะไป
อาชีวสมบัติ	ถึงพร้อมด้วยอาชีพ	คือหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ
ทิวสมบัติ	ถึงพร้อมด้วยความเห็น	คือมีความเห็นชอบตามคลองธรรม ทำให้ประพฤติชอบธรรม

นั่นแลคือสมบัติผู้ดี หมายถึงสมบัติคนดี เป็นศีลสิกขา นับเป็นปฐมศึกษา

(คนดีมีสิริ)

คนที่มีสมบัติผู้ดีหรือสมบัติคนดีประจำตัว เป็นคนสุภาพไม่หยาบคายเพราะมีศีลมีวินัย ทำอะไรมีความเป็นระเบียบและสะอาดไม่สกปรก ย่อมเป็นผู้ที่มีสิริหรือศรีคือมีขวัญประจำตน ปรารถนอยู่กับตน เป็นเครื่องดึงดูดให้เกิดความดีและความสุขความเจริญ อันสิรินี้ใครๆ จะขอหรือจะลักไปหาได้ไม่ ดังเรื่องเล่าว่า ในกรุงสาวัตถีสมัยพุทธกาล เศรษฐีใจบุญคนหนึ่งชื่ออนาถบิณฑิกะ เคยตกยากแล้วกลับมาจะมีขึ้นอีก มีพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะสิริคนหนึ่ง จึงคิดจะไปขโมยสิริของเศรษฐีนั้น ได้ไปยังเรือนของเศรษฐี พิจารณาดูว่าสิริอยู่ที่ไหน ก็ทราบว่ายู่ที่หงอนของไก่อ่าวเหมือนอย่างสังข์ขัดในกรงทอง จึงกล่าวขอไก่อาวนั้น ด้วยอ้างเรื่องลวงว่า ตนเป็นอาจารย์บอกมนต์แก่ศิษย์เป็นอันมาก แต่รำคาญไก่อ้วที่อยู่ตัวหนึ่งซึ่งชันไม่เป็นเวลา แต่ว่าไก่อ้วนี้ได้ทราบว่าชันเป็นเวลาจึงมาขอ เศรษฐีก็ให้ ในขณะที่เศรษฐีกล่าวให้นั้นสิริก็ออกจากหงอนไก่อ้วไปอยู่ที่แก้วมณีที่วางไว้เหนือคีระชะ พราหมณ์ขอแก้วมณี เมื่อเศรษฐีกล่าวให้สิริก็ออกไปอยู่ที่ไม้อาร์กษที่วางไว้เหนือคีระชะ พราหมณ์กล่าวขออีก เมื่อเศรษฐีออกปากให้สิริก็ออกไปอยู่บนคีระชะของอัครภรรยาของเศรษฐี พราหมณ์ไม่อาจจะขอต่อไปจึงบอกความจริงแก่เศรษฐี และกล่าวว่า “ไม่อาจจะขโมยสิริของท่านไปได้ ของของท่านจงเป็นของท่านเท่านั้น” เรื่องนี้แสดงว่า ความดีและสิริซึ่งเกิดจากความดีย่อมเป็นของจำเพาะตนของผู้ทำความดีทุก ๆ คนแล

สี่ล กิเรว กุลยาณั
ท่านว่าสี่ลนั้นเทียว เป็นความดี

๖ สิงหาคม ๒๕๐๓

๒๓. มัชฌมศึกษา

(หลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา)

อบรมจิตให้มีระเบียบงดงามเป็นมัชฌมศึกษา ความมีระเบียบอันหมายถึงมีศีล (คือความประพฤติปกติเรียบร้อยหรือประพฤติเรียบร้อยเป็นปกติ) เพราะรักษาวินัย (คือระเบียบสำหรับปฏิบัติให้เกิดเป็นศีลดังกล่าว) รวมถึงทั้งมีวัฒนธรรมอารยธรรมประมวลเป็นสมบัติ

ผู้ดี คือสมบัติของคนดี ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ปฐมศึกษา จำต้องเกี่ยวเนื่องกับจิตใจเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจิตใจไม่รักความมีระเบียบ และภาวะของจิตใจก็ยังไม่ระเบียบ อากาภายนอกก็ต้องยังไม่ระเบียบไปด้วย ยากที่จะปกปิดซ่อนเร้นได้ ฉะนั้น จึงควรศึกษาเรื่องการอบรมจิตใจต่อไป พุทฺธง่าย ๆ คือรักษาจิตใจอย่างไรไม่ให้ยุ่งเหยิงแต่มีระเบียบเรียบร้อย ให้สงบให้ตั้งมั่นในหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติของตน อันนี้แหละเป็นหลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา ศีกขา จิต อันเป็นมัธยมศึกษาซึ่งจะแสดงในกัณฑ์นี้ แต่เพื่อเข้าใจง่าย จะสมมติเป็นเรื่องครูสอนนักเรียน

(ครูสอนวิธีอบรมใจ)

ในห้องเรียนแห่งหนึ่ง ครูกำลังสอนนักเรียนอยู่ แต่สังเกตเห็นนักเรียนหลายคนขาดความตั้งใจฟัง เพราะมีอาการตามที่ครูสังเกตเห็นต่าง ๆ กัน บางคนกำลังนั่งเหม่อ บางคนนั่งหน้าบึ้ง บางคนนั่งโงกหงุดหงับ บางคนดูกระสับกระส่าย บางคนดูสงสัยไม่เข้าใจ ครูจึงเรียกนักเรียนเหล่านั้นออกมาหน้าชั้น ถามว่ามีจิตใจเป็นอย่างไรไปหรือ สังเกตดูว่าไม่ได้ตั้งใจฟังครูอธิบาย ขอให้บอกตามเป็นจริง ครูจะได้ให้คำแนะนำไปที่ละคน คำบอกเล่าของนักเรียนและคำกล่าวอบรมของครูมีดังต่อไปนี้

นักเรียนคนหนึ่งซึ่งนั่งเหม่อบอกเล่าว่า กำลังคิดเพลินไปถึงละครโทรทัศน์ที่แสดงสนุกสนานเมื่อคืนนี้ และวันนี้ก็แน่จะไปดูภาพยนตร์เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว

ครูกล่าวอบรมว่า เวลานี้กำลังเรียนจะคิดอะไรเพลินเพลินไปอย่างอื่นไม่ถูก ต้องปล่อยความคิดอื่น ๆ ให้หมด รวมใจมาตั้งใจเรียนเท่านั้นจึงจะถูก สิ่งสนุกสนานสวยงามต่าง ๆ ทุก ๆ คนก็ย่อมชอบใจ แต่ก็ต้องเลือกเฉพาะสิ่งที่เหมาะสมและให้รู้จักเวลา เช่น เล่นในเวลาที่เหมาะสม พักผ่อนในเวลาที่เหมาะสม เรียนในเวลาที่เหมาะสม ทำการบ้านทบทวนวิชาในเวลาที่เหมาะสม ถ้าใช้เวลาดูโทรทัศน์หรือเล่นสนุกเพลินอะไรเสียหมด ไม่ทำการบ้านทบทวนวิชาอะไรกัน ก็ทำให้การเรียนอ่อนลง ยิ่งในเวลาเรียนยังตั้งใจมาคิดเพลินไปเสียอีก ก็ยังเป็นโทษอันตรายต่อการเรียน นี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า กามฉันท์ แปลว่า ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา สำหรับชั้นนี้หมายความว่าพึงใจปรารถนา หรือในเวลาที่ไม่ควรพึงใจปรารถนา นี้แหละเป็นอสุภะ คือไม่งาม เพราะในเวลาที่ต้องตั้งใจเรียน แต่กลับมานั่งเหม่อคิดถึงละครโทรทัศน์เพลินไปอย่างนี้ก็ไม่งาม เหมือนอย่างเมื่อมาโรงเรียนก็ควรจะต้อง

เครื่องแต่งกายนักเรียน แต่กลับแต่งอย่างอื่นมา เป็นการไม่งาม เพราะไม่ถูกต้อง แม้ในเวลาที่จะมีความเปลือยเปลือยพักผ่อน กลับไปคิดจจ่ออยู่กับตำรับตำราปวดศีรชะ ก็ไม่งามเหมือนกัน ฉะนั้น ให้รู้จักควรไม่ควร ให้รู้จักเวลา อย่างในเวลาเรียนเช่นนี้อย่าไปคิดอะไรรอย่างอื่นเปลือยไป จงข่มใจ ทำความตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาแต่อย่างเดียว

นักเรียนคนที่สองบอกเล่าว่า กำลังโกรธเพราะผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว

ครูกล่าวอบรมว่า ไม่ได้ไปเที่ยวไม่เห็นจะเสียหายอะไร ไปเที่ยวเสียอีกอาจจะต้องเสียหาย ผู้ปกครองจึงไม่อนุญาต ผู้ปกครองท่านมีหน้าที่ปกครองดูแล ท่านต้องรับผิดชอบในเรื่องนี้ ส่วนนักเรียนมีหน้าที่ควรจะต้องเชื่อฟัง ไม่เช่นนั้นก็ไปเป็นผู้ปกครองเสียเอง แต่เป็นยังไม่ได้ เพราะยังต้องฟังท่านอยู่ ท่านต้องเลี้ยงดูส่งเสีย และข้อสำคัญต้องปกครองใจตนเองให้ได้ อย่าเอาแต่โกรธ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า โกรธะ โทสะ บ้าง พยาบาท บ้าง อยู่ด้วยกันมากก็ต้องกระทบกระทั่งกันบ้าง ผิดใจกันบ้าง เมื่อเขาไม่ทำตามใจเรา เราก็อโกรธทำไมไม่คิดว่าเพราะเราไม่ทำตามใจเขาต่างหาก จะให้เขาเอาใจเราข้างเดียวอย่างนี้ไม่ยุติธรรม ควรหาทางกลางเพื่อปรองดองกัน คือเขาหย่อนใจมาให้เราบ้าง เราก็หย่อนใจไปให้เขาบ้าง ทุกฝ่ายไม่เอาแต่ใจของตนข้างเดียว ก็จะไม่โกรธกัน และควรคิดตั้งปรารภนาดีต่อกันด้วยเมตตาจิต นี่แหละเป็นวิธีผูกมิตรหรือผูกไมตรีจิตทำให้เกิดมิตรภาพระหว่างกัน ทำให้เกิดความรักความเคารพนับถือกัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้แผ่เมตตาต่อกันเป็นเครื่องป้องกันความโกรธหรือความพยาบาทเคียดแค้น เฉพาะนักเรียนผู้นี้ ซึ่งโกรธผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว ก็เพราะท่านไม่ตามใจ ทำไมเราจึงไม่ตามใจท่านบ้างเล่า อย่างนี้แหละเรียกว่าคิดเอาแต่ใจตนเองข้างเดียวจึงไม่ยุติธรรม โกรธท่านไม่ถูก ท่านมีเหตุผลของท่าน ซึ่งเราควรจะเคารพเชื่อฟัง จงคิดให้เห็นเหตุผล ให้เห็นความรัก ความเมตตาของท่าน ให้รู้สึกว่โดยที่แท้ท่านรักเมตตาเราต่างหาก จงคิดระงับโกรธเสียอย่างนี้ มาตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาดีกว่า

นักเรียนคนที่สามซึ่งนั่งโงกหงุบหงับ บอกเล่าว่า เมื่อคืนดูโทรทัศน์จนดึก

ครูกล่าวอบรมว่า นี่เอาเวลาที่จะพักผ่อนไปเปลือยเปลือยเสียนั่นเอง และคงจะใช้เวลาที่จะทำการบ้านทบทวนวิชาไปดูละครเสียอีกเป็นแน่ ร่างกายจำต้องหลับนอนพักผ่อนให้เพียงพอ จึงจะมีสุขภาพอนามัย ให้รู้จักใช้เวลาให้ถูกต้อง ดังที่ได้สอนคนที่หนึ่งแล้ว ความโงกโง่ง พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ถีนะ เป็นอาการซึมเซาของร่างกาย บางที่ร่างกายไม่เป็นอะไรนัก แต่จิตใจเคลิบเคลิ้มซึมเซาท้อแท้เกียจคร้าน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า มितชะ เรียกรวมกัน

ว่า ถิ่นมิทชะ แปลว่า ความว่างวุ่นเคลิบเคลิ้มทำให้ซึมซับโง่ อย่าปล่อยให้ซึมซาบจะเคยตัว ต้องหัดให้ร่างกายและจิตใจกระปรี้กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีแก้ง่วงแก่ พระโมคคัลลานะ สรุปว่า ให้คิดถึงเรื่องที่จะทำให้หายง่วง ให้ตรึกตรองถึงสิ่งที่ได้ฟังได้เรียนมาให้อ่านท่องทบทวน ให้ยอนหูทั้งสอง ลูบตัวด้วยฝ่ามือ ให้ลุกขึ้นยืน ลูบตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาว ให้คิดทำใจให้สว่างกำหนดให้ปรากฏเหมือนอย่างกลางวันในจิตใจ ให้เดินกลับไปกลับมาสำรวมใจ ในที่สุดก็ให้นอนพักผ่อน และถ้าเกิดท้อแท้เกียจคร้านก็อย่ายอม ต้องปลุกใจให้เข้มแข็งขะมักเขม้น เราทุกคนสามารถแก้ไขตนเองได้ เมื่อแก้ง่วงเคลิบเคลิ้มได้แล้วจึงจะมีกำลังตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาได้ ไม่เช่นนั้นก็จะซึมซาบโง่ไม่รู้เรื่องอะไร

นักเรียนคนที่สี่นั่งกระสับกระส่าย บอกเล่าว่า มีเรื่องกลุ้มใจเพราะเรื่องทางบ้าน ได้ไปเที่ยวเขาดินวนาเพื่อเปลี่ยนอารมณ์ เที่ยวดูสัตว์ต่าง ๆ ก็ตื่นเต้นใจดี แต่ครั้งนั้นก็ถึงเรื่องซัดซ่องก็กลุ้มใจ

ครูกล่าวอบรมว่า ครูควรจะรู้ต้นเหตุทางบ้าน และบางทีจำเป็นจะต้องปรึกษากับผู้ปกครอง เพื่อแก้หรือป้องกันมิให้มีเหตุเช่นนั้น เหตุทางบ้านที่ทำให้เด็กกลุ้มใจนั้นมีมาก บางทีมิใช่เป็นความผิดหรือบกพร่องของเด็ก และเด็กก็โตขึ้นทุกวัน รู้จักคิดขึ้นทุกวันเหมือนกัน เห็นพฤติกรรมอะไรบางอย่างที่สับสนวุ่นวายเข้าก็กลุ้มใจ แต่บางทีก็เป็นเพราะเด็กเองคิดระแวงมากเกินไป เช่นระแวงไปว่าตนถูกดูหมิ่นว่าต่ำต้อยอย่างไรอย่างหนึ่ง หรือน้อยหน้าใคร หรือบางทีก็ตรงกันข้าม ว่าเร้าใจมากที่เรียกว่าเหลิง ทำให้คิดฟุ้งซ่านอย่างที่เราเรียกว่าสร้างวิมานในอากาศ นั่งยิ้มอยู่คนเดียวก็มี ถ้าตรงกันข้ามก็นั่งหน้าเศร้าหรือนั่งร้องไห้อยู่คนเดียว

(สามเณรตีพระเถระ)

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า สามเณรหนุ่มหลานของพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง มีความน้อยใจในพระเถระ เพราะไม่รับผ้าสาฎกที่นำไปถวายด้วยความตั้งใจอย่างยิ่ง ในขณะที่กำลังยืนพับทำนอยู่ด้วยพับใบตาล ก็คิดว่าจะลาสิกขา และคิดต่อไปว่า จะลาสิกขาไปทำอะไร จึงคิดว่าจะขายผ้าสาฎกที่พระเถระไม่รับนั้น ซื้อแม่แพะสักตัวหนึ่ง แล้วขายลูกของแม่แพะ รวบรวมทรัพย์ไว้ให้มากพอแล้วก็จักมีภริยา ภริยาก็จะคลอดบุตรชายคนหนึ่ง ตนก็จักนำภริยาและบุตรนั่งเกวียนมาเพื่อไหว้หลวงลุง ครั้นมาในระหว่างทางก็จะร้องบอกให้

ภริยาส่งบุตรน้อยมาให้ตนอุ้ม ภริยาก็ไม่ยอมส่งให้ อุ้มไปเอง แต่มีกำลังไม่พอ บุตรน้อยก็ตกลงไป ถูกล้อเกวียนทับ ตนจึงเกิดความโกรธ ทีหลังภริยาด้วยตำปฏัก สามแฉกหนุ่มกำลังยื่นพัดพระเถระ คิดปรุงเป็นเรื่องไปถึงตอนตีภริยา ก็ตีศีรษะพระเถระด้วยพัดใบตาล ต่อมาความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกไปอบรม และตรัสเป็นพระคาถาแปลความว่า “จิตเป็นธรรมชาติไปไกล ไปดวงเดียว ไม่มีสระ อาศัยอยู่ในอ้ากาย ผู้ที่สำรวมรักษาได้จะพ้นจากเครื่องผูกของมาร” เรื่องที่คิดไปคล้ายกับเป็นจริงเช่นนี้ โดยมากไม่มีเหตุผล หรือบางที่มีอยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย นี่แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุกจะรำคาญใจ อย่าปล่อยให้เกาะกุมใจอยู่ได้ จะทำให้เป็นคนใจลอยหรือทำให้คับใจไม่มีสุข ต้องพยายามสงบใจให้ได้ ด้วยวิธีนับสับ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือใช้วิธีเปลี่ยนอารมณ์อย่างอื่น ๆ นั้นก็ได้อยู่เหมือนกัน แต่ต้องรู้จักเลือกเปลี่ยนให้ดี บางทีเปลี่ยนไปหาอารมณ์ที่เลวกว่า เช่น ไปเที่ยว ดื่มสุรา เล่นการพนัน ซึ่งเป็นอบายมุขต่ำลงไปอีก มาโรงเรียนนี้ก็เปลี่ยนอารมณ์เหมือนกัน ไปเปลี่ยนอารมณ์ที่เขาจินวนาได้ก็มาเปลี่ยนอารมณ์ที่โรงเรียนได้ คือมาตั้งใจฟังครูอธิบายวิชานี้แหละ พักความคิดฟุ้งซ่านต่าง ๆ ไว้เสีย มีเรื่องอะไรครูจะหารอกับผู้ปกครองแก้ไขต่อไป

นักเรียนคนที่ ๕ ซึ่งนั่งสงสัยไม่เข้าใจ บอกแล้วว่า คิดสงสัยในวิชาที่เรียนและคิดสงสัยไปว่าจะเรียนจบหรือไม่ จึงทำให้ลังเลใจ

(หัวใจนักปราชญ์)

ครูกล่าวอบรมว่า อย่าปล่อยความสงสัยไว้ ต้องคิดทบทวนไต่ถาม เป็นนักศึกษาต้องมี สุ. จิ. ปุ. ลี. สุ. (สุตะ) คือฟัง จิ. (จินฺตา) คือคิด ปุ. (ปุจฺฉา) คือถาม ลี. (ลิจิต) คือเขียน ต้องเรียนให้เข้าใจตั้งแต่ต้นเพราะมาเรียนสม่ำเสมอ ทำความเข้าใจเพิ่มเติมติดต่อกันตามที่เรียนถึง หรือเตรียมให้เข้าใจล่วงหน้าไปจากที่สอนก็ยิ่งดี อันที่จริงมีความสงสัยยังแสดงว่ามีความรู้ในเรื่องนั้นอยู่บ้างจึงรู้จักสงสัย ถ้าไม่มีความรู้เลยในเรื่องใด ก็จะไม่รู้จักสงสัยในเรื่องนั้น ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ใช่จะต้องตั้งต้นเรียนกันใหม่เหมือนอย่างสอบไล่ตก ฉะนั้น ต้องคอยเร่งกววิชาที่เรียน สงสัยไม่เข้าใจที่ไหนก็ต้องคิดทบทวนไต่ถามให้เข้าใจหายสงสัย ไม่พอกความไม่เข้าใจไว้อย่างดินพอกหางหมู หน้าที่ของนักเรียนก็คือตั้งใจเรียนให้ดีตั้งใจประพฤติให้ดีทุก ๆ วัน อย่าไปทำลังเลรวนเรไม่แน่นอน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า วิจิกิจฉา แปลว่า

ความลังเลใจไม่แน่นอน เกิดจากความสงสัยต่าง ๆ ตรัสสอนให้แก้ด้วยความรู้ คือเมื่อสงสัยในเรื่องใด ก็ต้องสืบสาวหาความรู้ในเรื่องนั้นจนถึงต้นเหตุ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า ใฝ่ใจคิดสาวหาจนถึงต้นเหตุ โดยความก็คือ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ข้อสำคัญให้รู้จริง ไม่ใช่หลงว่ารู้ดังคนที่เข้าใจผิดหรือถูกล่อลวงต่าง ๆ มีความสงสัยเสียยิ่งดีกว่าหลงว่ารู้แล้ว เพราะยังมีทางระมัดระวังตัวและค้นคว้าหาความรู้จริงต่อไป ครูจะชี้แจงข้อสงสัยในวิชาต่าง ๆ ให้ และจะติดต่อกับผู้ปกครองทางบ้านช่วยอีกทางหนึ่ง และจะหารือกับผู้ปกครองเพื่อทำให้เด็กของตนมีความมั่นใจในการเรียน ไม่สงสัยรวดเร็วว่าจะไปไม่ตลอด ซึ่งทำให้ใจท้อ แต่เฉพาะหน้าในบัดนี้ อย่าไปสงสัยลังเลอะไรอย่างอื่น ให้ตั้งใจฟังครูอธิบาย ให้เข้าใจในวิชาเฉพาะหน้าในบัดนี้ก่อน สงสัยอะไรก็ให้รับถามทันที

ครูกล่าวสรุปว่า เท่าที่ครูอบรมมานี้ ก็เพื่อให้นักเรียนทำความสงบใจจากอันตรายของความตั้งใจ เพื่อให้รวมใจตั้งใจฟังครูอธิบาย และขอชี้แจงว่าความตั้งใจนี้ต้องใช้ในกิจที่ทำทุกอย่าง ในเวลาอ่านหรือเขียนหนังสือก็ต้องมีความตั้งใจอ่านตั้งใจเขียน จะทำการงานอะไรก็ต้องมีความตั้งใจทำ นี่แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นใจ หรือเรียกว่า สมถะ ความสงบใจ หมายถึงตั้งใจไว้ให้มั่นในเรื่องที่ทำทุกอย่าง ด้วยความสงบใจจากความคิดยุ่งยากสับสนต่าง ๆ ดังที่ครูได้ชี้แจงมาแล้ว ซึ่งล้วนเป็นอันตรายหรือเป็นโทษของความตั้งใจหรือความสงบใจทั้งนั้น เครื่องทำให้ยุ่งยากใจเหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า นิวรณ์ แปลว่า เครื่องกั้นจิตใจ คือกั้นไว้ไม่ให้ตั้งมั่น ไม่ให้สงบ ไม่ให้บรรลุคุณความดี นิวรณ์เหล่านี้ ขอกกล่าวสรุปเพื่อจำง่าย พร้อมทั้งศัพท์ที่เป็นชื่อเรียก คือ

(นิวรณ์ห้า)

๑. กามฉันท์ ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา ต้องแก้ด้วยคิดเปลี่ยนให้เห็นว่า ไม่งามไม่ดี ไม่น่าปรารถนา เพราะเป็นอันตรายแก่ความตั้งใจเล่าเรียนให้สำเร็จ เป็นต้น
๒. พยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคือง แก้ด้วยคิดชะโลมใจด้วยเมตตา ไม่ตรีจิต
๓. ถีนมิตตะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม แก้ด้วยคิดทำให้ตาสว่าง ทำใจให้สว่าง ให้ร่างกายและจิตใจกระปรี้กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ ไม่ยอมให้ทึมทื่อ
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ แก้ด้วยวิธีทำให้ใจสงบ ใช้การนับสิบหรือกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นการเปลี่ยนอารมณ์ที่ทำให้ใจสงบ

๕. วิจิกิจฉา ความลังเลใจไม่แน่นอน ต้องแก้ด้วยศึกษาให้รู้ในเรื่องที่สงสัย ไม่พอกความสงสัยเอาไว้ ทำความมั่นใจให้แก่ตัวเอง

(สมาธิต้องใช้ในการทุกอย่าง)

วิธีอบรมจิตใจเหล่านี้ ครูสอนตามหลักของพระพุทธเจ้า ครูก็ได้แต่นำมาสอนเท่านั้น นักเรียนทุกคนต้องรับไปใช้ด้วยตนเอง ถ้านักเรียนไม่รับไปใช้เองแล้ว ครูก็ไม่สามารถจะบังคับให้นักเรียนตั้งใจของนักเรียนได้ ต้องตั้งใจของตนเอง ต้องรวมใจของตนเอง บางคนมักเข้าใจว่า สมาธิของพระพุทธเจ้าใช้ได้เฉพาะผู้ใหญ่ที่ไม่ทำงานอะไร นั่งหลับตาภาวนาอยู่เท่านั้น แต่ที่จริงเข้าใจผิด เพราะสมาธิคือความตั้งใจ ต้องใช้ในการทำอะไรทุกอย่าง อย่างแต่จะต้องมีการฝึกหัดเหมือนอย่างการลับมีดที่หินลับมีด ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อลับมีดแล้วก็วางมีดทิ้งไว้บนหินลับมีดเท่านั้น ลับเพื่อให้มีคมแล้วจะได้ใช้มีดทำประโยชน์ต่าง ๆ การหัดทำสมาธิคือหัดทำความตั้งใจก็เหมือนกัน ก็เพื่อจะใช้จิตใจที่รวมเข้ามาจนมีพลังดีแล้วไปใช้ในการทำอะไรต่าง ๆ

จิตใจของเรานี้ก็เหมือนอย่างดวงไฟ ถ้ามีเครื่องหุ้มห่ออยู่และไม่มีเครื่องรวมแสงก็จะปรากฏแสงสว่างน้อยและพร่าไป ถ้านำเครื่องหุ้มห่อออกเสียและมีเครื่องรวมแสง แสงสว่างก็จะมากและพุ่งไปทางเดียวกัน อันเทียบกันได้กับความตั้งใจที่แน่วแน่ ไม่มีอันตรายของใจต่าง ๆ มารบกวน ตั้งที่กล่าวแล้ว คือไม่เพลินคิด จิตไม่โกรธ ไม่โง่งว่งซึมเซา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลัดกลุ้ม ไม่ลังเลใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตใจก็มุ่งจะไปทางเดียว นี่แหละคือสมาธิ ความตั้งใจพร้อมที่จะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกอย่าง จะฟังจะอ่านจะเขียนเล่าเรียนวิชาอะไรก็ได้ทั้งนั้น จะทำงานอะไรก็ได้ทั้งนั้น แต่ขอให้ใช้ในทางที่ดีก็แล้วกัน พระพุทธเจ้าทรงทราบจิตตานุภาพคืออำนาจจิต และทรงแสดงวิชาทางจิตไว้เป็นอันมาก ในบัดนี้ก็มีผู้สนใจมากขึ้น ได้มีนายแพทย์หลายคนศึกษาวิชาสะกดจิตตามตำราต่างประเทศเพื่อบำบัดโรค และมาทดลองผสมกับวิธีทำสมาธิจนปรากฏอำนาจพิเศษของจิตบางอย่าง เช่นผูกตาและเปิดหน้าส่วนที่สงสัยว่าจะใช้แทนประสาทตาได้ แล้วให้อ่านหนังสือตามที่มีผู้มาส่งให้อ่าน ก็ปรากฏว่าอ่านได้ เป็นเครื่องสนับสนุนว่า อำนาจจิตที่นอกเหนือไปจากมันสมองนั้นมีจริง

(สรุป)

ในที่สุดครูได้กล่าวว่า เครื่องแวดล้อมของนักเรียนต่าง ๆ นั้นสำคัญมาก คำทาง

ศาสนาเรียกว่าอารมณ์ ทางบ้านและทางโรงเรียนจะต้องร่วมมือกันจัดให้นักเรียนได้รับเครื่อง
แวดล้อมที่ดี ที่ถูกต้องเหมาะสม และต้องร่วมกันอบรมดูแลอย่างใกล้ชิด เมื่อมีอะไรผิด
สังเกตต้องสอบสวนสอบถาม กับให้คำแนะนำในทางที่ถูก ไม่ใช่บังคับกันเรื่อยไป ต้องยก
บ้าง ช่มบ้าง ปล่อยบ้าง ปล่อยบ้าง ตามแต่จะควรทำอย่างไรให้พอเหมาะพอดี

เรื่องที่แต่งเล่ามานี้ ที่จริงเป็นเรื่องของทุกๆ คน และเมื่อแต่ละคนเป็นทั้งนักเรียน
เป็นทั้งครูด้วยตนเอง จึงจะแก้ไขภาวะแห่งใจของตนเองได้ดี

ในโอกาสที่ 'ศรีสัปดาห์' ได้มีอายุเจริญก้าวหน้ามาด้วยความมั่นใจ อย่างเข้าปีที่ ๑๐ ใน
บัดนี้ ขออำนาจคุณพระรัตนตรัย อภิบาลรักษา 'ศรีสัปดาห์' ให้มีความมั่นใจไม่คลอนแคลน
เพราะนิเวศน์ข้อใดข้อหนึ่ง ดำเนินกิจการบำเพ็ญประโยชน์ให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

ขอให้แก่นักเรียนนักศึกษาทั้งหลาย ซึ่งได้รับทุนการศึกษาจาก 'ศรีสัปดาห์' จงมีจิตประ-
กอบด้วยความกตัญญูกตเวที และตั้งจิตคิดปรารภนาดีให้ 'ศรีสัปดาห์' พร้อมทั้งผู้บริจาคทุน
อุปการะทั้งหลาย มีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และจงสนองเจตนาดีของ 'ศรีสัปดาห์' ด้วย
ทำความตั้งใจให้แน่วแน่มั่นคงศึกษาเล่าเรียน ตั้งใจประพฤติดี ตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติ
ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีสืบต่อไปทุก ๆ คนเทอญ

จิตตสฺส ทมโถ สาธุ การฝึกจิตเป็นความดี

๒๐ สิงหาคม ๒๕๐๓

๒๔. อุดมศึกษา

(ศึกษาทุกอย่างเพื่อให้เกิดปัญญา)

การศึกษาทุกอย่างเพื่อให้ขึ้นถึงขั้นสูงสุด คือ ปัญญา ปัญญาศึกษาได้แก่ศึกษาปัญญา
จึงเป็นอุดมศึกษาของคน ที่จะแสดงในภณที่นี้ ข้อที่ควรทราบก่อนคือ ปัญญาได้แก่อะไร?
ศึกษาปัญญา นั้นศึกษาอย่างไร?

ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงความจริงของสิ่งที่ควรรู้ทั้งหลาย คำว่า ปัญญา ซึ่งเป็นภาษา
มคธ กับคำว่า ปรัชญา ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เป็นคำเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี” เพราะไม่มีแสงอะไรที่จะส่องให้เห็นความจริงทั้งหลายได้ เหมือนอย่างแสงปัญญา เพียงแต่จะคิดเลขสักข้อหนึ่ง จะใช้แสงอะไรส่องให้เห็นได้ นอกจากใช้ปัญญาคิด

(ศึกษาปัญญา)

ศึกษาปัญญาอันหมายถึงศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญานั้น คือ ศึกษาด้วยการเรียน ๑ การคิด ๑ การทำ ๑

การเรียน ดังที่เรียกว่า โสตศึกษา ศึกษาด้วยการฟังทางหู ดังที่ฟังครูอธิบาย หรือ ฟังเทศน์นั้น ทศนศึกษา ศึกษาด้วยการดูทางตา เช่นดูหรือเที่ยวดูสิ่งต่างๆ โดยมากศึกษาด้วย ทางทั้งสองนี้ แต่ก็อาจศึกษาได้ทางอื่นอีก คือ ฉายนศึกษา ศึกษาด้วยการสูดกลิ่นทางจมูก สายนศึกษา ศึกษาด้วยการลิ้มรสทางลิ้น ผุสนศึกษา ศึกษาด้วยการถูกต้องทางกาย รวม ความว่า ศึกษาด้วยอาศัยประสาททั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การเรียนอาศัยทางหู ทางตามากกว่าทางอื่น เพราะบุคคลมีภาษาสำหรับพูดถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน มีตัวหนังสือ สำหรับเขียนอ่านแทนภาษา จึงอาจฟังหรืออ่านให้เกิดความรู้ขึ้นได้ ปัญญาที่เกิดจากความรู้ ดังกล่าวเรียก สุตตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฟัง คือยกโสตศึกษาขึ้นเป็นที่ตั้ง เพราะส่วนใหญ่เรียนด้วยการฟัง ถึงจะดูหนังสืออื่นๆ ก็ใช้แทนภาษาที่พูดกันนั่นเอง จึงอาจ นับเข้าในโสตศึกษาได้

การคิด คือคนเรามีจิตใจ และมีมันสมองซึ่งเป็นเครื่องมือของจิตใจ สำหรับคิดอ่าน ต่างๆ จึงอาจใช้คิดให้เกิดปัญญาได้ ดังที่มีนักคิดพบความจริงต่างๆ และตั้งเป็นศาสตร์ต่างๆ มาโดยลำดับ ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เรียก จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาเกิดจากการคิด

การทำ คือทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เรียกว่า ภาวนา แปลว่า การทำให้มีให้เป็น เช่นเมื่อเรียนการค้าเรียนการทำนาทำสวนมาแล้ว ก็ทำการค้าทำนาทำสวนขึ้น เมื่อทำขึ้นเอง ดังนี้ ก็ได้ความรู้เกิดจากการที่ลงมือปฏิบัติกันเองโดยลำดับ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา แปลว่า ปัญญาเกิดจากภาวนา คือการทำให้มีให้เป็นขึ้น

สรุปวิธีศึกษาให้เกิดปัญญาเป็นสาม คือ สุตตะ การฟังหรือการเรียน ๑ จินตา การคิด ๑ ภาวนา การลงมือทำ ๑ เรียกสั้นว่า สุ จิ ภ

(ปัญญาต้องเป็นความรู้ทั่วถึงความจริง)

ได้กล่าวแล้วว่า ปัญญาคือความรู้ทั่วถึงความจริง ฉะนั้น ถ้ายังรู้ไม่ทั่วถึงในสิ่งใด ก็ชื่อว่ายังไม่มีความสมบูรณ์ในสิ่งนั้น ดังที่มีเล่าถึงเด็กผู้เกิดในสกุลที่มั่งคั่งสามคน ซึ่งไม่เคยเห็นการทำงาน กล่าวสนทนากันเรื่องที่เกิดของข้าว คนที่ ๑ กล่าวว่า ข้าวเกิดในยุ้ง เพราะเคยเห็นแต่คนโกยข้าวออกจากยุ้ง คนที่ ๒ กล่าวว่า ข้าวเกิดในหม้อข้าว เพราะเคยเห็นแต่คนคดข้าวออกจากหม้อ คนที่ ๓ กล่าวว่า ข้าวเกิดในซามข้าว เพราะเคยเห็นแต่ข้าวในซามที่เขาคดมาตั้งเทียบไว้เสร็จ อีกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าคนตาบอดคลำช้าง คือมีคนตาบอด ๖ คน พวกกันไปดูช้าง แต่เมื่อไม่เห็นจึงใช้มือลูบคลำดู คนที่ ๑ เข้าไปคลำถูกที่สี่ข้างข้าง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนกำแพง คนที่ ๒ เข้าไปคลำถูกที่งา ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนงอก คนที่ ๓ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนงู คนที่ ๔ เข้าไปคลำถูกที่เข่า ร้องบอกว่า รูปร่างเหมือนต้นไม้ คนที่ ๕ เข้าไปคลำถูกที่ใบหู ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนพัด คนที่ ๖ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนเชือก

เรื่องที่เล่ามานี้เป็นตัวอย่างของความรู้ที่ไม่ทั่วถึง รู้เพียงแต่ตอนใดตอนหนึ่ง จึงทำให้เข้าใจผิด คำโบราณก็มีว่าฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียด ต่อเมื่อรู้ทั่วถึงจึงจะเข้าใจถูก ดังเช่นเมื่อมองเห็นช้างทั้งตัวจึงจะรู้ว่าช้างมีรูปร่างเช่นไร ข้อที่ว่ารู้ทั่วถึงความจริงนั้นยังเป็นคำพูดรวมๆ อาจจะไม่อธิบายออกไปได้อีกว่า คือรู้ทั่วถึงความจริงตามเหตุและผล พูดสั้นๆว่ารู้เหตุผลนั่นเอง เช่นในเรื่องการเรียน ก็มีความรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้การเรียนไม่ได้ผล อะไรเป็นเหตุให้การเรียนได้ผล และไม่ได้ผลหรือได้ผลอย่างไร

โดยปกติคนเราย่อมปลุกปัญญาได้เท่าที่มีโอกาสได้เรียนหรือได้ฟังได้เห็น เท่าที่สามารถคิดค้น และเท่าที่ได้ลงมือกระทำ เหมือนอย่างเรื่องเด็กสามคนนั้นรู้เรื่องที่เกิดของข้าวเท่าที่ได้เห็นมาเพียงเท่านั้น และเท่าที่คิดได้ในวัยเด็กเพียงเท่านั้น ถึงทุกๆ คนที่มีปัญญากันอยู่ มากบ้างน้อยบ้าง ก็เช่นเดียวกัน คงมีความรู้เท่าที่ได้ฟังได้เห็นมาเป็นต้นดังกล่าว ฉะนั้นจึงมีสิ่งที่ยังไม่รู้อีกมากมาย เพียงแต่สิ่งที่คนไม่อาจเห็นได้ด้วยตาไม่อาจได้ยินได้ด้วยหู โดยปกติก็มีอยู่เป็นอันมาก ไม่ต้องกล่าวถึงสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งอย่างอื่น เรื่องของความรู้จึงเป็นสิ่งที่เรียนกันไม่จบ ต้องจัดเป็นหลักสูตรไว้สำหรับเรียนในโรงเรียน เท่าที่ควรจะเรียนเพื่อเป็นหลักวิชาสำหรับออกไปประกอบกิจการ เพื่อครองชีวิตและเพื่อฝึกให้เกิดความฉลาดสามารถเป็นต้น

(ลับปัญญา)

หลักสูตรที่เรียนในโรงเรียนดังกล่าวนั้น ข้อที่ว่าฝึกหัดให้เกิดความฉลาดสามารถนั้น พุคสันว่าเพื่อลับปัญญา เหมือนอย่างลับมีดให้คมเพื่อจะได้ใช้ในการครองชีวิตต่อไป เพราะมีความรู้หลายอย่างที่ไม่ได้นำไปใช้ในการครองชีวิตโดยตรง เช่นวิชาคำนวณเป็นต้น เรียนไปมิใช่เพื่อว่าจะทำอะไรจะต้องตั้งโจทย์เลขคิดคำนวณไปเสียทุก ๆ อย่าง ทั้งนี้เว้นไว้แต่กิจการที่ต้องใช้หลักวิชาตามที่เรียนมาโดยตรง แต่การที่เรียนวิชาต่าง ๆ หลายอย่าง ก็เพื่อฝึกปัญญาหรือฝึกสมอง ให้เกิดความรู้กว้างขวาง ให้รู้จักใช้ความคิดอ่าน ให้รู้จักเหตุผล ให้มีความสามารถ ให้มีความเฉลียวฉลาด อันสมองหรือปัญญาก็คล้าย ๆ กับร่างกาย ถ้าไม่มีการบริหารร่างกาย ไม่ใช้ร่างกายให้เคลื่อนไหวตามที่ควร ร่างกายก็จะอ่อนแอและติดขัด สมองหรือปัญญาของคนก็เหมือนกัน ถ้าไม่บริหารด้วยการให้การศึกษาอยู่เสมอ ด้วยวิธีดังกล่าวก็จะโง่ทึบลงไป ไม่ฉลาดเฉลียว คิดอะไรไม่ค่อยออก รู้อะไรไม่ทันท่วงที การฝึกฝนสมองหรือปัญญาเพื่อให้เกิดความเฉลียวฉลาด จึงเป็นกิจที่ควรทำอยู่เสมอ

(ปัญญาช่วยตน)

ปัญญาที่จะต้องนำไปใช้สำหรับชีวิตโดยตรงนั้น คือปัญญาที่สามารถใช้ช่วยตนได้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงแก่ชีวิต คือสามารถใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ทำความสวัสดิ์ให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น ในเวลาเช่นนั้น ถ้าไม่สามารถช่วยตนได้ก็จะได้ว่าเรียนมามากก็เข้าลักษณะแห่งคำว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” ดังมีเรื่องเล่าเปรียบเทียบว่า มีนักเรียนนอกผู้หนึ่งเรียนสำเร็จจากต่างประเทศ กลับเข้ามาทำงานในที่แห่งหนึ่งซึ่งต้องข้ามแม่น้ำไปกลับทุกวัน และโดยปกติก็นั่งเรือจ้างของคนแจวเรือจ้างแก่คนหนึ่งเป็นประจำ ในขณะที่นั่งเรือจ้างข้ามฟาก ได้ถามคนแจวเรือจ้างว่า ลุงรู้ภาษาอังกฤษหรือเปล่า คนเรือจ้างตอบว่าไม่รู้ คราวต่อมาก็ถามว่า ลุงรู้ภาษาฝรั่งเศสหรือเปล่า คนเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ในคราวต่อๆ มาก็มักถามว่า ลุงรู้แอลิบรา (พีชคณิต) หรือเปล่า รุ้ย้ออเมทรี (เรขาคณิต) หรือเปล่า คนแจวเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ๆ ครั้นต่อมาวันหนึ่ง เกิดมีคลื่นจัดจนถึงเรือจ้างล่มลง นักเรียนนอกผู้นั้นว่ายน้ำไม่ถนัดก็ร้องขอให้คนแจวเรือจ้างช่วย คนแจวเรือจ้างจึงตอบว่า ตนไม่มีความรู้อะไรสักอย่าง ให้นักเรียนนอกผู้นั้นเอาอังกฤษฝรั่งเศสมาช่วยช ักเรียนนอกผู้นั้นรู้สึกว่าจะจมน้ำตายแน่ก็หมดความทะนงตน พุคอันวอนขอให้คนแจว

เรือจ้างช่วยแล้วจะกราบไหว้ขอโทษ ฝ่ายคนแจวเรือจ้างก็เกิดความสงสาร จึงว่าย่น้ำไปช่วย พยุงให้เข้ามาเกาะเรือจ้างไว้ เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า คนเรามีความสามารถในทางต่างๆ กันไม่ควรจะหมิ่นแคลนกัน คนแจวเรือจ้างมีความรู้ความสามารถในทางแจวเรือและในทางว่าย่น้ำ อาจจะช่วยตนเองและผู้อื่นได้ในทางนั้น ดังที่อาจช่วยนักเรียนนอกให้พ้นจากการจมน้ำ แม้หนูก็ยังช่วยราชสีห์ได้ในนิทานอิสป และนักเรียนนอกผู้นั้นเมื่อถึงคราวคับขันดังกล่าวก็ต้องใช้วิธีขอโทษและวิธีกราบไหว้ ซึ่งเป็นความอ่อนน้อมและอ่อนโยนซึ่งผู้ปกครองได้สอนมาแต่เด็ก ๆ นั้นเอง เป็นเครื่องช่วยตน

(ลักษณะความฉลาด)

ปัญญาเป็นเครื่องช่วยตนในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสเรียก นิปกปัญญา แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องปกป้องรักษาตน กล่าวโดยทั่วไปได้แก่ความฉลาด ที่มีลักษณะสามอย่าง คือ

(๑) ความฉลาดรู้ในทางเจริญ คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเจริญ เรียก อายโกศล

(๒) ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเสื่อมเสีย เรียก อปายโกศล

(๓) ความฉลาดรู้ในอุบาย คือวิธีนำตนเข้าไปสู่ทางเจริญ รอดพ้นจากทางเสื่อมเสีย เรียก อุบายโกศล

โกศล คือความฉลาดรู้ทั้งสามนี้ เมื่อมีรักษาตัวอยู่ ย่อมจะดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาด แม้เป็นผู้ปกครอง เช่นเป็นมารดาบิดา ก็จำเป็นต้องมีให้กว้างขวางออกไปจึงสามารถจะให้คำแนะนำ ที่ถูกต้องแก่บุตรธิดาเป็นต้นได้ โดยเฉพาะโกศลข้อสามจำเป็นต้องมีอย่างยิ่ง เป็นต้นว่าการ ศึกษาในบัดนี้ สามัญศึกษาจำเป็นต้องเรียนทั่วไปทุกคน ส่วนวิสามัญศึกษามีมาก ซึ่งก็ล้วนเป็น ทางเจริญทั้งนั้น จึงมีปัญหาว่าจะเรียนต่อไปทางไหน และจะควรเรียนต่อไปจนถึงอุดมศึกษา หรือไม่ ถ้าเรียนต่อไปได้จะเรียนต่อไปในสาขาไหน และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะทำงานอะไร งานที่จะพึงทำก็มีมาก ล้วนเป็นทางเจริญต่างๆ กัน ปัญหาเหล่านี้ ต้องใช้โกศลข้อสามตัดสิน คือความฉลาดรู้ในอุบาย หมายถึงวิธีนำตนเข้าไปหาทางเจริญ โดยความคือ ความเจริญใด ๆ ก็ตามถ้าตนไม่สามารถจะเข้าไปหาได้ทางเจริญนั้น ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตน ส่วนทาง

เจริญที่เป็นประโยชน์แก่ตนนั้น ก็เฉพาะที่ตนสามารถเข้าไปหาได้เท่านั้น การนำตนเข้าไปหาทางเจริญที่ตนสามารถจะเข้าไปหาได้นี้เรียกว่า อุปาย ในที่นี้แปลว่า เข้าไปหาทางเจริญ ฉะนั้น ความฉลาดรู้ในข้อนี้ จึงจำต้องรู้เหตุแวดล้อม เป็นต้นว่า (๑) รู้เหตุ (๒) รู้ผล ของเรื่องที่เกี่ยวข้อง (๓) รู้จักตน ว่ามีกำลังสามารถเท่าไร เป็นต้น (๔) รู้จักประมาณ (๕) รู้จักกาลเวลา (๖) รู้จักประชุมชน หรือหมู่คนที่เกี่ยวข้อง (๗) รู้จักบุคคล ที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีความรู้เหตุแวดล้อมต่าง ๆ ดังกล่าว จึงจะสามารถตัดสินใจลงไปได้ว่า จะควรเรียนหรือให้เรียนอะไร แค่นั้น จะควรทำงานอะไร ซึ่งเมื่อเรียนและเมื่อทำไปแล้วจะเกิดความสำเร็จและความเจริญนี้แหละคืออุปายโกศล ฉะนั้น ปัญญาที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ๆ นั้น จึงต้องเป็นปัญญาประยุกต์ คือที่ใช้ได้พอเหมาะแก่ตนและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ไม่ใช่ว่าทุก ๆ คนจะสามารถทำอะไรไปได้ตามที่อยาก จะทำได้ก็เท่าที่ตนสามารถจะทำได้ ตามที่เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วอำนวยการ แต่คนที่มีความฉลาดมากย่อมสามารถปรับตัวให้เข้ากับเหตุการณ์หรือปรับเหตุการณ์ให้เข้ากับตนได้ดีกว่าคนที่มีความฉลาดน้อย

(หลักปัญญาของพระพุทธเจ้า)

หลักปัญญาในพระพุทธศาสนา มุ่งให้รู้ตามหลักกว้าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อกล่าวโดยเฉพาะก็อาจสรุปได้ว่า

- (๑) มุ่งให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ควรมิควร
- (๒) มุ่งให้รู้จักดี คือความดำเนินไปของธรรมดา
- (๓) มุ่งให้รู้จักความจริงตามเหตุผล หรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง ดังที่เรียกว่ารู้สัจจะ คือความจริงนั่นเอง

(๔) มุ่งให้มีความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีล มีผลดีจริง ทำดีได้ผลดีจริง ทำชั่วได้ผลชั่วจริง โลกนี้โลกอื่นมีจริง มารดาบิดามีคุณจริง สัตว์ที่ผูกเกิดตามกรรมมีจริง สมณะที่ประพฤติปฏิบัติชอบจนถึงรู้แจ้งเห็นจริง ดังเช่นพระพุทธเจ้า มีจริง ตลอดจนคำสั่งสอนของท่านก็เป็นจริง

หลักปัญญาเหล่านี้เป็นหลักที่ควรเชื่อ และควรศึกษาให้เกิดความรู้ทั่วถึง เมื่อยังรู้ไม่ได้เอง ก็เคารพเชื่อฟัง ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น เหมือนอย่างบุตรธิดาเคารพเชื่อฟังโอวาทของมารดา บิดา หรือนักเรียนเคารพเชื่อฟังครูผู้ประสพวิชา จะอวดเก่งกล้าไม่เชื่อท่านก็จะกลายเป็น

คนถือถือนั้นไม่เข้าทาง เมื่อมีความเคารพอยู่ในหลักปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็
จะมีความเห็นและการปฏิบัติเข้าทางที่ถูกต้อง ไม่เตลิดออกไปนอกทาง ใคร ๆ จะมาหลอกลวง
ลบล้าง ดังที่เรียกว่าล้างสมอง แล้วบรรจูลักอะไรที่ผิดทางลงไปแทนหาได้ไม่

(สรุปการศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญา)

การศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญาดังกล่าว สรุปอย่างสั้นว่า สำเนียงเพื่อให้มีความรู้เฉลียว
ฉลาด คือรู้จักเฉลียว ไม่ประมาทไว้วางใจ ดังที่เรียกว่ามีสติเฉลียวใจและมีความฉลาด
สามารถปกป้องรักษาตนได้ ปัญญาอย่างนี้ประกอบด้วยสติสูงกว่าความรู้ทั่วไป ผู้ที่มีปัญญา
ดังกล่าวสามารถปกครองตนและผู้อื่นให้สวัสดิ์ได้ ดังเช่นพระมหากษัตริย์โดยลำดับรัชกาลมา
ได้ทรงดำเนินพระราชกุศโลบาย (กุศล + อุบาย คือ อุปายโกศล นั่นเอง) นำประเทศชาติให้
ผ่านพ้นอุปสรรคอันตราย รักษาสถาบันทุกอย่างของชาติไว้ได้โดยสวัสดิ์ ดังที่ปรากฏอยู่ใน
ประวัติศาสตร์และในเหตุการณ์ปัจจุบัน กล่าวเฉพาะในบุคคลแต่ละคน ใครจะเชื่อว่ามีปัญญา
หรือไม่ มิใช่พิสูจน์ได้ด้วยใบประกาศนียบัตร แต่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุการณ์ในชีวิตของแต่ละคน
ได้ประสบบ้าง คือเมื่อประสบเหตุการณ์อะไรทุกอย่าง

- (๑) ต้องรู้ว่ามิเหตุผลอย่างไร ผิดหรือถูกอย่างไร ควรหรือไม่ควรอย่างไร
- (๒) ต้องสามารถหลีกเลี่ยงการที่มิควร ทำแต่การที่ชอบที่ควร
- (๓) ต้องรู้วิธีที่จะปฏิบัติให้บังเกิดผลที่ดี โดยสวัสดิ์เรียบร้อย

ทั้งนี้ต้องอาศัยมีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่ ไม่อ่อนแอคลอนแคลนไปเพราะนิรวณข้อใดข้อ
หนึ่ง ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ซึ่งสรุปลงในความรัก ความชอบ ความซ้ง ความหลงนั้น
เอง สิ่งใดที่จิตใจมีนิรวณเกี่ยวเกาะอยู่ สิ่งนั้นก็ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับตน ทำให้เกิดความลำเอียง
ไปตามภาวะของจิตใจ ดังเช่นเมื่อมีความชอบในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นดี เหมือนอย่าง
สวมแว่นสีแดงก็เห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีแดง เมื่อมีความซ้งในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นชั่ว
เหมือนอย่างสวมแว่นสีเขียวก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีเขียว เมื่อมีความหลงในสิ่งใดก็ย่อม
ชอบเขาอยู่ในสิ่งนั้น เหมือนอย่างสวมแว่นสีดำก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีดำ จึงไม่อาจตัด
สินได้ถูกต้องตามเป็นจริง ต่อเมื่อสงบใจได้จากนิรวณดังกล่าวมีจิตใจตั้งมั่นไม่คลอนแคลน
แล้วพินิจดูใหม่อีกครั้งหนึ่งจึงจะเห็นความจริงได้โดยถ่องแท้ เหมือนอย่างถอดแว่นสีแดงแล้ว

จึงจะเห็นรูปต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง ท่านสอนให้ทำสมาธิละนิเวรณีกี่เพื่อเหตุนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสโอวาทไว้ว่า

สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ สมาหิโต ยถากุตฺตํ ปชานนติ ภิกขุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพราะว่าผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามเป็นจริงแล

๓ กันยายน ๒๕๐๓

๒๕. สรุปรื่องการศึกษา

(ไตรสิกขา)

เมื่อครูอธิบายเรื่องอะไรให้ฟัง จะต้องมีส่วนบ้างที่ครูก็บอกหัวข้อให้ทราบ เมื่อได้ฟังอธิบายของครูเข้าใจดีแล้ว ก็จำไว้เพียงหัวข้อเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนให้คนปฏิบัติชอบ ก็มีหัวข้อเป็นที่รวมความ หัวข้อใหญ่คือสิกขา ๓ อันเรียกว่าไตรสิกขา ได้แก่ สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือ ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งนับว่าเป็น ปฐมศึกษา มัชฌิมศึกษา อุดมศึกษา ในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติทุกประการรวมลงในหลักไตรสิกขานี้ สีลสิกขา เกี่ยวกับความประพฤติทั้งปวง จิตตสิกขา เกี่ยวกับภาวะทางจิตใจทุกอย่าง ปัญญาสิกขา เกี่ยวกับความรู้ความเห็นทุกประการ คนเราทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องมีความประพฤติของตน ต้องมีจิตใจของตน ต้องมีความรู้ความเห็นของตน จึงมีหน้าที่หรือมีความสมควรจะฟังศึกษาในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องของตนแท้ ๆ และต้องศึกษาอยู่เรื่อยไปจึงจะมีความเฉลียวฉลาดต่อตนเองอยู่เสมอ ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะโง่เขลาต่อตนเอง ฉะนั้น ไตรสิกขาของพระพุทธเจ้าจึงจำเป็นแก่ชีวิต เหมือนอย่างลมหายใจที่จำเป็นแก่ชีวิตร่างกาย หยุดหายใจเมื่อใดก็ตาย เมื่อนั้น หยุดศึกษาเมื่อใดก็ตายจากความดีและความรู้เมื่อนั้น คนตายย่อมไม่มีความรู้สึกตัว คนที่ไม่รู้จักตนเองจึงเหมือนคนตายโดยแท้

(หลักการศึกษาทงตะวันตก)

หลักความคิดของฝ่ายตะวันตก ในเรื่องของคนและโลกเป็นต้น ดังที่เรียกว่า จริยธรรม (เอธิค) จิตวิทยา (ไซโคโลยี) ปรัชญาหรืออภิปรัชญา (ฟีโลโซฟี หรือ เมตาฟิสิก) ก็มีหลัก

เค้าเดียวกันกับสิกขา ๓ คือ จริยธรรมเค้าเดียวกับศีลสิกขา จิตวิทยาเค้าเดียวกับจิตตสิกขา
ปรัญญาหรืออภิปรัชญาเค้าเดียวกับปัญญาสิกขา แต่ก็ยังเป็นเพียงมีเค้า ๆ เท่านั้น เพราะผู้ที่
แสดงหลักเหล่านี้ก็กำลังศึกษาอยู่ บางทีแสดงเรื่องที่ยังศึกษาไม่ถึงจึงแสดงไปอย่างเดา
หรือเกินความจริง เหมือนอย่างกำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมหนึ่งแต่ไปแต่งตำราชั้นมัธยมปลาย
หรือชั้นอุดมศึกษา ส่วนพระพุทธเจ้าได้ทรงสำเร็จการศึกษาหรือศึกษาจบ ดังที่เรียกว่าได้
ตรัสรู้เองชอบแล้ว จึงทรงสั่งสอนวางหลักสิกขาทั้ง ๓ เพื่อให้ชาวโลกศึกษาปฏิบัติ ไตรสิกขา
ของพระองค์จึงเป็นหลักที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ และรวบรัดเข้าใจง่าย มีเหตุผลปฏิบัติให้สำเร็จผลได้
จริง

หลักในการศึกษาในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง (อีกนัยหนึ่งจาก ๔ หลักที่แสดงแล้วใน
กัณฑ์ที่ ๒๑) ในบางสำนักจำแนกไว้ ๗ ข้อ (เรียกว่า ๗ ฮ.) คือ

(๑) แสบบิท	ฝึกสอนอบรมให้มีนิสัยดีงาม
(๒) (ฮ) ออนเนอร์	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักรักเกียรติยศชื่อเสียงของตน
เอง ของหมู่คณะประเทศชาติ
(๓) ฮาร์ท	ฝึกสอนอบรมให้มีน้ำใจและอัธยาศัยอันดีงาม เข้า
สังคมเป็น
(๔) เฮด	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้หัว คือรู้จักคิดและใช้
สมอง
(๕) แฮนด์	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้มือทำงานให้เป็นประโยชน์
มากที่สุด
(๖) แฮนด์เวอร์ค	ฝึกสอนอบรมให้มีความอดทน ทำงานหนักเป็นเพื่อ
ให้นิสัยที่อ่อนแอหายไป
(๗) เฮลธ์	ฝึกสอนอบรมให้เป็นคนดี มีพละนามัยสมบูรณ์

หลักเหล่านี้ก็แสดงปลีกย่อยออกไปจากหลักที่กล่าวมาแล้ว

(อริยสัจ ๔)

ถ้ายังไม่ได้กล่าวถึงอริยสัจ ๔ ก็รู้สึกว่าจะแสดงเรื่องการศึกษายังไม่จบ โดยเฉพาะ
ยังไม่จบอุดมศึกษา เพราะการศึกษาให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนานั้น โดยตรงมุ่งให้เกิด

ปัญญาในอริยสัจ ๔ คำว่าอริยะหรืออารยะเป็นคำเดียวกัน หมายถึงคนที่ประเสริฐคนที่เจริญ มีบางคนพูดว่า อารยชน อารยประเทศ บางทีชอบพูดว่า ทำประเทศไทยเจริญให้ อย่าง นานาอารยประเทศ ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่า นานาอารยประเทศนั้นคือประเทศที่มีความเจริญ อย่างไร? คำตอบปัญหานี้เข้าใจว่าน่าจะมีว่า คือเจริญด้วยความรู้ความสามารถในวิชาการ ในการสร้างสรรค์ประดิษฐ์กระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งในด้านบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทั้งในด้านทำลายล้าง มีความก้าวหน้าจนถึงเป็นผู้จัดการโลกอยู่ในปัจจุบันนี้ อาจทำให้โลกสงบก็ได้ อาจทำให้โลกยุ่งเหยิงจนถึงเป็นสงครามโลกขึ้นก็ได้ อันที่จริงผู้ที่สามารถบันดาลโลกให้เป็นไป ดังกล่าวได้นั้น ก็นับว่าเก่งอยู่ เมื่อก่อนนี้ก็มักเข้าใจว่ามีใครหรืออะไรเป็นผู้บันดาล แต่ บัดนี้เข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า มนุษย์นั่นเองเป็นผู้บันดาล โดยมากก็ในประเทศที่เราชอบยกย่อง ว่านานาอารยประเทศนั่นเอง การเรียกคนที่เจริญว่าอารยะ หรืออริยะ ก็เป็นการใช้เรียก ที่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์อยู่ ดังที่เรียกหมู่ชนที่อพยพเข้าไปอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อก่อน พุทธกาลว่าอารยัน หมายความว่า เป็นพวกที่เจริญ และยังมี การเรียกว่าอารยะเพราะเหตุอย่าง อื่นอีก ดังที่พระอาจารย์ได้ประมวลแสดงไว้ ๔ ประเภทคือ

- (๑) อาจารย์อริยะ เป็นอริยะด้วยความประพฤติ
- (๒) ทัสสนอริยะ เป็นอริยะด้วยความเห็น หรือด้วยมีรูปร่างและอริยาบถ น่าดูน่าชม
- (๓) ลิงคอริยะ เป็นอริยะด้วยเพศหรือด้วยชาติกำเนิด
- (๔) ปฏิวเธอริยะ เป็นอริยะด้วยปัญญารู้ทั่วถึงในอริยสัจ

กล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา นิยมเรียกบุคคลประเภทที่ ๔ นี้เท่านั้นว่าอริยะหรือ อารยะ อันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย สัจ ๔ แปลว่า ความจริง รวมกัน เข้าว่าอริยสัจ ๔ แปลว่า ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ หรือความ จริงอย่างประเสริฐ อริยสัจ ๔ นี้ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยมากมักจะจำหัวข้อได้ คือ

(๑) ทุกข์ แปลว่าความไม่สบายก็ได้ แปลว่าความทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนไป ก็ได้ ในภาษาไทยเมื่อพูดว่าทุกข์ ก็มักหมายความว่า คือความไม่สบายกายความไม่สบายใจ แต่ในทางพระพุทธศาสนายังหมายถึงความที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไปด้วย ในโลกนี้มีอะไรเล่าที่ตั้งคงที่อยู่ได้โดยไม่มี การเปลี่ยนแปลง ดวงอาทิตย์และดวง ดาวทั้งหลายตลอดถึงโลกก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ปีเดือนวันคืนก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ชีวิตก็ไม่หยุด

อยู่คงที่ ทุก ๆ คนเกิดมาแล้วก็เติบโตขึ้นเรื่อย เป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาวโดยลำดับ และก็ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ยังเปลี่ยนแปลงต่อไป เป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ จนถึงที่สุดของชีวิต ฉะนั้น พระพุทธเจ้า เพื่อจะทรงชี้ว่าทุกข์คืออะไรให้เห็นอย่างประจักษ์ชัด จึงทรงชี้ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ คือทรงชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตหรือของโลกดังกล่าวมานั้นเอง ข้อนี้เรียกว่าเป็นทุกข์ประจำชีวิต หรือประจำโลก เมื่อยังมีชีวิตหรือยังมีโลก ก็ต้องมีทุกข์ คือความเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ไม่ใช่เป็นสิ่งแปลกประหลาดอันใด เมื่อจะสรุปกล่าวให้สั้น ความเกิดแก่เจ็บตายทั้งสี่นี้ย่อลงเป็นสอง คือ ความเกิดและความดับ ซึ่งเป็นสิ่งสกัดหน้าสกัดหลังของโลกหรือของชีวิตทุกชีวิต นี้แหละเรียกว่าคตธรรมดา แปลว่าความเป็นไปตามธรรมดา สิ่งที่เป็นไปตามธรรมดาดังกล่าวเรียกว่าสภาวะ คือสภาพ แปลว่ามีภาวะของตนเอง หรือเป็นไปเอง หรือจะเรียกว่าสภาวะธรรมก็ได้ ชีวิตร่างกายเรียกว่าเป็นสภาวะทั้งนั้น อีกอย่างหนึ่ง ความไม่สบายใจทุก ๆ อย่างพระพุทธเจ้าก็ทรงชี้ว่าเป็นทุกข์ ทุก ๆ คนคงเคยประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักปรารถนาไม่ได้สมหวัง แล้วเกิดความทุกข์โศกต่าง ๆ นี้แหละพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นทุกข์ โลกหรือชีวิตประกอบด้วยทุกข์ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น ทุกข์จึงเป็นความจริงที่โลกหรือทุก ๆ ชีวิตจะต้องเผชิญ

(๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ตัณหามี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะได้สิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ๑ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ ๑ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบเสื่อมสิ้นไป ๑ ตัณหาดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว และเป็นเหตุให้ประกอบกรรมที่เป็นทุจริตทำให้ประสบความทุกข์เพราะทุจริตอีกส่วนหนึ่ง

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

(๔) มรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ทางสายหนึ่งที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการคือ สัมมาทิฐิ เห็นชอบ (คือเห็นอริยสัจ ๔) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (คือดำริออก ดำริไม่พยายาทำ ดำริไม่เบียดเบียน) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (คือเว้นจากพูดเท็จ เว้น

จากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้าเหลือไหล) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ (คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ (คือเว้นจากการเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด การทำเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (คือเพียรพยายามป้องกันมิให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาส่งเสริมความดี) สัมมาสติ ระลึกชอบ (คือระลึกไปในที่ที่ตั้งของสติ) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ (คือตั้งใจให้เป็นสมาธิจนถึงอย่างแน่วแน่) มรรคมีองค์ ๘ นั้นรวมเป็นทางเดียวไม่ใช่แปดทาง แต่แบ่งออกเป็นองค์ประกอบเป็น ๘ และสรุปรวมลงได้ในสิกขา ๓ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ รวมเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ รวมเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมเป็นจิตตสิกขา มรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขานี้ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ ๔ ประการนี้ รวมลงเป็นเหตุและผล คือ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุนี้ เป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายดับทุกข์

การศึกษาอบรมปัญญา โดยตรงมุ่งให้รู้ทั่วถึงอริยสัจ ๔ เหล่านี้ และที่เรียกว่าปัญญา หรือรู้ทั่วถึงนั้น ต้องรู้ในความจริง ต้องรู้ในกิจคือหน้าที่จะพึงทำ ต้องรู้ในกิจที่ได้ทำไปแล้ว จึงจะเป็นปัญญาสมบูรณ์ การศึกษาก็สมบูรณ์

(ผลของการศึกษา)

ผลของการศึกษาในไตรสิกขาตั้งกล่าวโดยตรง คือความสวัสดิ์ ได้แก่ความปลอดภัย ความผ่านพ้นปลอดภัย

ศีลสิกขา ศึกษาปฏิบัติให้เป็นคนมีศีล คือมีความประพฤติดี ไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน ทำให้เกิดความสวัสดิ์ คือผ่องพ้นจากความเป็นคนชั่วเสียหาย และจากภัยเวรจากความทุกข์เดือดร้อนเพราะความชั่วร้ายเสียหาย

จิตตสิกขา ศึกษาปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งมั่นในความดี ทำให้เกิดความสวัสดิ์ คือผ่องพ้นจากบรรดาเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี

ปัญญาศึกษา ศึกษาอบรมปัญญา ทำให้เกิดความสุขดี คือผ่องพ้นจากความโง่
เขลาเข้าใจผิด

ความสุขดีผ่องพ้นดังกล่าว ท่านเรียกว่าวิมุตติ แปลว่าความหลุดพ้น ปฏิบัติ
พระธรรมของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะคือไตรสิกขาดังกล่าวเมื่อใด ก็ได้วิมุตติคือความหลุดพ้น
เมื่อนั้นทันที ดังเช่นทุกๆ คนเมื่อรักษาศีลเช่นไม่ลักขโมยใครเมื่อใด ก็หลุดพ้นจากความเป็น
ขโมยเมื่อนั้นทันที และพ้นจากภัยเวรที่เกิดจากความเป็นขโมย

ส่วนผลโดยอ้อม คือผลดีต่าง ๆ ที่เกิดจากความดีตามคราวที่ความดีนั้น ๆ จะพึง
อำนวยให้ เทียบอย่างเมื่อตั้งใจเรียนดี ครูหรือผู้ปกครองก็ให้รางวัลเป็นบางครั้งบางคราว
แต่ความจริง ผลของการเรียนดีโดยตรงก็คือความรู้ที่ได้จากการเรียนนั่นเอง ส่วนรางวัล
ต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นผลโดยอ้อม หรือเป็นผลพลอยได้เท่านั้น

(ความเข้าใจผิดในผล)

คนโดยมากมักเข้าใจผิดในผลของความดี คือมักไปเข้าใจผลพลอยได้ว่าเป็นผลโดย
ตรง และมักไปมุ่งผลพลอยได้เป็นสำคัญ ดังเช่นเมื่อไม่ได้ผลที่เป็นวัตถุอะไร ๆ ในเมื่อทำ
ความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักบ่นว่าทำดีไม่เห็นจะได้อะไร รักษาศีลก็ไม่เห็นร่ำรวยอะไร
ทั้งนี้ เพราะไม่เข้าใจว่าผลของความดีคืออะไร เช่นความดีดังที่กล่าวแล้ว ผลของศีลก็คือ
ความหลุดพ้นจากภัยเวรเพราะความประพฤติชั่วเป็นต้น วิมุตติคือความหลุดพ้นหรือ
ความสุขดีดังกล่าวนี้แหละเป็นผลแห่งความดีดังกล่าวทั้งปวง ผู้ที่ทำความดีได้อย่างมาก
ย่อมแสดงถึงว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัว มีจิตใจกว้างขวาง เห็นแก่ผู้อื่น
เป็นส่วนรวมที่กว้างขวางออกไปโดยลำดับ และย่อมเห็นว่าการให้สำคัญกว่าการรับ และ
ย่อมบำเพ็ญความดีเพื่อความดี มิใช่เพื่อผลตอบแทนใด ๆ เป็นสำคัญ ดังจะพึงเห็นได้ว่า
บรรดาผู้ที่บำเพ็ญประโยชน์ทั้งหลายซึ่งเรียกว่าเป็นผู้มีคุณทั้งสิ้นล้วนเป็นผู้ให้ เช่นมารดา
บิดาเป็นผู้ให้ทุก ๆ สิ่งแก่บุตรธิดา ครูอาจารย์เป็นผู้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์
ทรงเป็นผู้ให้การปกครองโดยทศพิธราชธรรม ให้ความปรากฏด้วยเกียรติและศรีสง่า ความ
เป็นขวัญใจ ความอ่อนใจ และความรวมใจแห่งประชาชน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้แสงสว่าง
แห่งชีวิต ผู้มีอุปการะอื่น ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ให้อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยจิตใจประกอบด้วยการเสีย
สละ ท่านผู้ใหญ่เหล่านี้แหละชื่อว่าเป็นผู้มีคุณ ท่านผู้มีคุณทั้งปวงย่อมบำเพ็ญความดีเพื่อ

ความดี อันแสดงถึงจิตใจที่หลุดพ้นหรือผ่องพ้นจากความชั่วตลอดถึงความเห็นแก่ตัว มากหรือน้อยตามภูมิชั้น ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยอบรมปัญญาให้รู้จักเหตุผลทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายก่อทุกข์และทั้งฝ่ายดับทุกข์ เทียบเคียงกันให้ประจักษ์ชัด และให้รู้จักคุณค่าของความดี ให้รู้จักตีราคาของความดีว่าสูงกว่าความชั่วและผลต่าง ๆ ที่จะพึงได้เพราะความชั่ว ให้รู้จักว่าความดีทำให้เกิดเกียรติ การรักษาเกียรติก็คือรักษาความดีเอาไว้ ทั้งความดีเสียเมื่อใด ก็เป็นอันทั้งเกียรติเสียเมื่อนั้น เมื่อศึกษาอบรมให้มีความประพฤติมีจิตใจมีความรู้มีความเห็นเข้าทางแห่งเหตุผลที่ถูกต้องดังกล่าว ก็จักบรรลุถึงความเป็นคนโดยสมบูรณ์ ซึ่งเป็นผลสรุปยอดของการศึกษาของพระพุทธเจ้า

(คนชนิดต่าง ๆ)

คนที่เกิดมาท่านแสดงว่ามีหลายชนิด คือ

มนุสฺสเนรยิกโก แปลว่า คนนรก หมายถึงคนที่ร้อนรนอยู่เสมอเพราะมีโลภ โกรธ หลง ประกอบทุจริตต่าง ๆ อยู่เป็นอาจณ ซึ่งเหมือนไฟเผาให้ร้อนอยู่เรื่อย บางทีดูเหมือนเป็นสุขสมบูรณ์ แต่ความจริงถูกเผาอยู่เสมอ ที่แรกอาจเป็นไฟเย็น แต่เมื่อความชั่วปรากฏ ก็เป็นไฟร้อนขึ้นมาทันที

มนุสฺสติรจฺฉานโน แปลว่า คนเดียรฉาน คือคนที่ทำอะไรไม่มีความละอายไม่มีความกลัวเกรงต่อความชั่วอะไร ทำชั่วได้อย่างเปิดเผยหรืออย่างหน้าตาเฉย

มนุสฺสเปโต แปลว่า คนเปรต คือคนที่มีโลภอยากได้อยู่ไม่รู้จักอิมจักพอ มุ่งที่จะอาศัยเบียดเบียนผู้อื่นอยู่เท่านั้น

มนุสฺสมนุสฺโส แปลว่า คนมนุษย์ คือคนที่รู้จักการควรการไม่ควร รู้จักละอายใจ รู้จักยับยั้ง และศึกษาอบรมตนให้มีศีลธรรมตามฐานะ

มนุสฺสเทโว แปลว่า คนเทวดา คือคนที่ถึงพร้อมด้วยhiri (ละอายรังเกียจความชั่ว) โอตตปฺปะ (เกรงกลัวความชั่ว) มีความประพฤติสะอาด มีความสงบ

มนุสฺสวิสุทฺโธ แปลว่า คนผู้บริสุทธิ์แล้ว คือท่านผู้ปฏิบัติในมรรคมงคล ๘ หรือ

ในไตรสิกขาคงกล่าว จนดับตัณหาเสียได้ บรรลุถึงความดับทุกข์ ดังเช่นพระพุทธเจ้าและ
พระอรหันตสาวกทั้งหลาย

คนนรกคนเดียรฉานและคนแปรตนับว่าเป็นคนบกพร่อง มีความเป็นคนไม่สมบูรณ์
ส่วนคนมนุษยคนเทวดาและคนผู้บริสุทธิ์แล้วเป็นคนสมบูรณ์ มีความเป็นคนสมบูรณ์โดยลำดับ
การศึกษาของพระพุทธเจ้ามุ่งให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังแสดงมา

ประเทศไทยเราเรียกว่าเป็นประเทศนับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็ปรากฏว่ามีบุคคลที่
บกพร่องอยู่มิใช่น้อย บางประเทศที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาปรากฏว่าคนที่ประพฤติดี
อย่างสามัญเช่นไม่ลักขโมยไม่ต้องระวังรักษาสิ่งของกันเท่าไรมีอยู่มาก ดูก็น่าอายเขาอยู่บ้าง
แต่ทั้งนี้ไม่เป็นเพราะไม่ได้ศึกษาและตั้งใจปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามสมควร ฉะนั้น แม้จะ
จัดการกับบุคคลอื่นไม่ได้ ก็ควรจะจัดการกับตนเองแต่ละคนนี่แหละให้ศึกษาปฏิบัติพระ
พุทธศาสนา ทำตนให้เป็นคนดี ให้เป็นคนสมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ก็จะเกิดความสวัสดิสม
กับที่ต้อนรับกันด้วยสวัสดิ

ปูณณเมว โส สิกขะยุ การศึกษาคำความดีแล

๑๗ กันยายน ๒๕๐๓

๒๖. พระพุทธศาสนาสอนเด็ก

(เด็กกับผู้ใหญ่)

ทุก ๆ คนเมื่อเกิดมาก็เป็นเด็กก่อนแล้วจึงเป็นผู้ใหญ่ แต่ที่ไม่ค่อยจะเป็นผู้ใหญ่สักทีก็มี
อย่างคนที่มีอายุมาก ๆ ถูกตำหนิว่าทำอย่างเด็ก พูดอย่างเด็ก หรือคิดอย่างเด็ก ในทางตรงกัน
ข้าม คนเล็ก ๆ คือเด็กบางคนได้รับชมว่ามีความคิดอย่างผู้ใหญ่ เหตุฉะนั้น ตามที่เข้าใจกัน
ภาวะเป็นเด็กและผู้ใหญ่จึงเนื่องด้วยภาวะทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง โดยปกติทั่วไป คนเรามี
ภาวะทางจิตใจเติบโตขึ้นตามส่วนที่ควรกันกับความเติบโตของส่วนร่างกาย จนถึงกำหนดเป็น

หลักเกณฑ์ทั่วไปได้ เช่นอายุเท่าไรเข้าโรงเรียน อายุเท่าไรเป็นทหาร อายุเท่าไรบรรลุนิติภาวะ อายุเท่าไรบวชเรียนได้ เป็นต้น เหล่านี้ถือเกณฑ์ความเติบโตทางร่างกายกำหนดด้วยอายุ ส่วนความเติบโตทางจิตใจอาจมาช้ากว่าอายุหรือมาเร็วกว่าอายุก็ได้ ด้วยถือเอาลักษณะที่ควรเป็น โดยทั่วไปเป็นหลักเทียบเคียง ที่มาช้ากว่าอายุ เช่นมีอายุสิบขวบแต่มีภาวะทางจิตใจขนาดเด็กอายุห้าขวบ ส่วนที่มาเร็วกว่าอายุ เช่นมีอายุสิบขวบแต่มีภาวะทางจิตใจเท่ากับเด็กอายุสิบห้าขวบ ทั้งนี้เป็นเพราะความทึบหรือความฉลาดที่เป็นพื้นเพมาแต่กำเนิดก็มี เพราะขาดการศึกษาอบรมหรือมีการศึกษาอบรมดีเป็นพิเศษก็มี พื้นเพเป็นข้อสำคัญในทางเป็นบ่อเกิดและเป็นที่รองรับ เหมือนอย่างเป็นตัวพืชและเป็นที่นาพืช การศึกษาอบรมเป็นข้อสำคัญในทางเป็นการเพาะปลูกพืชให้เกิดเจริญ จึงต้องมีเป็นคู่กัน พื้นไม่สู้ดีแต่ตั้งใจศึกษาอบรมให้ดีก็อาจไปได้ เด็กบางคนที่มีอายุมากแต่ยังเรียนอยู่ชั้นต่ำจึงไม่ควรท้อใจ ไปอย่างต่ำแต่ไปเรื่อยจนถึงที่หมาย ดีกว่าไปเร็วอย่างกระต่ายซึ่งวิ่งไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็ไปหยุดนอนเสียไม่ถึงที่หมาย

(เด็กกับความอ่อน)

เด็กโดยปกติมีร่างกายและจิตใจอ่อน ไร้เดียงสา ในขณะที่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ เมื่อหิวหรือง่วงนอน ก็ร้องหรือออกฤทธิ์ต่าง ๆ ไม่ค่อยกลัวอะไร ๆ เอื้อมมือจะหยิบไฟก็ได้ จะปาตคมมีดก็ได้ นักคิด(ทางตะวันตก)บางคนจึงกล่าวว่า เด็กทุกคนเป็นอาชญากรที่ยังไม่อาจประกอบอาชญากรรม เพราะร่างกายยังอ่อน ไม่อำนวยให้ทำอะไรได้ ถ้าร่างกายแก่กล้า ทั้งที่มีจิตใจไร้เดียงสาดังนั้น เด็กจะประกอบอาชญากรรมเพื่อให้ได้ตามปรารถนาด้วยความไร้เดียงสา ในภาษาบาลีมีคำเรียกเด็กอ่อนว่า พาลกะ แปลกันว่า เด็กอ่อน แต่ตามศัพท์คือคนพาลเล็ก ๆ ในภาษาไทยก็พูดกันถึงอาการโยเยของเด็กว่าพาลโยเยต่าง ๆ เป็นต้น คำของนักคิดผู้นี้กล่าวด้วยมองแง่เดียว เด็กอาจเป็นคนดีเป็นวีรบุรุษที่ยังไม่สามารถประกอบความดีหรือวีรกรรมก็ได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อมุ่งถึงความไร้เดียงสานั้นหมายถึงความยังไม่รู้จักใช้ความคิดให้รู้เหตุผล ความยังไม่รู้จักผิดชอบ ไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจ เป็นต้น ก็น่ากลัวว่าถ้าร่างกายสามารถก็น่าจะเป็นอาชญากรเพราะไร้เดียงสาตามสิ่งแวดล้อมได้ ความไร้เดียงสาดังกล่าวนี้คือความเป็นเด็ก เด็กที่มีความเป็นเด็กหรือไร้เดียงสาไม่น่าต้องกลัว เพราะยังไม่สามารถประกอบอาชญากรรม ความชั่วอะไรได้ ทั้งไม่สามารถประกอบความดีได้ ส่วนเด็กที่โตขึ้นมาควรจะรู้เดียงสา

แล้ว หรือคนโตๆ เป็นหนุ่มสาวเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ยังไม่รู้เดียงสาคือยังมีภาวะเป็นเด็กอยู่ เป็นบุคคลที่น่ากลัว เพราะอาจเป็นอาชญากรที่ประกอบอาชญากรรมได้ทีเดียว

(เด็กกับการเลี้ยง)

การเลี้ยงดูเด็กให้เติบโต ควรทำความเข้าใจว่ามี ๒ อย่าง คือเลี้ยงดูร่างกาย ๑ เลี้ยงดูจิตใจ ๑ เพราะความเติบโตของเด็กมีทั้งทางร่างกายทั้งทางจิตใจ จะมุ่งเลี้ยงแต่ทางร่างกาย ทอดทิ้งทางจิตใจย่อมเป็นความบกพร่องอย่างสำคัญ ไม่ควรถือตามคำบ่นว่าเลี้ยงกันได้แต่กายใจเลี้ยงไม่ได้ ใจที่อาจเลี้ยงไม่ได้คือใจที่แข็งหรือเติบโตเป็นตัวของตัวเองในทางที่ถูกก็ตาม ผิดก็ตามเสียแล้ว แต่จิตใจที่ยังอ่อนยังเติบโตต่อไป ถ้าผู้ปกครองบำรุงเลี้ยงให้อาหารใจที่ดีอยู่เสมอแล้ว ภาวะทางจิตใจของเด็กก็จะเติบโตขึ้นในทางที่ดี ทั้งนี้เกี่ยวแก่การอบรมดี ให้เด็กได้เสวนาคือสร้อยเสพคบหากันเคยกับบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่ดีที่ชอบถูกต้อง เมื่อเด็กได้รับการเลี้ยงดูให้มีร่างกายและจิตใจเติบโตขึ้นสมดุลกันก็จะเติบโตดีขึ้นเรื่อยๆ ฉะนั้น เสวนาของเด็กจึงควรได้รับความเอาใจใส่ และไม่ควรมองออกไปแต่ภายนอก แต่ควรมองเข้ามาดูภายในด้วย คือภายในครอบครัว เพราะเด็กต้องจำใจอยู่ในครอบครัวจึงเสวนากับบุคคลและสิ่งแวดล้อมในครอบครัวเป็นส่วนมาก ถ้ามีพี่เลี้ยงเป็นต้นก็ควรเลือกพี่เลี้ยงที่ดี โดยเฉพาะพวกผู้ใหญ่ของเด็ก เช่นบิดามารดา ต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีของเด็ก เด็กย่อมเฝ้าดูปัญหาสงสัยและคิดแก้ปัญหาในบุคคลและสิ่งรอบๆตัวอยู่เสมอ และคอยลอกเลียนดำเนินตามสิ่งที่ตนได้เห็น การดำเนินตามสิ่งที่ได้เห็นนี้ เรียกว่า ทิฏฐานุคติ (ทิฏฐุ สิ่งที่ได้เห็น+อนุคติ ดำเนินตาม หรือไปตาม) ผู้ใหญ่นั้นเองเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐานุคติอันสำคัญของเด็ก เมื่อประสงค์จะให้เด็กดี จึงจำต้องทำตนให้เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐานุคติที่ดีของเด็กด้วย เพราะเสวนาเป็นเหตุแห่งทิฏฐานุคติดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงตรัสแปลความว่า การไม่เสวนาพาลชนคนชั่วโหด การเสวนาบัณฑิตชนคนดีมีปัญญา เป็นมงคลอันอุดม

(เด็กกับพระพุทธเจ้า)

โดยปกติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนแก่ผู้ที่จะเข้าใจได้ เพราะทรงมุ่งให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นรายๆ ไป แต่พระธรรมที่ทรงสั่งสอนทุกข้ออาจนำมาใช้ได้ทั้งผู้ใหญ่ทั้งเด็กตามควรแก่ภูมิชั้น บางคราวทรงแสดงแก่เด็กโดยตรง ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตवनาราม ใกล้กรุงสาวัตถี โภศลรัฐ เข้า

วันหนึ่ง เสด็จออกบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็นเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังตีงูด้วยท่อนไม้ ตรัสถามว่า “ทำอะไรกัน” “งูพระเจ้าข้า กำลังตีด้วยท่อนไม้” “เพราะเหตุอะไร” “เพราะกลัวจะกัดพระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนแปลความว่า “ผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมไม่ได้สุข ส่วนผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมได้สุข” เด็กกลุ่มนั้นฟังเข้าใจซาบซึ้ง เลิกเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายโดยเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา

(สามเณรกับภิกษุ)

บรรพชิต คือผู้บวชในพระพุทธศาสนา ที่แรกมีแต่ภิกษุ คือชายที่มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชเด็กชายที่มีอายุต่ำกว่านั้นเป็นสามเณร เมื่อทรงอนุญาตให้สตรีผู้มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไปอุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้ทรงอนุญาตให้บวชเด็กหญิงเป็นสามเณรี สามเณรีที่จะอุปสมบทเป็น ‘ภิกษุณี’ ต้องเป็น ‘สิกขมานา’ แปลว่า ‘ผู้กำลังศึกษา’ มีกำหนด ๒ ปี (เท่ากับชั้นเตรียมอุดมในบัดนี้) สามเณร แปลว่า เหล่ากอของสมณะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลว่า ‘ลูกพระ’ การมีสามเณรสามเณรีแสดงว่าพระพุทธเจ้าโปรดเด็กเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ แต่ทรงลดหย่อนข้อปฏิบัติทางวินัยลงมาให้พอเหมาะกับภาวะของเด็ก ได้มีสามเณรหลายองค์มีชื่อเสียงติดอยู่ในพระคัมภีร์สืบมาจนทุกวันนี้ จะเล่าเรื่องพระราहुลสามเณรเป็นตัวอย่างแห่งเด็กของพระพุทธเจ้า

(เรื่องพระราहुลสามเณร)

พระราहुลเป็นพระโอรสของพระโพธิสัตว์เจ้า คือพระสิทธัตถราชกุมาร (พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้เสด็จออกทรงผนวช) และพระพิมพาเทวี ประสูติในพระราชนิเวศน์ กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ในวันที่พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จออกทรงผนวช เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ประทับประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาได้ทรงส่งทูตมาอัญเชิญเสด็จไปกรุงราชคฤห์หลายครั้ง ครั้นทรงเห็นว่าถึงคราวควรเสด็จไปโปรดพระญาติ จึงเสด็จจากกรุงราชคฤห์ไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมกับพระสงฆ์สาวกหมู่ใหญ่ ประทับอยู่ในนิโครธาราม เวลาเช้าทรงอุ้มบาตรเสด็จเข้าไปในกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระพุทธรบิดา ประทับนั่งบนอาสนะ

ที่ปลุกไว้ต้อนรับ พระเทวี พระมารดาพระราहुล ได้ทรงสอนพระราहुลกุมารให้เข้าไปเฝ้า
กราบทูลขอมรดก พระราहुลกุมารได้เข้าไปยืนเบื้องพระพักตร์พระพุทธเจ้า กราบทูลอย่าง
ฉลาดว่า พระฉายา (รุ่มเงา) ของล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระเป็นสุขยิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้า
เสด็จกลับ พระราहुลได้เสด็จตามพระปฤษฎางค์ติด ๆ ไป กราบทูลขอมรดกที่องค์ทนายาทพึงได้
พระพุทธเจ้าจึงตรัสสั่งพระสารีบุตรเถระให้บรรพชาพระราहुลกุมารเป็นสามเณร พระราहुล
สามเณรได้เป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาทรงทราบ
แล้วทรงโสมนัสพระหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวชได้ทรงโสมนัสมาก
เป็นครั้งแรก ต่อมา เมื่อพระนันทกุมาร พระราชโอรสองค์ที่สอง ประสูติแต่พระนางมหา
ปชาบดีโคตมี พระน้องนางของพระนางมยาพระพุทธรมาดา ทรงผนวชอีก ได้ทรงโสมนัส
มากอีกเป็นครั้งที่สอง แต่ก็ยังทรงหวังว่ายังมีพระราชนัดดาคือพระราहुลกุมาร ครั้นเมื่อ
พระราहुลกุมารทรงผนวชอีก จึงทรงโสมนัสอย่างยิ่งอีกครั้งหนึ่ง ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า
ทูลขอพรข้อหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า “พระตถาคตทั้งหลายล่วงพ้นพรหมคแล้ว”
ตรัสว่าทรงขอเฉพาะพรที่สมควรไม่มีโทษ เมื่อพระพุทธเจ้าทูลให้ตรัสขอแล้ว พระเจ้า
สุทโธทนะได้ตรัสเล่าถึงความทุกข์ที่ได้ทรงประสบมานับแต่พระพุทธเจ้า พระนันทกุมาร เสด็จ
ออกทรงผนวช จนพระราहुลกุมารเสด็จออกทรงผนวชในครั้งนี้ โดยลำดับ ตรัสว่า ความรัก
ในบุตร ในคราวพลัดพรากเช่นนี้ ตัดผิวหนังเนื้อเอ็นกระดูกเข้าไปจนถึงเยื่อในกระดูก จึงขอ
ให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงให้บวชบุตรที่มารดาบิดามีได้อนุญาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมมี
กถาให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงเห็นจริง จนถึงทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นอาภรณ์เร็นเร็น คลาย
โสมนัสพระหฤทัย ครั้นเสด็จกลับแล้ว ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุมิให้อุปสมบทบุตร
ที่มารดาบิดามีได้อนุญาต

(พระพุทธโฆษาทแก่เด็ก ๗-๑๐ ขวบ)

เมื่อพระราहुลสามเณรทรงผนวชแล้ว ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปสู่กรุงราชคฤห์
ปรากฏว่าเป็นเด็กฉลาด เป็นสิกขกามะ คือใคร่การศึกษา หรือรักการศึกษา พระพุทธเจ้าได้
ประทานพระโฆษาทบรมด้วยพระองค์เองเนื่อง ๆ ตั้งแต่เมื่อแรกทรงผนวช ดังมีแสดงไว้ใน
พระสูตรหนึ่งว่า ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ บ่ายวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเยี่ยม
พระราहुลสามเณร ประทับนั่งบนอาสนะ ล้างพระบาทด้วยน้ำที่พระราहुลสามเณรจัดถวาย
ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะน้ำเล็กน้อย ตรัสถามให้พระราहुลสามเณรตอบ ดังต่อไปนี้

“ราहुล เห็นหรือไม่ น้ำเล็กน้อยเหลืออยู่ในภาชนะน้ำนี้” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราहुล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นเหลือความเป็นสมณะอยู่เพียงเล็กน้อย” ทรงเห็นว่าที่เหลือออกจนหมด ตรัสถามว่า

“ราहुล เห็นหรือไม่ น้ำที่เหลือเล็กน้อยนี้เททิ้งหมดแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราहुล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นทั้งความเป็นสมณะเสียหมดสิ้น” ทรงคว่ำภาชนะน้ำ ตรัสถามว่า

“ราहुล เห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ถูกคว่ำเสียแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราहुล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้นถูกคว่ำเสียแล้ว” ทรงหงายภาชนะน้ำขึ้น ตรัสถามว่า

“ราहुล เห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ว่างเปล่า” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราहुล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้นว่างเปล่า”

“ราहुล ช้างทรงของพระราชา มินางามอย่างอนไถ ขึ้นระวางเป็นพญาช้างออกสงคราม เข้าสนามรบแล้ว ทำการรบด้วยเท้าหน้า เท้าหลัง ศีรษะ หู งา แม้วัยหาง แต่ยังรักษางวง ก็เชื่อว่ายังไม่สละชีวิตเพื่อพระราชา ต่อเมื่อทำการรบด้วยอวัยวะทั้งปวงดังกล่าวตลอดถึงตัวงวง จึงเชื่อว่าได้สละชีวิตเพื่อพระราชา ไม่มีอะไรที่ช้างศึกนั้นยังมิได้ทำฉันใด ใครผู้นั้นก็ฉันนั้น ไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ เราไม่กล่าวว่าผู้นั้นจะไม่พึงทำกรรมชั่วอะไรๆ เพราะฉะนั้นราहुล พึงศึกษาว่าเราจักไม่กล่าวเท็จ แม้เพื่อหัวเราะเล่น”

“ราहुล แวนสอง (กระจกสอง) มีประโยชน์อย่างไร” “มีประโยชน์สำหรับส่องดูพระเจ้าข้า”

“ราहुล อย่างนั้นแหละ ควรส่องตรวจดูหลายๆ หน จึงทำด้วยกาย พุศด้วยวาจา คิดด้วยใจ” ต่อจากนี้ ได้ตรัสอธิบายโดยพิสดาร มีใจความว่าเมื่อใครจะทำจะพูดจะคิดอะไร ให้คิดดูให้ดีให้รู้ก่อน

(๑) ถ้าเป็นเหตุเบียดเบียนตนและผู้อื่น ก็เป็นอกุศล ให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อน ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ต่อเมื่อเป็นไปตรงกันข้ามจึงควรทำ

(๒) ถ้ากำลังทำกรรมที่ไม่ดี ก็ให้เลิกเสีย ถ้าทำกรรมที่ดี ก็ทำเพิ่มเข้าอีก

(๓) ถ้าทำกรรมที่ไม่ดีไปเสียแล้ว ก็ให้แสดงเปิดเผยในพระศาสนาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ และตั้งใจสังวรระวังเพื่อไม่ทำอีกต่อไป ถ้าทำกรรมที่ดีแล้ว ก็พึงมีปีติปราโมทย์ ใฝ่ใจศึกษาอยู่ในกุศลกรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืน สมณพราหมณ์ทุกกาลสมัย ล้วนพิจารณาตรวจตราชำระกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์

ในที่สุดตรัสเตือนว่า “ราหุล พึงศึกษาว่า เราจักพิจารณาตรวจตราชำระกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์ดังนี้เถิด”

พระพุทธโฆษาจารย์ พระอาจารย์แสดงว่า ตรัสสอนพระราหุลสามเณรเมื่อมีพระชนม์ ๗ พรรษา แต่อนุমানอย่างกว้างคงอยู่ในระหว่าง ๗ ถึง ๑๐ พรรษา ตามความ คือตรัสสอนให้รักษาศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นอันทรงอบรมในศีลสิกขาหรือปฐมศึกษา

(พระพุทธโฆษาจารย์แก่เด็กอายุ ๑๘)

ต่อมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี โภศลรัฐ ประทับ ณ พระเชตวันาราม ได้ประทานพระโฆษาจารย์แก่พระราหุลสามเณร ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุในกาย มิให้ยึดถือมาเป็นเครื่องยึดใจ ทรงสอนวิธีอบรมจิตใจมิให้หวั่นไหว ให้ตั้งมั่น ตามควรแก่เด็กวัยรุ่น พระอาจารย์แสดงว่า ขณะที่ประทานพระโฆษาจารย์แก่พระราหุลสามเณรมีพระชนม์ ๑๘ พรรษา เป็นอันทรงอบรมในจิตตสิกขา หรือมัธยมศึกษา

(พระพุทธโฆษาจารย์แก่เด็กใหญ่)

ต่อมา ณ พระเชตวันารามนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระราหุลซึ่งได้อุปสมบทแล้วได้ถึงพรรษา ไปประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ในป่าใกล้เคียงกับพระเชตวัน ได้ตรัสสอนอบรมปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในลักษณะที่มีทั่วไปแก่สิ่งทั้งหลายในโลก จนพระราหุลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นอันทรงอบรมในปัญญาสิกขา หรืออุดมศึกษา นับว่าจบการศึกษาเพียงนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมพระราหุลด้วยพระโฆษาจารย์อื่น ๆ นอกจากข้อใหญ่ ๆ ที่ยกมานี้อีกมาก แต่ที่รวมลงในไตรสิกขาตั้งกล่าว เป็นอันได้ทรงทำกิจที่บิดาพึงทำแก่บุตรอย่างบริบูรณ์ ทั้งในฐานะเป็นพระบิดาในทางโลก ทั้งในฐานะเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธบิดาของพระสาวก ซึ่งเป็นพระพุทธบุตรทั้งปวง พระราหุลได้ตั้งใจศึกษา คือตั้งใจฟังพระโฆษา

แล้วรับมาปฏิบัติจริง ๆ จนสำเร็จในที่สุด พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้
เป็น 'สิกขกามะ' คือใคร่การศึกษา หรือรักการศึกษา เป็นบุรุษที่ดีที่ควรถือเป็นตัวอย่าง

เด็กชายหญิงทุกคนกำลังเติบโตต่อไปทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ กำลังศึกษาศิลปวิทยา
ต่าง ๆ จึงควรเป็น 'สิกขกามะ' ผู้รักการศึกษาอย่างพระราहुล และควรหัดใช้แว่นส่องหรือ
กระจกส่องของพระพุทธเจ้าบ้าง คือแว่นใจหรือกระจกใจ ใช้ส่องตรวจตราคุณกรรมของตนให้รู้
แล้วชำระให้บริสุทธิ์สะอาด เหมือนอย่างอาบน้ำชำระกาย ส่องกระจกแต่งกายให้สะอาด
เรียบร้อย รักษาความสะอาดไว้ทั้งทางกายและใจ ให้สะอาดกายเจริญวัย สะอาดใจเจริญสุข
ทั่วกันทุกคน

ปุตตา วตฺถุ มนุสฺसानิ
บุตฺรเปณทตฺตงฺกขณมฺนุชฺชํทงฺกขณ

๑ ตุลาคม ๒๕๐๓

๒๗. ความดีความชั่ว

(ความดี ความชั่วคืออะไร)

ใครเคยเห็นหน้าตาของความดีและความชั่วบ้าง เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ มีบ้านเรือนภูมิ
ลำนาคอยู่ที่ไหน อันความดีความช่วนั้นไม่มีตัวตน แต่มีคนทำดีหรือทำชั่ว และมีผลของ
การทำ เหมือนอย่างความร้อนความหนาวไม่มีตัวตน ความหิวระหายความอิมหน้าสำราญ
ไม่มีตัวตน แต่มีคนที่ร้อนหรือหนาว มีคนที่หิวระหายหรืออิมหน้าสำราญ คนที่ร้อนเพราะมี
ความร้อน คนที่หนาวเพราะมีความหนาว ฉนั้นใด คนดีจะเป็นเด็กชายดี เด็กหญิงดี นายดี
นางดีก็ตาม เพราะมีความดี คนชั่วจะเป็นเด็กชายชั่ว เด็กหญิงชั่ว นายชั่ว นางชั่ว ก็ตาม
เพราะมีความชั่ว ฉนั้นนั้น ฉะนั้น ต้องการจะเห็นหน้าตาของความดีจะดูหน้าตาของคนดีแทน
ก็ได้ ต้องการจะเห็นหน้าตาของความชั่วจะดูหน้าตาของคนชั่วแทนก็ได้ คนดีเพราะมีความดี
นั้น คือคนที่ทำดีต่าง ๆ ส่วนคนชั่วเพราะมีความช่วนั้น คือคนที่ทำชั่วต่าง ๆ ยกตัวอย่าง
ตัวของเราเองทุก ๆ คน เมื่อช่วยทำการในบ้านในโรงเรียนหรือการที่เป็นประโยชน์ทั่วไป
ต่าง ๆ ก็เป็นที่สรรเสริญยกย่อง เพราะการงานนั้นก่อให้เกิดสุขประโยชน์ นี่คือความดีมีอยู่ที่

ตัวเราเองซึ่งเป็นคนดีขึ้นเพราะทำดี เมื่ออยากจะดูหน้าตาของความดีก็จงส่องกระจกดูหน้าของตัวเราเอง จะรู้สึกความภาคภูมิใจซึ่งแฝงอยู่ในใบหน้า ในสายตา อันส่องเข้าไปถึงจิตใจที่ดี อาจมีความอึดใจในความดีของตนเป็นอย่างมากก็ได้ แต่ถ้าตัวของเราเองทุก ๆ คนทำไม่ดีต่าง ๆ ในบ้านบ้าง ในโรงเรียนบ้าง ในที่ต่างๆ บ้าง ก่อให้เกิดความทุกข์ร้อนเสียหายแก่ใคร ๆ ก็เป็นที่ติฉินนินทา เพราะการกระทำนั้นก่อให้เกิดโทษ นี่คือการชั่วมีอยู่ที่ตัวเราเองซึ่งเป็นคนชั่วขึ้นเพราะทำชั่ว เมื่ออยากจะดูหน้าตาของความชั่ว ก็จงส่องกระจกดูหน้าของตัวเราเอง จะรู้สึกความอับยศอดสูความบิตบังซ่อนเร้นแฝงอยู่ในใบหน้า ในสายตา อันส่องเข้าไปถึงจิตใจที่ไม่ดี อาจมีความสร้อยเศร้าตำหนิตนเองรังเกียจตนเองเป็นอย่างมากเพราะรู้สึกสำนึกขึ้นบ้างก็ได้สรุปความว่า การกระทำทุกอย่างที่น่านิยมชมชอบ ก่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่ตนเองแก่ผู้อื่นคือความดี ส่วนการกระทำทุกอย่างที่น่าตำหนิติเตียน ก่อให้เกิดทุกข์โทษแก่ตนเองและผู้อื่นคือความชั่ว

(ทุก ๆ คนเป็นหนี้ความดีของท่านผู้มีความมั่งดี)

ทุก ๆ คนที่มีความสุขความเจริญอยู่ ดังเช่นที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เพราะได้รับความดีจากท่านผู้มีความมั่งดีทั้งหลาย เป็นต้นว่าได้รับการบำรุงเลี้ยงด้วยความรักทะนุถนอมของมารดาบิดา หรือของญาติ หรือของผู้รับอุปการะ ตั้งแต่เกิดมาโดยลำดับ ได้รับการสั่งสอนอบรมศิลปวิทยาจากครูอาจารย์ ได้รับการปกครองเป็นส่วนรวมจากประเทศชาติ ท่านผู้เกี่ยวข้องเหล่านี้ล้วนได้ประกอบความดีให้แก่ตัวเราทุก ๆ คน ทำให้เราทุก ๆ คนสามารถดำรงชีวิตเติบโตขึ้นมา มีความสุขความเจริญจนถึงเพียงนี้ได้ ถ้าท่านเหล่านี้ล้วนก่อความชั่วร้ายเสียหายให้ หรือแม้ไม่ก่อให้เพียงแต่หยุดอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำความดีให้ตัวเรา ทุก ๆ คนเกิดมาแล้วก็คงไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ หรือแม้ดำรงชีวิตอยู่ได้ก็คงไม่ได้รับการศึกษาให้ได้ความรู้ เป็นอันขาดทางที่จะให้เกิดความเจริญ ฉะนั้น จึงกล่าวได้อย่างเต็มทีว่า ทุก ๆ คนเป็นหนี้ความดีของท่าน ซึ่งได้ประกอบก่อเกื้อให้แก่ตนมาโดยลำดับ ความดีและความชั่วที่ตรงกันข้ามจึงเป็นสิ่งที่มียู่จริง และความดีของคนดีทั้งหลายเป็นเครื่องเกื้อกูลตัวเราทุก ๆ คน ความชั่วก็เป็นเครื่องตัดรอนตัวเราทุก ๆ คน เฉพาะตัวเราเองนี้แหละสำคัญนัก ถ้าทำดีก็เป็นความดีเป็นศรีมงคลแก่ตัว ถ้าทำชั่วก็เป็นความชั่วเป็นกาลกิณีเป็นอัปมงคลแก่ตัว เมื่อก้าวให้กว้างออกไป โลกต้องพึ่งความดีของคนดีทั้งหลายจึงเกิดความสุขความเจริญ ส่วนความชั่วของคนชั่วทั้งหลายเป็นเครื่องทำลายโลก

(บุญบาป)

ความดีดังที่กล่าวมานั้นคือบุญ ส่วนความชั่วที่ตรงกันข้ามคือบาป คำว่าบุญ แปลตามศัพท์ว่า ชำระ ฟอก ล้าง ท่านแสดงว่าแบ่งเป็น ๒ ก่อน คือบุญที่เป็นส่วนเหตุได้แก่ความดีต่าง ๆ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระฟอกล้างความชั่ว ๑ บุญที่เป็นส่วนผลคือความสุข ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แปลความว่า “ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย เพราะคำว่าบุญนี้เป็นชื่อของความสุข” ดังนี้ ๑ บุญที่เป็นส่วนเหตุคือความดีนั้น เกิดจากการกระทำถ้าอยู่เฉยๆ ไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบุญขึ้น การกระทำบุญเรียกว่าบุญกิริยา จำต้องมีวัตถุ คือสิ่งเป็นที่ตั้ง หรือเรื่องของการกระทำ ซึ่งเรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ แปลว่า สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำบุญ หรือเรื่องแห่งการกระทำบุญ ทางพระพุทธศาสนาท่านแสดงไว้โดยย่อ ๓ อย่างคือ

- (๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
- (๒) สীลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- (๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

บุญคือความดีทั้ง ๓ ข้อนี้ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว ตลอดจนถึงรากเง่าของความชั่ว รากเง่าของความช่วนั้นเรียกว่าอกุศลมูล (รากเง่าของอกุศล) มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ออยากได้ ๑ โทสะ คิดประทุษร้ายเขา ๑ โมหะ หลงไม่รู้จริง ๑ ชำระล้างได้อย่างไร จักแสดงต่อไปโดยย่อ

(ทานมัย)

ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้ก็ได้ การให้ก็ได้ สิ่งของที่ให้ก็ได้ การให้ทานทางพระพุทธศาสนาประสงค์ให้รู้จักเลือกให้ คือเลือกบุคคลผู้รับว่าเป็นผู้สมควร เลือกวัตถุสิ่งของให้เหมาะสม และตั้งเจตนาให้ดีว่าเพื่อบูชาหรือเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ และให้รู้จักประมาณให้เกิดความสุขทั้งแก่ผู้ให้ทั้งผู้รับ มิใช่ว่าเมื่อให้ไปแล้วผู้ให้เองกลับขาดแคลนเป็นทุกข์ หรือให้สิ่งที่มีโทษไปผู้รับไปใช้เป็นทุกข์ เดียวนี้เมื่อพูดกันว่าให้ทานมักเข้าใจกันว่าเป็นให้แก่คนขอทานต่างๆ เมื่อให้แก่พระหรือแก่ทางศาสนาหรือแก่วัดเรียกว่าทำบุญ ความจริงก็เป็นกรให้ทานทั้งนั้น การให้ทานมีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่าการสละบริจาคสิ่งอะไรแก่ใคร ๆ หรือแก่องค์การอะไร ๆ ด้วยการให้เปล่า มิใช่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือให้เช่า และมีความหมายตลอดถึงการให้กำลังกาย กำลังวาจา กำลังใจ กำลังความคิดความรู้ ช่วยใน

ทางต่าง ๆ สรุปลงแล้วก็มี ๒ อย่าง คือ อามิสทาน ให้พัสดุสิ่งของอันเป็นกำลังทรัพย์และกำลังภายนอกต่าง ๆ ๑ ธรรมทาน ให้ธรรมอย่างบอกศิลปวิทยาให้ บอกทางของความดีความชั่วต่าง ๆ ให้ ๑ ตามความหมายนี้ทานจึงมีครอบคลุมอยู่โดยทั่วไป มารดาบิดาได้ให้ชีวิต เลือดเนื้อและการอุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดามาโดยลำดับ ครูอาจารย์ได้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์พร้อมทั้งรัฐบาลได้ให้การปกครองบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาราษฎร พระพุทธเจ้าได้ให้พระธรรมแก่โลก และในทางตอบสนอง บุตรธิดาก็ให้แก่มารดาบิดาด้วยการปฏิบัติตอบแทนพระคุณท่านต่าง ๆ ศิษย์ให้แก่ครูอาจารย์ด้วยการตั้งใจเรียนดีประพฤติดีและตอบแทนอย่างอื่น ๆ ตามโอกาส ประชาราษฎรก็ให้ภาษีอากรถวายเป็นราชพลีและประพฤติตนให้ชอบด้วยหน้าที่ของพลเมืองที่มีความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ และประเทศชาติ พุทธศาสนิกชนก็บริจาคุปถัมภ์พระพุทธรศาสนาและปฏิบัติพระพุทธรศาสนาตามสามารถ เมื่อทุกฝ่ายต่างให้แก่กันและกันในทางที่ชอบจึงเกิดความสุขความเจริญ การให้ทานนี้ขัดกับโลภะความอยากได้และมัจฉริยะความตระหนี่เหนียวแน่น เพราะความโลภเป็นเหตุให้รวบรวมเข้ามา ความตระหนี่เป็นเหตุให้หวงแหนไว้ ถ้าทุก ๆ ฝ่ายต่างรวบรวมเข้ามาและหวงแหนไว้แต่อย่างเดียว ก็จะเกิดความขาดแคลนอย่างยิ่งแก่ผู้ที่ไม่สามารถซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก แต่การขาดแคลนนั้นจักหายไปเมื่อทุก ๆ ฝ่ายต่างให้ทานแก่กันและกันตามฐานะ และการให้ทานนั้นก็แสดงว่าเป็นการชนะใจ คือชนะความโลภ ความตระหนี่ ให้ทานออกไปคราวหนึ่งก็ชำระล้างความโลภความตระหนี่ในสิ่งที่ให้นั้นได้คราวหนึ่ง

(สิลมัย)

เรื่องศีลได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ เป็นความดีที่สูงกว่าทานชั้นมาอีกชั้นหนึ่ง มีความหมายกว้าง ๆ ว่า ความประพฤติงดเว้นจากการเบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน เรียกว่าอภัยทาน แปลว่าให้อภัย คือให้ความไม่มีเวรมีภัยแก่ใคร ๆ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโทษคือความคิดประทุษร้าย เพราะศีลคือความเว้นจากความประทุษร้ายเขา เมื่อรักษาศีลไว้ได้ก็เป็นอันชำระใจในขั้นนี้

(ภาวนามัย)

คำว่า ภาวนา ไม่ใช่หมายถึงการทอ้งบ่นอะไรเบา ๆ ในใจอย่างไม่รู้เรื่อง ดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก ตามศัพท์แปลว่า การทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น จึงมีความหมายถึงการปฏิบัติให้

บังเกิดผลได้อย่างจริงจัง เหมือนอย่างเรียนมาแล้วทำไม่ได้ไม่เรียกว่าภาวนา ต่อเมื่อมาปฏิบัติ หรือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นจึงเรียกว่าภาวนา คำว่าภาวนาจึงมีความหมายแข็งแรง เป็นภาคปฏิบัติโดยตรง ในที่นี้หมายถึงการอบรมจิตใจให้ตั้งมั่น จัดเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ ตามที่แสดงแล้ว ๑ อบรมความรู้ความเห็นที่ถูกชอบให้มีขึ้น จัดเป็นปัญญาสิกขา ตามที่แสดงแล้ว ๑ รวมความแล้วว่า อบรมใจให้บริสุทธิ์สะอาดให้สว่างไสวด้วยสมาธิและปัญญาเรียกว่าเป็นบุญคือความดีที่สูงกว่าศีลขึ้นมา เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโมหะคือความหลงไม่รู้จริง ให้หมดไป

(ผลของบุญ)

บุญคือความดี อันได้แก่ทานศีลและภาวนาดังกล่าวมานี้เป็นบุญส่วนเหตุ ให้บังเกิดผล คือความสุข ซึ่งท่านจัดเป็นบุญอีกเหมือนกัน เรียกว่าบุญส่วนผล ซึ่งเกิดจากความบริสุทธิ์ใจ จิตใจที่กลุ่มรวมอยู่ด้วยอกุศลมูลคือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นจิตใจบาป เมื่อจิตใจบาปไปเสียแล้ว ก็เป็นเหตุให้ทำบาปต่างๆ ส่วนจิตใจที่ชำระโลภะ โทสะ โมหะ ออกเสียได้ หรือจะพูดว่าเป็นจิตใจที่ประกอบด้วยอโลภะ ไม่อยากได้ อโทสะ ไม่คิดประทุษร้ายเขา อโมหะ ไม่หลง ก็ได้ เป็นจิตใจบุญ เมื่อมีจิตใจเป็นบุญก็เป็นเหตุให้ทำบุญต่างๆ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ทั้ง ๓ นี้ ท่านเรียกว่ากุศลมูล แปลว่ารากเง้าของกุศล ตรงกันข้ามกับอกุศลมูล โดยความคือจิตใจบาปและจิตใจบุญนั่นเอง กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด หมายถึงความดี เช่นเดียวกับบุญ อกุศลแปลว่ากิจของคนไม่ฉลาด หมายถึงความชั่ว เช่นเดียวกับบาป สรุปความว่า ผลของบุญคือความดีนั้น คือความสุขที่เกิดจากความบริสุทธิ์ใจเพราะการทำบุญคือความดีโดยตรง มุ่งชำระฟอกล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศล ดังกล่าวมาแล้ว นี้เรียกว่าทำบุญเพื่อบุญ หรือทำความดีเพื่อความดี แต่ละคนถ้ามองหัดทำบุญเพื่อบุญดังกล่าว จะได้ความสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งเป็นความสุขอย่างบริสุทธิ์ ในปัจจุบันที่ตนเอง ทางพระพุทธศาสนามุ่งผลดีที่เป็นปัจจุบันเช่นนี้ มิใช่มุ่งผลแก่คนที่ตายไปแล้วคือผลในโลกหน้า แต่ความดีทั้งหลายนั้นย่อมให้ผลยั่งยืน ดังเช่นความดีที่บรรพบุรุษ บรรพสตรีของชาติได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต ก็ยังอำนวยผลแก่คนรุ่นเราในปัจจุบันนี้ ถ้าคนรุ่นเราในปัจจุบันนี้ไม่ช่วยกันทำลายความดีที่ท่านสร้างไว้ ช่วยกันสร้างความคิดดีสืบต่อไป ไม่เอาแต่โลกโกรธหลงซึ่งเป็นอกุศลมูลขึ้นหน้า ก็จะได้ความสุขแต่ละคน และจะสืบความสุขต่อไปถึงอนุชนภายหน้า ไม่ต้องเสียชื่อว่าเสื่อมสันติ ยังมีความดีให้คนรุ่นต่อไประลึกและนับถือ

(กรฐิน)

ออกพรรษาแล้วเป็นฤดูกาลทอดกรฐิน มีกำหนด ๑ เดือนทางจันทรคติ คือตั้งแต่แรม
ค่ำ ๑ เดือน ๑๑ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นกำหนดตายตัวทุกปี ในปีนี้ตรงกับตั้งแต่วันที่ ๖
ตุลาคม ถึงวันที่ ๓ พฤศจิกายน คนไทยถือการทอดกรฐินเป็นการบำเพ็ญกุศลทานครั้งสำคัญมา
ตั้งแต่โบราณกาล ยังมีในศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัย
สุโขทัยถึงที่ปรากฏในศิลาจารึกสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระ
กรฐินในวัดที่สำคัญต่าง ๆ ทุกปี พระราชวงศ์ข้าราชการพ่อค้าประชาชนผู้มีกำลัง ก็ได้ทรง
ทอดและได้ทอดกรฐินในวัดต่าง ๆ วัดโดยมากไม่ตกค้างกรฐิน แต่ถ้าวัดใดกรฐินตกค้าง ทายก
ทายิกาใกล้เคียงวัดนั้นก็มักเรียกรักกันทอดเพื่อให้พระสงฆ์ผู้จำพรรษาในวัดได้รับกรฐินตามพระ
วินัย คำว่ากรฐินเป็นชื่อของไม้สะดึงที่วางทอดลงเพื่อชิงผ้าเย็บจีวร เหมือนอย่างไม้สะดึง
สำหรับชิงผ้าปัก คำว่าทอดกรฐินจึงหมายถึงนำผ้าไปถวายพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ ทอดไม้
สะดึงลง ชิงผ้าที่ถวายนั้นเย็บทำจีวร ผ้าที่นำไปถวายนั้นจึงหมายถึงผ้าเช่นผ้าขาวเป็นผืนเป็น
พับยังมีได้ทำเป็นจีวร พระสงฆ์เมื่อรับผ้าแล้วต้องรีบช่วยกันตัดเย็บย้อมจนถึงครองคือ
นุ่งห่มได้ในวันนั้นทีเดียว หมายความว่าต้องให้เสร็จทุกอย่างก่อนที่อรุณจะขึ้นในที่สุดของคืน
วันนั้น ธรรมดาพระภิกษุสงฆ์ช่วยกันเย็บจีวรใช้เองเป็นกิจธรรมดาในพุทธกาล เพราะไม่มีผ้า
ฟุ่มเฟือยเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ และพระพุทธรเจ้ามีพระพุทธรประสงค์ให้พระมีผ้าใช้เพียงที่
จำเป็นโดยเฉพาะคือ ผ้านุ่ง (อันตราวาสก หรือสบง) ผืน ๑ ผ้าห่ม (อุตตราสงค์ หรือจีวร)
ผืน ๑ ผ้าซ้อนกันหนาว (สังฆาฏิ) ผืน ๑ เรียกว่าไตรจีวร แปลว่า จีวร ๓ ผืน เรียกสั้น ๆ
ว่าไตร มีหนึ่งทรงอนุญาตให้พระภิกษุเที่ยวแสวงหาผ้ามาทำจีวรเปลี่ยนชุดแก่กันครั้งหนึ่ง
มีกำหนด ๑ เดือนท้ายฤดูฝน คือกำหนดที่กล่าวมาข้างต้น เรียกว่าจีวรกาล แปลว่ากาลเวลา
ทำจีวร พระภิกษุสงฆ์ผู้ได้อยู่จำพรรษาในที่ใดที่หนึ่งตลอด ๓ เดือนแล้ว มีจำนวนตั้งแต่
๕ รูปขึ้นไป ทรงอนุญาตให้รับกรฐินได้ เมื่อได้รับกรฐินแล้วกาลเวลาทำจีวรขยายออกไปได้
อีก ๔ เดือน ที่จริงในเวลาอื่นจาก ๕ เดือนทั้งหมดนั้นก็ทำจีวรได้ แต่ในระหว่าง ๕ เดือนนั้น
ได้รับผ่อนวินัยบางข้อเพื่อให้เที่ยวไปหาผ้ามาทำจีวรกันได้สะดวก แต่ผ้ากรฐินนั้นช่วยกันทำ
ให้เสร็จได้ในวันเดียวนั้นเพียงผืนเดียว จึงต้องพร้อมกันยกให้แก่พระภิกษุเพียงรูปเดียว
พระอาจารย์ในภายหลังได้แก่ให้รับผ้าที่ทำจีวรมาเสร็จแล้วเป็นกรฐินได้ จึงมีฝ่ายที่ถือตามมติ
ของพระอาจารย์นั้นก็มี ถือตามธรรมเนียมเดิมในพระวินัยก็มี บางที่ชวนกันทอดจุลกฐิน คือ

ปลูกฝ้ายอย่างสมมติ เก็บฝ้ายมาปั่นเป็นด้าย ทอเป็นผ้าเป็นผืนพอแล้ว ถวายแล้วตัดเย็บย้อม จนถึงครองสำเร็จในวันเดียว เป็นการโกลาหลออยู่

(ผ้าป่า)

คือผ้าที่ทอทั้งไว้ในป่า หรือตามต้นไม้ หรือตัดกิ่งไม้มาพาดไว้ เพื่อให้พระมาชักเอาไป นิยมทอผ้าป่ากันในวัดที่มีพระจำนวนไม่พอจะรับกฐินได้ หรือในวัดที่รับกฐินแล้ว นิยมทอดกันภายใน ๕ เดือนนั้น บางที่พากันไปทอดกฐินในวัดหนึ่งแล้ว ก็แวะทอดผ้าป่าในวัดต่าง ๆ ตามระยะทางที่ไปอีกด้วย ทอดผ้าป่าไม่ต้องถวาย เพียงนำผ้าไปทอดทิ้งไว้ และทำสัญญาอะไรให้พระรู้ พระก็ลงไปที่บ้านนั้น อธิษฐานในใจว่า “อิม จีวร อสุสามิก มยหิ ปาปุณาตุ ผ้านี้ไม่มีเจ้าของ จนถึงแก่เรา” แล้วก็ชักเอามา การทอดผ้าป่าเป็นการทำให้เข้ากับธรรมเนียมเข้ากาลเวลาที่พระเที่ยวแสวงหาผ้า โดยปกติเที่ยวแสวงหาจากญาติหรือคนปวารณาคือที่บอกอนุญาตไว้ หรือเที่ยวเก็บผ้าที่เขาทิ้งในที่ต่าง ๆ จนถึงผ้าห่อศพนำมาชักย้อมทำจีวร นี่คือผ้าบังสกุล แปลว่าผ้าเบื่อนฝุ่น ผ้าเก่า และบางรูปถือไม่รับผ้าที่ใครถวาย เที่ยวเก็บผ้าบังสกุลมาใช้เพียงอย่างเดียว ผู้มีศรัทธาจึงทำเป็นนำมาวางไว้สมมติว่าเป็นผ้าที่ทิ้งเสียแล้ว บางทีก็วางไว้ในกองขยะให้พอมองเห็นชายแลบออกมา พาดไว้ที่ศพหรือที่หีบศพก็มี จึงเกิดธรรมเนียมชักผ้าบังสกุลเวลาทำศพในทุกวันนี้ และถ้าทอดไว้ที่หีบศพก็เรียกให้หนักขึ้นว่าชักมหาบังสกุล เดิมใช้ผ้าห่อศพจริงๆ บัดนี้ทำพอเป็นธรรมเนียมอย่างสมมติ แต่ก็เป็นการทำบุญอย่างหนึ่งๆ แล

สุโข ปลูกเสสุ อุดจโย
ความสังสมความดี ให้เกิดสุข

๑๕ ตุลาคม ๒๕๐๓

๒๘. ประโยชน์ปัจจุบัน

(ประโยชน์ปัจจุบัน)

สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดสุข เรียกว่าประโยชน์ ประโยชน์สำหรับเวลาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเรียกว่าประโยชน์ปัจจุบัน (จากศัพท์ ทิฏฐธัมมิกัตถะ อัตถะที่เป็นไปในปัจจุบัน คำว่าอัตถะ แปลว่า สิ่งที่ต้องการเพราะเป็นสิ่งจำเป็น แต่นิยมแปลกันว่า ประโยชน์) คน

จำต้องการสิ่งใด ๆ มาเกื้อกูลจึงอาจดำรงชีวิตให้เป็นสุขและตั้งตนได้โดยชอบ สิ่งนั้น ๆ เป็นประโยชน์ทุกอย่าง มีเป็นต้นว่า

(๑) **ทรัพย์** ชีวิตร่างกายของทุกคนดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยได้เครื่องอุปโภคบริโภคหรือของกินของใช้มาเป็นปัจจัย (เครื่องอาศัย) เกื้อกูลทะนุบำรุง ของกินของใช้เหล่านี้รวมเรียกว่า โภคทรัพย์ (ทรัพย์ แปลตามศัพท์ว่าของที่ใช้ได้ โภคทรัพย์ คือของที่ใช้สำหรับกิน) เป็นประโยชน์ที่ต้องการอย่างหนึ่ง จำเป็นแก่ชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เครื่องประดับตกแต่งเรียกว่า อติเรกทรัพย์ แต่ที่เกินต้องการไม่จัดว่าเป็นประโยชน์ ทองเงินตราหรือสิ่งที่ใช้แทนเรียกว่า ธนทรัพย์ มีไว้สำหรับใช้ซื้อหาของกินของใช้เป็นต้น จึงกลายเป็นประโยชน์ชั้นทรัพย์เหล่านี้ โภคทรัพย์เป็นสิ่งจำเป็นโดยตรง ทุกอย่างเป็นของต้องกินต้องใช้ จึงหมดสิ้นไปได้ จึงต้องแสวงหาอยู่เสมอ การแสวงหาเป็นการงานอย่างหนึ่งเรียกว่า อาชีพ เพราะเป็นวิถีเลี้ยงชีวิต การอาชีพก็มีหลายอย่าง เป็นอาชีพในทางผิดอันเรียกว่า มิจฉาชีพก็มี เป็นอาชีพในทางชอบที่เรียกว่า สัมมาอาชีพก็มี พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แสวงหาทรัพย์ด้วยสัมมาอาชีพ

(๒) **ศิลปวิทยา** การแสวงหาทรัพย์ โดยปกติต้องอาศัยศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจำต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ในศิลปวิทยาต่างๆ ความรู้ศิลปวิทยาเป็นเหตุให้เกิดสมรรถภาพในธุรกิจ เป็นแสงสว่างให้รู้ทางของธุรกิจนั้นๆ เมื่อรู้เข้าใจอย่างหนึ่งก็ให้สำเร็จประโยชน์ได้ สมด้วยภาษิตในชาดกบทหนึ่งว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลป แม้เช่นใดเช่นหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้”

(๓) **ยศ** ผู้มีศิลปวิทยาอันศึกษาดีแล้ว ทำการงานอันเป็นหน้าที่ดี ย่อมเลื่อนฐานะให้สูงขึ้นโดยลำดับ ย่อมได้ความเป็นใหญ่ในการงาน บริวารคือผู้นิยมนับถือและเกียรติคือชื่อเสียงก็ตามมา เหล่านี้เป็นยศแต่ละอย่าง ยศนี้ที่เป็นภายนอกเนื่องจากได้รับแต่งตั้งยกย่อง แต่ก็ต้องสืบเนื่องมาจากหลักภายในของตน พระพุทธเจ้าทรงนิยมให้มียศคือความเป็นใหญ่เหนือความชั่ว สามารถบังคับตนให้ดีได้

(๔) **ไมตรี** การประกอบอาชีพเป็นต้น โดยปกติย่อมเนื่องด้วยหมู่คณะและถ้อยที่อาศัยซึ่งกันและกัน จึงจำต้องมีการปลุกไมตรีผูกมิตรไว้ในคนดี ๆ ด้วยกันทั้งหลาย เมื่อมีไมตรีมีมิตรก็เชื่อว่ามีผู้สนับสนุน ทำให้ได้รับความสะดวกในกิจที่พึงทำ ผู้ขาดไมตรีขาดมิตรก็เท่ากับขาดผู้สนับสนุน แม้จะมีทรัพย์มีความรู้สามารถแต่ก็คับแคบเหมือนอย่างมีแต่ตน

ผู้เดียว ยากที่จะได้รับความสะดวกในกิจการ อย่าว่าแต่บุคคลต่อบุคคลเลย แม้ประเทศต่อประเทศก็จำต้องมีไมตรีต่อกัน

(๕) ฌาสัก แต่การประกอบกิจการทุกอย่าง แม้ในการศึกษาเล่าเรียน ต้องอาศัยร่างกาย ถ้าร่างกายมีความฌาสัก คือแข็งแรงไม่มีโรค ก็สามารถประกอบกิจการกระทำหรือศึกษาเล่าเรียนให้สำเร็จได้ด้วยดี แต่ถ้าอ่อนแอมีโรค ก็ไม่สามารถ เป็นอันตัดประโยชน์ต่างๆ ที่จะพึงได้ เหตุฉะนั้น ความมีร่างกายแข็งแรงมีความฌาสักไม่มีโรคจึงเป็นอุปการะให้ได้ประโยชน์ที่จะพึงได้ทุกอย่าง ซึ่งว่าเป็นยอดกลาง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

ทรัพย์ ศิลปวิทยา ยศ ไมตรี และความฌาสัก ดังกล่าวมาเหล่านี้ ซึ่งว่าประโยชน์ปัจจุบันแต่ละอย่าง นอกจากนี้ในการดำรงชีวิตปัจจุบันจำเป็นต้องการสิ่งใดๆ อีก สิ่งนั้นๆ ก็เป็นประโยชน์ในที่นี้

(ทางเกิดประโยชน์)

ประโยชน์ทั้งปวงเหล่านี้เป็นผลที่เกิดจากการประกอบเหตุให้ถูกทางของประโยชน์แต่ละอย่าง พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักทั่วไปแห่งทางประกอบประโยชน์ไว้ ๔ ประการ คือ

(๑) อุตฺถานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือหมั่นศึกษาเล่าเรียน หมั่นทำการงานเลี้ยงชีวิต หมั่นทำธุระหน้าที่ของตน ที่เรียกว่าหมั่นหรือหมั่นขยันหมายความว่าเพียรจัดทำตั้งแต่เริ่มต้นและดำเนินให้ก้าวหน้าเรื่อยไปให้สำเร็จ ไม่ย่อท้อถอยหลัง ไม่ยอมให้เกียจคร้านเสียการงาน เมื่อหมั่นขยันประกอบกระทำให้เหมาะ ประโยชน์ที่ต้องการต่างๆ ดังกล่าวแล้วจักเห็นมีอยู่ใกล้ภายในเอื้อมแขนนี้เอง คำเก่ามีกล่าวไว้ว่า “ทรัพย์นี้มีไกล ไครปัญญาไว หาได้ไม่นาน แวนแคว้นแดนดิน มีสิ้นทุกสถาน ถ้าใครเกียจคร้าน บ่พานพบเลย” แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ แปลความว่า “ผู้ประกอบธุรกิจขยันหมั่นเพียร ทำให้เหมาะ ย่อมได้ทรัพย์” อาจกล่าวได้ว่า ร่างกายนี้ก่อกำเนิดมาเพื่อทำการงาน อวัยวะบางส่วนเช่นหัวใจ ปอดทำงานภายใน บางส่วนเช่นมือเท้าสำหรับทำงานภายนอก ถ้ามิใช่เพื่อทำการงานแล้วก็ไม่จำเป็นต้องมีรูปสัณฐานเหมือนอย่างที่เป็นกันอยู่ เป็นก้อนกลมเหมือนอย่างลูกฟักก็พอแล้ว แม้ที่เป็นคนดีคนชั่วก็เพราะทำ กล่าวคือเพราะทำดีจึงเป็นคนดี และทำชั่วจึงเป็นคนชั่ว ถ้าไม่ทำการงานหยุดเฉยๆ ร่างกายก็จักเกิดความติดขัดและเกิดโรค เหมือนเครื่องจักรที่เก็บ

จนเกิดสนิม แต่ถ้าทำการงานร่างกายก็จักคล่องแคล่ว สละสลวย เป็นการออกกำลังตามหลัก
อนามัยอยู่ในตัว

(๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาความรู้ที่ได้เล่าเรียนศึกษามา
รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่นขยันไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานและหน้าที่
ของตนไม่ให้เสื่อมเสีย ถ้าขาดการรักษา เช่นเล่าเรียนมาก็ลืมไป ทำการงานได้ทรัพย์มากก็
หมดไป ก็เป็นวิทยสมบัติทรัพย์สมบัติขึ้นไม่ได้ เพราะไม่รวมพอกพูน ต่อเมื่อรักษาไว้ได้
จึงจะเกิดความรวมพอกพูนที่เรียกว่าสมบัติ แปลว่าความถึงพร้อม

(๓) กัลยาณมิตรตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว คือเมื่ออยู่ในที่ใดก็สมาคม
คบหากับคนดี ๆ ในที่นั้น คอยศึกษาสำเหนียกทำความดีเหมือนอย่างคนดีทั้งหลาย ไม่คบคน
ชั่วและเอาอย่างคนชั่ว

(๔) สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก
ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ซึ่งเรียกว่ามัธยัสถ์ แปลว่าความเป็นกลาง ๆ และมีความประหยัด คือแบ่ง
เก็บไว้ในส่วนที่ควรแบ่งเก็บไว้เพื่อเวลาข้างหน้า บางคนเข้าใจคำว่ามัธยัสถ์เป็นความเหนียว
แน่น แต่ความจริงแปลว่าความเป็นกลาง ๆ ระหว่างความฝืดเคืองและฟุ่มเฟือย คือไม่ใช่ฝืด
เคืองนักไม่ใช่ฟุ่มเฟือยนักตั้งกล่าวแล้ว ทั้งนี้ก็ต้องรู้จำนวนรับจำนวนจ่ายหรือทางได้ทางเสีย
แล้วกำหนดให้พอเหมาะ ไม่ให้จ่ายท่วมรายรับ

อนึ่ง พึงเว้นอบายมุข คือทางที่เป็นเหตุแห่งความฉิบหาย ๔ อย่าง คือ ๑. ความ
เป็นนักเลงหญิงหรือความเป็นผู้มักมากปล่อยตนในทางกาม ๒. ความเป็นนักเลงสุราหรือยา
เสพติดต่าง ๆ ๓. ความเป็นนักเลงเล่นการพนัน ๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตร โทษ ๔
ประการนี้ไม่ควรประกอบ เป็นทางให้เกิดฉิบหายได้จริง ๆ

ประโยชน์ดังกล่าวมาแล้วเป็นสิ่งจำเป็นแก่ความครองชีวิตอยู่ในปัจจุบัน พระพุทธเจ้า
ทรงสอนให้แสวงหามาเป็นอันดับแรก ด้วยทรงแสดงทางเป็นหลักปฏิบัติทั่วไปไว้ ๔ ประการ
ดังกล่าวแล้ว คนโดยปกติถ้าบกร่องด้วยประโยชน์ปัจจุบันจะบำเพ็ญประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นไปก็
เป็นการยาก เพราะตนเองจะต้องอึดปากอึดท้องของตนก่อนแล้วจึงสามารถจะเฉลี่ยไปถึงผู้อื่น
ฉะนั้น จึงน่ากล่าวซ้ำในที่นี้ดีกว่า เรื่องการกินเป็นเรื่องสำคัญอันดับหนึ่งตั้งแต่เด็กดำบรรพ์มา
จนถึงบัดนี้ และจักสำคัญต่อไปตลอดเวลาที่คนยังกินอยู่ ดังมีคำเรียกว่าโภคะหรือโภคทรัพย์

ก็แปลว่ากิน ของกิน และการทำมาหากินก็เรียกว่าโภคกิจ ซึ่งบัดนี้เรียกกันว่าเศรษฐกิจ โภคะนี้
เมื่อได้มาเสนอสนองตามที่จำต้องการของแต่ละคนหรือของส่วนรวม ชีวิตของแต่ละคนและ
ของส่วนรวมจึงจะดำเนินไปด้วยความสุข การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดังกล่าวในทางโลกได้มีวิธีจัด
กันต่าง ๆ จนถึงเกิดระบอบการปกครองแบบต่าง ๆ ซึ่งมีปฐมเหตุสำคัญมาจากเรื่องปากท้อง
หรือเรื่องกินอยู่เป็นประจำของทุก ๆ คน พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงวางวิธีจัดไว้ ด้วยทรงวาง
หลักสั้น ๆ ง่าย ๆ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว แต่ทุก ๆ คนต้องรับปฏิบัติด้วยตนเองและชักนำ
ให้คนอื่นปฏิบัติ จนถึงเมื่อปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปจึงจะเห็นผลได้โดยประจักษ์ในปัจจุบันเดี๋ยวนี้เอง
มีเรื่องตัวอย่างอยู่มากเรื่อง ดังเช่นเรื่องของศิษย์รับใช้เศรษฐีผู้หนึ่ง มีว่า

(คนใช้กลายเป็นเศรษฐี)

ในอดีตกาล ศิษย์รับใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งเป็นคนขยันหมั่นเพียร มีความคิดทำสิ่งที่ดู
ไม่น่าจะเป็นประโยชน์ให้เป็นประโยชน์ขึ้น วันหนึ่งพบหนูตายตัวหนึ่งจึงไปจำหน่ายให้แก่คน
เลี้ยงแมว ได้มาหนึ่งสตางค์แล้วไปซื้อน้ำตาล นำน้ำตาลกับน้ำดื่มไปแลกดอกไม้กับคนเก็บ
ดอกไม้ ได้ดอกไม้มากำมือหนึ่งแล้วขายดอกไม้นั้นมาซื้อน้ำตาล นำน้ำตาลกับน้ำดื่มไปแลก
ดอกไม้มาขาย เก็บทรัพย์รวมไว้โดยลำดับ แล้วไปเก็บกิ่งใบไม้แห้งในสวนหลวงที่คนรักษาไม่
ต้องการนำไปขายที่โรงหม้อ นำน้ำดื่มไปเลี้ยงคนตัดหญ้าขายผูกไม้ตรีไว้ และผูกไม้ตรีไว้กับ
พวกพ่อค้าทั้งทางน้ำและทางบก ต่อมาได้ข่าวว่าจะมีพ่อค้าม้านำม้ามาขาย จึงไปซื้อผูกขาด
หญ้าจากคนตัดหญ้าขาย พ่อค้าม้าก็ต้องมาซื้อหญ้าจากเขาเพียงแห่งเดียว ต่อมาได้ทราบว่
ได้มีเรือเข้ามาสู่ท่า จึงเช่ารถพร้อมทั้งบริวารไปยังเรือ วางมัดจำซื้อเหมาสินค้มาจำหน่าย
แต่ผู้เดียว จึงมั่งมีทรัพย์ขึ้นจนเป็นเศรษฐีในที่สุด

(พระเจ้าฟ้าง้าว)

อีกเรื่องหนึ่งมีเล่าไว้ในเรื่องราชาธิราชว่า มะกะโทบุตรพ่อค้าบ้านเกาะวานแขวงเมือง
เมาะตะมะ เมื่ออายุ ๑๔-๑๕ ปี เข้ามาค้าขายยังกรุงสุโขทัยสมัยสมเด็จพระร่วงเจ้า แล้วฝาก
ตัวอาศัยอยู่กับนายช่างสมเด็จพระร่วงเจ้า มะกะโทอุทิศสาหะมิได้เกียรจรรัน ช่วยชำระมูลช่าง
และทำการงานต่าง ๆ นายช่างเกิดกรุณาจึงอุปการะไว้ วันหนึ่งสมเด็จพระร่วงเสด็จไป ณ
โรงช่าง ทอดพระเนตรเห็นมะกะโทกวาดหญ้าช่างอยู่ ได้ทรงกายพระสลา บ้วนพระโอษฐ์
ทอดพระเนตรเห็นเบี่ย ๆ หนึ่งจึงตรัสว่า ลูกรามัญน้อยจงเก็บเอาเบี่ยไว้ มะกะโทได้เบี่ยพระ-

ราชทานมีความยินดี จึงนำไปซื้อพันธุ์ผักกาดมาปลูก แล้วเลือกเก็บถวายสมเด็จพระร่วงเจ้า เมื่อเสด็จมาทอดพระเนตรข้างอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงโปรดปรานทรงรับมาชুবเลี้ยงแต่งตั้งขึ้นจนเป็นขุนวัง มะกะโทก็ตั้งใจรับราชการเป็นอย่างดี ต่อมาได้หนีกลับไปเมืองวาน รวบรวมสมัครพรรคพวกจนตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นในเมืองเมาะตะมะ แล้วส่งทูตคุมเครื่องราชบรรณาการมาเฝ้าสมเด็จพระร่วงเจ้าขอพระราชทานนามและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ได้พระราชทานนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว และพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระราชทานพรแก่พระเจ้าฟ้ารั่วและพระราชธิดาของพระองค์ซึ่งได้ไปกับพระเจ้าฟ้ารั่ว ให้มีความสุขสถาพรสืบไป

(พิธีลอยกระทง)

วันเพ็ญเดือน ๑๒ ได้มีนิยมในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงเช่นลาวเขมรมาแต่โบราณกาล เดิมได้มีพระราชพิธีจองเปรียง เป็นนักขัตฤกษ์ชั้กโคมลอยโคม คำว่าเปรียงแปลว่าน้ำมัน โดยเฉพาะใช้สำหรับน้ำมันไขข้อของวัว คำว่าจองเปรียง จึงหมายถึงใช้ไฟน้ำมันเช่นนั้น เดิมเป็นพิธีอย่างหนึ่งของพราหมณ์ ใช้จุดโคมรับพระเจ้า ทำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ แต่ในฝ่ายผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้แสดงตำนานเนื่องมาในทางพระพุทธศาสนา ดังในหนังสือเรื่องนางนพมาศที่เล่าถึงพระราชพิธี ๑๒ เดือนสมัยสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย แสดงว่าชั้กโคม (มาเขวนตามแนวโคมชัยเสาระหง) เพื่อบูชาพระเกศธาตุจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ ลอยโคมเพื่อบูชาพระพุทธรบาท ๓ นัมมทานที (ในอินเดีย) มีเรื่องเล่าในอรรถกถาว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จไปถึงฝั่งแม่น้ำนัมมทา พญานาคต้อนรับให้เสด็จเข้าไปสู่ภพของนาค ทรงแสดงพระธรรมแล้วเสด็จออก พญานาคกราบทูลขอให้ทรงแสดงรอยพระบาทเจดีย์ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงรอยพระพุทธรบาทไว้แล้ว ณ ฝั่งนัมมทานที เมื่อกระแสน้ำมากก็ปิด เมื่อกระแสน้ำไปแล้วก็เปิดปรากฏ ในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงว่าการลอยพระประทีปลอยกระทงนี้เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับเป็นราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้อง... ในบัดนี้ การลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ก็ได้ถือเป็นเพียงนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริง ดังกล่าวในพระราชนิพนธ์นั้นโดยทั่วไปแล

ปฏิรูปการี ฐุรา อุตฺตธาตา วินุทเต ธนั

ผู้ประกอบธุรกิจ ขยันหมั่นเพียร ทำให้เหมาะ ย่อมได้ทรัพย์

๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๓

๒๙. ประโยชน์ภายนอก

(ความหมายของประโยชน์ภายนอก)

ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อนว่า สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดสุข ได้ชื่อว่าประโยชน์ ประโยชน์เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน มีเป็นต้นว่าทรัพย์ ศิลปวิทยา ยศ ไฉฉวี และความผาสุกไม่มีโรค ประโยชน์เหล่านี้พึงได้มาด้วยสมบัติ ๔ ประการ มีถึงพร้อมด้วย ความหมั่นเป็นต้นและเว้นจากอบายมุขต่างๆ มีปัญหาต่อไปว่า ทุกๆ คนต้องการประโยชน์ ทั้งหลายมีทรัพย์เป็นต้นเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้นหรือ ? ส่วนอนาคตหรือกาลข้างหน้าไม่ ต้องคำนึงถึง พุดขยายความออกอีกสักหน่อยก็ว่าได้ว่า วันขึ้นเดือนขึ้นขึ้นหรือชาติขึ้นทรัพย์สำหรับ กินอยู่ใช้สอยบริบูรณ์ก็แล้วกัน ไม่ต้องคำนึงถึงว่าวันพรุ่งนี้หรือเดือนหน้าปีหน้าเป็นต้น จะเป็นอย่างไร ผู้ที่มีความคิดเช่นนี้อาจจะมีบ้าง แต่เรียกว่าเป็นคนมีความคิดสั้น ส่วนคนที่ ฉลาดย่อมมีความคิดยาวออกไปถึงกาลข้างหน้า และทำสิ่งที่ให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวสืบไป ถึงกาลข้างหน้า สำหรับเด็ก ๆ โดยปกติย่อมมีอนาคตของชีวิตอยู่อีกมาก การศึกษาเล่าเรียน ในบัดนี้ก็เพื่อสร้างอนาคตของชีวิตให้มีความสุขความเจริญ อันความสุขความเจริญในอนาคต คือในกาลข้างหน้าของชีวิตนี้แหละ เป็นความหมายประการที่หนึ่งของคำว่าประโยชน์ภายนอก ถ้าทุก ๆ คนไม่มีอนาคตภายนอกก็ไม่จำเป็นที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนหรือทำอะไรไป วุ่นวายเหมือนอย่างนี้ แต่เพราะทุก ๆ คนต่างมีอนาคตจึงต้องพากันศึกษาเล่าเรียนและทำกิจ ต่าง ๆ เพื่อให้มีความสุขความเจริญในอนาคต โดยเฉพาะก็อนาคตของชีวิตนี้นั้นแหละ

อีกอย่างหนึ่ง อนาคตของเด็กก็คือความตั้งตนได้เป็นหลักฐาน มีความสุขความเจริญ เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ คราวนี้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว อนาคตของชีวิตนี้ก็น้อยเข้าสิ้นเข้า หน้าที่ ในการเตรียมสร้างตนเองสำหรับโลกนี้ก็จจะน้อยลง แต่ก็ช่วยอุปการะผู้อื่นตามที่เกี่ยวข้อง เช่นเมื่อเป็นมารดาบิดา เป็นพี่ลุงบ้าน้ำอา เป็นปู่ย่าตายาย หรือเป็นญาติเป็นมิตร เป็น ผู้อุปการะ ก็ต้องทำการสงเคราะห์บุตรหลานญาติมิตรและผู้อยู่ในอุปการะต่าง ๆ บางที ถึงมิใช่เป็นญาติมิตรแต่เมื่อมีจิตเป็นกุศลก็ทำการสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยวิธีต่าง ๆ จนถึงตั้งเป็นสมาคมหรือองค์การก็มีเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะคนย่อมอยู่รวมกันเป็นครอบครัว

เป็นกลุ่มเป็นหมู่ ตลอดจนถึงเป็นประเทศชาติ แต่ละประเทศก็ย้งรวมกันเป็นฝ่าย จึงต่าง
ต้องอาศัยกันและกัน คนที่มุ่งประโยชน์สุขเฉพาะตนเท่านั้นไม่เกื้อกูลใคร โดยที่สุด เป็น
พ่อแม่ไม่อุปการะลูก ซึ่งเป็นจำพวกคนที่เห็นแก่ตนโดยส่วนเดียว เป็นคนคับแคบ ไม่ประพฤติ
การเป็นคุณประโยชน์แก่ใคร อาจเจริญด้วยประโยชน์ปัจจุบันมีทรัพย์เป็นต้นเฉพาะตน แต่ก็
เป็นคนไม่มีประโยชน์แก่คนอื่นหรือแก่หมู่คณะ เรียกว่าเป็นคนมีความคิดแคบสั้น เพราะ
หลักของการอยู่ร่วมกัน เมื่อคนอื่นพากันเป็นทุกข์เดือดร้อน จะเป็นสุขอยู่คนเดียวได้อย่างไร
ฉะนั้น คนฉลาดจึงมีความคิดยาวและกว้างออกไป เมื่อตนเองได้รับประโยชน์มีความสุข
ความเจริญ ก็ทำการที่เป็นประโยชน์แผ่ความสุขความเจริญให้แก่ผู้อื่นตามที่เกี่ยวข้องและตาม
สามารถ ประโยชน์ที่แผ่ออกไปถึงคนอื่นดังกล่าวมานี้เป็นความหมายประการที่สองของคำว่า
ประโยชน์ภายนอก เพราะประโยชน์ปัจจุบันเท่ากับเป็นประโยชน์ตน ซึ่งต้องทำก่อน เมื่อตน
มีประโยชน์ขึ้นแล้ว จึงสามารถแผ่ประโยชน์ไปถึงคนอื่นได้ ประโยชน์ผู้อื่นจึงนับเป็น
ประโยชน์ภายนอก ซึ่งถัดไปจากประโยชน์ตน เหมือนอย่างใครที่จะบริจาคทรัพย์ให้แก่คนอื่น
ตนก็ต้องมีทรัพย์ขึ้นก่อน ถ้าตนไม่มีทรัพย์จะบริจาคได้อย่างไร ใครจะเป็นครูอาจารย์สั่งสอน
ศิลปวิทยาให้แก่คนอื่น ตนก็ต้องศึกษาเล่าเรียนมีความรู้ในศิลปวิทยานั้นก่อน ถ้าไม่มีความรู้
จะสอนเขาได้อย่างไร

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ปัจจุบัน มีทรัพย์เป็นต้น คนย่อมต้องการอยู่ด้วย
กัน เพราะจำเป็นแก่การครองชีวิตประจำวัน และอาจใช้จ่ายอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แต่การ
แสวงหาของคนนั้นต่าง ๆ กัน บางคนพากันเพียรประกอบอาชีพเพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบ
เป็นชาวนาชาวสวนก็ทำนาทำสวน เป็นพ่อค้าก็ทำการค้า เป็นข้าราชการก็ตั้งใจรับราชการ
ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต แต่บางคนไม่เป็นเช่นนั้น ทำการแสวงหาในทางไม่ชอบ เช่นลัก
ขโมยปล้นสะดมและทำทุจริตต่าง ๆ ก็อาจได้ทรัพย์มาเหมือนกัน และบางทีก็ได้มาก ทั้งนี้
เพราะความคิดเห็นตลอดถึงนิสัยสันดานของคนต่าง ๆ กัน คนที่แสวงหาในทางสุจริตไม่ยอมทำ
ในทางทุจริตก็เพราะเห็นว่าทางสุจริตดีทางทุจริตไม่ดี ส่วนคนที่แสวงหาในทางทุจริตก็เพราะ
เห็นว่าทางทุจริตดีทางสุจริตไม่ดี ฉะนั้น ความเห็นที่เป็นพื้นฐานว่าอะไรดีอะไรไม่ดี จึง
เป็นข้อสำคัญ เพราะคนโดยปกติย่อมทำไปในสิ่งที่ตนเห็นว่าดี ไม่ทำในสิ่งที่ตนเห็นว่าไม่ดี
คนที่ทำทุจริตก็เพราะเห็นว่าทุจริตดี ด้วยอาจได้ทรัพย์มาโดยง่าย ไปขโมยเขาเพียงครู่เดียวก็
อาจได้มาแล้ว ในเวลาเขียนบันทึกหรือสอบ คอยลอกเขาถามเขาสบายกว่า ส่วนที่ทำสุจริตก็
เพราะเห็นว่าสุจริตดีอย่างตรงกันข้าม ถึงจะได้ทรัพย์ได้วิชามาที่ละเล็กละน้อยในทางสุจริต

ก็มีความเย็นใจสบายใจ บุคคลทั้งสองจำพวกนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่า ผู้ที่เห็นว่าทางทุจจริต
คตินั้นยังเป็นผู้ติดแน่นในวัตถุ คือเห็นแก่จะได้เป็นประมาณ ให้ได้มากก็แล้วกัน ไม่คำนึงถึง
ทางที่จะได้ ไม่ยอมรับนับถือความดีความชั่วตามหลักกรรม แต่ถือหลักของวัตถุที่จะพึงรวบรวม
รวมได้มาเป็นใหญ่ จะเรียกว่าเป็นคนไม่มีศาสนาก็ได้ คนที่นับถือวัตถุเป็นใหญ่ จะทำอะไร
ก็ต้องมุ่งจะได้วัตถุ เพื่อวัตถุ ชื่อว่าเป็นทาสของวัตถุ ส่วนผู้ที่นับถือหลักกรรม ย่อมมีเลือก
เห็นว่าอะไรดีอะไรชั่ว ไม่ยอมตีราคาว่าวัตถุสูงกว่าความดี ย่อมเสียสละวัตถุเพื่อประพฤติก
ความดี ดังเช่นผู้บริจาคทรัพย์อุปการะคนอื่น หรือผู้ที่บำเพ็ญประโยชน์แก่คนอื่นในทางใด
ทางหนึ่ง ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งไม่มีวัตถุอะไรตอบแทน ทั้งนี้ก็เพราะเห็นว่าการบำเพ็ญ
ประโยชน์แก่ผู้อื่นนี้เป็นความดี อันความดีดังกล่าวมานี้เป็นความหมายประการที่สามของ
คำว่าประโยชน์ภายนอก อันที่จริงก็เป็นประโยชน์ปัจจุบัน คือทำความดีเมื่อใดก็เกิดความ
สุขเมื่อนั้น คือเป็นสุขใจขึ้นก่อน ส่วนผลสะท้อนของความดีนั้นซึ่งเป็นผลทางกายหรือ
ทางวัตถุอาจเกิดตามมาภายหลัง จึงเรียกว่าเป็นประโยชน์ภายนอก

รวมความว่า คำว่าประโยชน์ภายนอก มีความหมายถึงประโยชน์จะพึงได้ในอนาคต
ก็ได้ ประโยชน์แผ่ไปถึงคนอื่นก็ได้ หมายถึงความดีก็ได้ แต่ก็มี ความหมายรวม ๆ กันทั้งสาม
อย่าง คือความดีที่ทำให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น ตั้งแต่บัดนี้สืบไปจนถึง
ภายนอก

(ทางเกิดของประโยชน์ภายนอก)

ประโยชน์ภายนอก พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางเกิดไว้ ๔ อย่าง คือ

(๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ คือเชื่อในเรื่องความดี
ความชั่ว สำหรับทางพระพุทธศาสนาเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อหลักกรรม
ตามคำสั่งสอนของพระองค์ เช่นตรัสว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น เพราะใครก็ตามที่
นับถือความดี ก็ต้องมีความเชื่อในหลักของกรรมตามพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และเชื่อ
พระพุทธเจ้าด้วย คือเชื่อว่าพระองค์ได้ตรัสรู้จริง คำของพระองค์ต้องจริงแท้แน่นอน

(๒) สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือรักษากายวาจาเรียบร้อยดี ไม่มีโทษ เพราะงด

เว้นจากโทษนั้น ๆ เมื่อมีศรัทธาในหลักของกรรมดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมเว้นจากความชั่วได้ ตามความเชื่อของตน

(๓) จากสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคคือสละให้ปัน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น ได้แก่การบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น ซึ่งเป็นการทำความดีอย่างหนึ่งดังกล่าวแล้ว

(๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษหรือความดีความชั่ว มีประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น ปัญญาทำให้รู้จักเปรียบเทียบว่าอะไรเป็นอะไรดังกล่าว และให้รู้จักค่าของบุญหรือคุณความดี ทำให้รู้จักเลือกเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ และทำให้รู้จักเลือกเว้นการที่ควรเว้น เลือกประพฤติการที่ควรประพฤติ

ทางเกิดประโยชน์ภายนอก ๔ อย่างนี้ เป็นบุญกุศลคือความดีโดยตรง เป็นเหตุสนับสนุนประโยชน์ปัจจุบันให้มั่นคงถาวร และความดีที่แต่ละคนได้ทำไว้แล้วคราวหนึ่ง ๆ เรียกว่าเป็นบุพเพกตปุญญตา (ความมีบุญที่ทำไว้ก่อน) ย่อมเป็นคุณสมบัติประจำตน ดังที่เมื่อจะติดต่อการงานกับใครเป็นต้น ก็ต้องพิจารณาถึงคุณสมบัติประการหนึ่ง จึงเป็นตัวอย่างชวนชวนอำนวยความสะดวกให้ตามที่ต้องการ ในปัจจุบันนี้คนบรรลุถึงฐานะแห่งประโยชน์ต่าง ๆ กัน เพราะอำนาจความดีที่ทำไว้แต่ก่อนต่างกัน เมื่อความดีกำลังให้ผลก็เป็นสิริที่หลังไหลมาแห่งสมบัติทั้งหลาย เมื่อสิ้นดีดังที่เรียกว่าสิ้นบุญ สมบัติทั้งปวงย่อมพินาศ

(ประโยชน์ภายนอกทำให้คนอยู่เป็นสุข)

ประโยชน์ภายนอกดังกล่าว ยังเป็นเหตุทำให้ประชาชนที่อยู่ร่วมกันเป็นสุข เพราะเมื่อต่างเว้นจากการทำร้ายเบียดเบียนกัน ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงพากันประกอบอาชีพได้โดยสะดวก ทำให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขในบ้านเมือง จึงเป็นหลักสำคัญแห่งการปกครองด้วย ดังมีเรื่องเล่าในกुरुหมมชาดกว่า ในอินทปัตถนคร ในกुरुรัฐ พระเจ้ากुरुและประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรมจึงมีสุขสมบูรณ์ ส่วนในทันทปุระนคร ในกาลิงครัฐ เกิดฝนแล้งจึงเกิดภัย ๓ ประการ คือความอดอยาก โรค และความขาดแคลนอาหารขึ้นโดยทั่วไป ประชาชนจึงพากันร้องขอให้พระเจ้ากาลิงคะส่งทูตไปทูลขอช้างมงคลพระเจ้ากुरु ด้วยพากันคิดว่าเมื่อได้ช้างมงคลมาฝนจะตก พระเจ้ากาลิงคะจึงทรงส่งพราหมณ์ ๘ คนเป็นทูตไปสู่กुरुรัฐ เพื่อไปทูลขอช้างมงคล พราหมณ์ทั้ง ๘ คนนั้นได้เดินทางไปยังกुरुรัฐ ได้คอยดักขอพระราชทานช้างมงคลเมื่อพระเจ้ากुरुทรงช้างมงคลเสด็จเที่ยวไปในพระนครในเวลาเช้าวันหนึ่ง พระเจ้ากुरु

เสด็จลงจากหลังช้าง ทรงจับวางไว้ในมือของพวกพราหมณ์แล้วทรงหลั่งน้ำพระราชทาน
ด้วยพระสุวรรณภิงคาร (พระเต้าทองคำ) พวกพราหมณ์ก็นำช้างไปสู่กรุงทันตปุระแคว้น
กาลิงคะ เมื่อได้ช้างมาแล้วฝนก็ยังไม่ตกอยู่นั่นเอง พระราชาทรงพระดำริว่า ในแคว้นกुरु
พระราชาทรงรักษาพระกुरुธรรมคือศีล ๕ ฝนจึงตกเสมอด้วยอานุภาพของศีล จึงควรจะไป
ทูลขอกुरुธรรมมาดีกว่า ครั้นทรงพระดำริดังนี้ จึงโปรดให้นำช้างมงคลไปถวายคืน แล้วให้
ทูลขอกुरुธรรม พระเจ้ากुरुก็โปรดให้จาริกกुरुธรรมลงในพระสุพรรณบัฏ (แผ่นทอง) มอบ
แก่พราหมณ์ให้นำไปถวาย พราหมณ์ก็นำพระสุพรรณบัฏกลับมาถวายพระเจ้ากาลิงคะ
พระเจ้ากาลิงคะพร้อมทั้งประชาชนก็พากันรับกुरुธรรมนั้นมาปฏิบัติ คือตั้งอยู่ในศีล ๕ ฝน
ก็ตกบริบูรณ์ ภัยทั้งปวงก็สงบ บ้านเมืองก็เกิดความผาสุกสมบูรณ์ ชาดกนี้แสดงอานุภาพ
ของศีล แม้ไม่เชื่อในอานุภาพเหนือธรรมดา คิดดูตามเหตุผลตามธรรมดานี้แหละก็จะเห็น
ได้ว่าเมื่อพากันมีศีล คือไม่ทำร้ายกัน ไม่ลักขโมยฉ้อโกงกันเป็นต้น และพากันมีธรรม
คือประพฤติประโยชน์เกื้อกูลกันโดยทั่วไป แล้วก็จะเกิดความสุขสมบูรณ์แน่นอน นี่คือ
อานุภาพของศีลหรือพุทธรวม ๆ กันว่าศีลธรรม สามารถระงับภัยต่าง ๆ ได้แน่ โดยเฉพาะคือ
ภัยที่คนก่อให้แก่กันเอง ภัยที่คนก่อขึ้นนี้อาจทำให้ดินฟ้าอากาศแปรปรวนไปได้ด้วย เช่น
เมื่อตัดทำลายป่าเสียโดยมาก ไม่ปลูกขึ้นทดแทนให้พอกัน ก็ทำให้เกิดความแห้งแล้งเป็นต้น
ฉะนั้น คนเรานั่นเอง เมื่อไม่มีศีลธรรมก็เป็นผู้ก่อภัยให้เกิดขึ้นแก่กัน ตลอดถึงเป็นผู้ก่อความ
วิปริตแปรปรวนแห่งธรรมชาติได้ด้วย ต่อเมื่อพากันตั้งอยู่ในศีลธรรมความปกติสุขย่อมเกิดขึ้น
ตลอดถึงธรรมชาติดินฟ้าอากาศก็ย่อมเป็นไปโดยปกติ ทั้งคนอาจปรับปรุงธรรมชาติให้เกิด
ประโยชน์ขึ้นได้ด้วย แต่ทั้งนี้ต้องพากันนับถือความดี ประพฤติความดีหรือศีลธรรม กล่าว
โดยเฉพาะคือทางเกิดประโยชน์ภายนอก ๔ อย่าง ซึ่งโดยที่แท้ก็คือประโยชน์ปัจจุบันนั่นเอง
แต่ยั่งยืนไปนานดังกล่าวแล้วแล

(การกรวดน้ำ)

วิธีให้ด้วยการหลั่งน้ำ ดังเล่าในชาดกนี้หรือในเรื่องอื่น เท่าที่สังเกตดูเห็นว่าใช้ในการ
ให้ของใหญ่ที่ไม่สามารถจะยกให้ได้ ดังเช่นให้ช้างหรือให้ที่ดินบ้านเรือน ดังเช่นพระเจ้าพิม-
พิสารทรงหลั่งน้ำถวายสวนไผ่หลวงเป็นวัด อีกอย่างหนึ่งให้สิ่งที่มองไม่เห็นตัวเช่นให้ส่วน
บุญก็ใช้หลั่งน้ำให้ ดังวิธีกรวดน้ำที่ใช้กันอยู่ หรือประกาศที่สำคัญ เช่นพระนเรศวรมหาราช
เจ้าทรงหลั่งน้ำประกาศอิสรภาพ พระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสรู้ทรงเสวยพระบารมีผจญมาร ท่าน

ก็แสดงว่าได้ทรงชี้พระธรรม (แผ่นดิน) เป็นพยาน ดังพระพุทธรูปปางมารวิชัย (ชนะมาร) พระหัตถ์ขวาพาดพระเพลา บางท่านอธิบายว่าเป็นทรงชี้พระธรรม อาจอธิบายว่าให้หนักแน่น อย่างแผ่นดินก็ได้แล

ธมฺมจารี สุขํ เสติ
ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๓

๓๐. ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่

(ปรมัตถประโยชน์)

ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ หมายถึงประโยชน์ที่เป็นยอดของประโยชน์ทั้งปวง จากศัพท์ว่า ปรมัตถะ (ปรม + อตถะ) คำว่า ปรมะ ใช้ในภาษาไทยว่า บรม ดังคำว่า พระบรมมหาราชวัง มีความหมายว่า อย่างยิ่ง ยิ่งใหญ่ ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าตามที่แสดงมาโดยลำดับเป็นประโยชน์ที่จำกัดกาลเวลา เทียบเหมือนอย่างว่าประโยชน์สำหรับใช้ในวันนี้เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สำหรับใช้ในหน้าเป็นประโยชน์ภายหน้า จึงยังไม่นับว่าเป็นประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ส่วนประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่นั้น ต้องเป็นประโยชน์ที่ก่อผลให้เกิดความสุขอย่างยิ่ง โดยไม่จำกัดกาลเวลาว่าจะเป็นปัจจุบันหรือภายหน้า พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้เสด็จออกทรงผนวช ยังเป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ได้ทรงบริบูรณ์ด้วยประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า คือทรงมีทรัพย์บริบูรณ์มีวิชาความรู้ เป็นอย่างเยี่ยมเป็นต้น อันนับว่าประโยชน์ปัจจุบัน และทรงประกอบด้วยคุณงามความดี อันนับว่าประโยชน์ภายหน้า เพราะทรงดำเนินในทางของประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น แต่ก็ทรงเห็นว่าประโยชน์ดังกล่าวเกี่ยวกับกาลเวลาที่ล่วงไปอยู่เสมอ ปัจจุบันก็จะล่วงไปเป็นอดีต อนาคตก็จะเลื่อนมาเป็นปัจจุบัน กาลเวลาย่อมล่วงและเลื่อนกันเรื่อย ๆ ไป ชีวิตพร้อมไปกับประโยชน์ทั้งหลายก็ล่วงไปเรื่อย ๆ ฉะนั้น จึงเสด็จออกทรงค้นหาประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น ซึ่งพ้นจากปัจจุบันและภายหน้า ไม่อยู่ในอำนาจแห่งความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะให้เกิดความสุขที่จริงแท้แน่นอนอน ในที่สุดก็ได้ทรงพบประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่เช่นนั้น คือพระองค์ได้

ตรัสรู้พระธรรม ทรงถอนพระองค์จากความทุกข์ของโลกได้หมดสิ้น ความตรัสรู้พระธรรม
ดังกล่าวเรียกว่าวิชา คือความรู้แจ้งจริง ความถอนพระองค์จากความทุกข์ของโลกได้ทั้ง
หมดเรียกว่าวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งสิ้น นี่คือประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ซึ่ง
พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบ สูงกว่าประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้าทั้งหมด เพราะประโยชน์ทั้ง
๒ ดังกล่าวนั้นยังเจือด้วยความทุกข์ในโลก ถึงใครจะมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยอะไรสักเท่าไรก็ยังคง
มีทุกข์ ยังไม่พ้นจากอำนาจของความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง

(สอนประโยชน์ทั้ง ๓)

ปรากฏตามประวัติพระพุทธศาสนาว่า ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงสอนประโยชน์ที่
ยิ่งใหญ่โดยมาก เพราะทรงมุ่งจะประกาศก่อตั้งพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวแก่บรรพชิตคือนักบวช
เพราะโดยปกตินักบวชย่อมออกบวชด้วยมุ่งประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ แต่ต่อมา เมื่อพระพุท
ธศาสนาแผ่ถึงชาวบ้าน ก็ทรงสอนผ่อนลงมาถึงประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้า เพราะชาวบ้าน
ย่อมมุ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ดังกล่าวอันนับว่าเป็นประโยชน์ทางโลก ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึง
สอนประโยชน์ครบทั้ง ๓ เหมือนอย่างเป็นแหล่งศึกษาแห่งใหญ่ มีทั้งปฐมศึกษา มัธยมศึกษา
และอุดมศึกษา ครบทุกสาขาทุกแผนก อาจที่จะปฏิบัติให้บังเกิดประโยชน์ได้อย่างครบถ้วน
บริบูรณ์

(จะใช้ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ให้เป็นประโยชน์ทั่วไปได้อย่างไร)

ประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้า เห็นได้ชัดว่าชาวโลกต้องใช้ เพราะจำต้องพึ่งทรัพย์
เป็นต้น และจำต้องพึ่งคุณความดี ส่วนประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่หรือประโยชน์อย่างยิ่ง คือวิชา
วิมุตติดังกล่าวนั้น ดูไม่เกี่ยวกับชาวโลก น่าจะเป็นประโยชน์เฉพาะหมู่บรรพชิตหรือนักบวช
ซึ่งต้องการคุณธรรมที่สูงกว่าคติโลก ปัญหาตามที่กล่าวนี้ โดยตรงก็น่าเป็นเช่นนั้น แต่ถ้า
พิจารณาอีกทางหนึ่งว่า ชาวโลกก็จำต้องมีความรู้จริงและความหลุดพ้นเป็นหลักของใจในการ
เผชิญเหตุการณ์ทั้งหลายในโลกจึงจะนำตนให้รอดพ้นทุกข์ต่าง ๆ ได้ ความรู้จริงและความ
หลุดพ้นนี้ก็เช่นวิชาวิมุตติเหมือนกัน แต่ลดความหมายให้หย่อนลงมาตามควรแก่คติโลก
แปล วิชา ว่า ความรู้ แปล วิมุตติ ว่า ความรอด แปลรวมกันอย่างสั้น ๆ ว่า “ความรู้
รอด” ตามความหมายนี้ จึงอาจใช้ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ได้โดยทั่วไป ดังจะยกตัวอย่างดังต่อ
ไปนี้

(ประโยชน์ของวิชาวิมุตติในทางคติโลก)

ความเผชิญความอยากได้ชอบใจ ทุก ๆ คนเมื่อไปเกิดความอยากได้ชอบใจในสิ่งที่ยังไม่ควรอยากได้ชอบใจ เช่น ไปพบเครื่องแต่งกายหรือเครื่องประดับที่มีค่าสวยงาม หรือไปพบคนที่พึงใจ ก็เกิดความอยากได้ชอบใจหรือต้องใจขึ้น แต่ก็ยังไม่เป็นฐานะหรือเวลาที่ควรจะอยากได้ชอบใจหรือพึงใจเช่นนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไร จะปล่อยไปตามใจ หรือจะห้ามปรามใจ ถ้าปล่อยไปตามใจก็อาจจะตัดประโยชน์ทั้งปัจจุบันทั้งภายหน้า เช่นเมื่อกำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ ก็จะไม่สำเร็จทั้งในชั้นปัจจุบัน ทั้งในชั้นข้างหน้า ฉะนั้น ทางที่ถูกต้องต้องห้ามปรามใจ จะห้ามปรามด้วยอะไร โดยตรงก็คือ ห้ามด้วยทำความรู้สึกสำนึกในผิดชอบ ให้เป็นความจริงขึ้น และเมื่อเกิดความรู้สึกขึ้นได้จริงๆ แล้ว ใจก็จะพ้นได้จากความอยากได้ชอบใจหรือพึงใจนั้น นี่คือการรู้รอด ที่ทุกคนจำต้องมีสำหรับใช้ผจญใจของตัวเองตั้งกล่าวส่วนคนอื่น ๆ เช่น มารดาบิดาครูอาจารย์ก็อาจตักเตือนให้สติ แต่ตัวของเราเองจำต้องรับเอาคำตักเตือนของท่านมาเตือนใจของตนเองให้เกิดความรู้สึกขึ้นเอง

ความเผชิญความไม่ชอบใจ ในทางเกลียดไม่ชอบใจก็เหมือนกัน เมื่อไปเกิดความเกลียดไม่ชอบใจขึ้นในใครหรือในสิ่งอะไรจะทำอย่างไร ถ้าปล่อยตามใจก็อาจจะมีเรื่อง เพราะอาจจะต้องเป็นปากเสียงทะเลาะวิวาท ก่อให้โกรธเกลียดกันมากขึ้น จึงควรต้องระงับใจด้วยวิธีทำความรู้สึกตัวว่า เรากำลังโกรธเสียแล้ว ความโกรธไม่ดี และพยายามใช้ความรู้สึกตัวนี้คอยป้องกันไม่ให้โกรธมากขึ้น และคอยระงับผ่อนความโกรธให้น้อยลง ใจก็จะพ้นจากความโกรธไปได้ นี่ก็คือการรู้รอด ที่ทุกคนจำต้องมีสำหรับใช้ผจญใจต่อความเกลียดโกรธคนที่ยับยั้งใจไว้ไม่ได้ ทำไปตามโกรธอย่างผลุนผลัน เกิดเป็นเรื่องราวขึ้นอย่างที่ไม่น่าจะมีเรื่อง บางที่เป็นเรื่องใหญ่โต ก็เพราะไม่มีความรู้รอดอย่างสามัญธรรมตา นี้แหละเป็นหลักของใจ

ความเผชิญความหลง เรื่องของความหลงนี้มีบ่อยๆ บางที่เกิดจากความเชื่อง่าย อย่างที่ถูกเขาหลอกลวงจนเชื่อ บางที่เกิดจากความสะเพร่า ไม่พิจารณาตรวจตราให้รอบคอบ อย่างนักเรียนที่ตอบข้อสอบผิดด้วยความสะเพร่า บางที่เกิดจากไว้วางใจในคนอื่นหรือแม้ในตัวเองมากเกินไป คำที่พูดกันว่าเข้าใจผิด รู้มาผิด เห็นผิด เหล่านี้ แสดงถึงความหลงทั้งนั้น แต่ว่าในขณะที่รู้ตัวว่าเข้าใจผิดก็หมายความว่าหายหลงแล้ว ในขณะที่ยังหลงอยู่นั้นย่อมเข้าใจตน

ลัทธิกำสอนที่มีอยู่แต่เดิม ทรงค้นคว้าหาความรู้จริงยิ่งขึ้นไปอยู่เสมอ ฉะนั้น พระองค์ จึงทรงเจริญด้วยความรู้ และทรงหลุดพ้นจากความหลงผิดอันนับว่าวิชาวิมุตติยิ่งขึ้นโดย ลำดับ จนได้ทรงประสพวิชาวิมุตติอย่างสูงสุด อันเป็นปรมัตตะ คือประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ในพระพุทธศาสนา พระพุทธสาวกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน แต่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าทรง สั่งสอนอบรมด้วยวิธีต่าง ๆ บางที่พระพุทธเจ้าทรงอบรมด้วยวิธีที่เรียกว่าหนามยอกเอาหนาม บ่ง ดังเรื่องพระนันทะพุทธอนุชา พระนันทกุมารเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระพุทธมารดา พระนันทะจึงเป็น พระพุทธอนุชาต่างพระมารดาของพระพุทธเจ้า ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระพุทธ บิดา ณ กรุงกบิลพัสดุ์ วันหนึ่งได้มีพิธีวิวาหมงคลอภิเษกของพระนันทกุมาร พระพุทธเจ้าได้ เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ได้ทรงมอบบาตรประทานให้พระนันทกุมารถือตามเสด็จส่ง ได้เสด็จ กลับพระวิหารโดยไม่ทรงรับบาตรคืนจากพระนันทกุมาร ฝ่ายพระนันทกุมารก็ไม่กล้าจะกราบ ทูลให้ทรงรับบาตรคืน ได้แต่คิดว่าจักทรงรับบาตรคืนที่หวั่นไหวที่พระลานหลวง แต่พระ พุทธเจ้าก็ไม่ทรงรับบาตรคืน พระนันทกุมารจึงจำต้องถือบาตรตามเสด็จออกไป ในขณะที่ เสด็จออกจากตำหนัก นางสาภิยานีผู้งามเลิศคู่อภิเษกได้ทูลเตือนพระนันทกุมารให้รับกลับ คำของนางได้เข้าไปฝังใจอย่างลึกซึ้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรับบาตรคืน เสด็จนำไปจนถึง วิหารแล้วตรัสว่า จักบวชหรือ พระนันทะไม่กล้าทูลปฏิเสธ ทูลรับว่าจักบวช ด้วยความ คารวะในพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสั่งให้สงฆ์บวชพระนันทกุมารเป็นภิกษุรูปหนึ่งแล้ว ฝ่ายท่านพระนันทะ ครั้นบวชแล้วก็ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้า จากกรุงกบิลพัสดุ์ไปกรุงสาวัตถี อยู่ในพระเชตะวันวิหาร แต่ก็ไม่มีความสุข กิจจะลาสิกขาอยู่ตลอดเวลา พระพุทธเจ้า ได้ทรงทราบ ได้ตรัสเรียกไปถาม ท่านพระนันทะก็กราบทูลสารภาพว่ามีจิตใจกระหวัดถึง สาภิยานีงาม ไม่อาจจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงให้ พระนันทะเห็นว่า นางที่งามยิ่งกว่าสาภิยานีคู่อภิเษกของพระนันทะมีอยู่ ในตอนนี้ พระอาจารย์ได้แสดงเรื่องประกอบด้วยฤทธิ์ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระนันทะ ไปเที่ยวโลก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ทรงแสดงให้พระนันทะเห็นนางสิงหุจุมุกและนางชาติตัวหนึ่งในระหว่าง ทาง และทรงแสดงให้เห็นนางอัปสรเป็นอันมากในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตรัสถามว่าสาภิยานี คู่อภิเษกกับนางอัปสรเหล่านี้ใครจะงามกว่ากัน พระนันทะกราบทูลว่านางอัปสรเหล่านี้งาม กว่ามากนัก เทียบกันไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า จงยินดีประพฤติพรหมจรรย์ต่อไปเถิด ทรงเป็นผู้รับประกันจะให้ได้นางอัปสรเหล่านี้ พระนันทะก็ถอนใจได้จากความรัก ในสาภิยานี

คู่อภิเษก กลับตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้าองค์ประกัน แต่เมื่อตั้งใจ
ประพฤติพรหมจรรย์อย่างเต็มที่ ในที่สุดก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์คือได้ประสบวิชา
และวิมุตติอย่างสูงสุด จึงพ้นจากความปรารถนาต้องการทุกอย่างตลอดถึงนางอัปสร พระ
พุทธเจ้าจึงทรงพ้นจากความเป็นผู้รับประกันไปโดยธรรมดาเอง เรื่องนี้ควรเป็นตัวอย่างสำหรับ
ผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง ในการที่จะฉลาดหาวิธีแนะนำเด็กให้ดำเนินไปในทางที่ถูกอย่าง แยกยล
นุ่มนวลแต่เข้มแข็ง

ทางปฏิบัติให้บรรลุประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่นี้ คือมรรคมงคล ๘ อันย่อลงในไตรสิกขา
ดังแสดงแล้วแล

ปณณาย ปรีสุขณติ กนย้อมบรีสุทธีด้วยปัญญา

๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๓

๓๑. พระพุทธเจ้าตรัสรู้

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดง
เรื่องนี้ เฉพาะบางเล่ม เช่นพุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระนิพนธ์สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชวริญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธานุสสา และพระรัตนตรัย ส่วน
ที่เป็นหนังสือสำนวนเก่าเช่น ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
ปรมาธิบดีชินโรรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว สา) ฉบับหนึ่ง ส่วน
พระสูตร (คือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้ร้อยกรองไว้ อ้างว่า
ได้สลับฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องความตรัสรู้ของ
พระองค์เอง ได้มีหลายพระสูตร พระสูตรแรกที่สุดคือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตร
แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐม
เทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป)
ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร’ มีคำที่เป็นเหมือนคำตอบหลายคำ เช่น ‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม’ ‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ’ ‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ’ หรือคำเต็มว่า ‘ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ’ คำเหล่านี้ถูกต้องทั้งนั้น แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิดเหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่ารู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้นก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แปลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้อยู่นั่นเอง ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้น ๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม)

คำว่า ธรรม แปลตามศัพท์ว่า ทรงไว้ คือดำรงอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึงสัจจะ คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริง มิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่าสัจจะที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่าสภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงตัวหรือดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้นธรรมจึงได้แก่ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่าสัจจธรรม พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ)

คำว่าอริยะ ตรงกับคำว่าอารยะ แปลกันว่า ประเสริฐ อริยสัจแปลว่าความจริงอย่างประเสริฐ (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน) (ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอริยะพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อริยะ ข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมคือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่าธรรมคือความจริง (สัจจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น คืออริยสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทั่วไปของบุคคล (คนที่ยังหนา)

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ)

คำว่า โโพธิ แปลว่า ตรัสรู้ ญาณ แปลว่า หยั่งรู้ ทั้ง ๒ คำแปลว่ารู้ ด้วยกัน แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่าโพธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำ ๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือความตรัสรู้ มีความหมายว่ารู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้งหมดทุกอย่าง สัจธรรมหรืออริยสัจจ์แจ่มแจ้งอยู่ในความรู้อันเรียกว่าพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณจึงมีความหมายง่าย ๆ ว่า ตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ)

คำว่า อนุตตระ แปลว่า อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า สัมมา แปลว่า โดยชอบ สัม แปลว่า เอง โโพธิ ก็ตรัสรู้ ญาณ ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ญาณคือความตรัสรู้เองโดยชอบไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่าพระโพธิญาณนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

(พระสัพพัญญู)

‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร’ ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดง เหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้น ๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่าดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่าสัพพัญญุตญาณ (สัพพัญญู ทั้งหมด ญุต ความรู้ ญาณ ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือความรู้สิ่งทั้งหมด) พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัพพัญญูผู้รู้สิ่งทั้งหมด แต่มิใช่ว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตามควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ ถ้าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาดชั้นมัธยม ๓ ก็ทรงสอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจได้ แต่เมื่อทรงสอนแก่คนที่มีภูมิรู้ชั้นสูง ๆ ขึ้นไปก็ทรงสอนสูงขึ้นตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษารู้จบทางคฤหัสถ์โลกเหมือนอย่างเป็นคฤหัสถ์บัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรงค้นคว้าจนรู้จบทางคฤหัสถ์ธรรม จึงทรงรู้โลกวัตรธรรมแจ้งชัดหมด อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจโต้วาทีกับใคร ๆ ที่เลื่องลือว่าเป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย ซึ่งพระสาวกได้

ฟังจำกันไว้ต่อ ๆ มาจนถึงจดเป็นอักษร แล้วพิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่ม
เหมือนอย่างรวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้นอุดมไว้พร้อมเสร็จ
ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับย่อมจะเข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้น
ทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษาผิดชั้นจะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลขชั้นประถม
ไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูง ๆ ทีเดียว จะเข้าใจได้อย่างไร และพระธรรมของพระพุทธเจ้า
ทุกข้อทุกบทมีเหตุผลที่ผู้ศึกษาอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงส่องเข้ามาที่ตัวของ
เราเองทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไป ๆ จนมองไม่เห็น ฉะนั้น เมื่อมีใครมาถามพระองค์
ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่นเรื่องโลกมีที่สุกหรือไม่มีที่สุกเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ
เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น
ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญาให้เห็น
ได้เอง ทางที่ถูกควรจะไม่เชื่อมากกว่า พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรง
แสดงเรื่องที่เราไม่อาจจะรู้จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่เราอาจจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องส่องเข้ามา
ที่ตัวของเราเองดังกล่าวแล้ว ใคร ๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญอาจรู้เข้าใจพระธรรมของ
พระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนั้นแหละอย่างมีเหตุผล
ตามเป็นจริง ทั้งสามารถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผลดีจริง
เช่นทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด นี่ก็คือ
ทรงสอนแก่ตัวของเราทุก ๆ คน เราทุก ๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี
สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด ไม่ใช่ไม่สามารถ แต่บางอย่างไม่สามารถจริง ๆ
เช่นถ้าจะมีใครสอนให้กลืนลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้กิน สอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใคร
สามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขึ้นปฏิบัติตามเป็นตายแน่ ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่
เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตายต้องเสียหายเพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไป
ทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเองของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเราเอง
ใครเล่าจะทำให้ได้ ตัวของเราเองนั้นแหละทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็รู้
ถึงจะปกปิดคนอื่นได้ก็ปกปิดตัวเราเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ เพราะเข้าอยู่ในพระ
ธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำ
อะไรไม่ดีน้อยหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใคร ๆ พากัน
เกลียดหรือรังเกียจ หรือเกิดเกลียดตนรังเกียจตนขึ้นเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่าง ๆ
ขอให้รู้สึกสำนึกตน ระวังความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าไม่

ทรงเกลียดรังเกียจใคร ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออกให้แก่ทุก ๆ คนไว้แล้ว คือ ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตามทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเถิด ขอให้ตั้งใจฟัง พระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจฟังพระองค์จริง ๆ เลย และผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตนก็ไม่มีพลาดผิดไปจากผลดีต่าง ๆ เลย ตามที่กล่าวเขียนย่อออกมานี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด ๓ ประการ

(อาการสั่งสอน ๓ อย่าง)

- (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
- (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจรองตามให้เห็นจริงได้
- (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริงทั้งเหตุผลอย่างเห็น ๆ ตลอดหมด เป็นอัจฉรย์ที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง

ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสี้ยวหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สีเขียวใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำไบไม้สีเขียวที่หล่นเรียรายอยู่เพียงเล็กน้อยด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ไบไม้สีเขียวที่ทรงกำไว้ กับไบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงรู้อย่างแล้วมิได้บอกแสดงก็มากกว่าฉนั้น เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงบอกแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นข้อปฏิบัติที่ชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคืออริยสัจ ๔ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธานุชาที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่านอกจากที่ทรงบอกแสดงไว้แล้ว ยังมีเรื่องที่ทรงรู้อย่างแล้วมิได้บอกอีกมากมาย แต่ก็เป็นที่ยินดีว่า สิ่งที่มีประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็น ตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้ว ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ไม่ทรงมีกำมือของอาจารย์ คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็นประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

‘พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร’ อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่า ตรัสรู้ทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัมพัญญุ แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็ฟังตอบได้ตามพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่าง ๆ แสดงเรื่องนี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียว ซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระทัยว่าตรัสรู้แล้ว ในลำดับต่อไป

อรหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ
อุตฺตมํ ชมฺมมชฺฌกา
มหาสงฺฆํ ปโปเชสี
อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว
ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว
นี่คือพระรัตนตรัย ดังนี้

(ใจความปฐมเทศนา)

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนเลียงกวาง กรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสังข์ (จตุร+อริยสังข์ แปลว่าอริยสังข์ ๔) พระปฐมเทศนานี้นับถือกันทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้น จะย่อความของปฐมเทศนานี้เพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

(ทางสุดโต่ง ๒ ข้าง)

ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง ที่นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนิน คือ

- (๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม
- (๒) ความประกอบกรรมทานตนให้ลำบากเดือดร้อน (เช่น วิธีทานตนของพวกโยคีต่าง ๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง ครั้นแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง
ที่ควรดำเนินเพื่อความตรัสรู้ คือ

(มรรคมืองค์ ๘)

- (๑) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
- (๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- (๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
- (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
- (๖) สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ
- (๗) สัมมาสติ ความระลึกชอบ
- (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าข้อปฏิบัติ
หรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรข้อมความเข้าใจไว้ก่อนคือ หนทางนี้เรียก
ว่าสายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมด
ก็เหมือนเป็นทางสามสาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่งสองข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรง
กลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางชอยหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กัน
ได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะ
ทางในทางธรรมเมื่อเป็นทางไหนก็เป็นทางนั้นแยกกันคนละทางทีเดียว และคำว่าหนทางสุด
โต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดี ต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้าง
ว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า
หรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของ
พระพุทธเจ้าต้องมีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ทางสายกลางของ
พระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียวมิใช่ ๘ ทาง แต่มีองค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือน
อย่างถนนราชดำเนินซึ่งเป็นถนนสายหนึ่งสร้างขึ้นด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เหล็ก กรวด ปูน ทราย
มาแต่เป็นถนนคอนกรีตและประดับด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เสาโคมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้า
จำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่างแต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนนว่าเหมือนถนนยาว ๘ กม. สัมมาทิฏฐิเป็น กม. ที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็น กม. ที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไม่ตรงกับความหมาย เพราะองค์เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กรวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ กม. ที่ ๑ เป็นเหล็กโครงใน กม. ที่ ๒ เป็นทราย กม. ที่ ๓ เป็นกรวด กม. ที่ ๔ เป็นปูน กม. ที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้นทีเดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่าง ๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่ง ๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่นคน ๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายในเป็นอันมาก รถคันหนึ่ง ๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคน ๆ เดียว เป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหนรถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้งคัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้นต้องรวมกันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่นถอดล้อถอดเครื่องออก ก็วิ่งไปไม่ได้

(อริยสัจจสี่)

ตอนที่ ๒ พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเว้นทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

- (๑) ทุกข์
- (๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
- (๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
- (๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘ ได้แก่ทางสายกลางดังกล่าวแล้ว อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้ก่อน

(ญาณสาม)

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้ของพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) รู้ในความจริง โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ ตามเป็นจริงอย่างชัดเจน ไม่คลุมเครือ
ว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
เรียกเป็นศัพท์ว่า สัจญาณ แปลว่ารู้ในความจริง

(๒) รู้ในกิจ คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไร
กับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไร
กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่าหน้าที่ซึ่งควรทำกับทุกข์ก็คือการกำหนด
ให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น
กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดยบริบูรณ์ รู้ดังนี้เรียกว่ารู้จักคือหน้าที่
เรียกเป็นศัพท์ว่า กิจญาณ แปลว่ารู้ในกิจ

(๓) รู้ในความสำเร็จ โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้วก็ปฏิบัติ
ในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว
ทำความดับทุกข์ให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว
ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า กตญาณ แปล
ว่ารู้ในความสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ละข้อด้วยพระญาณทั้ง ๓
นั้นโดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสัจข้อหนึ่ง ๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจ
คือหน้าที่ รู้ในความสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ทั้งหมดจึง
เป็น ๑๒ ($๓ \times ๔ = ๑๒$)

ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยคำสำนวนเทศน์) ว่า
“พระญาณมีปริวัฏ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒” ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดมุกขขึ้นในอริยสัจทั้ง
๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับตรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า จกขุ อุตปาที จักขุเกิดมุกขขึ้น
ญาณ อุตปาที ญาณเกิดมุกขขึ้น ปัญญา อุตปาที ปัญญาเกิดมุกขขึ้น วิชชา อุตปาที วิชชา
เกิดมุกขขึ้น อาโลโก อุตปาที ความสว่างเกิดมุกขขึ้น ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้เคยทรง
สดับมาแต่ก่อนว่า นี่เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์
เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี่เป็นความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำ
ให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุกข์ได้ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความ

ดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรม
ให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธิ์พระองค์ก็ไม่พอ
พระเหตุท้าวได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธิ์จึงพอพระเหตุท้าวได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่
เรียนรู้เรื่องอริยสัจจำได้ เรียกว่ารู้จำมิใช่รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสัจดังกล่าว จึงชื่อว่า
รู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เอง ไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะ
อธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่างดีมาก่อน
จนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ที่แรกก็ได้ทรงศึกษาในสำนักของ ๒ คามส ซึ่งน่าจะทรงมีครู
อาจารย์เหมือนกัน การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศนานี้เป็นการอธิบายและ
เป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่าตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลางนั่นเอง ได้ทรง
ดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เอง โดยที่มิได้ทรงเคย
สดับรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่าต้นคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธะ แปลว่า
พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้น ๆ ว่าพระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนมามีใช้วิชาทางสาย
กลาง มิใช่วิชาอริยสัจ และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า “ตรัสรู้” (ตรัสแปล
ว่า แจ่ม สว่าง รวมกับรู้ ก็คือรู้แจ่ม รู้สว่าง) เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้น
ก่อน เช่นค้นพบวิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกว่าเป็นต้นคิด อาจ
กล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิดวิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัจ
ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ในความทำกิจสำเร็จ ในอริยสัจทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธิ์
บริบูรณ์ วิชาและความรู้ที่เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ มีเป็นพิเศษ
เฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

สุโข พุทธามนุปาโท

ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข

๒๑ มกราคม ๒๕๐๔

๓๒. อริยสังข์ข้อที่ ๑

(ความหมายของคำว่าอริยสังข์)

หลักธรรม สำคัญในพระพุทธศาสนา คือหลักอริยสังข์ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นหลักที่สรุปรวมพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อเข้าใจหลักอริยสังข์ดีแล้วก็เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ได้โดยง่าย ในปลายปีการศึกษาที่แล้วได้แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ตามความในพระสูตรที่ชื่อว่าธรรมจักร แต่ได้เว้นอธิบายอริยสังข์ ๔ เพราะกำหนดไว้ว่าจะแยกไปอธิบายกัณฑ์ละ ๑ ข้อ ฉะนั้น จะได้แสดงอริยสังข์ข้อที่ ๔ เป็นกัณฑ์เริ่มในต้นปีการศึกษาใหม่นี้ ในเบื้องต้นจะได้ให้คำแปลและนิยามศัพท์เป็นการทบทวนความจำก่อน

อริยสังข์ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ อริยะ กับ สังข์จะ คำว่า อริยะ แปลกันว่า ประเสริฐ เจริญ ถ้าเป็นคุณบทของบุคคล แปลว่า ผู้ประเสริฐเจริญ ทางพระพุทธศาสนาแบ่งบุคคลเป็น ๒ จำพวก คือ อริยบุคคล ๑ บุคคล ๑ อริยบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ละกิเลสได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด มี ๔ จำพวกคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (๓ จำพวกนี้ อาจเป็นคฤหัสถ์ก็ได้) พระอรหันต์ รวมเรียกว่าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะที่ ๓ ส่วนบุคคลแปลว่าคนกิเลสหนา หมายความว่ายังละกิเลสอะไรไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งแปลว่า คนหนาแน่น ความหมายดังกล่าวนี้หมายความว่ามีความจำนวนมาก เพราะมีจำนวนมากมากกว่า อริยบุคคล คำว่า อริยะ ตรงกับคำสันสกฤตว่า อารยะ เป็นคำเก่าแก่ ตามประวัติศาสตร์อินเดียโบราณแสดงว่า ชาวอารยันได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศอินเดีย ครอบครองชาวพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่าทาสหรือทาสซึ่งด้อยความเจริญกว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติในราชตระกูลศากยวงศ์ซึ่งเป็นชาวอารยันเผ่าหนึ่ง เมื่อทรงประกาศศาสนาได้ทรงใช้คำนี้เรียกบุคคลผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาดังกล่าว แม้พระองค์เองก็เรียกว่าพระอริยะด้วย

สังข์จะ แปลว่า จริง รวมกันเข้าเป็นอริยสังข์ แปลว่าความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะ หรือแปลว่าความจริงที่เป็นอริยะ คือแน่นอนโดยส่วนเดียว อริยสังข์มี ๔ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะแสดงข้อที่ ๑ ต่อไป

(ทุกขสัจ) ๑

ทุกขสัจ ความจริงคือทุกข์ข้อที่ ๑ คำว่าทุกข์ แปลว่าสิ่งที่ดำรงคงทนอยู่ได้ยาก แต่มีความหมายเป็นปฏิเสธว่าดำรงคงทนอยู่ไม่ได้ทีเดียว คือต้องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย คำว่าทุกข์ตามความหมายสามัญหมายถึงความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ตรงกันข้ามกับความสุข ฉะนั้น เมื่อพูดว่าทุกข์จึงมักเข้าใจตามความหมายสามัญดังกล่าว บางทีกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่แท้ที่จริงเมื่อแสดงธรรมสามัญก็แสดงทั้งสุขทั้งทุกข์ตามที่เข้าใจกันในโลก แต่เมื่อแสดงธรรมอย่างละเอียดก็ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียด เหมือนอย่างเมื่อมองดูกันด้วยตาโดยปกติก็จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างปกติธรรมดา ศิลปวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องตกแต่งร่างกายบ้านเรือนก็สำหรับดูกันด้วยตาธรรมดา แต่ถ้าใครมีตาเป็นเอกซเรย์หรือเป็นกล้องจุลทรรศน์ก็ต้องมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่นแทนที่จะมองเห็นคนเดินไปเดินมา จะต้องเห็นเป็นโครงกระดูกเดินได้เต็มถนนหนทางไปหมด หรือจุลินทรีย์ต่าง ๆ เต็มไปหมดในที่ทุกแห่ง หรือในขณะที่ไม่ได้ยินเสียงอะไรด้วยหูธรรมดา เหมือนอย่างนั่งอยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว แต่ถ้ามีหูรับคลื่นเสียงได้อย่างเครื่องรับวิทยุก็จะได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั่วโลก หนวุกหูไปหมดวันยังค่ำ สิ่งที่เห็นที่ได้ยินแม้ทางประสาทตาหูเพียงเท่านั้นก็มีหยาบและละเอียดกว่ากันหลายชั้น สัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน สำหรับที่เป็นชั้นสามัญทั่วไปก็เหมือนอย่างรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตาสามัญ ส่วนที่เป็นชั้นอริยสัจก็เหมือนอย่างที่จะต้องเห็นได้ด้วยเอกซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ คือจะต้องมองดูในความหมายอีกอย่างหนึ่งทั้งความหมายสามัญไว้ก่อนทั้งหมด ดังคำว่าทุกข์ ก็จะต้องวางความเข้าใจอย่างสามัญไว้ก่อน มาทำความเข้าใจใหม่ ว่าเป็นทุก ๆ สิ่งที่ไม่คงทน ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ในทุกขสัจนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอธิบายไว้ให้เห็นอย่างง่าย ๆ เป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. ทรงแสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์

๒. ทรงแสดงว่า ความแห้งใจ (โศก) ความคร่ำครวญ (ปริเทว) ความทุกข์กาย (เจ็บป่วย) ความโทมนัส ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง

๓. ทรงแสดงว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ล้วนเป็นทุกข์

๔. ทรงแสดงว่า ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์

๕. ทรงแสดงทุกข์ทั้งหมดสรุปลงว่า ชันธ์ (กอง) ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ คือรูป (รูปกาย) เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือกลาง ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดต่างเป็นเรื่องราวต่าง ๆ) วิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น) ทั้ง ๕ นี้รวมเรียกนามรูป

ต่อไปนี้จะได้อธิบายด้วยวิธีต่างให้เป็นเรื่องว่ามารดาเป็นผู้อธิบายแก่บุตรธิดา ซึ่งมีชื่อว่าเด็กชายสัจจะ และเด็กหญิงสัจจา

(ทุกข์ประจำ)

ชาติ ความเกิด บิดานำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมมารดา ซึ่งไปคลอดบุตรอยู่ที่โรงพยาบาล เด็กทั้งสองเห็นน้องใหม่ก็รู้สึกตื่นเต้น คล้ายเป็นแขกแปลกหน้า แต่ก็เกิดความรักเอ็นดูพร้อมทั้งระแวงเล็กน้อย บิดาได้พูดชี้แจงว่าน้องเกิดมาใหม่ ที่แรกหนูทั้งสองก็เกิดมาใหม่ เป็นคนแปลกหน้าของพ่อแม่เหมือนกัน แต่พ่อแม่ก็รักเท่า ๆ กัน และจะรักน้องที่เกิดใหม่ด้วยเท่า ๆ กันทั้งสามคน จะไม่ลดให้น้อยลงแม้สักหน้อยหนึ่งเลย

ชรา ความแก่ บิดาได้นำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมสถานสงเคราะห์คนชราที่บางแค เด็กทั้งสองก็ถามว่า คนแก่เหล่านี้มาจากไหน บิดาก็ชี้แจงว่า ก็มาจากคนเกิดนั้นแหละ เหมือนอย่างหนูทั้งสองไปเยี่ยมน้องที่เกิดใหม่ที่โรงพยาบาล ทุก ๆ คนที่แรกก็เกิดขึ้นอย่างนั้นก่อน แล้วก็เติบโตกันเรื่อย ๆ มา เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่เต็มที ตั้งแต่เกิดมาจนถึงตอนนี้เรียกกันว่าวัยเจริญ แต่ท่านเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือเรียกว่าแก่ขึ้น มีลักษณะอย่างเดียวกับที่เรียกว่าผลไม้แก่ ต่อจากนั้นก็เป็นแก่ลง อย่างที่เรียกว่าแก่กันโดยทั่วไป

มรณะ ความตาย วันหนึ่งบิดาพาเด็กทั้งสองไปเฝ้าศพญาติ ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เดินผ่านสุสานที่เก็บศพซึ่งสร้างเป็นกุฏิเล็ก ๆ เรียงกันแถวยาวเหยียด เด็กก็ถามขึ้นว่าอะไรอยู่ในนั้น บิดาก็ตอบว่า ศพ คือคนที่ตายไปแล้วสิ้นลมหายใจ ร่างกายก็กลายเป็นศพ ต้องนำมาเก็บมาเผา เด็กก็ถามว่า ทำไมจึงต้องตาย บิดาตอบว่า ก็เพราะเกิดมานะซีจึงต้องตาย เด็กถามว่า เกิดมาแล้วไม่ตายไม่ได้หรือ ไม่อยากตายเลย บิดาตอบว่า ไม่ได้ เมื่อไม่อยากจะตายก็อย่าเกิดมา เด็กพูดขึ้นว่า ก็เกิดมาแล้ว บิดากล่าวว่า จงตั้งใจเรียนให้เก่ง และเรียนให้รู้

อริยสัจจ์ของพระพุทธเจ้าด้วย เวลานี้เลิกพูดเรื่องตายกันเสียที เพราะจะทำให้หมดเรื่อง พูดถึงเรื่องชีวิตกันต่อไปก่อนดีกว่า

(ทุกข์จร)

ความเศร้าโศก ฯลฯ วันหนึ่งบิดามารดาพาเด็กทั้งสองไปดูภาพยนตร์ เมื่อกลับมาแล้ว เด็กชายสัจจะถามว่า ทำไมจึงต้องมีผู้ร้ายมีคนโกงมากยกก่อเรื่องชดชวางทำให้ต้องต่อสู้จนรู้สึกตื่นเต้นหวาดเสียว บางตอนก็เป็นเรื่องพลัดพรากผิดหวังทำให้ใจเศร้าไม่สนุก บางตอนก็จิตเบื่อบำคาญ บิดาตอบว่า เรื่องของภาพยนตร์โดยทั่วๆ ไปก็คล้ายเรื่องของชีวิตในโลก ซึ่งมีทั้งคนดีคนชั่ว มีทั้งสุขและทุกข์ มีทั้งผิดหวังและสมหวัง แต่คนดีในเรื่องก็มักจะต้องต่อสู้อย่างมากมายจึงจะสมหวังในที่สุด ทุกๆ คนที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกจึงจำต้องมีกำลังกายกำลังใจเข้มแข็งอดทนเพื่อผจญอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ เมื่อยังเป็นเด็กซึ่งมีพ่อแม่อุปถัมภ์อยู่ก็ยังไม่รู้สึกว่าจะต้องผจญกับอะไรนัก ถึงอย่างนั้นก็ควรรักษาร่างกายให้มีสุขภาพอนามัยเพื่อต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ได้ เด็กที่มีความประพฤติเสียหายก็เพราะมีกำลังใจที่จะเหนียวรั้งไม่เพียงพอ เด็กชายสัจจะถามขึ้นอีกว่า ชีวิตจริง ๆ ก็คล้ายกับเรื่องในภาพยนตร์นั้นหรือ บิดาตอบว่า เรื่องในภาพยนตร์เป็นชีวิตเล่น ไม่ใช่ชีวิตจริง คนแสดงรับจ้างมาแสดงไปตามเรื่องที่แต่งขึ้นด้วยมุ่งจะจูงใจคนให้มาดูกันมากๆ คือมุ่งผลทางการค้า ไม่ค่อยจะได้คำนึงถึงทางศีลธรรม ส่วนเรื่องที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เป็นเรื่องเล่น เกิดขึ้นตามเหตุการณ์ต่างๆ เหมือนอย่างในทุกๆ คนบางคราวก็หน้าตาชื่นบาน บางคราวก็นั่งหน้าเศร้า เด็กหญิงสัจจาพูดขึ้นบ้างว่า เห็นเพื่อน ๆ ที่ ร.ร. บางคนดูเศร้าโศกร้องไห้ บางคนลาป่วย บางคนบ่นเสียใจหรือคับใจ เห็นจะต้องมีเรื่องอะไร บิดากล่าวว่า ก็ต้องมีเรื่องซิ เรื่องของแต่ละคนแต่ละครอบครัวคงมีมากมาย แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่าความทุกข์ของจิตใจทุกอย่างมีเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑. ประสพกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบใจ
๒. พลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ

ทั้ง ๒ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นข้อเดียว คือ **ปรารถนาไม่สมหวัง** บิดาได้กล่าวต่อไปอีกว่า นี่แหละเมื่อเกิดมาในโลก มีชีวิตร่างกายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว ก็ต้องเผชิญโลกที่มีความทุกข์ยากต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรุปในที่สุดอีกโดยย่อว่า ทุกข์ก็คือขันธ์ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ พึงง่าย ๆ ว่าความทุกข์ทั้งปวงรวมอยู่ที่ชีวิตร่างกายตัวตนเรานี่เอง

มารดาของเด็กทั้งสองได้กล่าวขึ้นบ้างว่า ความทุกข์ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกไว้เป็นความจริง และเข้าใจได้ง่าย แต่อยากจะสรุปให้ฟังอีกอย่างหนึ่งว่า สรุปลงเป็น ๒ หมวด คือ

๑. ความทุกข์ที่มีขึ้นเองตามธรรมชาติของร่างกาย (สภาวะทุกข์) ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย

๒. ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจในบางครั้งบางคราว (ปกิณณกทุกข์) เช่น ความเศร้า โศก เป็นต้น

แต่พูดกันมาถึงเรื่องทุกข์ จะทำให้เด็ก ๆ ใจคอห่อเหี่ยวหมดความชื่นบาน คล้ายไปอยู่อีกโลกหนึ่งซึ่งล้วนมีแต่ความทุกข์ จะเป็นโลกนรกกระมัง บิดาทอบว่า ไม่ใช่โลกนรก แต่เป็นโลกของความจริง แต่ที่ถูกต้องพูดว่าเป็นความจริงของโลก ซึ่งจะเห็นได้ถนัดจะต้องใช้ตาเอกซเรย์หรือตากล้องจุลทรรศน์ คุอะไร ๆ เห็นอย่างดูด้วยเอกซเรย์หรือตากล้องจุลทรรศน์ ก็จะต้องเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ทะลุความสวยงามต่าง ๆ ที่เป็นเปลือกนอก เพราะเห็นเข้าไปอย่างลึกซึ้ง หรือเห็นสิ่งเล็กที่สุดอันไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่า เมื่อไม่รู้รู้สึกสนุกก็เลิกดูเอกซเรย์กันเสียที มาดูกันด้วยตาธรรมดา คราวนี้จะเห็นโลกแห่งสวรรค์หรือโลกแห่งนรกกันด้วยตาธรรมดานี้เอง คือในที่ใดไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกัน อยู่ด้วยกันมีความสุข ก็เรียกว่าเป็นโลกสวรรค์ ส่วนในที่ใดเบียดเบียนกัน ไม่ช่วยเหลือกัน พากันอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อนเช่นอย่างในคราวสงคราม ก็เป็นโลกนรก ฉะนั้น ความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลกซึ่งเกิดจากการก่อกรรมทำเข็ญของคนเราเอง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์สังขะ ความจริงคือทุกข์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากความทุกข์จิตของคน ทำให้โลกนี้เป็นนรกขึ้น อย่างในครอบครัวของเรา ถ้าพ่อแม่ประพฤติตัวไม่ดี ไม่บำรุงเลี้ยงลูกตามหน้าที่ของพ่อแม่ที่รักลูก ลูก ๆ ก็จะต้องเดือดร้อน จะต้องไปนั่งเศร้าในโรงเรียน เหมือนอย่างเพื่อนบางคนที่เราเมื่อก่อน ในชั้นเด็ก ๆ นี้ยังไม่จำเป็นจะต้องไปนึกถึงความทุกข์ต่าง ๆ ในอริยสังขะ นึกถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความประพฤติไม่ดีเท่านั้นก็เพียงพอ คือให้รู้สึกว่ถ้าประพฤติไม่ดีจะเกิดความทุกข์เดือดร้อน ต้องตั้งใจประพฤติตนให้ดี ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และไม่คบคนประพฤติชั่ว เพราะจะชักนำไปประพฤติเสียหายไปตามกัน ส่วนเด็กที่โต ๆ ขึ้นมาแล้วหรือผู้ใหญ่ก็ควรจะใช้ตาเอกซเรย์ดูโลกเสียบ้างเป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไปฉายเอกซเรย์เพื่อตรวจสอบร่างกาย หรือเพื่อทราบว่าเป็นโรคอะไรอย่างไร ไม่เช่นนั้นก็จะรักษาตนให้ถูกต้องไม่ได้ ฉันทใดก็ดี จะรักษาแผลทางจิตใจได้ ก็

จำต้องดูให้เห็นทุกขสังข์ของโลกดังที่กล่าวมา จนถึงปลงใจได้ตก เพราะทุก ๆ คนจะหวังว่าจะได้รับสุขของโลกเสมอไปหาได้ไม่ ยิ่งหวังมากก็อาจจะได้รับทุกข์เพราะผิดหวังได้มาก จึงน่าจะคิดให้เรื่องทั้งหลายผ่านจบไปเป็นเรื่อง ๆ อย่างคุณภาพยนตร์ และให้เห็นว่าเรื่องในชีวิตจริงที่ผ่านไปก็ผ่านไปเหมือนเรื่องเล่นในภาพยนตร์ ไม่ยึดถือไว้เป็นจริงจังในเรื่องที่ไม่จริงจัง อันเรื่องที่จริง ก็คือทุกขสังข์ ความจริงคือทุกข์ ได้แก่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อย ๆ เท่านั้น

สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขปฺปหานํ ละทุกข์ทั้งปวงได้เป็นสุข

๓ มิถุนายน ๒๕๐๔

๓๓. อริยสังข์ข้อที่ ๒

(สมุทัยสังข์)

อริยสังข์ข้อที่ ๒ ได้แก่ทุกขสมุทัย คำว่า ทุกขสมุทัย ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ ทุกขะ แปลว่า ทุกข์ กับ สมุทัย แปลว่า เหตุให้เกิด แปลรวมกันว่าเหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์ คืออะไรได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน จำแนกออกไปหลายประเภท ในที่นี้จะกล่าวสรุปทุกข์ลงเป็น ๒ คือทุกข์ทางกาย ๑ ทุกข์ทางใจ ๑ ทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานี้มีเกิดขึ้นเพราะกรรมและกิเลสของคนก็มี ทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานั้นได้แก่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องมีแก่เจ็บตาย ทุกข์ประเภทนี้เรียกว่าสภาวะทุกข์คือทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพธรรมดาจะยกไว้ก่อน จะกล่าวต่อไปเฉพาะทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน

ทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคนได้แก่ความทุกข์ต่าง ๆ ที่คนเราเองก่อขึ้นให้เกิดแก่ตัวเราเองและแก่คนอื่น ทุกข์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียดในที่ทั่ว ๆ ไป ยกตัวอย่างเช่นความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำร้ายร่างกายและชีวิตของกันและกัน การปล้นสะดมลักฉ้อแย่งชิงทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น รวมความว่า โดยมากเกิดจากการผิดศีล ๕ และเกิดจากการประกอบตนไว้ในอบายมุขต่าง ๆ ความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เฉพาะตน คือเป็นเรื่องส่วนตัว เฉพาะเรื่องเฉพาะรายของแต่ละบุคคลก็มี เป็นความทุกข์ของส่วนรวม คือคนส่วนมากร่วมกันรับทุกข์ด้วยกัน เช่นความทุกข์ยากเดือดร้อน

ในสมัยที่โบราณเรียกว่าทฤษฏีภิกขุภย (ภยเกิดจากหาภินยาค) ที่เรียกกันตามสมัย เช่นว่า เศรษฐกิจตกต่ำ หรือทุกข์ภัยในคราวเกิดสงคราม ทุกข์เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นผลซึ่งต้องมีสมุทัยคือเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ค้นหาสมุทัยให้ถูกต้อง เพราะเป็นต้นเหตุ เมื่อพบเหตุและแก้ที่เหตุแล้ว จึงจะแก้ความทุกข์ให้ตกไปได้

ยกตัวอย่างเรื่องที่เป็นความทุกข์ของส่วนรวม อันเกี่ยวแก่เยาวชน ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่า อะไรเป็นเหตุให้เยาวชนประพฤติเสื่อมเสีย และจะแก้ได้อย่างไร ปัญหานี้จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดว่าความประพฤติอะไรบ้างเรียกว่าความประพฤติเสื่อมเสีย เพราะให้เกิดผลอย่างไร และเกิดจากเหตุอะไรบ้าง จึงอาจสรุปเรื่องที่จะต้องพิจารณาเป็น ๓ ชั้นก่อนคือ

๑. ผลเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากความประพฤติอันเสื่อมเสีย
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น
๓. สิ่งที่เป็นเหตุชักนำให้เกิดความประพฤติเสื่อมเสียดังกล่าว

ในการค้นหารายละเอียดของประเด็นทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องประกอบกันไปด้วย เพราะในสังคมมนุษย์นี้ ทุก ๆ คนต้องสัมพันธ์กัน ดังหลักทศ ๖ ในพระพุทธศาสนา คือทุก ๆ คนเมื่ออยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ตามย่อมมีทิศทั้งหลายอยู่รอบตัวฉันใด ก็ต้องมีคนที่เกี่ยวข้องกันอยู่รอบตัวฉันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันเหมือนกับทิศ จัดเป็น ๖ ดังนี้ มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย คนรับใช้หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน เยาวชนหรือใคร ๆ ก็ตามทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นทิศทั้งหลายอยู่รอบตัว และอาจจะแบ่งย่อยเป็นทิศเล็ก ๆ ลงไปอีกได้เป็นอันมาก ฉะนั้น ถ้าทิศทั้งหลายดังกล่าวไม่ดีเสียโดยมาก ก็ยากที่จะให้ใคร ๆ ที่อยู่ระหว่างกลางได้อยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ เช่นเมื่อมองไปเบื้องหน้าก็ไม่พบมารดาบิดาที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยว มองไปเบื้องขวาก็ไม่พบครูอาจารย์ที่จะอบรมแนะนำ มองไปเบื้องหลังก็ไม่พบญาติพี่น้อง (ยกขึ้นแทนบุตรภริยา) ผู้หวังดี มองไปเบื้องซ้ายก็ไม่พบมิตรสหายที่เป็นกัลยาณมิตร มองไปเบื้องล่างก็ไม่พบผู้รับให้ความช่วยเหลือ (ยกขึ้นแทนคนรับใช้) มองไปเบื้องบนก็ไม่พบสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติกดี ซึ่งจะเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกให้ แต่โดยตรงกันข้าม มองไปทางทิศไหนก็พบแต่โรหนังโรงละครสถานอบายมุขต่าง ๆ และบุคคล

ต่าง ๆ ที่จะชักนำไปในทางเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นเหตุชักจูงกันไปในทางเสื่อมเสียต่าง ๆ แต่ถ้าทิศทั้งหลายที่อยู่โดยมาก ก็ยากที่จะเสื่อมเสียได้ เช่นมารดาบิดาก็ตั้งตนเป็นมารดาบิดาที่ดีอยู่เบื้องหน้า ครูอาจารย์ก็ตั้งตนเป็นครูอาจารย์ที่ดีอยู่เบื้องขวา ญาติพี่น้องก็ตั้งตนเป็นญาติพี่น้องที่ดีอยู่เบื้องหลัง มิตรสหายก็ตั้งตนเป็นมิตรสหายที่ดีอยู่เบื้องซ้าย ผู้รับให้ความช่วยเหลือทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นผู้ช่วยให้กำลังที่ดีอยู่เบื้องล่าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นสมณพราหมณ์ที่ดีอยู่เบื้องบน เมื่อทิศทั้งปวงแข็งแรงอยู่โดยครบถ้วน หรือโดยมาก ผู้ที่อยู่ในระหว่างกลางก็ยากที่จะประพาศเสื่อมเสียเล็ดลอดออกไปได้ ฉะนั้นในการแก้ปัญหาเยาวชน บุคคลที่เป็นทิศสำคัญ ๆ ทุกฝ่ายของเยาวชนแต่ละคน จึงจำต้องร่วมมือกันตั้งตนของตนเองไว้โดยชอบ ให้เป็นทิศที่ดีตามฐานะที่เกี่ยวข้อง และอันที่จริง ไม่ใช่แต่เยาวชนเท่านั้น ทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เมื่อทิศต่าง ๆ โดยรอบตนตั้งอยู่ก็ย่อมจะชักนำกันไปในทางที่ดีได้ แต่มีข้อที่แตกต่างกันอยู่ว่า สำหรับเด็กหรือเยาวชนนั้นยังเป็นผู้เยาว์สติปัญญา จำต้องอาศัยทิศรอบตนที่ดี ซึ่งผู้ใหญ่จำต้องทำตนให้เป็นทิศของเด็กและช่วยสร้างทิศที่ดีให้แก่เด็ก ส่วนผู้ใหญ่เองซึ่งเป็นผู้มีความรู้สึกผิดชอบเพียงพอ ย่อมสามารถสร้างทิศของตนได้

(ตัมหาสาม)

ในการที่บุคคลทุก ๆ ฝ่ายทุก ๆ คนจะตั้งตนไว้ให้ดีได้ ต้องอาศัยเป็นผู้สามารถปกครองใจของตนได้ดี ไม่ให้เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ตัณหานั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสชี้ไว้ว่าเป็นตัวทุกข์สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๒ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจกาม คือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ

๒. ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่

๓. วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่

คำว่าตัณหานี้ มักจะเข้าใจกันไม่ถูกต้อง คือมักเข้าใจว่า เป็นความปรารถนาในทางหนึ่งบ้าง เป็นความอยากหรือความต้องการทุก ๆ อย่างบ้าง แต่อันที่จริง คำนี้มีได้มีความหมายแคบหรือกว้างไปทั้งหมดอย่างนั้น ความอยากที่มีเป็นธรรมดาของร่างกาย เช่นความอยากข้าวอยากน้ำ ที่เรียกว่าความหิวระหาย ความมีฉันทะ คือความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการงาน ในการทำความดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความพากเพียรพยายาม ไม่เรียก

ว่าเป็นตัณหา แต่ความอยากดังกล่าวที่เป็นไปเกินพอดี หรือความอยากในทางที่ผิด จึงเรียกว่า เป็นตัณหา ความอยากที่เป็นไปเกินพอดีนั้น เช่นการรับประทานอาหารมีประโยชน์สำหรับทะนุ บำรุงร่างกายตามที่ร่างกายต้องการ แต่ถ้ารับประทานชนิดกินจุบจิบพร่ำเพรื่อ หรือไม่ได้มุ่ง คุณภาพแต่มุ่งอร่อยลิ้นที่เรียกว่าตามใจปากตามใจท้อง หรือว่ามุ่งหรรษาเพื่อโอ้อวดกัน และ เมื่อได้อาหารที่ไม่อร่อยลิ้นก็รับประทานแต่น้อย เมื่ออร่อยลิ้นก็รับประทานเกินประมาณจน ต้องทักกันว่าท้องจะแตก ในการเรียน การทำงาน หรือแม้การทำหน้าที่ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน บางคราวมีความตั้งใจแรงก็ทำเกินพอดี เหล่านี้เรียกว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะเป็นความอยากอย่างทะยานหรืออย่างดิ้นรน อีกอย่างหนึ่ง ความอยากในทางที่ผิดต่าง ๆ เรียกว่าตัณหาทั้งนั้น ในชั้นนี้จึงควรทราบความหมายจำกัดของตัณหาดังกล่าว และควรทราบ ลักษณะอาการทั่วไปของตัณหาว่ามีลักษณะอาการอยากทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่เสมอ ไม่มีอิม ไม่มีพอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี” ตัณหาทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่ ในอะไรบ้าง ในสิ่งเหล่านี้คือ

(ที่ตั้งของตัณหา)

๑. ในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คำว่ากามนี้ก็เช่นเดียวกับคำว่า ตัณหา มักเข้าใจไม่ถูกต้อง ความหมายที่ถูกต่อนั้นได้แก่อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ทุก ๆ อย่างเรียกว่ากาม หรือตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจเองก็เรียกว่ากาม คำว่าอารมณ์นั้น ได้แก่เรื่องต่าง ๆ ที่ใจคิดนึกหรือที่เก็บไว้ในใจ หรือที่ใจผูกพันอยู่ โดยเป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็น ด้วยตา เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นต่าง ๆ ที่ได้สูดดมด้วยจมูก รสต่าง ๆ ที่ได้ลิ้มด้วยลิ้น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มันได้เคยประสบพบผ่านมา แล้วแต่ยังเก็บมาคำนึงนึกถึงอยู่ในใจ เหล่านี้เรียกว่าอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ดังกล่าวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเรียกว่ากาม ความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์เหล่านี้เรียกว่ากาม ตัณหา

๒. ในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่อยากจะเป็นอะไรที่จะเป็นเจ้าของแห่ง อารมณ์ที่น่าปรารถนาดังกล่าว ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็นนั้นเป็นนี่ดังกล่าวเรียกว่า ภวตัณหา

๓. ในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่ คือเมื่อเป็นอะไรอยู่ไม่ชอบใจก็ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อ

จะไม่เป็นอย่างนั้น เป็นความอยากในค้ำทำลายล้างภาวะที่เป็นอยู่ ตลอดจนถึงอยากตาย เรียกว่าวิภวตัณหา บางคนแปลว่าความไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งเป็นการแปลผิด เพราะมิใช่ ไม่อยาก เป็นความอยากเหมือนกัน แต่อยากที่จะไม่เป็นอะไรที่ไม่ชอบ เช่นเป็นเด็กอยู่เป็นนักเรียนอยู่เมื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียน อยากให้พ้นไปเสียเร็ว ๆ หรือเป็นคนแก่แต่อยากไม่เป็น คนแก่

ตัณหาทั้ง ๓ ตามที่อธิบายมานี้ สำหรับเยาวชนและคนทั่วไปควรเข้าใจคำจำกัดความ ดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้น จึงไม่ห้ามความอยากจะได้อะไรที่ควรจะได้ จะเป็นอะไรที่ควรจะเป็น จะไม่เป็นอะไรที่ควรจะไม่เป็น เช่นอยากจะได้หนังสือเรียนและเครื่องเรียนเครื่องใช้ตามที่จำเป็น อยากจะเป็นนักเรียนที่ดี อยากจะไม่เป็นคนเหลวไหลเสียหาย แต่ห้ามความอยากที่เกินพอดีแม้ในทางที่ถูกและความอยากในทางที่ผิด ๆ ความอยากในทางที่ผิดนั้นคืออยากจะทำในทางที่ผิดศีลธรรมที่เรียกว่าเป็นความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม มิได้ทรงขัดความผิดให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ทรงแสดงชี้ให้เห็นความจริงว่า

๑. ทุกข์ต่าง ๆ เป็นผล เกิดจาก-
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ อันเป็นกรรมชั่วของคน ซึ่งเกิดจาก-
๓. ตัณหา ในจิตใจของตนเอง

จึงทรงชี้สมุฏฐานสำคัญของทุกข์ว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหา มีอยู่ในจิตใจของใครก็ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นและแก่ผู้อื่น ที่พลอยได้รับความเดือดร้อน เพราะกรรมของผู้นั้น ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ หรือใคร ๆ ทั้งนั้น

**ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทฺทํ
ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์**

๘ กรกฎาคม ๒๕๐๔

๓๔. อริยสัจข้อที่ ๓

(นิโรธสัจ)

อริยสัจข้อที่ ๓ ได้แก่ทุกขนิโรธ ประกอบด้วยคำ ทุกข และ นิโรธ แปลว่า ความดับ รวมเป็น ทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ความทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้วในอริยสัจกัณฑ์ที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นได้อย่างง่าย ๆ ทุกข้อ เริ่มด้วยทรงชี้ความทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมตาของร่างกายว่า ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นทุกข์ แล้วทรงชี้ตรงเข้ามาถึงความทุกข์ที่เกิดจรเข้ามาทั้งแก่จิตใจเช่นความเศร้าโศกเป็นต้น ทั้งแก่ร่างกายเช่นความป่วยไข้ต่าง ๆ อันรวมลงในความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักและพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก รวมลงอีกเป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง รวมลงอีกเป็นชีวิตร่างกายทั้งหมด ฉะนั้นจึงกล่าวอย่างย่อที่สุดว่า ชีวิตทั้งหมดเป็นตัวทุกข์ แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนา มองชีวิตไปในแง่ร้าย เพราะยังมีอริยสัจข้อที่ ๒ ต่อไป คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะต้นหาในจิตใจของคนนี้เองทำให้ชีวิตเกิดเป็นทุกข์ขึ้น เพราะชีวิตต้องกลายเป็นทาสของต้นหา ฉะนั้นถ้าไม่มีต้นหาชีวิตก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ ชีวิตก็คงดำเนินไปตามคติธรรมตาของตน ทุกขนิโรธคือความดับทุกข์อันเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า ได้แก่ความดับต้นหาเสียได้นี้แหละเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้นทางพระพุทธศาสนาจึงมิได้มองในแง่ร้าย แต่มองในแง่ของความจริง ทั้งชี้เหตุกับผลไว้พร้อมเสร็จ ซึ่งทุก ๆ คนอาจจะปฏิบัติดับความทุกข์ที่เกิดเพราะต้นหาเสียได้ ด้วยการดับต้นหาที่จิตใจของตนเสีย

เมื่อยังเด็กอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้จักความทุกข์ เพราะยังไม่รู้จักปรารถนาต้องการอะไรมากเหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ เมื่อเลี้ยงดูไม่ให้เกิดความหิวระหาย เป็นต้น และร่างกายไม่เจ็บป่วยอะไร ก็หลับและตื่นเล่นอย่างสบาย ครั้นเติบโตขึ้นรู้อะไรมากเข้าปรารถนาต้องการอะไรมากเข้าก็เริ่มรู้จักความทุกข์มากขึ้น โดยปกติเมื่อมีความปรารถนาต้องการและยังได้รับความสำเร็จสมปรารถนาอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้สึกเป็นทุกข์ แต่เมื่อประสบความไม่สำเร็จสมปรารถนาคือไม่ได้ดังที่ใจหวังจึงเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้ามีความปรารถนาจะได้แรงมากก็เกิดทุกข์มาก แต่ใครเล่าในโลกนี้จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่าง บางคนไม่ได้แม้ในสิ่งที่ตนควร

จะได้ บางคนได้มาแล้วก็ต้องพลัดพราก และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้วความปรารถนาของ
คนไม่มีอิมไม่มีพอ เช่นความปรารถนาในทรัพย์ไม่มีเพียงพอว่าเท่าไร แม้ในสิ่งอื่นก็เหมือน
กัน ย่อมมีความปรารถนาเพิ่มขยายออกไปอยู่เสมอ และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวม มักพากัน
ปรารถนาในสิ่งที่ไม่อาจจะสำเร็จได้ เช่นปรารถนาให้มีชีวิตยืนยาวเรื่อย ๆ ไป เพราะทุก ๆ คน
มีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และกลัวต่อสิ่งที่จะมาทำอันตรายต่อชีวิต พูดย่าง ๆ ว่ากลัวตาย
ถ้าจะมีใครบันดาลให้เป็นไปได้สมปรารถนา ก็น่าจะมีคนสมควรไม่ตายกันเป็นส่วนมาก ฉะนั้น
จึงต้องมีธรรมดาเป็นผู้จัดให้มีกำหนดอายุขัย จะปล่อยไปตามความปรารถนาของคนหา
ได้ไม่

(สันโดษ ๓)

มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่า ตัณหาคือความตั้งรกรากปรารถนาเป็นของธรรมชาติของโลก
เพราะถ้าโลกปราศจากตัณหาแล้วก็จะดับสูญ ความเข้าใจดังนี้ยังถูกต้องไม่หมด จริงอยู่โลก
เกิดขึ้นด้วยตัณหา ดังมีพระพุทธภาษิตว่า ตณฺหยา อุกฺกฏิต โลกโก โลกอนฺตตัณหาให้เกิ
ตฺถิ และเมื่อพระพุทธภาษิตอีกบทหนึ่งแปลความว่า ให้อาศัยตัณหา แล้วละตัณหาเสีย
พระพุทธภาษิตทั้ง ๒ บทนี้แสดงว่า โลกเป็นผลของตัณหา และบุคคลโดยปกติต้องอาศัย
ตัณหา แต่การอาศัยนั้น ถ้าให้ตัณหามาเป็นนาย ด้วยบุคคลกลายเป็นทาสของตัณหาเสียแล้ว
ก็จะประกอบกรรมเป็นเหตุทำลายโลกได้เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อาศัยตัณหาโดย
ฐานะที่เป็นนายของตัณหา คือทุก ๆ คนจำต้องอาศัยความปรารถนาต้องการ แต่ให้เป็นนาย
แห่งความปรารถนาของตนเอง คือควบคุมความปรารถนาให้ดำเนินไปโดยชอบ และเมื่อ
ประสบความสำเร็จดังที่ปรารถนาโดยชอบแล้วก็ให้ละทิ้งความปรารถนานั้นเสีย วิธีปฏิบัติ
ดังกล่าวเป็นเรื่องธรรมดานี้เอง มิใช่เป็นเรื่องผิดธรรมดาหรือสูงเกินกว่าธรรมดา เพราะ
ตัณหาคือความปรารถนานี้เป็นสิ่งที่ไม่มีอิมไม่มีพอดังกล่าวแล้ว จะอำนวยตามไปถ่ายเดียวหา
ได้ไม่ จำต้องควบคุมให้อิมให้พอไปคราวหนึ่ง ๆ เทียบอย่างการบริโภคอาหาร เมื่อบริโภค
ไปพอสมควรแล้ว ถึงจะยังเอร็ดอร่อยอยู่ก็ต้องให้หยุด ถ้าจะตามใจความอยากเรื่อยไป ก็คง
จะท้องแตกตาย ความรู้จักอิมรู้จักพอซึ่งเป็นเครื่องสกัดตัณหานี้แหละคือสันโดษ ซึ่งแปล
ว่าความยินดีพอใจ อันหมายถึงความอิมความพอดังกล่าว ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ

๑. ยถาลภสันโดษ ความยินดีตามผลที่พึงได้ หรือตามผลที่ควรได้

๒. ยถาพลสันโดษ ความยินดีตามกำลังสามารถ

๓. ยถาสารูปสันโดษ ความยินดีตามรูปเรื่องของตน ก็อตตามสมควร

ถ้าคนไม่มีสันโดษดังกล่าว ก็จะต้องเป็นทาสของตัณหา ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จะทำอะไรก็หักโหมจนเกินกำลังสามารถ ทั้งไม่คำนึงถึงการควรไม่ควร อยากจะทำอะไรก็ทำไปตามปรารถนา ถ้าใครเป็นเช่นนี้ก็จะเลวร้ายไปยิ่งกว่าอะไรๆ ในโลก ความเดือดร้อนในโลกเกิดขึ้นเพราะบุคคลจำพวกนี้ แต่เพราะอาศัยสันโดษซึ่งมีลักษณะดังกล่าวคอยสกัดกั้นไว้ให้มีอิมมีพอบ้างแม้ในเรื่องหนึ่ง ๆ ทั้งคอยสกัดกั้นให้ตัณหาดำเนินไปในทางที่ชอบ จึงเป็นเหตุให้คนที่ไม่มีสันโดษประกอบกรรมที่ชอบ และรู้จักอิมรู้จักพอ รู้จักมีรู้จักคราว โลกจึงอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัยสันโดษ จึงควรรู้จักคุณของสันโดษ ถ้าไม่รู้จักคุณของสันโดษ ทั้งสันโดษเสียเมื่อใด ก็จะร้อนเป็นไฟขึ้นเมื่อนั้น

(โลกียสุขเป็นทุกข์)

ความสุขต่าง ๆ ในทางโลก แม้ความจริงเป็นตัวความทุกข์ ก็เป็นสิ่งทีทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังเป็นข้อที่เห็นได้ยาก ทั้งในชั้นนี้ก็ยังไม่ว่าจำเป็นจะต้องเห็นต้องเข้าใจ ควรยกขึ้นกล่าวเฉพาะความทุกข์ตามเข้าใจกันเพียงข้อเดียว คือทุก ๆ คนคงจะรับรองต้องกันว่าความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก คือเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง ที่กล่าวดังนี้ อาจจะถูกหาว่าพูดอย่างเอากำปั้นทุบดิน แต่ก็ความจริงที่ทุก ๆ คนควรจะต้องรับรู้ไว้ และเตรียมป้องกันพร้อมทั้งเตรียมแก้ไขไว้ด้วย ไม่เช่นนั้นถ้าวิถีชีวิตต้องถูกตัณหาพาไปในทางผิดหวังและเกิดทุกข์ทับถมใจขึ้น ก็อาจจะจนทางของตนเองหาทางออกไม่ได้ ก็จะต้องอับจนต่อชีวิต เป็นผู้พ่ายแก่ชีวิต ดังที่คนมิใช่น้อยประสบกันอยู่

ทางออกจากความทุกข์นั้นคือ ต้องรับรู้ความจริงดังที่กล่าวแล้ว ต้องป้องกันมิให้ถลาลึกลงไปในทางแห่งความทุกข์ คือควบคุมตัณหามียอมให้จุกจิกใจไปได้ และถ้าถลาลึกลงไปแล้ว ก็ต้องพยายามถอนใจขึ้นให้จงได้ด้วยปัญญา เพราะเมื่อทุกข์เกิดขึ้นที่จิตใจได้ ก็ต้องดับไปจากจิตใจได้ และจิตใจของทุก ๆ คนอาจสมมติกล่าวได้ว่าเป็นธรรมชาติกายสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะมาทำลายได้ นอกจากจะยอมจนใจของตนเองเท่านั้น ถ้าทำใจให้เข้มแข็งก็จะเกิดพลังใจขึ้นจนสามารถต่อสู้ต่าง ๆ ขจัดขับไล่ออกไปให้พ้นจากใจ แต่ข้อสำคัญต้องรับรู้ความ

จริงว่าจะต้องขจัดขับไล่ค้นหาออกไปเสียก่อน ความทุกข์ต่าง ๆ ก็จะออกไปพร้อมกัน เพราะความดับค้นหาเสียได้นั้นเองเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

(เรื่องนางปฐาจารา)

การปล่อยให้ความทุกข์ต่าง ๆ ทั้บถมใจเข้าทุกทีโดยไม่รู้วิธีที่จะดับทุกข์ดังกล่าว อาจทำให้เสียได้ทุกอย่างแม้เสียจริต ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ธิดาของเศรษฐีคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ได้หนีไปกับพนักงานปฏิบัติของเศรษฐีผู้บิดา ได้พากันไปอาศัยอยู่ในบ้านป่าแห่งหนึ่ง ต้องทำงานเหนื่อยยากต่าง ๆ ด้วยตนเอง เมื่อจะคลอดบุตรคนแรก ได้เดินทางไปหามารดาบิดา แต่เดินทางไปยังไม่ทันถึง ได้คลอดบุตรเสียก่อน จึงพากันกลับ ต่อมาเมื่อจะคลอดบุตรคนที่สองก็ได้เดินทางไปหามารดาบิดาอีก ในขณะที่กำลังเดินทางไป ฝนตกหนักและนางก็เกิดเจ็บครรภ์จะคลอดบุตร สามี่จึงเที่ยวไปตัดไม้เพื่อจะทำเพิงเป็นที่พัก ในขณะที่จะตัดไม้บนยอดของจอมปลวกแห่งหนึ่ง ได้ถูกงูออกมาจากจอมปลวกกัดล้มลงตายในที่นั้น นางคอยสามี่ไม่เห็นกลับ ได้คลอดบุตรคนที่สองด้วยความทุกข์อย่างยิ่ง ฝนก็กำลังตกหนักนางให้บุตรคนแรกและบุตรคนที่คลอดใหม่ทั้ง ๒ คนอยู่ภายใต้ตน ทำตนเองเป็นเพิงกันฝนของบุตรทั้ง ๒ ตลอดจน เมื่อสว่างขึ้นแล้วก็อุ้มบุตรคนหนึ่งจูงคนหนึ่งเดินไปเที่ยวหาสามี่ พบสามี่นอนสิ้นชีวิตอยู่ ก็เกิดความทุกข์โศกอย่างยิ่ง และจำต้องเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งซึ่งน้ำกำลังเต็มเพราะฝนตกหนัก ไม่อาจจะพาเด็กทั้ง ๒ ข้ามไปพร้อมกันได้ จึงพักบุตรคนโตไว้ที่ฝั่งข้างนี้ อุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปก่อน หักกิ่งไม้เล็ก ๆ มาปูให้นอนที่ฝั่งข้างโน้น แล้วข้ามกลับมาเพื่อจะรับบุตรคนโต ครั้นข้ามมาถึงกลางแม่น้ำ มีเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่งบินผ่านมาเห็นบุตรคนเล็ก จึงโฉบลงมาเฉี่ยวเอาไปด้วยสำคัญว่าชิ้นเนื้อ นางยกมือทั้งสองขึ้นตบร้องไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็ไม่ฟัง ได้โฉบเฉี่ยวเอาเด็กน้อยนั้นไป ฝ่ายบุตรคนโตผู้ยืนอยู่ที่ฝั่งข้างนี้มองเห็นมารดายกมือขึ้นตบร้องเสียงดังอยู่กลางแม่น้ำคิดว่าแม่เรียก ก็โดดลงไปในน้ำโดยเร็ว จึงถูกน้ำพัดหายไป นางจึงเกิดทุกข์โศกเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เดินร้องให้คร่ำครวญมุ่งตรงไปกรุงสาวัตถี เพื่อจะไปหามารดาบิดา พบชายคนหนึ่งเดินสวนทางมา ถามทราบว่าเป็นมาจากเมืองสาวัตถี จึงถามถึงข่าวมารดาบิดาของตน ชายผู้นั้นจึงบอกว่า ไม่เห็นหรือว่าฝนตกตลอดคืนเมื่อคืนนี้ ในขณะที่ฝนตกหนักนั้น เรือนได้พังทับเศรษฐีพร้อมทั้งภริยาและบุตรสิ้นชีวิตหมดทั้ง ๓ คน เขารวมเผาในเชิงตะกอนอันเดียวกัน ยังเห็นควันปรากฏอยู่นั้น นางได้รับข่าวทุกข์หนักอันเหลือกำลังใจของนางจะทนทานไว้ได้ ก็สิ้นความรู้สึกตัว วิกลจริตขึ้นในขณะนั้นเอง

เพราะความทุกข์ทรมานที่เข้ามาอย่างมากมาย วีนพลากรพราเพื่อไปพลากรถึงบุตรทั้งสองและสามี มารดาบิดาและพี่ชายซึ่งมาประจวบสิ้นชีวิตในคืนเดียวกัน นางวีนไปจนถึงพระมหาวิหารเซตวัน ขณะนั้นพระพุทธรเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พวกคนจะห้ามไม่ให้นางผ่านเข้าไป พระพุทธรเจ้าได้ตรัสสั่งมิให้ห้าม และได้ตรัสทักขึ้นเมื่อนางเข้ามาใกล้ว่า จงกลับได้สติเถิด นาง ก็กลับได้สติขึ้นทันที ได้ถวายบังคมแล้ว กราบทูลขอให้พระองค์ทรงเป็นที่พึ่ง และกราบทูล เล่าเรื่องตั้งแต่ต้นมาโดยตลอด พระพุทธรเจ้าได้ตรัสธรรมมีคถาชี้ให้นางเห็นคติธรรมตา จนนาง คลายความโศก และเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนางได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ได้ทรงอนุญาต นางจึงได้บวชเป็นภิกษุณีมีชื่อว่า ปฎาจารา ต่อมาได้พิจารณาชีวิตเทียบด้วยน้ำ ล้างเท้าที่ไหลแห่งหายขาดไป ตัดความรักและตัณหาในชีวิตกับสิ่งทั้งหลายได้ทั้งหมด จึงดับ ความทุกข์ทั้งปวงในโลกได้ แล

ตสุธา นิโรธ นิพพาน ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

๕ สิงหาคม ๒๕๐๔

๓๕. อริยสัจข้อที่ ๔

(มรรคสัจ)

อริยสัจ ข้อที่ ๔ ได้แก่ มรรค แปลว่า ทาง ในภาษาไทยใช้ว่ามรรคา แต่ในที่นี้หมายถึงมรรคาคือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีทางเดียวมิใช่หลายทาง แต่พระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดงองค์ประกอบไว้ ๘ ประการ คือ ๑. สัมมาทิฎฐิ เห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗. สัมมาสติ ระลึกรชอบ ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

คำว่า ชอบ มิได้หมายความว่า ชอบใจ พอใจ แต่หมายความว่า ถูกต้องไม่ผิดพลาด เหมือนคำว่า เห็นชอบ มิได้หมายความว่า เห็นแล้วก็ชอบใจ แต่หมายความว่า เห็นถูกต้องไม่ผิดพลาด ข้ออื่นๆ ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ได้แก่รู้เห็นในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมความว่ารู้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุผล

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คำว่า ดำริ คือคิดนึกตรึกตรอง เมื่อคิดถูกก็เรียกว่า ดำริชอบ ในที่นี้หมายถึงคิดออกจากความใคร่ใจที่ผิด คิดไม่พยายามและคิดไม่เบียดเบียนใคร

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ มิได้หมายความว่าเจรจาดีพูดตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพูดจาถูกต้อง หรือเมื่อไม่พูดก็นิ่ง เพราะเว้นเสียจากการพูดที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่ เว้นจากพูดมุสา เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อไม่มีประโยชน์

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ มิใช่หมายความว่าทำการงานอะไรก็ตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าทำการงานถูกต้อง หรือเว้นเสียไม่ทำการงานที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ มิได้หมายความว่าหาเลี้ยงชีวิตตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่เว้นอาชีพที่ผิด ประกอบอาชีพที่ถูก

๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ มิใช่หมายความว่า พยายามตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพากเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่และให้งอกงาม

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ คำว่าระลึก หมายถึงความกำหนดจดจำ หรือความนึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง มิใช่นึกขึ้นได้อย่างผิดๆ ในที่นี้ได้แก่นึกขึ้นได้อย่างถูกต้องในเรื่องของตัวเอง เช่นว่าร่างกายเป็นอย่างไร สุขทุกข์เป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร ความดีความชั่วของตนเป็นอย่างไร

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ มิใช่หมายความว่าตั้งใจตามแต่จะชอบ แต่หมายความว่าตั้งใจไว้อย่างถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ควบคุมใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน รวมใจเข้ามาให้กำหนด

แน่วแน่อยู่ในหนังสือที่อ่าน ในเรื่องที่ฟัง หรือในเรื่องที่คิด รวมใจให้พุ่งส่องไปทางเดียว เหมือนอย่างไฟฉายที่รวมแสงฉายกราดไปทางเดียว

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเข้าเป็นทางเส้นเดียวสายเดียว เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ ข้อสำคัญขอให้เดินเข้าทางที่ถูกต้อ^๕นี้ ถ้าเดินนอกทาง^๕ออกไปเมื่อใด ก็ต้องประสบความทุกข์เดือดร้อนเหมือน^๕นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทาง^๕ที่ถูก^๕นี้ไว้ให้ พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดครบถ้วนไว้อย่างเพียงพอ และเข้าใจได้ง่ายไม่พัวพันเพื่อ

(เห็นชอบ^๕นั้นอย่างไร)

คราว^๕นี้จะลองตั้งปัญหาถาม และจะตอบแทนไปด้วย ถามว่า เห็นชอบ คือเห็นอะไร เห็นแล้วเกิดชอบใจขึ้นใช่ไหม? เห็นสิ่งของของเพื่อนเกิดชอบใจคิดจะหยิบเอามาเสียเฉย ๆ เมื่อเวลาเขาผลอ เรียกว่าเห็นชอบหรือไม่? ตอบว่า ไม่ใช่ เพราะเห็นชอบคือเห็นถูกต้อง ชอบใจสิ่งของของเพื่อนอยากจะหยิบเอาเสียเฉย ๆ เรียกว่าเห็นผิด ถามว่า ใจหนึ่งอยากจะทำไม่ดีใจหนึ่งคอยห้ามไว้ ใจฝ่ายไหนจะชนะ ตอบว่า ฝ่ายที่มีกำลังกว่าชนะ เพราะฝ่ายที่มีกำลังกว่า^๕นั้นจะลงความเห็นตัดสินว่า จะทำไม่ดีหรือจะยับยั้ง ถามว่า เรียกว่าเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูก ตอบว่า ถ่าลงความเห็นให้ทำไม่ดี ก็เป็นความเห็นผิด ถ่าลงความเห็นยับยั้ง ก็เป็นความเห็นถูก ถามว่า ทำอย่างไรจึงจะรู้ตัวเองว่าเดี๋ยวนี้เรามีความเห็นถูกหรือผิด ตอบว่า ก็คล้ายการสอบไล่ เมื่อเขียนตอบข้อสอบบางทีนึกว่าถูกเสมอ จึงต้องมีกรรมการตรวจข้อสอบในเรื่องความเห็นก็คล้ายคลึงกัน ก็อาจจะต้องปรึกษาหารือบิดา มารดา ครู อาจารย์ หรือมิตรสหายผู้หวังดี แต่ทางที่ดีควรคิดหาเหตุผล คิดให้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือคิดให้เห็นความจริงตามเหตุผล ถามว่า เหตุผลคืออะไร ตอบว่า เหตุคือสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง เช่นว่า เมื่อเราทำสิ่ง^๕นี้ จะมีอะไรเกิดตามมาทีหลัง การทำของเราเรียกว่าเหตุ สิ่งที่เกิดตามมาเรียกว่าผล ถามว่า เรียนหนังสือก็ดี ช่วยบิดามารดา^๕ทำการงานต่าง ๆ ก็ดี เป็น การเห็นดีเห็นชอบลำบากไม่สนุกสนาน เป็นเหตุผลหรือไม่ และดีหรือไม่ดี ตอบว่า การเรียน และการทำงานเป็นเหตุให้เหนื่อยยากในขณะที่เรียนในขณะที่ทำการงานจริง แต่ก็ทำให้เกิดผลดีสมปรารถนาต่อไปในภายหน้า ฉะนั้น จึงได้สู้เหนื่อยยากเล่าเรียนศึกษาและทำการงาน อย่างเช่นนักเรียนทุกคนซึ่งเล่าเรียนอยู่ในบัดนี้ เมื่ออุตสาหะพยายามพร้อมทั้งมีความอดทนเรียนไปจนสำเร็จในอีกหลายปีข้างหน้า จึงจะได้รับผลดีสมปรารถนา ฉะนั้น การที่จะดูว่าอะไรดีไม่ดี

จึงต้องดูให้ยืดยาวออกไปให้ถึงปลายทาง มิใช่ดูเพียงครึ่งๆ กลางๆ และไม่มัวพะวงติดอยู่กับ
สุขทุกข์หรือความสนุกไม่สนุกในระยะสั้นๆ หรือในระหว่างๆ เพราะจะทำให้ก้าวหน้าไปถึง
ผลเบื้องปลายไม่สำเร็จ คนเราซึ่งเดินทางไปไม่ถึงสุดท้ายปลายทาง ต้องหล่นเรือเสียหายอยู่
ในระหว่างทางเป็นอันมากเพราะเหตุต่างๆ ดังเช่นที่เรียกว่า ชิงสุกก่อนห่ามบ้าง ถืออิสระเสรี
บ้าง เป็นต้น ก็เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น การหัดให้เป็นคนมีเหตุผลที่ถูกต้องจึงเป็นเรื่อง
สำคัญสำหรับทุก ๆ คน และจะถือว่าเป็นคนมีเหตุผล ก็เพราะเป็น สัมมาทิฐิ คือมีความ
เห็นถูก

(ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ)

ถามว่า มีทางอะไรช่วยให้เกิดความเห็นถูกได้บ้าง ตอบว่า มีสัมมาสังกัปปะ ความ
คิดถูก สัมมาสติ ความระลึกถูก และ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ให้ถูก ทั้ง ๓ นี้เอง คือ
ต้องหัดใช้ความคิดพิจารณาอย่าให้ลำเอียงเพี้ยนพลั่วไปแก่ความชอบ ความชัง ความหลง
หัดระลึกกำหนดให้มีสติอยู่เสมอ หัดทำใจให้ตั้งมั่นมีกำลังแข็งแกร่ง จิตใจของเราทุกคนอาจ
อบรมให้มีกำลังเข้มแข็งขึ้นได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่ต้องอาศัย สัมมาวายามะ คือความเพียรอัน
ถูกต้อง ทั้งเมื่อพากเพียรให้เกิดมีความเห็นถูกขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะพูดไม่ถูก จะ
ทำการงานไม่ถูก จะประกอบอาชีพไม่ถูก เพราะเมื่อเห็นถูก ก็ต้องพูดถูก ทำถูก เลี้ยงชีพถูก
พร้อมกันไป

วิธีคิดหาเหตุผลให้เกิดความเห็นชอบ ควรคิดไม่ให้พ้นหลักอริยสัจจ์ คือตั้งหลักทั่วไป
ไว้ ๔ หลัก หลักที่ ๑ ทุกข์ หลักที่ ๒ สมุทัย (เหตุให้ทุกข์เกิด) หลักที่ ๓ นิโรธ (ดับทุกข์)
หลักที่ ๔ มรรค (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อะไรที่เป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ
ทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๑ คือทุกข์ อะไรที่เป็นความไม่ดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๒ คือสมุทัย
อะไรที่เป็นความสุขสงบเย็นทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๓ คือนิโรธ อะไรที่เป็นความดีทั้งหมด
จับเข้าหลักที่ ๔ คือมรรค เมื่อคิดตั้งหลักใหญ่ไว้ดังนี้ จะทำอะไรรู้คิดตรวจดูให้ได้ว่า นี่เป็น
สมุทัย ก่อทุกข์ หรือเป็นมรรค ทางสุขสงบ หัดคิดหาเหตุผลตั้งนี้อยู่เสมอ เป็นการหัดให้เกิด
สัมมาทิฐิ เห็นชอบ เมื่อเห็นชอบ ก็เชื่อว่าพบทางที่ถูก เข้าทางที่ถูก ใช้ได้ในเรื่องทั่วไป
ดังเรื่องเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

(เรื่องกุมภโฆสก)

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เที่ยวปลุกคนในเวลาเช้า คือตื่นขึ้นแต่เช้าเที่ยวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิดพ่อ จงเตรียมเกวียน จงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้าเป็นต้นออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่ จงหุงข้าว ต้มแกง ดังนี้ เป็นต้น ชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลุกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์มาก ท้าวนางผู้หนึ่งได้ฟังกระแสรับสั่ง จึงส่งคนไปสืบ ผู้ไปสืบนั้นกลับมาราบทูลว่าชายหนุ่มนั้นเป็นคนกำพร้าเขมูใจรับจ้างเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงนิ่ง เมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนท้าวนางนั้นสงสัย จึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดา แสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงหน้าห้องของชายหนุ่มนั้น จึงเข้าไปขอพักด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกล แม้ชายหนุ่มนั้นจะปฏิเสธเท่าไรก็ไม่ยอมออกจึงจำต้องยอมให้พักด้วย สัญญาว่าเพียงคืนเดียว ครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้งสองได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนทั้งสองพักต่อไปอีก วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชกำหนดให้ทุก ๆ บ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่งมามอบแก่สตรีทั้งสองซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีกก็ต้องไปนำมามอบให้อีก จนสตรีทั้งสองนั้นเห็นว่ามีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์ จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามา ก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้น ครั้นเขาได้เข้าไปเฝ้าพระราชาได้รับสั่งถามว่าช่อนทรัพย์เป็นอันมากไว้ทำไม ที่แรกเขากราบทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรีทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้สึกว่พระราชาได้ทรงส่งไปสืบจนความเปิดเผยแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระราชาทรงเป็นที่ฟังแล้วกราบทูลเล่าประวัติชีวิตของตนว่า ตนชื่อว่ากุมภโฆสก ได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ เมื่อเขาเล็ก ๆ อยู่ ได้เกิดอุบัติเหตุทั้งตระกูลเพราะอหิวาตกโรค เมื่อบิดาจะตายเพราะโรคนั้นได้สั่งให้เขาหนีออกไป เขาได้หนีออกไปเป็นเวลา ๑๒ ปีจึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำได้ พระราชามีพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดูโปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษาทรัพย์ทั้งไม่หยิ่งลำพองของกุมภโฆสก จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มาราชทานอารักขา พระราชทานเคหสถานและธิดาที่เกิดแต่ท้าวนางนั้น กับพระราชทานฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโฆสกดำรงสืบแทนบิดาต่อไป เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าชายหนุ่มกุมภโฆสกนั้นเป็นผู้มีความเห็นถูก

ทำนางผู้นั้นซึ่งได้พยายามพิสูจน์ความจริงก็ได้มีความเห็นถูก ทุกๆ ฝ่าย จึงดำเนินในทางที่ถูก
ยังผลที่ดีให้เกิดแก่ทุก ๆ ฝ่ายแล

มุกตานุกุชกุโก เสฏโฐ
ทางมืองค์ ๘ เลิศดำทางทั้งหลาย

๒ กันยายน ๒๕๐๔

พิมพ์ที่ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๘๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๖